

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM

HARMINCZÖTÖDIK KÖTET.

1900—1901.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1902.

300858

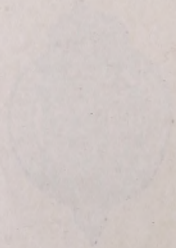
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

1891-1901

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

Az LV. ünnepélyes közülés.

	Lap
Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde	3
Vargha Gyula titkári jelentése	7
Radó Antal: A nemzeti szellem Dantéban	15
Várady Antal: Mindörökké. (Legenda)	31
Herczeg Ferencz: A vízesópp lakói. (Elbeszélés)	37
Gr. Zichy Géza: Az anya álma. (Költemény)	42
Rákosi Viktor: Horák úr. (Elbeszélés)	45
Ponori Thewrewk Emil: Kis János emlékezete	52

II.

Rendkívüli díszgyűlés Vörösmarty születése századik évforduló ünnepén.

Közlemény az ünnepről	56
Beöthy Zsolt: Emléktábla avató beszéd	57
Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde	58
Berzeviczy Albert: Vörösmarty és a magyar nemzeti politika	61
Rákosi Jenő: Vörösmarty mint epikus	75
Vargha Gyula: Vörösmarty mint lyrikus	83
Kozma Andor: Vörösmarty. (Költemény)	90

III.

A Kisfaludy-Társaság részvétele egyéb ünnepélyeken.

Vargha Gyula: Óda. (Fölvastatott a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepélyen)	97
A M. T. Akadémia nagygyűlése	101
A székesfehérvári Vörösmarty-ünnep	101
Gróf Zichy Géza zenedei jubileuma	101
Vargha Gyula üdvözlő beszéde gróf Zichy Gézához	102
A Petőfi-Társaság ünnepélyes közülése	102

IV.

Székfoglalók.

Riedl Frigyes: Péterfy Jenő	105
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Riedl Frigyeshez	130
Alexander Bernát: Ofélia	131
Elnöki üdvözlő beszéd Alexander Bernáthoz	146
Benedek Elek: A második foglalás	147
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Benedek Elekhez	156

V.

Emlékezés elhunyt tagokra.

	Lap
Vadnay Károly: Czuczor Gergely-ről	159
Imre Sándor r. t. elhunytá	176
Imre Lajos: Adalékok Imre Sándor életrajzához	177

VI.

A havi ülések felolvasásaiból.

Várdai Béla: Vida Jeromos poetikája. (Értekezés)	187
Ars Poetica. Vida Jeromostól Várdai Béla műfordításában	225

VII.

Bírálatok.

Jelentés a Petőfi-émlékeszéd-pályázatról. (Lukács Krisztina-jutalom)	277
Benedek Elek: Jelentés a regény-pályázatról. (Széher Árpád-jutalom)	280
Herczeg Ferencz különvéleménye ugyanarról	286
Vértesi Arnold: Jelentés a kisebb magyar történelmi tárgyú elbeszélés-pályázatról (Bojári Vigyázó Sándor-jutalom)	288

VIII.

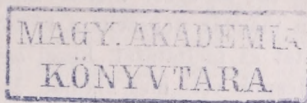
Tájékoztató közlések.

A társaság személyzete	293
Elhunyt tagjai	296
Alapítói	299
Tisztújítás	306
Tagválasztás	308
A társaság jutalomtetelei	309
A társaság Vörösmarty-ajándéka a tanuló ifjuságnak	310
A Vörösmarty-szobor ügye	311
A budapesti Kisfaludy Károly szobor	312
A társaság a párisi világkiállításon	312
A társaság kiadványainak megjelenési ideje	313
Az Évlapok szerkesztése	313
Gondoskodás elhunyt írók sirjairól	314
A társaság emléktárában őrzött tárgyak jegyzéke	314
A társaság 1900. évi zárszámadása és 1901. évi költségelirányzata	317

I.

AZ IV. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1901 FEBRUÁR 10-ÉN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta BEÖTHY ZSOLT.

Tekintetes Társaság, tisztelt közönség!

A Kisfaludy-Társaság, melynek ma ötvenötödik ünnepélyes közülését tartjuk, Magyarország nagy reformkorának hajnalán s az irodalmi reform zászlaja alatt született. A magyar politika és a magyar költészet egyaránt új eszmékben és új formákban kereste váltságát és jövőjét. Az országot Széchényi reformigéi harsogták át, s az irodalom agg patriárchája és korán kidőlt vezére, Kazinczy Ferencz, ép úgy mint Kisfaludy Károly, utolsó, haldokló sóhajukkal kötötték ez igéket, a reform ügyét az utánok következő irodalom lelkére. Az emberiség életének nagy s mind szorosabbra fűződő közössége követelte akkor s követeli folyton tőlünk, még pedig nemzeti érdekekben, ezt a haladást mert ebben a haladásban maradhat csak épen, érvényesülhet a nemzetnek és irodalmának szövetséges ereje. Csakis ebben mindkettőé; mert a korszellem vet ágyat az érzés ama sajátos fogékonyságának és az akarat készségének, melyben a költő és államférfi hatása megfogon.

A reform jegyében született társaságunknak innen-onnan száz esztendő s pályája bizonyosságot tesz róla, hogy a mester utolsó hagyását barátai «szent örökség gyanánt szállították utóikra». Társaságuk, ez a mi társaságunk, a haladó idő szavát mindenha megértette. Munkásságának kezdetén a politikai tudományok halhatatlan magyar mestereivel, Eötvössel, Szalayval, Csengeryvel és körükkel mintegy párhuzamosan dolgozott az irodalmi műveltség alapjának megvetésében, eszméinek tisztázásában, eszközeinek összeszerzésében, s Kölcsey nagy kezdeménye után megalapította a magyar eszthetikai irodalmat. Azok az eszmék, melyek ennek a munkájának tüzeiben megtisztultak, de az európai és magyar közszellem fejlődése is: tekintetét népünknek ősi, halhatatlan, virágzó, de az irodalmi élettől rejtekező költészetére fordítják. Nemcsak maga fordul feléje, hanem ráirányozza az

egész irodalomnak, sőt az egész művelt magyar közönségnek figyelmét, s megkezdí a magyar népszellem költői termékeinek kutatását, gyűjtését, vizsgálatát és méltatását. Ezzel egy merőben új költői, sőt tudományos fejlődésnek veti meg alapját. Mindenesetre főtényezőjévé lesz irodalmunk szelleme amaz átalakulásának és megifjodásának, mely költészetünk két álló csillagát ihlette s nemzeti irányát döntő és végleges diadalra vezette. Az egyik, Arany géniusza, társaságunk körében emelkedett a magyar égre; a másiknak, Petőfi költészetének, magyarázásában, méltatásán, dicsőítésén, lelkesen dolgozott és dolgozik maig. Ime a haladás, a fejlődő eszmék győzelmi útja társaságunk életének első évtizedeiben, forradalom előtti szakában.

Midőn tíz éves kénytelen szünete után, a nemzet politikai és szellemi életének béklyói lazultával, megint munkához láthatott: újra a haladás szellemében folytatta dolgát. A költői gondolat, az egyéni tartalom, a jó izlés egy nagy szellem utánzásának lázában, a népi eredetiség hajszolásában már-már hajótörést szenvednek: a Kisfaludy-Társaság minden erejével arra törekszik, hogy azt a mámoros, salangos költészetet az ó- és új-kor klasszikusainak szellemével hassa át, emelje föl és ujítsa meg. Kilenczven kötetre gyarapodott a műfordítások könyvtára, melylyel társaságunk ezt a feladatát szolgálta. Szolgált és szolgálja: arra törekedvén, hogy költészetünk, az immár biztosított nemzeti alapon, az európai eszme- és izlés-világ körében, ennek haladásával karöltve fejlődjék és gazdagodjék.

A múlt század utolsó évtizedei alatt főképp ifjabb íróink munkásságában oly tünetek mutatkoztak, melyekben már nem az idegen nagy példák tanulmányának, hatásuk szellemünkbe való olvasztásának, hanem az idegen szellembe olvadás készségének nyomai jelentkeznek. Új irodalom látszik készülni, melynek jóformán egyetlen kapcsa velünk a nyelv, s ez a nyelv is nem annyira kifejezője, mint inkább megvesztegetője, elaltatója a magyar léleknek. A jelenség, irodalmunknak nemzeti jellemére nézve veszedelmesebbnek látszik a régi utánzó iskolák bármelyikénél, melyeket utóvégre is nemzeti lelkesedés szült és vezetett. Az erkölcsi ideál is homályosodik, mely pedig, tisztességünkre legyen mondva, nemzeti lelkünkben felett, ezzel kapcsolatos művészi eszményünknek mindenha elválaszthatlan, sőt uralkodó eleme volt. A Kisfaludy-társaság a legelső percztől kezdve érezte a veszedelmet, melyet ennek az iránynak elhatalmasodása egész szellemi életünkre, nemzeti egyéniségünkre magával hozna. Érezte, hirdette és munkálkodott ellene. Leghatásosabb ellenszerének a magyar szellem múltjának kultuszát érezte és tartotta. Ez a meggyőződés nyomta rá munkássága utolsó évtizedeire az irodalomtörténeti bélyeget. Besse-

nyei György, a deákos iskola, Kisfaludy Károly, Katona József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor pályájának, részben legkiválóbb irodalomtörténetíróink és esztétikusaink tollából került ismertetésével igyekeztünk régi jeleseink hatását felújítani vagy mélyíteni és terjeszteni. Pályafeladataink, előadásaink, buvárlataink mindenütt arról a következetes és határozott törekvésről tanuskodnak, hogy irodalmunknak nemzeti szellemben, a XIX. század nagy virágkorának szellemében való fejlődése megóvassék és megerősödjék.

A legutóbbi évek némi örvendetes változásnak kedvező és biztató jeleit mutatják. A magyar mult, a magyar lélek mintha újra közelebb férköznének költőink és általuk közönségünk lelkéhez minden műfajban. A történelmi regény nem ritka többé, a történelmi realizmus stíljének egy pár szerencsés alkotásával. Drámaíróink is érzik lelkük egységét a magyar lélekkel, mely a tőlük feltámasztott multban élt és hatott. Sőt a mult szelleme a lirára is hozott új ihletet, a mely sikert aratott az érzés igazságával. A biztató jelenségek közül még két ujat kell kiemelni; az egyik a magyar észjárásra való igyekezet és a helyes magyarságra való törekvés.

A modern irodalmi forrongást s valamennyi, világosabb és homályosabb alakulatát a fejlődésnek két mozzanata jellemzi. Egyik a természettudományi irányból és módszerből csírázott: az elemző és kombinált lélektani indokolás előtérbe nyomulása, különösen a drámában. A másik a társadalmi ellentétek, sőt harcz megnyilvánulása a költői művekben, indítékaikban, hangjokban, nem ritkán irányzatukban. A körülöttünk forrongó élet hatását kiváló szellemek és kiváló művek mutatják, melyek nemcsak gazdagították a költészetet, hanem megértésére és magyarázatára új szempontokat szolgáltatnak. Ez a tapasztalat magunkkal való komoly számvetésre indíthat. Van-e igazi okunk ellenségesen, vagy csak visszahúzódva állnunk az egész fejlődéssel szemben? Nem arra kellene-e inkább törekednünk, hogy a modern eszmei, tárgyi és alaki forrongást, a magunk irodalmának körében, a művészi és nemzeti eszmék szolgálatában tartsuk és segítsük kiképződni? Visszaszorítani még ha kívánatosnak tartanók is, alig áll hatalmunkban. De irányozni talán igen; még pedig ugyanazon a művészi és nemzeti alapon, melyen eddigi irodalmunk élt és fejlődött.

A ki a műformák sokszoros változásait, alakulásait ismeri, melyeken a korok változásai átvezették, aligha fogja a költészet veszedelmét látni azokban a módosulásokban, melyeket napjainknak egész regény és különösen dráma-költészete mutat. Sem a valószerűségnek egy lépéssel előbbre haladása és szigorúbb érvényesülése a jelenete-

zésben, a dialogban, a monolog kiküszöbölésében; sem a részletraajz meggazdagodása nem érintik a dráma lényegét: mely az emberi lélek magával és körével folytatott küzdelmeinek egységes cselekvésben ábrázolt képe. Az átalakulás, melyet annyit hallunk említeni, korántsem oly jelentős, mint az, melyen az epika ment át, midőn Byronnál a lírával oly benső kapcsolatba lépett. A formáknál maradvány fölöslegesnek és hasztalannak látszik az a fel-felhangzó panasz is, hogy bizonyos műalakok divatjukat multák, nem találnak művelőkre és olvasókra. Hiszen sohasem volt a költészetnek kora, még a legvirágzóbb sem, mely bárhol a világon a műformáknak azt a hiánytalan teljességét mutatná, melyet a poetikában találunk. Nem is ez teszi a nagy korok nagyságát, hanem az, hogy a viszonyoknak, ízlésüknek megfelelő formákban mit tudnak adni.

Fontosabb az a szellem, mely ezeket a formákat a költészetünkben megtölti és élte. Ha művészi komolyságát, erkölcsi épségét és nemzeti jellemét megőrizni törekszünk: ezzel teljesítjük a haladás szellemében is legméltóbban és legsikeresebben feladatunkat. Ebben az irányban pedig különösen két eszme az, a melyet szívünk egész melegével és hangunk egész erejével hirdetnünk kell.

Egyik: *a drága kapocs megőrzése szellemünk multjával és népünk szellemével*, amaz élő erővel, melyből képzeletünk és érzésünk szint, melet és elevenséget merít. Ha a lélek közösségéből szólunk, csak ez alkotja biztos alapját hatásunknak mindazokra, kikhez a nyelv közösségével szólunk. De a nyelv határain túl is költészetünk csak ezzel a szellemmel juthat belé igazán az egyetemes költészet harmoniájába. Nem hogy elválasztana tőle, sőt összefűz vele az emberi élet tükrözésében, a melynek művészi értéket egységének és sokszerűségének összejátszása ad. A másik eszme, a melyet hirdetnünk kell, mint minden értékes haladás föltételét: *az író tisztelete a saját pályája iránt*; hivatásának, munkájának, kötelességének komoly fel fogása és megbecsülése, az általános erkölcsi érdekek kötelező erejének minél mélyebb és tisztább érzése, melyek vele kapcsolatosak.

Ha irodalmunk ezt a régi, nemzeti és erkölcsi eszméjét megőrzi, nincs mit tartanunk a tárgyakban és formákban mutatkozó forrongás fejlődésétől. Segítsük és erősítsük mi is, a mint tőlünk telik. Hirdessük ezeket az eszméket, ha nem tehetjük is többé a tehetségnek és tekintélynek azzal az erejével, mint elődeink: Hirdessük a meggyőződés tisztaságával és a kitartás buzgalmával. Nemcsak a dómok harangjai hihatnak áldozatra, fölemelkedésre, és jutnak el a lélekbe, hanem a kápolnák csöngetyüi is.

Ezzel megnyitom a Kisfaludy-társaság ötvenötödik közlését.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt közönség!

Midőn, mint a lefolyt év krónikása röviden számot adok Társaságunk működéséről s felsorolom az előfordult fontosabb eseményeket, nem kezdhetem mással jelentésemet, mint a Társaságunk vezetésében történt változás megemlékezésével.

Azt a férfit, ki két évtizeden keresztül állott Társaságunk élén, dísz és fényt kölesönözve állásának, s ki a Kisfaludy-Társaság anyagi szellemi és erkölcsi tőkénének oly hű sáfára volt, már a legutóbbi közülésen sem láttuk az elnöki székhelyen. Helye még üresen állt, de visszavonhatatlan lemondása bizonyossá tette, hogy ő azt többé nem foglalja el.

Most egy éve ugyanerről a helyről, de az enyimmél sokkal hivatalosabb ajakról, méltó szavakban hallottunk tanúságtételt Gyulai Pál érdemeiről. Szavam csak gyöngye visszhang lehetne, s azok az érdemek, különben sem szorulnak rá, hogy újra emlékezetbe idézzük, élnek és élni fognak gyakori emlegetés nélkül is.

Volt elnökünk távozása komoly aggodalmakkal töltötte el sokak lelkét. Fölmerült a kérdés, hogy a régi szellemet nem váltja-e föl egészen új, s Társaságunk nem fog-e szakítani régi hagyományaival? Nem a megcsontosodott maradiság, hanem irodalmunk igaz szeretete sugalta ezeket az aggodalmakat. Való, hogy minden élő szervezetnek fejlődnie kell s a haladás szelleme az irodalomból sem lehet kizárva; de míg a sajtó, természetéhez híven, kifeszített vitorlával halad az új áramlatok vizein, s az egyes írók is örömet ragadják meg a hatásnak azt az eszközét, mely az újdonságban kínálkozik: addig az irodalmi társaságoknak kötelességök, hogy gondosan ápolják, őrizzék a mult nagy alakjai által kitérített eszményeket, megszentelt hagyományokat, s ne hagyják, hogy mult és jövő között egyszerre megszakadjon minden kapocs; mert

az irodalom is olyan, mint az élő fa, minél mélyebbre bocsátja gyökereit, annál magasabbra emeli koronáját.

Az aggodalmak, hála Isten, megszűntek, mert a Társaság tagjainak osztatlan szeretete és egyhangú bizalma megtalálta azt a férfit, ki hű őre a Kisfaludy-Társaság eszményeinek, hagyományainak s erős kapocs mult és jövő között. Itt, véle szemtől-szemben, a köteles tartózkodás nem engedi, hogy akár azokról az érdemeikről szóljak, melyeket közel negyedszázados működése alatt a Kisfaludy-Társaság ügyeinek intézése körül szerzett, akár egyéniségének értékét mérlegeljem, mely Társaságunk jövő virágzásának záloga. Csak egy rövid kijelentését legyen szabad idéznem, abból a szép beszédből, melylyel az elnöki széket elfoglalta: «A Kisfaludy-Társaság — úgymond — barátok köréből alakult, ezt a hagyományt óhajtom erősíteni, mint sikeres működésünk feltételét». Kitűzött programjához híven ezt a szellemet igyekszik ápolni közöttünk, a baráti bizalom szellemét, s a kölcsönös szeretet, megbecsülés által akarja Társaságunk munkásságát még gyümölcsözőbbé tenni.

Megbeszéltük teendőinket, hogy működésünknek minél helyesebb irányt adjunk. Megfontolás tárgyává tettük, hogy nem kellene-e bővíteni az eddigi kereteket? A nagy közönséggel való gyakoribb érintkezés, mondhatni, általános óhajként nyilvánult, de ezt elérhetőnek véltük az eddig követett irány megváltoztatása nélkül is. Évlapjainkat, melyek a Társaság belső életére vonatkozó adatokon kívül ünnepélyes közülésünk tárgyait, a kisebb jutalmazott pályaműveket s rendes felolvasó üléseink több magvas dolgozatát tartalmazza, a nagy közönség eddig alig ismerte. Ezentúl nagyobb nyilvánosságra szánjuk, előtérbe állítva az irodalmi részt, s gondoskodva róla, hogy ünnepélyes közülésünk után pár hónapra minden évben megjelenjenek. Alapítói könyvtárunk sorozatának megjelenését szintén pontos határidőhöz kívántuk kötni, az ünnepélyes közülés idejéhez. A verses és szépprózai munkák legjavát igyekszünk e sorozatban nyújtani, az eredeti műveken kívül a külföld nagy szellemeinek átültetésével is gazdagítva irodalmunkat. A külföldi regények lefordításánál nem az új, divatos áramlatokat követjük, hanem kiválogatjuk azokat az örökbecsű műveket, melyek minden időben szépek maradnak, s művészi fordításban adjuk a magyar olvasó-közönségnek.

De van még egy tervezgetésünk, mely, míg egyrésztől kegyeletes visszaemlékezés akar lenni Kisfaludy Károlyra és lelkes körére, másrésztől a nagy közönségnek minél szélesebb köreiben kívánja ismertté tenni a Kisfaludy-Társaságot. A folyó évtől kezdve a karácsonyi könyvpiacon «Aurora» cím alatt, szépirodalmi zsebkönyvet szándékozunk kiadni, legjava, kisebb szépirodalmi dolgozatainkat nyújtva benne.

A csinos kötésben, szép aczélmetszetekkel megjelenő kötet, hiszszük, egy művelt magyar család asztaláról sem fog hiányozni.

E határozott időponthoz kötött kiadványokon kívül, szintén még ez évben más kiadványunk is indul meg, népköltési gyűjteményünknek új sorozata. A közoktatásügyi miniszter úr ő Nagyméltósága, áthatva attól a fontosságtól, melylyel a népköltészet őseréjű forrásában nyilatkozó nemzeti sajtóságok összegyűjtése és megőrzése irodalmunk és nyelvünk szempontjából bír, 3000 korona évi segélyt bocsát Társaságunk rendelkezésére. E nagylelkű támogatással az elmúlt évben is folytattuk, szakavatott gyűjtőinkkel, a még rejtve levő népköltési kincsek felkutatását. Vikár Béla és Hermann Antal urak a Székelyföldön, az előbbi még a palócz vidéken is, Várdai Béla úr Szatmármegyében, Gönczy Ferencz úr Göcsej vidékén végeztek eredményes gyűjtést. Ez évben gyűjtőink hálózatát még jobban kiterjeszteni szándékozunk s úgy tervezük, hogy ugyanazt a gyűjtőt több éven keresztül megbízzuk egy-egy nagyobb vidék népköltési kincseinek felkutatásával, s gyűjtésök eredményét feldolgozva s ellátva a szükséges jegyzetekkel, külön-külön kötetben teszszük közzé. Ma már több kötet, Vikár Béla somogy megyei, Bartha József palóczvidéki gyűjtése, Sebestyén Gyula regös énekeinek gyűjteménye, más régi és újabb kézirattal együtt várja a kiadást, s az Athenæum-Társasággal kötött szerződés értelmében, minden évben közrebocsátunk pár kötetet.

A közlésnél ma már két szempontra kell ügyelnünk. A Kisfaludy-Társaság, mint a széptudományok és szépirodalom képviselője, sohasem tévesztheti szem elől az æsthetikai szempontot, de nem szabad megfélekednünk az ethnographiai szemponttól sem, mert ezzel nyelvünknek és nemzeti géniuszunknak teszünk szolgálatot. A kettős érdek összebékítése Társaságunk szép feladata, melyet, ha óvakodunk minden túlzástól, sikerrel meg is oldhatunk. A népköltészetben æsthetikailag csak az a becses, a miben eredetiség nyilvánul, s viszont ethnographiai szempontból csak az értékes, a mi a nép friss költői képzetének s alkotó erejének igazi megnyilatkozása.

Bár a népköltési gyűjtemények megjelenését szoros határidőhöz nem kívánjuk kötni, lehetőleg arra törekszünk, hogy ősz elején adjuk a közönség kezébe, hogy így egy év alatt Társaságunk többször, különféle kiadványokkal lépjen a nyilvánosság elé.

Legutóbbi ünnepélyes közülésünk óta megjelent s alapítóinknak megküldött Goncourt Edmondnak, a megfigyelések hűségére, s az elemzés kérlelhetetlen pontosságára nézve szinte páratlan regénye «A Zemganno-fivérek», Szüry Dénes társunknak annyi gonddal, szeretettel, s a styl finom érzékenységével végzett fordításában. Hasonló jeles

fordításban adhattuk ki Goethe örökifjú és örökszép idilli époszát «Hermán és Dorottya»-t, melyet kiváló tudásunk, Lehr Albert, az eredeti versformájában, hexametekben adott vissza oly természetesen, oly zengzetes könnyedséggel, mintha maguktól ömlenének a sorok. Bezárta a sorozatot Haraszi Gyulának a francia lyrai költészet fejlődéséről irt, s az egyéneket és irodalmi irányokat oly kiváló æsthetikai érzékkel jellemző tanulmánya. Bevezetésül szolgál ez a mű a XIX. század francia lyrájának anthológiájához, melynek első kötete, már a folyó évi sorozatot nyitva meg, most várja a szétküldést, még két munkával Alexander Bernát társunk Hamlet-tanulmányával, s boldogult társunk Péterfy Jenő munkáinak első kötetével.

A francia lyra jellemző és javatermékeiből szerkesztett anthologia már régibb tervezetéseink közé tartozik. Volt alkalmunk ünneplés közülésünkön is hangoztatni azokat a szempontokat, melyek Társaságunkat e mű létrehozására bírták, s a szerkesztő-bizottságot a kiválogatás és összeállítás munkájában vezették. Társaságunk hasonló anthológiában az újabb angol, olasz, német stb. lyrát is be akarja mutatni, hogy azokat az eszméket, melyek a nyugoteurópai népek költészetét a legutóbbi században mozgatták, s azoknak megnyilatkozását minél közvetlenebbül bemutassa a magyar közönségnek s minél több alkalmat adjon hazai költészetünknek eszméikkel való megtermékenyülésre. A most elkészült első kötet a francia lyrát Chéniertől közvetlenül a parnassusi költőket megelőző nagy költőig Gautier Téofilig és Musset-ig terjed, míg a folyó év nyarán elkészülő második kötet a parnassusi költők fejével Leconte de Lisle-lel fog kezdődni s napjainkig tart.

Becsés darabja könyvkiadványunk sorozatának Alexander társunk Hamlet-tanulmánya is, melyből egy részt székfoglalóul mutatott be Társaságunk egyik havi ülésén. Erős philosophiai tehetsége s kiváló æsthetikai érzéke, tisztelt társunkat különösen alkalmassá teszi, hogy Hamletnek annyit vitatott problémájával tanulságosan foglalkozzék.

A harmadik kötet gyászos véget ért társunknak, Péterfy Jenőnek szellemi hagyatékából az első rész, nagyobb irodalmi tanulmányainak egy igen becses gyűjteménye. E mély philosoph szellem, erős elemző tehetség s érzékeny művész-lélek maradandó művekkel gazdagította irodalmunkat, s a nagy közönség talán csak most fogja tudni igazán, hogy mit veszítettünk Péterfy Jenőben. Műveivel, melyeket három kötetben szándékozunk összegyűjteni, nem múltó emléket állított magának.

De kegyeletünk porló hamvait sem hagyja jeltelenül. Boldogtalan társunk nem maradt távol, idegenek közt, hol őt a sötét végzet utólérte; a károlyvárosi temetőből hazaszállítottuk, itt pihen a kerepesi temető-

ben, hol a székesfőváros dízsírhelyet jelölt ki számára s Donáth Gyula faragta művészi síremlék fog emelkedni hamvai fölött. Nem mulaszthatjuk el, hogy e helyen is ki ne fejezzük hálás köszönetünket a kereskedelemügyi miniszter úr ö Nagyméltóságának, ki a hamvak díjtalan hazaszállítását engedélyezte, a horvát bán úrnak, ki a hazaszállítás akadályait oly szíves előzékenységgel hártotta el, a székesfővárosnak, mely az ingyenes sírhelyen kívül 600 koronát is adományozott, mely adomány a Kisfaludy-Társaság és a boldogult kartársainak gyűjtésével lehetővé teszi a művészi síremlék fölállítását.

Visszatérve Társaságunk munkálkodására, havi üléseinken Társaságunk tagjai 21 felolvasást tartottak, kilenczet kötött, tizenkettőt kötetlen beszédben, vendégektől pedig öt költői és egy prózai dolgozatot mutattunk be. A tagok felolvasott dolgozatai a következők: Alexander Bernát: *Hamlet-tanulmány*, Rameau unokaöccse Diderot híres művének fejtegetése, Baksay Sándor: fordítás az *Iliászból*, Bársony István: *Borsa Józsi* elbeszélés, Benedek Elek: *A második foglalás* elbeszélés, Beöthy Zsolt: *Castagnavizza* költemény, Berczik Árpád: *A kuruczok Párisban* vígjáték, Berzeviczy Albert: *A Borgia-szobák a Vatikánban* műtörténeti tanulmány, Hegedüs István: *Carmen seculare* költemény, Jakab Ödön: *Férfiszerelem*, *Anyámnak két költemény*, Jókai Mór: *Munkácsy Mihály «Honfoglalása»-ról*, Kozma Andor: *Adriai emlékek* költemény, Radó Antal: tanulmány *Gabriele d'Annunzióról*, műfordítás a *Salmameból* (Feridun és fiai), Riedl Frigyes: *Péterfy Jenő*ről tanulmány, Somló Sándor: *Egy királyleány története* költői elbeszélés, Vadnay Károly: *Czuczor Gergelyről, születésének százéves fordulója alkalmából*, Vértesi Arnold: *A szerencsefia*, *Kokó két elbeszélés*, gróf Zichy Géza: *Karácsony estéjén* költemény. A vendégektől felolvasott dolgozatok ezek: Kálmán Károly: műfordítás az *«Énekek éneké»-ből*, Martos Ferenc: *Rózsák a hóban* költői elbeszélés, Schleiminger Bella: *Balassa Bálint élete*, Szentesy Gyula: *A verebek költői elbeszélés*, Várdai Béla: *Vida Márk Jeromos Ars Poetikája* műfordítás, Vértesi Jenő: *Amadé László* költemény.

Mult évi felolvasásaink sorát azonban ez még nem merítette ki. A novemberi havi ülés helyett rendkívüli ünnepélyes közülést tartottunk, Vörösmarty emlékének szentelve. A nagy költő születésének százados fordulója az 1900. évet a magyar irodalom jubileumi évévé avatta. Örömtűzek gyúltak mindenfelé, mintha azok a lángok csaptak volna ég felé, melyeket a «Szózat» milliók szívében gyújtott. A lelkes ünneplések-ből részt kért magának a Kisfaludy-Társaság is, mely Vörösmartyban nemcsak a lángeszű magyar költőt, nemcsak egykori nagynevű tagját, hanem egyik alapítóját is tiszteli. Ünnepélyes közülést, melyen

Vörösmarty költői alakját úgy kívántuk bemutatni, a mint az lelkünkben él, a kegyeletnek egy megható ünnepe előzte meg. A váczai-utczának azt a házát, hol társaságunk atyja és mestere, Kisfaludy Károly, 1830-ban, 25 évvel később pedig Vörösmarty elhúnyt, emléktáblával jelöltük meg. Ott, ugyanabban a lakásban, hol egykor Kisfaludy Károly élt és nagy lelkét kilehelte, mint a hívó, ki ájtatos imára indul, összegyűltünk egész csendben s hallgattuk elnökünk megható beszédét, mely hozzánk egészen közel hozta a hívek és jók lelkes kis körének szellemét, kik a nagy halott felett kézadással fogadták, hogy azt a zászlót, mely a vezér lecsukló kezéből kihullt, diadalra fogják vinni.

Kisfaludy Károlylyal szemben másképen is leróttuk köteles hálánk adóját. Muzeumkerti mellszobrát, melyet Ferenczi István úttörő szobrászunk faragott, s mely romladozó talapzatán már-már pusztulásnak indult, renováltattuk.

A Vörösmarty-ünnepnek központjául elismert székesfehérvári Vörösmarty-ünnepen is részt vettünk, nemcsak mint ünneplő közönség, hanem Társaságunk egyik képviselője által az irodalmi ünnepély programjában is.

De, tisztelt közönség, az ünnepi lelkesülés lángjai hamar ellobognak, a Kisfaludy-Társaság maradandóbb módon is igyekezett Vörösmarty emlékét és költészetét az új nemzedék lelkébe oltani. A társaság elnöke egy népszerű kis munkát írt Vörösmartyról, olyant, mely nem haladja túl a tanuló-ifjúság gondolatkörét, de a mely mégis eszmék magvát hinti el. E munkát, elnökünk szives ajándékából a Kisfaludy-Társaság közel 800 iskola 30,000 tanulójának osztotta ki ingyenesen. E munka elvezeti a fiatal, fogékony lelkeket a szépnek, jónak és a hazaszeretetnek ahoz a gazdagon buzogó forrásához, mely Vörösmarty költészetéből oly tisztán, oly üdén árad.

A nagy század első nagy fia mellett, jeles kortársáról Czuczor Gergelyről sem feledkeztünk meg. A jeles költőpap születésének százados fordulóját decemberi ülésünkben Vadnay Károly tisztelt társunk emlékbeszédével ünnepeltük. Megelevenült előttünk e meleg színekkel festett művészi rajzban a költő és tudós tiszta, eszményi alakja, kinek erős fajszeretetének azok a rozsdás bilincsek is hirdetik, melyeket egykor a kufsteini vár sötét börtönében csörgetett, melyek ereklyetárunkban most is tanúi a magyar költők erős hazaszeretetének, melyet a máglyára menő walesi bárdokéval helyezhetünk egy sorba.

Társaságunk régi nagy alakjainak ünneplésén kívül egy élő társunk jubileumi ünnepén is részt vettünk. A Nemzeti Zenede, gr. Zichy Géza társunk 25 éves elnökségének tiszteletére, fényes hangversenyt és ünnepélyt rendezett. Társaságunk is elvitte a maga meleg üdvözlését

annak a férfinak, ki a múzsa páros csókjával homlokán a zene és költészet országában egyaránt tépi a virágokat.

A Kisfaludy-Társaság működését az elmúlt évben is a művelt nagy közönség szíves rokonszenve kísérte. Nemcsak üléseinket kereste föl, szorongásig megtöltve a termet, az érdeklődő közönség, hanem anyagiilag is többen támogatták Társaságunkat, közhasznú irodalmi működésében. A Pesti Hazai Takarékpénztár, kegyeletes visszaemlékezéssel alapítójára s a mi egykori igazgatónkra Fáy Andrásra, ezúttal is 400 koronával gyarapította Társaságunk vagyonát. 200—200 koronával Társaságunk alapítói közé léptek: Dittrich Vilmos, Jánosi Gusztáv, Kornfeld Zsigmond, Tóth Rezső urak és Szegedy-Maszák Eleménné úrnő. Alapítványok is növelték a Kisfaludy-Társaság alaptőkéjét: néhai Nagy Ferencz hagyatéka 2074 korona 80 fillérrel, Busbak Ádámé és nejéé pedig 150 koronával.

Nem hallgathatom el Társaságunknak egy szép erkölcsi sikerét sem. A nemzetek nagy versenyén, a párisi nemzetközi kiállításon, melyen gazdasági, ipari és közművelődési haladásunkat kellett, külön államiságunk kidomborításával bemutatni a világnak, mi is megjelentünk s a nemzetközi areopág aranyéremmel tüntette ki a Kisfaludy-Társaság működését, főleg azon érdeménél fogva, melyet a francia klasszikusok magyar nyelvre való átültetésével szerzett.

De gyász is érte az elmúlt évben Társaságunkat. Deczember 21-én elhunyt régi jeles társunk Imre Sándor, a kiváló nyelvész és irodalomtörténetíró, ki csöndes, zajtalan munkásságával nem kis mértékben mélyítette azt a medret, melyet nemzeti irodalmunk és művelődésünk hatalmas folyama ás magának. Emlékét a Kisfaludy-Társaság kiadványai sorában is maradandó értékű művek őrzik. Béke lebegjen a sírdomb fölött, mely a hosszú, munkás élet után pihenésre dőlt 80 éves aggastyán porait takarja.

Veszteségeinket, melyeket a halál aratása az utóbbi évek alatt okozott sorainkban, a folyó hó 6-án tartott tagválasztó ülésünk igyekezett kipótolni. Egy levelező és két rendes tagsági helyet töltöttünk be. Megválasztottuk levelező tagnak Müntz Eugénet, a nagyhírű francia művészettörténeti író, ki Mátyás király fényes korának történetét, a magyar renaissancet, oly kiváló sikerrel tanulmányozza.

Rendes tagúl, az elméleti íróval betöltendő helyre, Szana Tamást, irodalmunk régi, buzgó, fáradhatatlan munkását választottuk meg, ki különösen a magyar műtörténelem terén szerzett magának érdemeket. A gyakorlati szépírók közül pedig Pekár Gyulát esatoltuk magunkhoz. E fiatal tehetség mohón szívta eddig magába a nyugoteurópai eszméket, az idegen irodalmi hatásokat. Szellemi tartalmát ez bizonyára nem cse-

kély mértékben gazdagította; de író csak úgy lehet nagy, ha igazán nemzeti. Hiszszük, hogy a magyar föld, mely tisztelt társunk bölcsőjét ringatá, a gyermekemlékek, melyek lelkében rajzanak, az alföldi tiszta magyar nyelv, mely először esendült fülébe, bírnak annyi erővel, hogy arra a nemes érczre, melyet lelkében fölhalmozott, rányomják a szárnyas angyaloktól tartott koronát, a magyar nemzeti bélyeget. Ebben a reményben melegen üdvözlöm őt, többi új, megválasztott társainkkal egyetemben.

A NEMZETI SZELLEM DANTÉBAN.

RADÓ ANTALTÓL.

Az elmúlt esztendő nemcsak nálunk volt nagy irodalmi ünnepek esztendeje. Mialatt mi a «Szózat» dalnoka emlékének hódoltunk és áldoztunk, Itáliában is megmozdult az egész ország, hogy ünneppé szenteljen egy nagy dátumot: hatszázadik fordulóját annak az évnek, melynek húsvétjára tette az ő utazását a túlvilág három birodalmán keresztül Dante Alighieri. S ez ünnep folytatódik és kiegészítődik a most indult esztendőben is, sőt igazán jelentősebb része csak most kerül sorra; mert míg tavaly egy nem igaz, hanem csak a költő phantasiájában lefolyt eseménynek volt centennariuma, az idén egy valóságos történeti esemény kelete ismétlődik hatszázadikszor: az a nap, mely Dante életében a leggyászosabb, de Olaszország irodalmára következményeiben a legdicsőbb volt, az a nap, melyen a nagy flórenczi hontalanná lett. 1300-ban még nem foganhatott meg a költő elméjében az «Isteni Színjáték» ama terve, melyet száműzetése nyomorában tetté váltott; 1300 húsvétján Dante még nem volt lesújtott bűnös, a ki látja, hogy eltévedt «az élet sötét rengetegében» és keresi az «igaz ösvényt»; még benne volt Flórencz politikai életének akkor legmagasabbra csapó áradatában; még csak annak az évnek nyarán emelkedett arra a priori tiszttségre, mely oly elkeseredett elleneivé tette a fekete gvelfeket. Sőt még a következő évnek is majdnem teljes tíz hónapján át hordozta a közügyek ólomterhét és csak 1301 novemberének első napján, a mikor az álnok és kapzsi Valois mint állítólagos békítő vonult be Flórenczbe és mikor pár nappal a bevonulás után elkezdte felperzselni és szétrombolni a fehérpártiak házait: akkor tudta meg Dante, hogy a római udvartól, hol az időben mint hazája követe tartózkodott, nincs többé számára visszatérés. A város, melyet ő Róma «oly nagyon szép és nagyon híres leányának» nevezett, «la bellissima e famosissima figlia di Roma», kidobta édes kebeléből, a hol született, nevelkedett, a hol felkötötte a honvédő kardot, a hol szerette és eltemette Beatricét és a hol később a száműzetés nyomorától elfáradt lelkét és testét meg akarta pihentetni.

1301 novemberében vagy talán decemberében kezdődött az ő hosszú bolyongása, mely alatt, mint maga panaszozja is, — «majdnem minden vidéken, a melyek csak e nyelvet beszélik, kóborolva, majdnem koldusképen járt és kelt vala, kedve ellenére is mutogatva Fortuna ütötte sebét, melyért sokszor igazságtalanul a sebesültet szokták okolni». (Convito I. 3.) 1301-ben, hatszáz évvel ezelőtt lett Dante «vitorla és kormány nélküli hajóvá, melyet a gyászos szegénység száraz szele hány-vet más-más révbe, torkolatba és partra, úgy hogy silány embernek látszott sokak szemében . . .» E száműzés, mely aztán két hónappal későbbben formszerű ítélettel is kimondatott rá, még pedig a legocsmányabb bűnök koholmánya alapján: ez volt Dante életének legnagyobb fájdalma, ez volt az az égő kín, mely elől sehohol enyhülést nem talál. Ez sugallta ezentúl minden sorát; addig csak az «Új Élet» bájos szerelmi regényét költötte, most hozzáfogott a Poema Sacro-hoz, a «Szent Költemény»-hez, «a melyen együtt dolgoztak ég és föld» (Par. XXV. 1.) s melyben lépten-nyomon a proscibálnak keserve jajdul fel, majd szilaj haraggal, vad gyűlölettel, keserű gúnnyal, majd lemondó szelid fájdalommal. Még odafenn is, a Paradicsom fénynyel tele országában, e száműzés gondolata bántja, ezt jósoltatja meg magának őseivel, a ki megmondja neki:

«Majd el fogsz hagyni mindent, a mi néked
Legkedvesebb, és ez a nyíl az első,
Mit rád lövell a száműzésnek íve.

Tapasztalod majd milyen sós-izú
A mások kenyere, s milyen nehéz út
Fel- és lemenni mások lépcsején». (Par. XVII. 55—60).

Ezt a nehéz utat, «fel- és lemenni mások lépcsején», járta több mint húsz évig, meg nem értve, sőt alig ismerve a saját nemzedékétől és nemzedététől, és időről-időre meg-megújuló és mind keményebbre váló ítélettel sújtva szülővárosától, mintha már nem lett volna elég az első és második, a hol kimondták rá a tűzhalált is: «igne comburatur, sicut moriatur», égettessék meg tüzön, úgy hogy meghaljon. Szegényen élt, nem élvezve sem földi jutalmat, sem hírt, sem dicsőséget, de ő «bízott abban a korban, mely az ő korát mint régi kort fogja emlegetni» (Par. XVII. 119.) és bízott abban, hogy az ő neve sokkal tovább fog tartani, mint «ellenségei bűnhődése». (Par. XVII. 19.) És bár nem sokkal halála után egy pápai legatus csontjait is szét akarta szóratni, már egy-két évtized múlva nőttön-nőtt a híre. Kommentár kommentár után jelent meg művéről és alig félszázaddal halála után Flórencz város lectort rendelt «el Dante» olvasására; és bár Itália még sok ideig maradt pártokra oszolva, egyben csakhamar minden párt egyetértett, Dante cultusában. Egyetértett az

egyház is, melynek épen mostani feje híres arról, hogy könyv nélkül tudja az «Isteni Színjáték» legnagyobb részét és hogy ő létesítette Rómában az első külön tanszéket Dante magyarázására. S most, hatszáz évvel ama nehéz út kezdete után, »mindenki reá tekint, mindenki hódol neki» — tutti lo miran, tutti onor gli fanno — szülővárosa, mely máglyára akarta küldeni, hazája, melyet végig kellett koldulnia, s minden nemzet, melyről nagy eposában csak szól, köztük a magyar is, mely a nagy évfordulóra szintén oda helyezhet szobrának talapzatára egy kis Dante-irodalmat, s ebben az *Isteni Színjátéknak* immár két teljes magyar fordítását: az Angyal és Csicsáky-féle mellé Szász Károlyt, melyvel az ősz mester ép ez irodalmi ünnep előestéjén ajándékozta meg irodalmunkat.

E «nehéz út» kezdetének emlékét ulti meg ma a Kisfaludy-Társaság, mely a nemzeti irodalom ápolása mellett a külföld nagyjainak cultusát is egyik czéljává tette. Mi is hódolunk ma Neki, kire egyik mesterünk, Arany János, annyi áhítattal néz:

«És mintha lábait szentegyházba tenné
Imádva borul le, mert az Istent sejtí,»

hódolunk annak, kinek csodás trilogiáján végig ugyanaz a két szó üti meg újra és újra fülünket, melyet egy másik gigásunk, Petőfi, tett meg költészete jelszavának: szabadság, szerelem; hódolunk annak, a ki büszke, szilaj volt mint emez, «*anima sdegnosa*», a ki szintén harczolt a hazáért, karddal a kezében ép úgy mint szóval és tanácscsal, de nem halhatott érte dicső halált, hanem halálnál sokkal keservesebb vértanúságot szenvedett: megaláztatásokkal teljes, húsz éves, inséges száműzetést.

Dante és Petőfi: mind a kettőnek ábrándja a szabadság, sőt a világszabadság, mind a kettő e demokratia költője és bajnoka, mind a kettő szinte féktelen indulattal vívja harczát eszményeiért, sokszor túlságba is csapva; és ki tudja, hogy ha Petőfi testén át «nem száguldanak fújó paripák», ha neki is az lesz osztályrésze, a mi 48 után annyi nagyunké, a bús hontalanság, az «idegenek kenyere»: ki tudja, hogy akkor e két nemes lélek rokonsága nem lett-e volna még sokkal szembetűnőbb az ő megnyilvánulásaikban?

Mégis e két név egymás mellé állítása, sokak előtt első pillanatra különösnek tetszetik. Hiszen Petőfi költészetének legkiválóbb vonása a nemzeti, sőt a hogy pontosabban nevezni szokták, a nép-nemzeti; holott Dante legnagyobb alkotását, az «Isteni Színjáték»-ot, a köztudat mint a kereszténység eposát fogja fel, mely tehát általános emberi vonatkozású. Dante, mondják, világesászárságról ábrándozik, nem egységes nemzetről; ő maga mondta, hogy munkája tárgya a lelkek állapota

a halál után, a jutalom vagy bűnhődés a túlvilágon — minden keresztény nép e közös témája. Igaz, Dante az egész emberiség költője; de hát következik-e ebből, hogy halomra dönti azt a tanítást, hogy igazi nagy költő nem képzelhető nemzeti lélek nélkül? Valóban nem volt-e hát Dante nemzeti költő is? Abban az óriási conceptióban, a mely agyában megfogalmazott, nincsen-e benne egy olasz hazafi nemzeti ideálja is?

Ez ünnepi napon talán nem lesz időszerűtlen, ha élete munkáját erről az egy oldaláról teszszük vizsgálódásunk tárgyává.

Dante cultusának Olaszországban története van. És a ki lapozgat abban, láthatja, hogy az «Isteni Színjáték» mindig éppen akkor emelkedett a nemzet becsülésében, mindig akkor másolták és nyomtatták többször és többször, a mikor a nemzeti eszmény a legnagyobb erőt vett a lelkeken. Így a leghatalmasabban támadt fel a Dante-cultus a XVIII. század végén és a XIX.-nek elején, azóta folyton növekedve egész a nemzeti egyesülés befejezésének órájáig, a mikor az *Unita Italia* legelső nemzeti ünnepét 1865-ben, Dante születésének hatszázadik évfordulóján ülte meg. Mi magyarázná meg e körülményt, ha nem az, hogy a kik a mai kor olasz államát sóvárogták, ezt a könyvet tartották annak a bibliának, melynek segítségével leghathatósabban hirdethetik az igét?

Pedig a nagy tömegre való hatásában az «Isteni Színjáték» korántsem olyan kényelmes eszköz, mint pl. a mi nagy szabadságköltőnk dalai. Dantében igen sok van abból, a mi akadályul torlódik a költő és a közönség közé. S hányfélék, milyen nehezen leronthatók ezek a gátló falak! Hisz nem közönséges olvasó, hanem egy költő, még pedig egyike a legáthatóbb elméjűeknek, maga Arany János csüggedten sóhajtott fel Dante olvasásakor:

«E mélység felett az értelem mérónja
Mint könnyű pehelyszál fennakad, fellebben...»

Olyan dalnok, a kivel szemben még egy ilyen dalnoktársa is bevallja, hogy «mélységei felett az értelem mérónja fennakad», bizonyára nem tartozik azok közé, kik hamar találják meg az olvasó szívéhez vezető utat.

Hogy Dante nem lehet úgynevezett könnyű és népszerű olvasmány, annak útjában állt kora: az a század, melyben a szellemi érdekek felett a tudományos kérdések uralkodtak, a mely komoly irodalomnak csak azt tartotta, melynek tanító célja volt, és a mely, mert akkor a tudomány alig volt egyéb scholastikus philosophiánál, a költői alkotások értékét is annál magasabbra értékelte, minél több volt bennük a scholasticismus tételeiből. Aquinói Szent Tamás «Summa Theologiae»:jának 500 kérdését és 2600 alkérdését alig ismerte valaki jobban mint Dante; hisz ha a dogmákat az ész útján bizonyító Doctor An-

gelicusról azt mondták, hogy főpapja a hit és tudomány frigyének, e frigy legfőbb énekesének Dantét vallották. A theologiának ama prózában is nehezen követhető okoskodásai, melyekkel az «Isteni Színjáték» megalkotója gazdagabbá, becsesebbé akarta tenni az ő száz énekét, a modern emberre nézve nagyon fáradságossá teszik az e tételek labirintusában való vándorlást. Ő azt hitte, hogy e tudományosság kedvéért fogja az utókor megbecsülni, és bizonynyal nem sejtette, hogy annak dacára olvassák majd. Korának elmélete még az volt, hogy a költészet legyen eszköze a tudomány terjesztésének, és ezért tömte meg tudományal főleg Paradicsomát, ezért végez ott egész theologiai vizsgálatokat, a hol a szentek az examinatorok, ő pedig a vizsgázó, a ki hosszasan és körülményesen felel meg kérdéseikre, bizonynyal nem vévén észre, mennyire lehúzza a tudomány ez ónsúlya az ő költészetét. Magyarázatai a theologia legfontosabb tételeiről, a szabad akaratról, a fogadalom kötelező voltáról, vagy arról, hogy fel lehet-e cserélni a fogadalom tárgyát: igazán nem valók azoknak, a kik, mint maga mondja, csak «kis bárkáiban» bírják követni az ő énekét. (Par. II. 1.)

E tudományos holt súly mellett még valami rontja meg e nagy alkotás élvezését, e fogyatkozás is ép úgy mint amaz, a költő korában gyökerezvén. A moralizálás mellett a symbolizálás volt a középkori költészet fő jellemvonása; mindent allegoriának szerettek felfogni, a latin írókat ép úgy mint a Szentírás minden szavát; sőt nem érve be azzal, hogy valaminek a betű szerinti értelme mellett még egy más, rejtett, jelképi értelme is van: annál nagyobbra tartották az író, minél több ilyen rejtett értelmet tudott belevinni titokzatos soraiába. A költő, a mint megírta versét, rögtön neki ült és önmaga commentálta — s ezt megtette sok lyrai költeményével Dante is — mert commentárja nélkül valóban nehéz lett volna bárkinek eligazodnia abban a sokféle értelemben, melyet egy-egy versbe maga annak írója akart belemagyarázni. Pedig ha már minden egyszerű hasonlat is sántít, mennyivel félszegebb eljárás az, ha ugyanazzal az egy dologgal egyszerre három-négyféle eszmét is akarunk jelképezni! A folytonos jelképezés mily nehézkessé, mily erőltetetté lesz, mily könnyen torzíthatja el a valóságot a jelkép kedvéért, mily könnyen teszi szinte rébuszszá a költő művét, találós mesét adva az olvasó elé, melynek megfejtése hosszú okoskodást kíván, sőt sokszor lehetetlen! A milyen kedvesek e symbolumok a tudáskodó commentátorok előtt, a kiknek alkalmat adnak különösnél különösebb hypothesisekre: olyan kellemetlenekké válhatnak a laikus előtt, a ki csak költészetet keres, nem pedig hierogliphokat, a ki a költeményekben nemcsak tudományt nem fürkészt, de legkevésbé oly tudományt, mely, mint Dante maga mondja, «különösen versek leple alatt rejtőzködik». (Inf.

IX. 61.) De Dante, szerencséjére saját magának és az olasz költészetnek, igen-igen sokszor elfelejti, hogy mily programmal fogott a *Sacro Poema* megírásához, elfelejti, hogy szavainak nemcsak egy, nemcsak két, hanem négyféle magyarázatot is el kell bírhatniok; szerencséjére mondom, hatalmas alkotó ereje legtöbbször elragadta a symbolizálás teréről a való élet ábrázolásához, a hol eltűnik az, a mit, és csak az marad meg, *a mivel* symbolizálni akart; az első értelem, az élet közvetlen képe. A mult század legnagyobb olasz irodalomtörténésze, De Sanctis, azt mondta Dantéra való vonatkozással, hogy az ember nem azt csinálja, a mit *akar*, hanem a mit *tud*, és még Dante sem azt csinálta, a mit a saját maga magyarázata szerint meg akart csinálni — mert akkor ma már nem élne a *Divina Commedia*!

De mégis bizonyos, hogy a symbolizálás és allegorizálás felette megnehezíti az «Isteni Színjáték» megértését; megnehezítette még azok előtt is, a kiknek maguknak is csak középkori tudásuk volt, a kik még a trivium és quadrivium, Szent Ágoston és Aquinoi Szent Tamás gondolkörében mozogtak és a kik előtt a költő *kortöréneti czélzásai* sem szorultak magyarázatra. Mert itt van a mű egy harmadik nehézsége: Dante a túlvilágot benépesítette a multnak és saját korának nemcsak kimagasló alakjaival, kikről az utókornak amúgy is van tudomása, hanem megörökítette ott olyan kortársait is, a kiknek már akkor sem volt igen jelentős szerepök, a kikről már az egy-két évtized mulva következett magyarázók sem tudtak felvilágosítást adni; czéloz olyan eseményekre és körülményekre, melyek csak nagyon kevesek előtt lehetek ismeretesek. A személyi és tárgyi magyarázatok egész tömege válik tehát szükségessé, melyek lépten-nyomon megakasztják még azt is, a ki mélyebben behatolt a középkor történetének és keresztény dogmatikájának részleteibe. Dantét megérteni egész tudományá lett, melynek külön nevet is adtak, Dantologia, és melynek könyvtára ezer meg ezer kötetet számlál, melynek művelésére külön társaságok alakultak.

És van még valami, a mi idegenszerűen és bántólag hat arra, a ki nem tudja magát teljesen beleélni a középkor gondolkozásmódjába és főleg Dante merev theologiai álláspontjába. Midőn a költő a pokol limbusába kárhoztatja az ókor valamennyi nagyját, még olyan jellemeket is, mint Socrates és Cicero; midőn eretnekség czímén tüzes sírban lakoltatja a középkor egyik legnagyobb uralkodóját, II. Frigyest, vagy midőn a pokol legiszonyúbb helyére, Lucifer fogai közé teszi Judással egyetemben Brutust is, a ki a római köztársaság visszaállításáért Caesarra emelte vasát, vagy midőn a pápákkal jóformán benépesíti poklát s közülük csak egynek juttat helyet a paradicsomban: mindezek olyan óriási úrt mutatnak a költőnek és a modern embernek igazságérzete

között, mely könnyen csökkentheti a legnagyobbyszerű írói erények előtti csodálatot is.

Ha igaz az, hogy nincs költészet, a mely a maga teljességében jutna az utókorra, mert mindegyiknek elhal egyik része: akkor bizonyos, hogy nagyon sok halt meg a Dante költészetéből. Az ő hangja a középkor hangja volt és az emberek ő utána már nem tértek vissza Beatricéhez, a theologia jelképéhez. Rég lejárt a magát Aquinoi Szent Tamás philosophiája, elmúlt a középkori mystika, elmúlt a theologiai látomások kora, a symbolizálások divatja; és csodálatos módon Dantét ma jobban ünnepli nemzete mint valaha. Lehetséges volna-e e tünetet tisztán azzal magyarázni, mint egy, bár tőlünk már távol eső, de mégis csodás költői conceptionnak véghezvivőjére? Lehetséges-e, hogy egy ily művet, melynek megmaradását annyi akadály teszi nehezzé, első sorban ne az tartson fenn egy nemzet szeretetében, a mi leghatalmasabb megőrizője minden költői alkotásnak: az, hogy benne látják nemzeti eszményeik legalább egy részének megtestesülését, nemzeti kívánságaik éneklőjét, nemzeti jogaik hirdetőjét?

A nemzeti eszme, az egy nyelvet beszélők összetartozandóságának átérzése, a ragaszkodás magához a nyelvhez és ahhoz a területhez, melyen a nyelvet beszélők, cultusa annak a dicsőségnek, mely az e nyelven beszélő nép multját körülragyogja: Dante századában csak igen halványan élt némely kiváltságos lélekben, magában az irodalomban pedig kifejezést nem talált. Mikor a többi nyugat-európai népnek már volt nemzeti költésze, mikor a németeknél már megszületett a Niebelungének, az ősgermán vándorlások ez eposa, mikor a francia románczok már zengik Nagy Károly glóriáját, a spanyolok pedig a mórok ellen vívott harcokat: még az olasz műköltészetben alig van nyoma a nemzeti tartalomnak. Nem volt nemzeti tartalma, a mint nem volt meg akkor az Italia névnek régi nimbusa sem.

Míg az első barbár uralkodó alatt még úgy beszélnek a római imperiumról, mint akár Augustus alatt, míg ez időben sűrűn használják krónikások és poéták az «Italia», az «Ausonia» kifejezést: addig a longobardok uralmának kezdete óta az Italia szó jóformán kivész a használatból. Lassan-lassan darabokra szakadt az egész félsziget, és az ezredik év táján, ha le is írják e szót, annak már nincs meg a régi értelme. Olvashatjuk, hogy valaki Rómából vagy Velenczéből elmegy Italiába, a mi alatt a krónikaíró a felső-olaszországi tartományok egy részét értette csak.* Az állami egységnek e századok óta tartó szünetelése mellett a nemzeti érzület a szó modern értelmében ismeretlen volt; csak legfel-

* L. Cipolla, Del Trattato della Monarchia 44. és köv. ll.

ebb mint helyi hazafiság, mint egyes városok polgárainak együttérzése nyilvánult. A hol az egy területen lakó, egynyelvű népek nem szervezkednek országgá, ott a hazaszeretet érzése nem talál termő talajra. Pedig Italiában az állam gondolata, sőt ideálja is el volt veszve majdnem nyolcz századon át. Dante volt az első olasz költő, a ki ily hosszú idő múltán felül bírt emelkedni a «városi hazafiság» szűk körén, a kiben ismét hangozt nyert az egész Itália iránti lelkesedés, a ki, hogy senki félre ne érthesse, mit mond ő Itáliának, meg is jelöli e terület határait: hogy kétfelől a tenger mossa, középütt az Apenninek választják el, fent az Alpok övezik.* Az a szó «Italia», Dantenél nem jelenti sehol sem a félsziget egy-egy részét, hanem mindenütt annak egészét. A középkor alkonyán ő érzi át először mélységes szeretettel az olasz nemzetiség fogalmát; az olasz nemzeti eszme benne leli első képviselőjét, apostolát. Phantastikus vándorlásaiban igaz, hogy legsűrűbben szűkebb hazája, Flórencz jelenik meg lelki szemei előtt: őse, a ki beszél néki a régi Flórencz egyszerű erkölceiről, a ki megjövendöli neki száműzetése keserveit, barátai, a kikkel együtt irogatta ifjú korában verseit, a kik zenét költöttek canzoneire, tanító mestere, a ki a bölcsesség útjára irányította lépteit, az ifjú Martell Károly, a magyar királylány fia és egy magyar király apja, a kinek fején már szintén ott tündökölt a magyar korona is, s mindazok, a kikkel együtt harezolt a gvelf táborban, Campaldino síkján, s aztán azoknak hosszú sora, kiket vagy mint személyes, vagy mint politikai ellenfeleit gyűlölt vagy megvetett. Szülővárosát emlegeti legtöbbször, oda vágyódik vissza egyre és egyre, ott, a San-Giovanni keresztelőd medenczéje előtt, a hol keresztényné lett, szeretné a költői koszorút is elnyerni. De azért a flórencziek mellett rendre felvonulnak előttünk Olaszország majdnem összes tájainak lakói is; a száműzött minden helyet, a hol bolyongásai közben megfordult, bele tudott szőni hatalmas terzináiba: Bolognát és Genuát, Luccát és Sienát, Parmát és Padovát, Pisát és Bresciát. Mindenütt, az alvilágban, a tisztító helyen és a paradicsomban, az a költő legelső gondolja, nincs-e valahol «anima latina», «egy latin lélek», a mi alatt mindig oly lelket ért, mely földi vándorútját Italiában, annak bármely helyén végezte; és midőn a legnagyobb szenvedélyességgel fakad ki hazafias keserve, egyenesen *Italiát* szólítja meg, azokban a vészharangként zúgó sorokban:

«Ah szolgál Italia, fájdalom tanyája,
Kormánytalan hajó te nagy viharban...» (Purg. VI. 76.)

Dante volt hát az első hazafi Italia olasznyelvű irodalmában. De több is van munkájában, mint e hazafiságnak itt-ott elszórt kifakadásai

* Inf. XX. 61., IX. 114.; Purg. XXI. 106., XXX. 85—86.

Mert a korabeli olasz életnek alig van egyetlen nyilvánulása, mely helyet ne találna költeményeiben, elannyira, hogy a XIII. század olasz politikai és műveltségi mozgalmainak teljes képét lehet belőle összeállítani. A nápolyi királyság Anjoui, a pártviszályoktól szétszaggatott városok, a velőig corrumált demokrata kormányok, az itt-ott hatalomra vergődő apró zsarnokok, s az azok udvaránál kifejlődött pompa, a sok helyütt rablólovagokká lett várurak garázdálkodásai és a városok szabadsága ellen intézett merényletei, aztán az egyház élete, kezdve a «szent kulcsok» birlalójától az utolsó barátig, végül a császárok és a császári eszme nagy szerepe ama korszak forrongásaiban: mindez ábrázolásra talált a három nagy Canticában, s főképen a Pokol borzalmas bolgiáiban. A gvelf és ghibellin harcok minden focusának ismerte ádáz viszályait, ismerte e viszályok szitóit, és pártállásához képest kora majdnem valamennyi szereplő férfiaról ítelt, elhelyezve őket a túlvilág büntető, vezeklő vagy üdvözítő köreiben. Ama kor híres szerelmei, kedves olvasmányai, költői és tudósai, színészei és festői — mindebből képet ad az a csodálatos, gigási panoráma, melyet Dante képzelő tehetsége megalkotott. Igen, a Divina Commedia a középkori Italia tükre, soha utól nem ért megtestesítése az olasz nemzet multja egy nagy szakának, s ha nem volna egyéb, mint ez, már akkor is megérdemelné, hogy az olasz nép áhitattal nézzen fel megteremtőjére, a ki neki *nemzeti eposzt* is adott.

Ám e hazaszeretetet nemcsak költői panaszokban, nemcsak a haza tájainak festői leírásában, nemcsak a hazai történet nagy alakjainak könyvébe való bevonásában nyilatkozik meg, hanem határozott nemzeti programmban is.

Két pontja van e programmnak. Az első olyan, melynek megvalósításához elég volt maga a költő ereje: s ez az egységes nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom megteremtése; a másik, melynek megvalósítása nem egy emberen, hanem nagy történeti alakulásokon fordul meg: a régi itáliai dicsőség helyreállítása.

Előttünk, a XX. század magyarjai előtt, a kiknek fülébe már közhelyként cseng az az íge, hogy «nyelvében él a nemzet», szinte különösnek tetszhetik, hogy ennek a ma már útszéli igazsággá emelkedett tételnek hirdetését a lángész bizonyítékának lehessen tekinteni. Pedig hosszú századok után, melyek alatt Italiában csak idegen nyelveken vagy legfeljebb az olasz tájnyelvek egyikén írtak, Dante volt az első, a ki szóval és tettel bizonyította, hogy valamely nemzet egyéniségének kifejtésére legelőször az szükséges, hogy egységes nyelve legyen. Hiszen még szinte kortársai a trouvère-ek nyelvén zengő Sordellók, Bonifacio Calvok, Bartolomeo Zorgik, hiszen mestere volt az a Brunetto Latini, a ki egy

hosszú tanító költeményt, a Trésor-t, francziául írt meg. Hiszen még nemesak kortársai — pl. Giovanni del Vergilio — hányták szemére, hogy miért énekel a plebs nyelvén, hanem még egy-két nemzedékkel halála után is, Petrarca és Boccaccio, nem olasz, hanem latin munkákkal akarták a halhatatlanságot kivívni. Sőt még a XV. században is tudós humanisták sajnálkoztak azon, hogy Dante nem latinul írta meg nagy munkáját! Hogy mennyire átérezte vállalkozásának merészességét, mikor egy mély tudományosságot igénylő tárgyról nem latinul, hanem olaszul írt, mi sem mutatja inkább mint az, hogy Convito-ja bevezetésének kilencz fejezetén át kellett mentenie és igazolnia ezt a próbálkozását, Dante még maga is a «Vita Nuova»-ban csak annyit követelt, hogy a *szerelemről* köznyelven kell írni, mert a nők csak ezt értik. Még a «Lakomá»-ban is megengedi, hogy a latin nyelv «nemesebb» az olasznál, s e tételét csak későbbi munkájában, a «De Vulgari Eloquentia»-ban fordította meg olyképen, hogy az olasz nyelvet illeti meg az elsőség.

Ma szinte furcsának tetszik az a hosszú érvelése, melylyel Dante korának olaszai előtt saját anyanyelvük művelése mellett síkra szállott. De akkor mégis újak voltak azok az érvek, hogy azért ír olaszul, mert hálával és szeretettel viseltetik a nyelv iránt, mely barátnöjje, jöltevéjje volt, melyen legelőször kezdett gagyogni, melyen szülői szólottak vele, melyen első verseit írta, mely megnyitotta neki a bölcsesség útját. Olasz prózában ír — úgymond — mert ki akarja tüntetni e nyelv kiválóságát; hogy mennyire kifejező ott is, a hol rytmus és rím nincsenek segítségére. Szent haraggal kel ki azok ellen, a kik a külföldi nyelveket elébe helyezik a hazai nyelvnek; ezek — kiált fel — utálatos gonoszai Italiának, a kik silánynak tartják azt a drága köznyelvet, mely ha silány valamilyen, csak abban az, hogy e nyomorultak czéda szájában is hangzik. Örök gyalázatnak és ségnyennek mondja azoknak eljárását, kik a mások köznyelvét ajánlják és a sajátjukat megvetik; de ő bízik e sokaktól megvetett köznyelv diadalában; új napnak hirdeti e nyelvet, sole nuovonak, mely világosságot fog adni azok számára is, a kik még eddig homályban és sötétségben tévelyegnek. (Conv. Tratt. I., XI. fej.) Több mint négyszáz évvel később nálunk is hangzottak el ily panaszok és ily kifakadások; a szatmári békekötés utáni nemzetietlen kor jobbjai ép úgy kikeltek a latin nyelv ellen, mely akkor az országgyűlés, a megyei tanácskozások, a közigazgatás, a törvénykezés, a közoktatás, sőt a közép-rend jó részénél a társalgás nyelve is volt, míg a főnemesség a franczia és a német nyelvet kapta fel és az ország első főiskolájában nem volt előadója a magyar nyelvnek. Ha a gondviselés akkor a magyar nemzetet is megajándékozta volna egy Dantéval!

És Dante nem érte be annak a követelésével, hogy olaszul kell

írni. Előtte is írtak olaszul, verset nagyon sokat, prózát is eleget, főképp a latin szóffüzést erőltetetten utánzó fordításokat. De ez az egész Dante előtti irodalom inkább csak a tájnyelvek irodalma volt. Még a XII. században a nyelvek ilyen felsorolásával találkozik az ember egy tudós krónikásnál: latin nyelv, lombardiai nyelv, apuliai nyelv stb.* Dante mindezekkel szemben *egységes* irodalmi nyelvet követelt, a *volgare illustre*-t, a mely végét jelentse a dialektusos költészetnek: ne legyen többé se sicíliai, se bolognai, se flórenczi, hanem legyen olasz költészet, melyet írjanak és értsenek abban az egész szép országban «a hol a si hangzik»: «del bel paese, dove il si suona». Ez egységes idiomáról, ez egységes költészetéről írta meg az első nyelvészeti és poétikai munkát, melyet a modern irodalmak teremtettek: a «De Vulgari Eloquentia»-t, megírta a nyelv tisztaságának azzal a szinte áhítatos tiszteletével, a melyet minden igazi nagy költőben megtalálhatni.

S az egységes nemzeti nyelv szükségét nemcsak hirdette, hanem azt meg is teremtette, végbevée azt a csodát, hogy ő, a ki szinte legelső műköltője volt népének, egyúttal olyan tökélyre is emelte annak nyelvét, hogy az öt század alatt alig változott. A mai németek számára le kell fordítani a Minnesängerek dalait, le kell fordítani a Nibelung-éneket; a mai francziák számára tolmácsolni kell a Chanson de Roland-t, a mai angolnak nehéz olvasmány még a Canterbury Tales is; de a Francesca és Paolo epizódját, de az Ugolino borzalmas képeit a mai olasz ember ép úgy megérti, mint a hogy megértették a quattrocentoban. Sőt nemcsak megértik, hanem az «Isteni Színjáték» ma is valóságos kincsbányája az olasz nyelvnek, melyhez a nyelvromlás időszakaiban visszavisszafordulnak az olasz írók, hogy abból merítsenek; változatos formái, a szók és szólásokban való bősége, az árnyalatokban való végtelen gazdagsága, tömör plasticitása, mely egy-egy sorral megrajzolja és bevési az olvasó lelkébe az ő nagy gondolatait, ma is mint utolérhetetlen ideál lebegnek az olasz írók előtt. Dante, mikor Flórencz nyelvét az egész Olaszország nyelvévé avatta, a nemzeti eszmének megadta legfontosabb, nélkülözhetetlen eszközét, mely nélkül annak hirdetése örök időkre meddő szófecsérlés lett volna. Visszaesés volt utána is; sehol a latin nyelvű költészetnek nem volt oly szívós élete, mint Olaszországban; a lenyugvó nap — a hogy Dante a latin nyelvet nevezte — még nagyon sokáig hintette sugarait a kelő nappal szemben; de azért az olasz nemzeti nyelv győzelmét mégis minden időkre Dante döntötte el, és ez a legnagyobb tette *nemzeti tett* volt.

Ez volt Dante programjának az a része, melynek megvalósí-

* L. Cipolla, id. mű 48.

tásához elég volt az ő saját ereje. Másik részének, az olasz nemzeti dicsőség felélesztésének megvalósulása majdnem hatszáz esztendővel halála után következhetett csak be. Természetes, hogy a megvalósulás módja messzire elüt a Dante ideáljától, de lényegök egy. Merész álmában többet akart ugyan a költő, mint a mennyit Olaszország 1870-ben elért, de az ő tágasabb programjában benne volt az a szűkebb is, mely három évtizeddel ezelőtt teljesebbé ment.

Dante politikai rendszerének kiinduló pontja az volt, hogy Italiának békére van szüksége. Írásaiban azon kesereg leginkább, hogy Olaszországot annyi belviszály tépdési, hogy tartomány tartomány ellen tör, város város ellen, sőt még ugyanegy városban is egymást emészti a polgárok:

« . . . l' un l' altro si rode
Di quei che un muro ed una fossa serra. » (Purg. VI. 83–4.)

« azok is, kiket egy fal és egy árok zár körül, egymást marják ». « Béke legyen veletek, Pax vobis — írja a « De Monarchia »-ban — ez volt az Üdvözítő köszöntése; mert úgy illett, hogy a legfőbb Üdvözítő köszöntésében a legfőbb üdvöt fejezze ki ». A belső harczokat tekintette Italia legnagyobb szerencsétlenségének, az egyesek, a városok, a tartományok örökös gyűlölködésével szemben a békét kívánta. Ezt pedig csak úgy vélte elérhetőnek, ha a hadakozó felek közt és felett egy legfőbb bíró áll, más szóval, ha visszaállíttatik teljes fényében a majdnem ezer év óta csak papíron levő és Nagy Károly alatt csak rövid időre felújult *római császárság*.

Az Imperium helyreállításának eszméje tulajdonképen nem szűnt meg élni az egész középkoron át, és midőn Nagy Károly után a császári cím átszállt a német fejedelmekre, ezeket is majdnem egész Italia elismerte Cæsarjainak — persze inkább névleg, mint tényleg. De pár évtizeddel Dante férfikora előtt II. Frigyes, a nagy Hohenstaufi, komoly kísérletet is tett a római császárság felújítására, s így csak természetes, hogy Dante azt nemcsak kívánatosnak, hanem lehetőnek is tartotta — lehetőnek legalább abban az értelemben, melyben I. Ottó óta a császárságról szólni szoktak, hogy az tulajdonképen nem foglal magában egyebet, mint Német- és Olaszországot. Ha szabad e modern kifejezéssel megvilágítanom egy sok részben egészen heterogen állapotot, e két ország mintegy personalis unióban volt, olyképen, hogy a római és a német korona viselője Németországban székel és többnyire csak a koronázásra jött Italiába, sokszor még arra sem. Dante ellenben az imperiumot úgy képzelte, hogy a császárok, mint hajdan, Rómában, a « loco santo »-ban trónoljanak, hogy igazi otthonuk Italia legyen, ne Németország, hogy a Tiber, ne a Rajna mellől kormányozzák a birodalmat. Ez volt programja legfontosabb része; az az álma, hogy az ily módon

újjászülető császárság ismét olyan világbirodalommal válhatnék, a minő volt Augustus alatt, e nagy czállal szemben másodrendű fontosságú volt. Abban, hogy ő ez imperiumot lelkesedéssel köszöntötte volna akkor is, ha élén nem olasz, hanem német fejedelem áll, nem rejtett a nemzeti eszme megtagadása. A mellett a törekvés mellett, hogy ismét Róma legyen a világ leghatalmasabb birodalmának központja, bizonynyal csekély áldozatnak tűnhetett fel előlte, hogy az imperator nem az olasz nép kebeléből kerül ki. Egyébként is ott ragyogott előtte a Hohenstauf II. Frigyes példája, ki bár idegen családból, de már Olaszországban született, állandóan ott is tartózkodott, olasz lett nyelvében, szokásaiban, kedvteléseiben, udvarában olasz költőkkel és zenészekkel vette magát körül és maga is írt olasz verseket. Ugyanezt a beolvadást az olasz népbe remélhette Dante a megújuló imperium fejedelmétől. Róma, mint egy világcsászárság székvárosa: ez volt az ő álmainak magva. S ez álmaiból a századok folyamán csak annyi vészett el, hogy Rómát már csak mint egy *nemzeti* királyság székvárosát kívánták látni az újkor olaszai, a kik előtt az egységes Italia kifejezője még ma is a «Roma intangibile», az érinthetetlen Róma, «Olaszország nagyságának a symboluma, területi épségének a záloga».*

E nemzeti program következesé volt az az elkekeredett küzdelem, melyet Dante mindazok ellen folytatott, a kik szerinte ez ideál megvalósulásának útjában állottak, első sorban ama pápai politika ellen, mely az egyház világi hatalmát nemcsak megszorítani nem engedte, hanem következetesen kiterjesztésére iparkodott. Hisz nemzetünk történetéből is ismeretes a pápaság akkori álláspontja, melynek VIII. Bonifác 1300 május 13-án kelt bullájában e szavakkal adott kifejezést: «az apostoli szentszék az Istentől a királyok és királyságok fölé van rendelve, hogy azokat kitéphesse vagy szétszórhasssa». A császárságnak és pápaságnak harcaiban a nagy florencei, lelke egész erejével és szenvedélyével a császárság pártjára állott. A leghithűbb keresztény volt, az eretnek tanok kérelhetetlen üldözöje, de az egyházat vissza akarta vezetni eredetéhez, a mikor főpásztorai, világi javakra nem törve, csak a lelkeknek az üdvösségre való vezetésében látták szent feladatukat. Ostorozta az egyház világi hatalmát, egyes főpapok és szerzetes-rendek corruptióját: de áhitattal borult le Szent Péter trónusa előtt, és azt akarta, hogy a császárság azzal a tisztelettel adózzék az egyház fejének, melyel atyjának tartozik az elsőszülött fiú.

Dante a hatalmak absolut megosztását hirdette, a pápában csak a pápát akarta látni, soha a fejedelmet. Teljes egyensúlyt kívánt a vi-

* III. Victor Emanuel proclamatiója trónraléptekor.

lági és az egyházi hatalom jogköre között, és a minő haraggal kelt ki az egyensúlynak a császár rovására való megzavarása ellen, ép annyi méltatlankodással emlékezik meg azokról a mozzanatokról is, melyekben az egyensúly a pápai szék rovására billent fel, mint pl. akkor, midőn a francia király diktált az Avignonban székelő egyházfőnek. Az egyházi és világi hatalom közt óhajtott ez egyensúly, melyből az olasz világcászárságnak újjá kellett volna születnie, a nemzeti, sőt a világbékének e szerinte első feltétele lehetett egy álmodozónak, lehetett egy nem politikus elmének a megváltozott viszonyokkal számolni nem tudó utópiája: de az bizonyos, hogy ez az eszménykép, vagy mondjuk ez utópia, egy hű keresztény, de nemzete sorsán aggódó, tiszta hazafias lélekből fakadt. S ez a kivihetetlen eszménykép, ez ihlette a hontalant száműzetése hosszú két évtizede alatt prófétai szózataira. Mint a száműzöttek lelke mindenütt, az ő lelke sem szűnt meg hinni és remélni, hogy vágya teljesül.

Két nap ragyogjon Rómába: due soli, ezt óhajtotta szünős-szün-telen, és ezért kívánta a mennyek átkát Albertre, a ki még csak le sem ment Itáliába, hogy magát megkoronáztassa, ezért fogadta VII. Henriket, a ki évtizedek mulva ismét fejére tette a lombardiai és Rómában a császári koronát, mint isten küldöttjét, ezért dörgött kárhozatot azokra a városokra, kik a császárok ellen szegültek; ez diktálta leveleit a nagyratörő imperatorhoz, az olasz bibornokokhoz és a florenczi néphez, s ezért helyezte Henriket, midőn célját el nem érve halt meg Itáliában, a paradicsomba, azokat pedig, kik vele szembeszállottak, a pokol irtózatos köreibe; ezért nem szűnt meg várni Henrik halála után is a DUX-ot, keresve őt az olasz fejedelmek soraiban és egy ideig azt vélve, hogy ott meg is találta.

Dante politikai ideáljának kiegészítő része, hogy az egységes császárság körében legteljesebb mértékét kívánta a közszabadságoknak, vagy hogy ismét modern kifejezéssel éljek, a császár jogara alatt lévő államok teljes autonómiáját követelte, valami olyat, a mi nagyon hasonlít a mai állami confederatióknak hítt szervezethez. Mert a mennyire kívánta a régi dicsőség feleledését, olyannyira áhított a szabadságot is, a szabadságot, «a mely olyan drága», «ch'è si cara», mint utikai Catóval mondatja, a kit pogány létére is megtett a purgatorium órének, csak azért, mert semhogy túlélje a római szabadság vesztét, inkább kardjába dőlt. Italia legnagyobb szége Dante szemében a szolgaság volt, és mikor a legerősebb hevülettel szólítja meg hazáját, az első jajszó, a melyet hallat, az, hogy «Ahi serva Italia!» A szabadság jelszavát eleget hallhatta hangoztatni szülővárosában, a hol a «Popolo e Libertà», «a nép és szabadság» volt az a harcziáltás, melynek rivalgása közben vív-

ták ki a florenczi polgárok a demokratikus szervezetnek azt a mai napig is páratlan képét.

Az «Éljen a szabadság!» az ő lelkében is együtt járt azzal, hogy «Éljen a nép!» Nemes származású volt és lemondott nemességéről, hogy részt vehessen a közügyekben, melyekből amazok ki voltak zárva; nemes származású volt és a florenczi czéhmasterekkel ült közös tanácsba, igazgatni a haza dolgait; nemes ember volt és tettel is, írásban is — a Convito-ban ép úgy, mint egy nagy canzonejában — legelől állott azok sorában, kik a nemességet nem a származás véletlenségében, hanem csak magának az embernek magasabb rendű szellemi tulajdonságaiban keresik. Flórenczet, a demokratikus város e csodálatos típusát, a hol a nemességgel nem kiváltságok, hanem bizonyos mérvű inferioritás járt, s a melynek czímerében arany betűkkel állt e szó «Libertas», Flórenczet ő a császárság kebelében is szabadnak és demokratikusnak álmodta. Szabad és demokratikus önkormányzatú tartományokból álló imperium, mely megújította volna Italia világhatalmi helyzetét: ez volt Dante *nemzeti ideálja*.

Álmaival magára maradt; száműzött társaitól korán elszakad és végre egymaga lett a saját pártja. De dicsőségére vált ez, a mint maga énekelte:

« . . . a te fia bello

L'averti fatta parte te stesso», (Par. XVII. 68—9.)

Akármilyen keserű volt a mások kenyere, akármilyen keserves út volt, fel- és lejárnia a mások lépcsőin, büszke lelke hajthatatlan maradt, szent hitéből nem engedett lealkudni semmit, és semhogy elfogadja a kegyelmet, mely annak beismerésével járt volna, hogy igenis vétkezett: inkább nem látta viszont honát soha és önérzettel írta leveleit alá: «Dantes Aligherii Florentinus exul immeritus», «a Flórenczből méltatlanul száműzött Dante». Megállt mint szilárd torony «come torre ferma», mely meg nem hajtja ormát, bárhogy fúnak is a szélvészek. (Purg. V. 14.) Nem gondolt a maga javára, hanem eszméi győzelmére. Valóban az volt, a mit maga így fejez ki: «forte et ardito», «erős és merész» (Inf. XXIV. 58.); jeligéül választhatta volna azt a verssorát is: «Io mi son quel ch'io soglio», «az vagyok a ki lenni szoktam». (Par XII. 123.)

Carlyle, felsorolva a *hősök* különböző nyilvánulási formáit, festi a hőst mint költőt is, és ennek prototípusául épen a Dante alakját állítja elénk, mint a kiben tényleg megvolt a politikus, a gondolkodó, a törvényhozó, a philosophus, és mint a ki egy vagy más irányban minden lehetett volna, sőt tényleg az is volt. De csodálatos, hogy a mély eleméjű angol essayista, a ki legszebb könyve legfényesebb lapjait szentelte Danténak, nem látott az ő nagy alkotásaiban egyebet, mint a

középkori kereszténység eposát, sőt szükségesnek találta menteni is, hogy Dante használni nem használt semmit, mert hisz akkor, a mikor Carlyle ama sorokat írta, hat évtizeddel ezelőtt, az olaszok valóban «körülbelül még ott voltak, a hol Dante korában». Ha Carlyle jobban ismerte volna az olasz nemzet szabadságra törő mozgalmait, akkor a maga korában is látta volna, hogy azokban igenis van része, még pedig nem jelentéktelen része annak a bibliának, melynek «Isteni Színjáték» a czíme; vagy ha megérte volna azt a napot, melyen rést ütöttek a Porta Pia-n, talán megismerte volna ő is, hogy Dante ép úgy, mint a világirodalom minden nagy költője, nem hogy nem czáfolja, hanem napnál fényesebben bizonyítja, hogy a költészet terén is igazi hős csak az lehet, a kinek lelkében az emberiség közös ideálja mellett, sőt azok felett ott áll a nemzeti eszmének cultusa. Íme Dante az emberiség legnagyobb, legfontosabb kérdéseivel foglalkozott, az élet céljának, a boldogság ösvényének, siron túli sorsunknak talányával: és e nagy problémák mellett mégis nemzeti költő volt, — hogy egy dantei képpel éljek — lámpahordozója az olasz népnek. A világirodalomban az ő példája mutatja a legfényesebben, hogy e kettő nem zárja ki egymást, hogy valamint egyrészt a nemzeti jelleg nem azonos a haza mesgyéin túl nem látó elszigeteltséggel, az elzárkózódással az általános emberi elől: másrészt a általános emberi eszmék legmagasabb régióiban is érvényesülhet, sőt érvényesülnie kell a költői lélek nemzeti vonásainak.

Dante pályájából ez a legnagyobb tanulság, az általános emberinek és nemzetinek az egygyólvadása. E tanulságot írjuk szívünkbe az ő számüzetésének emlékkünnepén. Valamint ő egész mystikus vándorútján látomásait folyton át- meg átszövi hazája képeivel, a nemzete sor-sán való aggodalmaival, melyek nem hagyják el sem a Pokol borzalmait, sem a Tisztítóhely vágyódásait, sem a Paradicsom fénykörei közepett: úgy a magyar költő, akár a szenvedés nyomorát, akár a vezeklés bűnbánatát, akár a boldogság malasztját szólaltassa meg énekében: szőjjön be annak strófáiba valamit a magyar nemzet lelkéből!

MINDÖRÖKKÉ.

Legenda.

VÁRADI ANTALTÓL.

Mikor a pécsi dóm harangja
Az erdős bérczeket bezsongja.
Borongó hangja elhullámszik
A távol szent Jakab ormáig,
A melyen ősi klastrom áll.
Körötte erdő, csend, homály.
A vándor, hallva a harangszót,
A mértföldekre messzehangzót,
Ijedten néz a vén klastromra,
— Ma már csak porló, szürke romra. ---
S eszébe jut, bámulva rája,
Makár barát historiája,
Ki itt omlott szét földi röggé,
E szót rebegvén: «Mindörökké!...»

Virágnnyitó tavaszi reggel
Makár baráttal, jó öreggel,
Incselkedik a langyos szellő,
A cella-ajtón beszökellő —
Még ájtatoskodni se hagyja,
Kis könyve lapját elforgatja —
... Ej, ej — te Isten teremtése
Szellő, nem illik tőled mégse,
Avagy — talán, hogy súgdolódzol, —
Búcsúzzam el a bennvalóktól
S szabadba menjek? No, megyek már.
Templom az erdő, a bércz oltár

S áhítat nékem a csöndesség —
 Az Úr szent neve dicsértessék!...
 Amen...

S leszáll a kicsi kertbe,
 Mosolygó szemmel nézvén szerte.
 Majd kimegyen a vén vasajtón.
 Még egy buzgó «Ament» sóhajtón —
 S a rengetegbe ér... a fák
 Mintha sóháját hallanák
 Visszhangozzák a csöndes «áment».

Makár barát lassan tovább ment,
 Lelkében még az «ámen» zsongá,
 S leér az irtatlan vadonba.
 Bársony mohán szeliden járdal,
 Körötte méhdongás, madárdal,
 Hogy erre bolygott, olyan rég volt —
 Fölötte zöld lomb, tiszta égbolt
 S a messzeségből, mértföldről
 A város vén harangja zeng föl.
 S mint hogyha lelke kívánkoznék,
 Hogy némán tovább imádkozzék,
 Virágillattól ittas ajka
 Egyre csak ezt az egy szót hajtja,
 Hogy: Amen... Amen... mindörökké!
 Megáll... ez ige: «mindörökké» —
 Belenyilallott a szívébe.
 Körül mosolygó tavasz képe
 S lelkében elmulás sejtelve —
 «Ó véges, gyarló emberelme,
 Mit tudsz te arról, mit e szó mond,
 E «mindörökké»... Iszonyú gond,
 Nyomasztó érzés, kínzó bánat,
 Sajog lelkemben, szó, utánad.
 A hitemet majd megingatja...
 Könyörülj rajtam, — égnek Atyja —
 Ne vigy a kísértetbe...»

S indul

A ritkuló fák végein túl

Elér a kicsiny temetőig,
 Hová ember ritkán vetődik . . .
 S folytatja tépelődő gondját —
 Nekem ugyan hiába mondják,
 Hogy «Mindörökké . . .» Te, nagy Isten,
 Ki fönn lakozol föllegidben,
 Hogy birod el a végtelent,
 Hogy nézed egyre, idelent
 Hullámzó idő vergődését
 S hogy változik magasság, mélység,
 Harcz, béke, születés! — halál? . . .
 Ha öröktől fogva valál:
 Hogy meg nem untad, ezredévek
 Útját, melynek misem vet véget? . . .

S leül egy csöndes sírhalomra.
 Ráhajlik az erdőszél lombja,
 S szemközt magas hegyoldalon
 Mohos, meredek szirtfalon
 Kis vizesés csorog alá
 S páfrány hajol bókolva rá.
 A vén barát hallgatja azt,
 Csöndes síron — zengő tavaszt!
 S a hogy az omló vizet nézi,
 Békét nem hágy az eszme néki,
 Hogy . . . «mindörökké!» Tépelődve
 Bámul a viz-nemzette ködbe
 S hallgatja, hogy zúg, hogy locsog
 S nem veszi észre, közbe-közbe
 Hogy hullanak a lomborok,
 A vén tölgyerdő meg-megrezdül,
 Mint hogyha szél fujná keresztül.
 És mindenik szél-lebbenésre
 Levél hullik kerengve, késve
 A levegőben . . . s mintha fenn
 A napsugáros égíven
 Egy nagy madár elcsapna néha,
 Át-átsuhan sötét árnyéka.
 S a sírdomb süpped és behorpad.
 A fejfa rajt mohos lesz, korhadt . . .
 S mintha ott túl, a vaskeresztet,

Melyen a nap sugára reszket,
 Piros por lepné lassan-lassan,
 Kövén pedig — megfoghatatlan —
 Repkény kúszik fel észrevétlen
 S fölé s meg visszahajlik szépen
 Egy kis fűz-ág a domb alján ott,
 Az imént még tán ki se látszott,
 Mint hogyha húznák, nő föl egyre
 S a mint a sírdomb csak süpped le,
 A fűz törekszik fölfelé.
 Már árnyat is vet a barátira.
 De az csak néz a víz felé,
 Világért nem tekintne hátra,
 Meredt szemekkel nézi, nézi,
 Mint hogyha minden cseppje néki
 A zuhatagban azt dörögné,
 Hogy: «mindörökké, mindörökké!»

Egyszerre érzi, hogy kifáradt,
 A szeme ég, torka kiszáradt,
 Homályosúl a táj, — leszáll
 Csillagpalástos esthomály.
 Mint orgona zendül az erdő,
 A félkaréjú hold is feljő.
 Fölkel Makár, tipegve lép
 S miként — csodásan érthetetlen —
 Titkos erők ha késztenék,
 Megindul az estszürkületben.

Alig talál utat előtte.
 A régi ösvényt gaz benötte,
 Keresztben korhadt fák feküsznek,
 Nyomával sújtó, égi tűznek
 S az úttalan, vad rengetegben,
 Kis őz iramlik, kuvik rebben.
 Így vánszorg tüskön-bokron át,
 Keresve az ösvény nyomát.
 S fáradtan, eltikkadva ér el
 A hegyoldalra késő éjjel.
 Már-már eltéved, mígnem, távol
 A dóm-harang az éjhomályból

Felzsongva hívja, s új erőre
Kapván, felér a bérczetetőre.

Istennek hála . . . a klastrom ott áll,
A templom nyitva — ég az oltár
Minden gyertyája — szent zsolozsma
Hangzik ki az alvó vadonba.
«Jó, hát imádkozzunk elébb»
Sóhajt Makár — s halkan belép.
S mint a templom szentélyébe
A ragyogó oltárhoz lépe,
Idegen arcok néznek rája,
Bámulják . . . olyan a ruhája,
Mint azoké, de — hihetetlen —
Arcza előttük ismeretlen . . .
Elhallgat orgonaszó, ének,
Körülveszik most ifjak, vének —
S a legöregebb, a keresztet
Feléje tartja — hangja reszket —
A mint megszólal: «Ave, testvér —
A rengetegben mit kerestél!
Tévedt vándor vagy? Hozott Isten!
Mi a neved? Légy üdvöz itten?»

«Mi a nevem? Hogy mit kerestem?
Pihenni hoztam fáradt testem
Kicsiny czellámba. Nem ismertek?
Makár vagyok . . . no jertek . . . jertek.»

Elnémul minden ajk, — csudálva
Merednek mindenek Makárra
S megszólal újra az öreg:
«Testvér! — én rád nem ismerek —
Ruhád és tisztos ősz hajad,
Tanuk, hogy nem hazug szavad.
De mi Makárt nem ismerünk,
Tanu rá élő szerzetünk.
Száz év előtt volt egy e néven,
Ki eltűnt csodálatosképen
Egy szép tavaszi reggelen,
A kit kerestek szüntelen;

De czelláját meg nem láthatja,
Lévén az Úr szent akaratja.»

«Amen» zsong rá a kar... Azonban
Makár leborul térdre nyomban
S mond alázattal : «Mindörökké !
Ne kételkedjen senki többé,
Mert Isten megmutatta nékem
Mindenható szent fönségében
— Áldassál érte égi jószág,
Hogy mi az örökkévalóság. —
Azt hittem, egy rövid nap ültem
A síron gondba elmerülten,
Hallgatván hulló víz zúgását,
Madár dalát, galamb bűgását,
Fű zizegését roskadt síron...
Nem birtam el... de most elbirom.
Megértem szörnyű gondolatját
S az örökkévalóság atyját,
Kinek egy századév csak egy nap,
Kinek egy ezredév a tegnap,
Imádom mélyen leborúlva,
Nytott sírom ölébe hullva.
Testvérim ! Gyarló emberelme
Ne kalandozzon végtelenbe.
S mit Isten bölcsen rejte itt el,
Azt higgye örök, élő hittel,
Mert ott lebeg a végtelenben,
Kinek nevét dicséri lelkem,
Övé a dicsőség és hatalom
— Tiéd, uram, csupán nálad vagyok !»

S mig teste szerteomlik földi röggé,
Ezt sugja : «Mindörökké, Mindörökké !»

A VÍZCSÖPP LAKÓI.

HERCZEG FERENCZTŐL.

Egy vízcsöppet teszek az üveglapra és odatartom a nagyító lencse alá. Tessék belenézni! Mozog, nyüzsög, él . . . Megforgatom a csavart, most kétszázszorosan nagyít az üveg. Íme, szilárd körvonalak bontakoznak ki a párás tömegből: egy derék kis város körvonalai. A főutcája hosszú, széles, poros és elszomorítóan rideg.

Megint forgatom a csavart és most ötszázszorosan nagyít. Íme, a házikók morzsányi ablakaiból parányi infuzóriumok kandikálnak elő. Napközben a függöny mögé lapulva őrzik a főutcát, alkonyatkor azonban nekibátorodnak és kikönyökölnek az ablakba. Méltósággal bölintgatnak a járókelőkre, miközben tisztos redőkbe szedik az arczocskájukat. A szúros szemük pedig gonosz villanással keresi a prédát. Később már olyan türelmetlenek, mint etetés idején az állatkerti párduczok.

Végre! Közeledik a préda! Egy zöld vadászruhás, föltünően csinos ifjú megy végig a főutcán, valami furcsa, tölcéséres kis szerszámmal a kezében. Fonográf, igen, fonográf! Ki az, a ki soha sem vadászik és mégis mindig vadászruhában jár? Ki az, a ki nem győzi megvárni, míg hazavitte, hanem már a postán bontja ki a csomagját? Ki az, a ki fonográfra költi a pénzét?

Ki más, mint a gyógyszerészegéd.

Száz infuzórium megkönnyebbülten sóhajt föl. Ez már valami: a patikussegéd fonográfot hozatott Budapestről. Mikor fölkel a városka fölött a hold, serczegő tollak szántják a papiroost és készülnek a névtelen levelek. Valamennyi a gyógyszerész főnökének szól:

«Míg ön a kaszinóban tarokkozik, addig az ön segédje ugyancsak dézsmálja a pénztárát, még fonográfra is telik neki . . .»

*

Közbevetőleg néhány általános szót a vízcsöpp lakóinak természetrajzáról.

A vízcsőppben kétféle infuzórium lakik: idevaló és jött-ment. Az utóbbi osztályba soroztatik mindenki, a ki nem a torony tövében született. Tehát a patikussegéd is. A jött-ment teljes polgárjogot élvez a városban, de az emberi jogokból ki van rekesztve. Őt egyáltalán nem veszik komolyan. Ha egyenesen Bendeguztól származtatná is magát, azért mindig homályos eredetű ember marad. Ha barátkozó természetű, akkor tolakodó; ha zárkózott, akkor gógös; ha szerényen él, akkor koldus; ha költekezik, akkor gyanus; ha beszédes, akkor széllel bélelt; ha hallgatag, akkor korlátolt elméjű. Ha meghal, akkor visszaélt az egészségével.

A benszülöttek egyébként egymással sem igen barátkoznak. Mindenki lenézi a többit és mindenki panaszkodik, hogy pang a társas élet.

A névtelen levélírás mellett van a vízcsőpp lakóinak még egy jellemző szenvedélyük: a gúnynev adományozása. Egy nap valaki arra ébred, hogy paszkoncza-nevet adtak neki. Másnap már elterjedt az új név az egész városban. Harmadnapra a város már elfelejtette az illetőnek becsületes nevét, ezentúl csak új nevén emlegetik.

Élt a vízcsőppben egyszer egy fénytetsétegségű, nemes jellemű ifjú. Egy majális alkalmával a hölgyek mulattatására a pujkakakas hangját utánozta, — e naptól fogva mindenki Pujka-Tóninak nevezte. Mikor évek multán föllépett képviselőjelöltnek, az egész vízcsőpp rengett a kaczagástól. Micsoda? Pujka-Tóni legyen a mi követünk? — Pedig meglehet, hogy Magyarország Washington-ja veszett el benne. A halála után is humoros alak maradt szegény. Az emberek megállanak a sírja előtt és azt mondják: Ihol fekszik a szegény Pujka-Tóni! És ekkor mindig elmosolyodnak.

*

És mégis, él a vízcsőpp fenekén valaki, a kit mindenki komolyan vesz. Neki sohasem írtak névtelen levelet és neki nem adtak paszkoncza-nevet. Rajta nem fogott sem a gúny, sem a rágalom. Ez a vízcsőpp polgármestere.

Igaz, hogy az egész élete védekezés volt a gonosz nyelvek ellen. Elvből nem mondott soha ostoba dolgot, de okosat se mondott soha. Sohasem nevetett és sohasem sírt. Nem ivott, nem dohányzott és nem kártyázott. Mindig csak fekete ruhát viselt. Ha vége volt a hivatalának, hazament és nem mutatta magát másnap reggelig. Nem is volt ember, csak polgármester. Olyan volt, mint a jó hegedű, melyet tokba zárnak, ha nincs rá szükség.

Egyetlen élvezete abban telt, hogy mindig halálos betegnek képzelte magát. Otthon orvosi könyveket olvasott és valahányszor megismerkedett egy betegséggel, rögtön megállapította magán annak tüne-

teit. A baja addig tartott, amíg egy újabb nyavalyát nem konstatált magán, ekkor aztán megfeledezett a régiről. Mostanában épen a lepráját gyógyítgatta . . .

*

Egy hajszálynira eltolom az üveglapot a vízcsöppel . . . Nem látni most a várost, csak a város tövében folyó patak partját. A parton bodzafa-, orgonafa-, galagonyabokrok virítanak. Egész tavaszi áradattá dagad a sok virág. A sok giz-gazt sohasem nyesegették és sohasem rágalmazták, az egyik palánta girbe-görbén nő, a másik egyenesen, mint a gyer-tya, amint a kedve tartja és mindegyik pompás, ifjú és illatos.

A bokrok közt, a selymes gyöpon fekszik a patikussegéd. A tejszínű égboltozatot nézi, amelynek ragyogó bolthajtásába épen most furta be magát egy parányi kis madár. Olyan magasan jár már, hogy alig látni, de a vidám csiripelése még lehallatszik.

A patikus mellett egy csinos barna leány ül a földön. Nagyon bánatosnak látszik, a kezében pedig fúkalászt tart, amelylyel a patikus fülét csiklandozza.

— Mit tegyünk most már? — kérdezte az ifjú.

— Legokosabb volna, ha öngyilkosságot követnénk el, — vélekedett a leány.

Az ifjú elyben ugyan nem ellenezte ezt a tervet, mindazonáltal úgy találta, hogy a mostani időjárás nem kedvez a szándékuknak. Mikor a nap oly édesen süt és annyi méh zümmög a virágzó bokrok között, akkor nem időszerű a halál.

Most veszem csak észre, hogy milyen igazságtalan az irodalmi hagyomány a szerelmesekkel szemben. Ha Montecchi Romeo gróf és Capulet Julia grófnő reménytelen szerelméről van szó: akkor ez szomorújáték. A patikussegéd és a polgármester Tinkájának szerelme pedig merő komédia. Pedig, ha megtalál hasadni a Tinka szive: azt se drótozza össze többet semmiféle Lorenzo atya!

A Tinka szive azonban egyelőre még nem hasadt meg.

— Tudja mit? — mondta e pillanatban a fiatalember. — Mielőtt megölnök magunkat, próbálok még egy utolsót . . .

— Mi az? — kérdezte a leány.

— Elmegyek a maga édesatyjához.

— Jézus Mária! — szörnyűködött Tinka.

— És megkérem a maga kezét!

— Szegény Gyulám, — mondta a leány, — ez igen rossz gondolat. Én csak egyszer beszéltem az édesatyámmal magáról. Ennyit mondtam csak: Uriembernek látszik! — És tudja, hogy mit válaszolt?

— Mit?

— Azt mondta: Az a jöttment? Hiszen azt a gazdája elcsaphatja, — a mikor akarja.

A Gyula arcza vérvörös lett.

— Elcsaphat, — mondta, — de kit nem csaphatnak el? Van rá példa a világtörténelemben, hogy királyokat is elcsaptak. Sőt talán polgármestereket is . . .

A fiatal úr e szavak után minden bevezetés és átmenet nélkül megcsókolta a leányt. Az egyik kezével megfogta az állát, a másikkal a feje búbját. Tinka pedig kissé oldalvást hajtotta a fejét, hogy az orruk össze ne ütközzék. Ebből látható, hogy mindaketten már bizonyos szakértelemmel bírtak, a mit csak a gyakorlat adhat meg.

A polgármester egyedül volt a hivatalában és a lepráról szóló legújabb orvosi tanulmányt lapozgatta. A lepra-betegség egyik csalhatatlan előjele, hogy a végtagok elvesztik a ruganyosságukat.

E mondatnál a polgármester fölkel a helyéről.

— Való igaz, — mondta magában, — hogy évekkal ezelőtt sokkal ruganyosabb voltam, mint ma. Emlékszem, példának okáért, hogy tanulókoromban el tudtam járni a havasi pásztorok tánczát. Leguggoltam, miközben a földet csak a jobb lábam sarkával és a bal lábam hegyével érintettem. Ekkor aztán tapsoltam egyet, azt mondtam, hogy: hopp! — és ekkor a bal lábam sarkával és a jobb lábam hegyével érintettem a földet. Ezt harminczszor, negyvenszer is meg tudtam ismételni.

E pillanatban belépett a huszár és jelentette, hogy a patikussegéd szeretne tisztelni a polgármester úr előtt.

— Mondja neki, hogy várjon! — szólt a polgármester.

A kisebb gondja is nagyobb volt most annál, hogy a patikussal beszéljen. Ő most mindenáron tisztázni akarta azt az életbevágó kérdést, hogy tényleg elvesztették-e a végtagjai a hajdani ruganyosságukat.

A huszár — talán nagyot is hallott szegény? — rosszul értette meg a polgármestert. Ő így értette:

— Mondja neki, hogy várom!

Udvariisan betessékelte tehát a fiatalembert az írószobába. Az pedig, a mint megpillantotta a polgármestert, összecsapta a két kezét és ennyit mondott csak: — Jézus Mária!

A város atyja ott járta a guggoló tánczot ő felsége gipszszobra előtt, közbe tapsolt és azt kiáltotta, hogy: hopp!

A polgármester, mikor megpillantotta a fiatalembert, ijedtében leült a szőnyegre. Érezte, hogy rettenetes katasztrófa következett be. Holnap már tudni fogja az egész város, hogy mivel tölti ő a hivatalos óráit. Ujjal fognak rámutatni, gúnydalokat fognak róla énekelni, névte-

len leveleket fognak írni, neki, a főispánnak, a miniszternek, talán ő felségének a királynak is. Az emberek hemperegni fognak elragadtatásukban, meg fognak pukkadni örömükben. Ez elől nincs menekvés. Óh, ő ismerte a maga vízcsojppjének lakóit!

Ott ült még a szőnyegen, lehunyt szemmel, visszafojtott lélegzettel. Nem akart se látni, se hallani. Legyen örökös sötétség körülötte. A nap ne süssön többet, virág ne fakadjon, madár se daloljon. Hiszen úgylis vége, mindennek vége!

Ekkor megszólalt a sötétségben egy szepegő hang, a szóke patikus hangja:

— Tulajdonképpen azért jöttem volna, hogy megkérjem a Tinka kisasszony kezét . . .

Mi ez? Váratlanul egy reménysugár cikázik át a kétségbeesés éjszakáján . . . El akarja venni a Tinkát? Hiszen akkor föltételeket lehet neki szabni, hallgatásra lehet kötelezni . . .

A polgármester fölugrott és két kezével kapott az ifjú keze után . . .

Néhány nap mulva, mikor az eljegyzés megtörtént, egy csomó névtelen levél érkezett a polgármesteri hivatalba.

«Nagyon csodáljuk, hogy ön a leányát egy jöttmenthez adja — és a többi . . .»

AZ ANYA ÁLMA.

Gr. ZICHY GÉZÁTÓL.

Szól az anya bölcső mellett :
«Hadd ringassam fiacskámat!»
Künn az utcán vihar nyargal,
Zöld lámpásra zúgva támad ;
Meg-megesörren üveg-lapja,
Ha a vihar oldalt kapja.

Benn, az enyhe, kis szobában
Mécses gyöngö lángra pislog,
És az anya várja, hogy már
Kis fia aludni is fog ;
Altában is enyhébb hanggal,
Egyre szól a ringató dal :

«Kicsiny fiam, aludjál !
Minden pihen, alszik már ;
Csillagszemű égi angyal
Ablakon át kukucskaál.
Oh, mily szégyen lenne rám,
Gógicselő tubiczám,
Ha megsúgnák Jézuskának,
Hogy nem alszik fiacskám,
Nem alszik a fiacskám !»

És elalvék szelid-szépen :
Félig nyitott picziny szája
Olyan, mint a fésző bimbó,
Nyári esőt hogyha várja.
Nézi-nézi édes anyja,
Jövő sorsát elgondolja.

Nép közé be nem vegyülve
Artatlan lesz és erényes,
Istent félő, hazát védő,
Mint a csillag, tiszta, fényes . . .
Jó az álom, szende szárnya
Anyja szemét is bezárja.

★

Egyszerre a bölcső mellett
Felmagaslik egy szörnyalak,
Halvány arczczal, rőt szakállal,
Kóczos fején kurta szarvak,
Zöldes foggal ajkát marja :
Asztarót, a poklok sarja.

Hol mekegve, hol rőfögve
Kezd beszélni szörnyű hanggal :
«Hadd lássam azt a porontyot,
Szemeidben a ki angyal !
Növendékem, jogom révén,
Boglárcsillag trónom ékén.

Ebeimet rá uszítom,
Mint kopókat nyúlra szokták,
Meg nem nyugszom, míg a vérét
S csontvelőjét ki nem szopták ;
Karcú sólymok reá csapnak,
S szívét tépik a galambnak.

Enyém lesz, bárhova rejtéd :
 Legyen hallá s lökd patakba,
 Kihorgászom csalétkemmel ;
 Tedd madárrá, lesznek csapda ;
 Ha virág lesz, elfagyasztom,
 Üde forrás, elapasztom.

E folt nem is az ő bűne ;
 Őt senki sem védte, szánta ;
 Felel érte a gonosz nép,
 Mely a tisztát sárba rántja.
 Ég a földtől nincs oly távol,
 Mint szive az aljasságtól.

Csak enyém a te szülötted !
 Mit használ az égi lélek ?
 Rabszolgám az iszap ember,
 Mert én ösztönében élek.
 Kelj fel, poronty ! vesd a koczkát,
 És te, anyja, nézd a sorsát !» . . .

Hej ! rossz élet kerekéhez
 Ragad a sár, ragad a sár ; —
 Deli ifjún fehér köntös
 Csupa folt már, csupa folt már !
 Épen csak a szive táján
 Kis fehér pont csillog árván.

Eltűnik a szörnyüségés,
 Az anya imába mélyed,
 S a csecsemő, mint nagy ifjú
 Nyújtózkodik és fölébred.
 Észszel ily csodát ki ér föl :
 Beszél s kiszáll bölcsőjéből.

«Fiam, fiam, köntösödet
 Szénpor lepi, rozsdá marja» . . .
 S mossa-mossa vérző kézzel,
 Éjjel-nappal a jó anya ;
 Mossa-mossa mindhalálíg,
 Míg ismét fehérre válik.

Ott áll édes anyja előtt,
 Szép, daliás ifjúképen,
 Így álmodja, így szemléli
 Holtra rémült örömében ;
 Megölelte, megcsókolta,
 Mindig ilyenek gondolta.

Szól az anya lelkendezve :
 «Ez a mocsok nem hibája ;
 Pokolbeli kárörömmel
 Az a rossz nép dobta rája ;
 Örömét ő jóban lelte,
 S tiszta maradt szive, lelke.»

Fehér köntös födi testét,
 Fehér köntös, makulátlan.
 Megszólal a deli ifjú,
 Kemény hangon szól és bátran :
 «Nem fekszem már ilyen ágyon !
 Adj nekem pénzt, élvre vágyom !»

Tisztább nem volt még ruhája,
 Ámbár olyan, mint a rosta ;
 De ragyog, mintgyöngy és gyémánt,
 Hisz az anyja könnyel mosta ;
 Fia fénylett köntösében,
 Mint a tejút fent az égen.

Elment, elment éj kódébe.
 Isten tudja, hova tévedt.
 Reggel megjött, — szép köntösén
 Egy sötét folt feketéllett ;
 Édes anyja mosta, mosta,
 Ágya elé tisztán hozta.

De forr a nép lent az utcán,
 Osztozni vágy ennyi kincsen,
 Ordít, üvölt, ezt kiáltva :
 «Neki van és nekünk nincsen !»
 S ezer kézzel megragadva
 A ruhát tépik darabra.

S ím a fényes, lenge fátyol
Ronggyá lesz a nép kezében ;
Odadobják egy cigánynak,
A ki arra szaladt épen ; —
És az anya, mint sebzett vad,
Szemlesütve porba roskad.

Pőröly pihen, fűrész némúl,
Kovács tüze hamvad, alszik ;
Mindenütt a keresőknek
Sopánkodó hangja hallszik ;
Sok ezer szív egyet dobban,
A szülő sem szenved jobban.

S kiált őrült sikoltással :
«Asztarót, te szörnyüségés,
Mint te, rosszabb már az ember,
Te, a bűn, nem vagy oly vétkes !
Oh, a nép nem tanúlt nálad,
E rongyokba bújt vadállat !» . . .

Utczahosszat nő a lárma,
Százan-ezren jönnek-mennek. —
Napbarnított munkáskarok
Magasra ott mit emelnek ?
Gyermekeket, fiút, lánykát,
Megkeresték, megtalálták.

★

Hosszú, kínos álmaiból
Fölébred a szegény anya ;
Nagyot sóhajt, — kis szobáját
A kelő nap beragyogja.
Lent az utcán zsivaly hallszik :
«Hol a gyermek?» — Itt van ! alszik.

Viszik a szülői házhoz
Hol ölben, hol kézen fogva,
Nincs egy szív az ezer között,
Mely örömtől ne dobogna ;
A magyar nép lelke ott van,
Ezer szívben együtt dobban.

★

Lent az utcán zsivaly hallszik,
Rémült népek súgják-búgják :
Hogy egy anya gyermekeit
Nem találják, elrabolták !
Talpra áll az egész utca,
A nagy várost végig futja.

Megszólal az ifjú anya,
Lent az utcán ilyent látva,
«Ez hát az a roszt, gonosz nép ?»
Eszébe jut szörnyű álma ; —
Kis fiát ölébe véve,
Az ablakhoz siet véle.

«Fiam, te majd megbecsülöd
Azt, ki másnak pártját fogja,
Szenvedőért, üldözöttért
Él és meghal mosolyogva.
A Teremtő legszebb míve
A magyar nép érző szíve !»

HORÁK ÚR.

RÁKOSI VIKTORTÓL.

I.

Néha melankólikussá tesz az a körülmény, hogy ebben a városban, hol huszonöt éve lakom, mindennap pár száz ismeretlen emberrel találkozom, a kit aztán sohse látok többet. Egy pillanatra felmerülnek az Oceánból, látom szép vagy rút, vidám, szomorú vagy közömbös arcukat, kék, fekete vagy szürke szemüket, azután visszasülyednek és többet sohse hallok róluk. Sokszor eltünődöm, a mint élesen rájuk nézek: ugyan miféle emberek lehetnek? Jók-e vagy gonoszok, boldogok-e vagy boldogtalanok? A dicsőség szomja bántja-e őket vagy a szerelem édes kínjai marcangolják? Mik a vágyaik, mik a törekvéseik, mi a munkájuk? Mily fegyverekkel küzdenek a lét harczában s hogyan morzsolják le ezt a kis arasznyi életet, mely alig több, mint mialatt a bogár az árnyékból a napsütötte úton átmászik a másik árnyékba; alig több, mint mialatt a fényes harmatcsöpp a falevélről lehull a sárba.

Ezek az én elsőfokú ismeretleneim.

A másodfokú ismeretlenek azok, a kiket a nyomorúság vagy a véletlen hozzám kerget, s ezek kinyitnak előttem egy kis ablakot, melyen át az ő életükre vethetek egy pillantást.

Egy ilyen pillantás történetét akarom elmondani.

II.

Szeretem a nyári reggeleket s diákkoromban, mikor még gyakorló lírai költő voltam, nem egy verset irtam e reggelek szépségéről. S egy különös önképzőköri tapasztalatomra még most is emlékszem: minél szebb verseket írt a deák, annál rosszabbul tanult. S a kinek a költészettanból kitünője volt, azt a számtanból rendszeren szekundába pónálták. A gimnazista költők rendszeren úgy gondolkoztak, hogy a tanu-

lás megmételjezi a költészetet. Azóta persze rájöttünk, hogy megfordítva van a dolog: a költészet mételjezi meg a tanulási kedvet.

Említettem föntebb, hogy szeretem a nyári reggeleket. Későbbi koromban ez már nem nyilvánult oly aggasztóan, hogy tudniillik verseket irtam róluk, hanem abban jelentkezett, hogy korán keltem föl és úgy gyönyörködtem szépségükben. Néha oly korán keltem, hogy már az éjjeli örök is fölébredtek a boltok előtt s kászolódtak hazafelé aludni.

Hol kapja az ember a legfrisebb nyári reggelt Budapesten? Sokan azt hiszik Budán. Nem úgy van. Budát a nap sugarai későbbben érik, csak akkor, mikor előbb már megfűrdtek a pesti porban. A pormentes napsugarak csak a városligetben, a tó körül kaphatók. Azért az én lép-teim mindig ide irányulnak s én vagyok az első, a ki helyet foglalok özvegy Szekfű Jánosné tejeldéjében, mely a tehénnek arra a szokására van alapítva, hogy ha fejik, tejet ad. Itt megiszom két pohár tejet, melyhez jól esik hallani a megfelelő tehén bánatos böngését. Csak később jöttem rá, hogy nem a tehén böng, hanem egy nyugdíjazott kórista, a ki öreg napjaira ezzel az illuziókeltéssel kereste a kenyerét. Dicséretére legyen mondva sokkal jobban böngött, mint az igazi tehének. A mint a két pohár tejet megittam, siettem folytatni sétámat a tó körül.

Valamelyik tavaszi reggelen, oly időben, mikor az ákáczfák még nem virágoztak, de a békák már kuruttyoltak, egy emberrel találkoztam a tó partján. Sovány volt és lehorgasztott fővel járt. Egyszerre csak megállt és felhorgasztotta a fejét. Rá nézett a felette levő fára, aztán fölállt az alatta levő padra. Megálltam és lestem. Mit akarhat? Gyümölcsöt nem szedhet, mert a gyümölcs még nem érik, azonfelül az illető fa hársfa volt, tehát nem lesz gyümölcs e fán, ha van is virága. Aztán az idegen elővett egy kötelet s az egyik végét a fára kötötte. Törtem a fejemet, hogy vajjon ez az Álmoskönyv szerint mit jelent. Azonnal rájöttem, hogy akasztást jelent. Az idegen csakhamar nyakát a kötél másik végén levő hurokba akasztotta. Örömmel konstatáltam, hogy az álmoskönyv nem hazudik. Ekkor az idegen levette kalapját. Én is.

— Isten veled, Malvin! Isten veled, te hitvány világ! — kiáltott és elrúgta lába alól a padot.

De akkor már ott termettem én és a kötelet elmetszettem. Az idegen talpra esett, mint egy macska. Semmi baja se volt. Dühösen nézett körül.

— Ön vágta el a kötelet?

— Én.

— Hogy mer ön más embernek az életébe avatkozni?

— Bocsánat, én önnek a halálába avatkoztam bele.

— Hát mi köze önnek az én halálomhoz?

— Meg voltam győződve, hogy uraságod elhamarkodta a dolgot s alkalmat akartam arra adni, hogy még egy kicsit gondolkozzék.

— Én nem gondolkozom. Meg akarok halni.

Fordítottam egyet a köpönyegen.

— Mondja csak, reggelizett már?

— Nem.

— Jőjjön ide a tejesarnokba. Higgye el, akasztás után jól esik az embernek egy kis tej.

A fiatal ember eljött velem SzeKFü János özvegyéhez. Útközben megmondta, hogy Horáknak hívják. Mondhatom, hogy igen jóízűen reggelizett. Megivott vagy három pehár tejet s megevett egy akkora darab vajás kenyeret, mint egy billiárdasztal.

És mikor jóllakott, könyek tolultak a szemébe és szivart kért.

Adtam neki egy olsó és könnyű szivart. Nem fogadta el és kért, hogy hozassak jobbat. Dühbe jöttem.

— A másvilágon ilyet se kapna, — vágtam oda.

— A másvilágon? Honnan tudja? Ki tudja, mi van ott? Hátha azóta már teljesen boldog volnék? Hogy mert visszatartani a nagy úttól? — kiabált.

— Nono, ne heveskedjék, barátom.

— De igenis heveskedem. Maga erőszakkal visszatart engem a földi létben s első kérésemet megtagadja? Jeles emberbarát, mondhatom.

Fölkelt és elővette a kötelet.

— Hová megy? — kérdém nyugtalanul.

— Megyek vissza a fához. Folytatom az akasztást.

— Üljön le, Horák úr. Azonnal szivarért küldök.

— Az már más.

Leült és eltette a kötelet. Addig nem mertem vele beszélgetni, a míg a drága szivar meg nem érkezett. Az egész csomagot eltette engem meg se kínált.

— És most mondja meg, Horák úr, miért akart életétől megválni?

— Előbb engedje meg, hogy önt röviden atyámnak nevezhessem. Hisz ön igazán második atyám. Mert mit köszönhetek első atyámnak? Az életemet. És mit köszönhetek önnek? Szintén az életemet.

— Térjen át a tárgyra, Horák úr.

— Igenis, atyám. Mit parancsol?

— Először is: mi a foglalkozása?

— Az állattani intézetben vagyok alkalmazva.

— Milyen minőségben?

— Mint állatkitömő.

— Allatkitömő? Lehetetlen.

— Mi volna ebben lehetetlen?

— Tudja, én eddig nem hittem, hogy az allatkitömés külön mesterség. Azt hittem, hogy ha valaki kedvet kap egy állatot kitömni, hát fog egy állatot és kitömi.

Horák úr nevetett.

— Szóval ön azt hitte, hogy ez olyan szórakozás-féle. Ebéd után a mama zongorázik, a kisasszony porcellánra fest, a papa pedig kitöm egy állatot.

— Igen, én ezt hittem,

— Mily együgyű fölfogás! Tudja meg, hogy az allatkitömés ép olyan komoly polgári mesterség, mint az asztalosság, vagy a csizmadiaság.

— És jövedelmező?

— Nem mondhatnám. Tíz éven keresztül, míg az iskolák be nem rendezték múzeumaikat, virágzott a mesterség, de ma már pang. Nézze, például az idén összesen huszonkét mókust tömtem ki. Hát nem borzasztó ez?

— Bizony borzasztó, különösen a mókusokra nézve.

Horák sötéten nézett rám.

— Ez az üzleti pangás első oka kétségbeesémnek.

— A másikat már tudom: Malvin.

Horák meglepetve nézett rám.

— Honnan tudja?

— Akasztás közben tetszett emlegetni.

— Hja igaz! Atyám! Ön talán tudja, mit jelent az, mikor a fűrj azt mondja: pity-palatty; de azt nem tudja, hogy mit jelent az, mikor egy allatkitömő azt mondja: Malvin.

— Nem, Horák úr, ezt valóban nem tudom.

— Látja, a világ előítélettel van az allatkitömők iránt. Azt hiszi hogy nekik kőből van a szívük.

— Nem, Horák úr, ön téved, a világ nem hisz ilyesmit . . .

— Eh, én azt jobban tudom. Igaz, hogy mi egyforma hidegséggel tömjük ki a sivatag királyát, az oroszlánt; a bérczi sast; a ferge mókust; a sima fókát; a kegyetlen tigrist; de azért keblünkben melegen érző szív dobog. S a mi engem illet, az én keblemben pláne dobog. Figyeljen ide. Malvin tanítónő. Kézi munkát tanít az elemi iskolában, de oly intelligens, hogy ha a német tanítóné megbetegszik, ő szokta helyettesíteni. Igaz ugyan, hogy egy szót se tud németül, de az nem tesz semmit, mert a gyerekek se tudnak egy szót se. Malvin gyerekkorában himlőbe esett, de szerencsésen kigyógyult; csak egyetlenegy petty

maradt meg emlékül, épen az orra hegyén. Uram, látott ön már egy olyan leányt, a kinek egy ilyen petty van az orra hegyén?

— Nem.

— Kívánom, hogy ne is lásson, mert akkor az ön élete nyugalomának vége. Az ilyen nőben pokoli bűbáj van.

— Oh, én nem vagyok ilyen lágy szívű ember. Ösmertem egy leányt, a kinek nemcsak az orra hegye, de az egész arca himlős volt s mégse bolondultam bele.

— Nana, jó lesz vigyázni.

— S mondja csak, Horák úr, Malvin nem viszonozta az érzelmeit? Hisz egy leány, a kinek ilyen horpadás van az orrán, gyorsan szokta az érzelmeiket viszonozni.

— Viszonozta, hogynem viszonozta volna: de későn ösmerkedtem meg a szüleivel s ebből támadt a katasztrófa.

— Hogyan?

— Én Malvint már régóta ismerem, ellenben a szüleit csak tegnap óta.

— Nos, nos?

— Ide figyeljen, mert ez nagyon különös és érdekes dolog. El-előtt tíz nappal a Nemzeti Színháznál felültem a városligeti villamosra. Velem szemben egy férj ült a feleségével, a feleség ölében egy másfél esztendő kis baba volt. Az asszony a babát egyre produkáltatta. Először azt kérdezte, hogy mit csinál a házmester? Erre a baba kezével hadonázott, a mi, mint az anyja mondta, annyit jelentett, hogy a házmester kinyitja a kaput. Nagyon szellemes. A második kérdés az volt, hogy mit csinál a Berkes úr? A baba ekkor esókra csucsorított a száját és czuppogott. Berkes úr (erről is a mama világosított föl) a férjnek egy barátja volt. Arról azonban ő nagysága elfelejtett fölvilágosítani, hogy Berkes úr a babát, vagy az anyját szokta-e esókolgatni. A baba e közben az én ölemben kívánczolt, a mit udvariasan, de határozottan visszatartottam. Általában véve mint gyermekbarát vagyok ismeretes, de nem követelhetem magamnak a villamos vasúttól azt a kedvezményt, hogy mikor egy hitvány szakaszjeggyel utazom, még egy gyermeket is vihessek a térdemen. Az apa és az anya megvetőleg néztek rám és aztán tovább folyt a produkció. A következő kérdés, melyet a nagytehetségű babához intéztek ez volt: *Hogy haragszik a papa?* A kis gyerek összeránczolta a homlokát, haragos tekintetet öltött és elkezdett esősen szuszogni. A papa és a mama iszonyúan nevettek és újra megvetőleg néztek rám: hogy én ilyen aranyos kis jószágot vissza mertem utasítani! Én először dühbe jöttem. Aztán pokoli kíváncsiság vett rajtam erőt, hogy vajjon a kicsike jól utánoz-e? Csakugyan

úgy haragszik-e a papa, mint a hogy a gyerek mutatja? És képzelje, mit tettem?

— Nem képzelem.

— Két fricskát adtam a papának.

— Hallatlan.

— Óriási botrány keletkezett. A papa kezében egy kosár volt, két harcsával. Azt hozzám vágta és ordított. Én fölkaptam az egyik harcsát és visszalódítottam. A mama a hajamat czibálta, a kis gyerek visított. De czéлом elértem, mert kiderült, hogy a papa nem úgy haragszik, mint a hogy a kis svindler prodákálta, hanem úgy, hogy harcsákat vagdal embertársaihoz . . . A botrány vége az lett, hogy a kocsii megállt s én elmenekültem, mielőtt a rendőrség megérkezett volna. De a sarokról visszaneéztem. A verekedés akkor érte el tetőpontját tetszik tudni, a pesti ember szenvedélyesen beleavatkozik olyan dologba, mihez semmi köze sincs . . . A harcsák vigan repdestek ide-oda . . . A vége az lett, hogy a rendőrség bekísért egy számtisztet, egy jogászt, egy villamos szerelőt és egy konduktort. A harcsás apa szintén elmenekült . . . Ez a földi igazság . . .

— Nos, még mindig nem látom a katasztrófát.

— Csak türelem, már közeledik dübörgő léptekkel, mint Don Juan felé a kőszoborvendég. Pár nap múlva Malvin pirulva jelentette, hogy beszélt a kedves szüleivel és várják a látogatásomat . . . Fölvettem a szalonkabátomat és beállítottam Malvinékhoz. Uram, oroszlanbarlangba kerültem. Tudja ki volt Malvin atyja? A harcsás ember, a kit megfricskáltam . . . Az asszony volt a mamája . . . a kis gyerek pedig az öccse . . .

— Hallatlan!

— Ugy-e? A papa, a mint megismert, elkezdett toporzékolni és ordítani, mint egy vadállat . . .

— Vadállat? Hát miért nem tömte ki?

— Gondoltam is én akkor kitömésre. De időm se volt rá. Uram! Látott ön már bérczi sast lecsapni egy bárányra?

— Nem.

— No hát, ép így csaptam le én is az első emeletről a földszintre. A papa kidobott. Képzelteri, mily kínos helyzet, mikor az embernek nincsenek szárnyai és repülni kénytelen. Vége lett köztünk mindennek. De legalább bepöröltem a gazembert súlyos testi sértésért.

— Hát súlyos sérülései voltak?

— Nem. Könnyű sérüléseim voltak, de az ügyvédem azt mondta, pöröljük súlyosra, akkor kiszoríthatunk egy kis könnyűt. Közben azonban beláttam, hogy az élet Malvin nélkül nem ér egy kítőmetlen állatot és meg akartam halni.

Az órámra néztem. Jól eljárt az idő. Kifizettem a tejet és a vajaskenyeret, s távozni készültem. Horák úr nyugtalanul nézett rám.

— Hogyan, ön távozik?

— Persze. Hivatalba kell mennem.

— Hát az én ebédemmel mi lesz?

— Az ön ebédjével?

— Persze. Csak nem azért mentett meg, hogy koplalni hagyjon? (Ebben van valami.)

Egy forintot adtam neki. Horák úr megvetőleg mustrálta.

— Hogyan, atyám? Ön életem hátralevő összes napjaira egy forintot akar adni? Ezzel kezdjek új életet? Hát akkor miért vágott le a fáról? Ne feledje el, hogy önnek kötelességei vannak velem szemben.

— No hát jöjjön délután négy órakor a lakásomra, Nefelejts-utca három.

III.

Eltelt két hét, hírét se hallottam Horák úrnak. Egy napon az utcán egy fiatal lányt pillantottam meg, az orra hegyén egy gödröcskével. Nem lehet más, mint Malvin. Utána siettem.

— Kisasszony, szabad egy szóra kérnem.

Visszafordult s megvetőleg végignézett, azután egy, az állattan körébe vágó hasonlattal felelt. Nem mondom meg, mi az, csak annyit árulok el, hogy az állatkertben is látható ketreczben. Önök azt hiszik, oroszlán? Nem oroszlán.

— Kisasszony, Horák úrról van szó.

Erre megállt.

— Én Horáknak a barátja vagyok, s a minap megmentettem az életét. Szeretném tudni, hogy azóta mi történt vele?

A kisasszony nagyot sóhajtott.

— Rendben van a dolog. Elhatároztuk, hogy együtt halunk. S mikor szüleink ezt megtudták, megbocsátottak és reánk adták áldásukat.

— Bravó, és most boldogok?

— Nagyon. Jegyesem önt már mindenütt kereste, halája jeléül szeretne önnek egy kitömött majmot adni.

— Majmot? Köszönöm. Nagyon kedves. Nefelejts-utca három. Valahányszor erre a kitömött majomra nézek, mindig az ön kedves férje fog eszembe jutni. Isten önnel, kisasszony, tisztelem Horák urat.

Itt becsukódott az ablak s elvégződött a történet, melyben megmentettem egy embert s szereztem egy majmot.

KIS JÁNOS EMLÉKEZETE.

Beszéd a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján.

PONORI THEWREWK EMILTÓL.

Ha végig nézzük irodalmunk történetét, tizennyolcz Kis Jánossal találkozunk. Sőt a miénken kívül, kit rendesen Szuperintendens Kis Jánosnak neveznek, van még egy ifjabb Kis János is, a ki szintén a régi klasszikusokkal foglalkozott, s kitől Homeros Demeter himnuszának, Thebai Kebes Pindáxának s Arisztokles Paeánjának fordítását bírjuk.

A kit ma ünnepelünk, pórnak született, de a gondviselés úgy akarta, hazánk javára, hogy földműves helyett a szellem munkása legyen. Nem azok közé az íróink közé tartozik, kiknek műveit a művelt közönség most is olvasgatja. Csak a hála tartja fenn nevét, azokért a nagy szolgálatokért, melyeket a magyar művelődés érdekében teljesített. E hálaérzet indította a székesfővárost arra, hogy egyik utcáját Kis János-utcának nevezte el, e hálaérzet sugalta társaságunknak, hogy a Gyulai-serleget mai családias ünnepünkön Kis János emlékére köszöntsük.

Minél kisebb valamely nemzet, annál nagyobb szüksége van minden tehetséges fiának hazafias közreműködésére, minél csábítóbb egy idegen nagy nemzethez való szegődés, annál nagyobb annak az érdeme, ki e csábításnak ellentáll s tehetségeit kedves kis hazájának szenteli.

Kis János abban az irigylésre méltó szerencsében részesült, hogy tanulmányait Göttingában és Jénában végezhetette. Színről-szinre látta Wielandot, Herdert, Goethét s alighanem Klopstockot is, csüngött Bürger és Schiller ajkain s a német irodalom aranykorát látva, azzal a hazafias lelkesedéssel tért vissza Magyarországra, hogy az idegen remek példákön indulva, a hazai nyelvet és irodalmat művelni, emelni, gyarapítani fogja. Már 1790-ben alkotta volt Németh Lászlóval együtt az első magyar társaságot, az úgynevezett soproni társaságot, mely 55 évig állott fenn s melynek tagjai közül elég Berzsenyit és Döbrenteit, Székácsot és Vajda Pétert említenem. Fél századon át hirdette, mint

protestáns hitszónok, az erény igéjét, egy embernyomon túl kormányozta mint szuperintendens egyházát, két emberöltőn keresztül művelte az irodalmat.

Hosszas volna elsorolni dolgozatai roppant számát. Csak annyit említünk, hogy irodalmi munkássága 60-nál több kötetre s 20-nál több füzetre terjed. Mit tüzött volt ki élete munkássága céljául, mutatja Péczeli Józsefhez 1790 február 2-án írt levele, melyben így szól:

«Minden igyekezetem arra czéloz, hogy édes hazánk boldogságának előbbvitelében valaha mennél hathatósabban munkálkodhassam.»

A mit ígért, be is váltotta. Szerkesztett olvasó- és egyéb tankönyveket az iskola számára, kátét, imádságos, prédikációs és énekes könyveket hitfelei számára, folytatta Gvadányinak félbeszakadt világtörténetét s nevezetes utazási leírásokat is közrebocsátott.

A mi költészetét illeti, az a maga idejében elég tisztos helyet foglalt el. Kazinczy azonban, kinek különös kedveltje volt, kissé túlbecsülte, mikor Himfyvel és Berzsenyivel egy sorban említi, a min már Bacsfányi is megütközött, azt jegyezve Kazinczy szavai mellé: «quelle comparaison».

Egyik verse oly nagy eksztázisba ejtette Kazinczyt, hogy azt német fordításban megküldte Schillernek. Hogy a nagy német költő hogy fogadta, arról nincs tudomásom. Meg kell jegyeznünk, hogy Kis János versein nagyon meglátszik, mennyire szereti Schillert, sőt nem egy költeményét, nevezetesen Polykrates gyűrűjét, A vashámorba menést, az Ideálokat, az Örömhöz intézett éneket le is fordította. Schilleren kívül Wieland hatott különösen rá. Le is fordította Muzáronját, Horatius leveleit pedig Wieland módjára fordította s Wieland jegyzeteivel adta ki.

Kölcsey ítélete szerint: «Kis János a magyar nemzet filozófus költője. Költői ereje oktató költészetében van. Itt teljesen előttünk áll az a nemes férfiú, ki nemzete iránti kötelességét az erkölcs javításával akarja leróni.»

Kis János a nemesebb kiképzés egyik legfőbb eszközének mindenkor a régi klasszikus irodalmat tekintette.

A klasszikus műveltség terjesztésére és előmozdítására értekezett a régi klasszikusok érdekességéről s a régiség tudományáról, írt görög és római mitológiát Damon nyomán, kiadta a régi görögök erkölceinek és szokásainak, vagy vallásbeli, polgári, hadi és házi rendtartásait Eschenburg szerint, közrebocsátotta Polykletus utazását, vagy a Római leveleket. A görög és római klasszikusok közül lefordította Anaximenes és Aristoteles retorikáját, Longinusnak a fenségesről szóló könyvét, Pythagoras aranymondásait, Xenophon Memorabíliáit és Szimpozionját, Dionisius Cato disztihonjait, Cicero leveleit, Eutropiustól Római történetek velejét, Horatius leveleit, egy pár szatirját s egy pár ódáját,

Juvenalist, Persiust, Ovidius Metamorfózisait, Quintilianus X. könyvének első részét, Seneca gondolatait a haragról, Terentius Andriáját és Eunuchosát, végre Svetoniust, de ez csak kéziratban maradt. A Kisfaludy-Társaság 1842 jan. 22-én választotta meg tagjának, a mely kitüntetés rendkívül jól esett neki. Longinus híres könyvének fordításával foglalt székét. Attól az időtől fogva haláláig, mely 1846-ban következett be, társaságunk legmunkásabb tagja volt. Longinuson kívül Anaximenes és Aristoteles retorikáját, Pythagoras aranymondásait és Cato disztihonjait ugyancsak a Kisfaludy-Társaságban mutatta be s a Kisfaludy-Társaság kiadványaiban láttak napvilágot.

Azóta nagyot haladtunk, fordításainak egy részét jobbak váltották fel; a többit is előbb-utóbb fölül fogják mulni; de a ki Anaximenes vagy Arisztoteles retorikáját, Longinust, Pythagoras aranymondásait és Eutropiust magyar nyelven akarja olvasni, még jó ideig Kis János fordításaira szorul.

Ime a jeles írónak dióhéjba foglalt ismertetése. Nem fényes, de kedves tünemény; nem utólérhetetlen herosz, de a hazafias író követségére méltó példája.

Valamint a klasszikus ó-korban italáldozattal kezdték ünnepies lakomáikat: úgy mink ünnepi serleg ürtésével inauguráljuk a családias sympoziont.

Hadd legyen e serleg tartalma a Kisfaludy-Társaság pezsgő életének szimboluma! Hadd gyöngyözzék társaságunk élete is, mint ez a bor! Hadd fűződjenek újabb meg újabb gyöngyök azokhoz az irodalmi kincsekhez, melyeket a haza a Kisfaludy-Társaság jeleseinek köszön!

Éljen Kis János emléke! Éljen a Kisfaludy-Társaság, melynek Kis János volt egyik legérdemesebb tagja! Éljen, a kinek mink is valamenynyen egészen erőnket és minden tehetségünket szenteljük, éljen az édes Haza!

II.

RENDKIVÜLI DISZGYÜLÉS

VÖRÖSMARTY SZÜLETÉSE SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁNAK MEG-
ÜNNEPLÉSÉRE, 1900 NOVEMBER 25-ÉN.

A Kisfaludy-Társaság Vörösmarty évszázados születése fordulójának megünneplésére 1900 november 25-én a M. T. Akadémia dísztermében rendkívüli közülést tartott.

A közülés előtt a társaság tagjai, élükön Beöthy Zsolt elnökkel, a Váci-utca 19. számú ház első emeletén özv. Záry Károlyné úrnő lakásán gyültek össze, mely házban, illetőleg lakásban, annak idején Vörösmarty Mihály és még előbb Kisfaludy Károly lakott és meghalt.

A társaság a háznak az utcára néző falába márvány emléktáblát helyezett, a következő vésettel:

«Itt halt meg 1830 november 21-én a mester, Kisfaludy Károly, 1855 november 19-én pedig a mesternél is nagyobb tanítvány, Vörösmarty Mihály. Hálás kegyelettel állította Vörösmarty születése napjának százados évfordulóján a Kisfaludy-Társaság.»

Ez emléktáblát Beöthy Zsolt elnök ünnepi beszéddel fölvatván s a társaság nevében megkoszorúván, a nyilvánosságnak átadta.

EMLÉKTÁBLA-AVATÓ BESZÉD.

Tartatott a budapesti váczi-utczai háznál, melyet a társaság
Vörösmarty-emléktáblával jelölt meg.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Kedves barátaim!

Szent küszöböt léptünk át, mikor e lakásban gyülekeztünk. Hetven évvel ezelőtt e hajlékban, talán ép e szobában lehelte ki lelkét Kisfaludy Károly, a mester, s huszonöt évvel később ugyane lakban hunyt el dicső tanítványa, a hunyó század egyik legnagyobb magyar költői géniusza, Vörösmarty Mihály. Az ő születése napjának százados évfordulója alkalmából jelölte meg társaságunk emléktáblával ezt a, mind máig régi állapotában maradt épületet. Megjelöltük, hogy a járó-kelők a város zsvajából és tolongásából úgy tekintsenek fel e táblára, mint a keresztyén kelet fia néz a piacz és az utczák örök lámpáira, melyek a halhatatlanságra emlékeztetik. Mi pedig emlékezzünk meg róla e perczben, hogy e helyt állották körül a mester halálos ágyát az új magyar világ irodalmi apostolai: Vörösmarty, Toldy, Bajza, Szemere, Szalay László. Itt tettek fogadást, hogy hívek maradnak a nemzeti haladás zászlajához. Ha egyebekben nem lehetünk, legyünk legalább e fogadáshoz való hűségünkben méltó utódai az apostoloknak, társaságunk alapítóinak. E szent hagyomány nevében, e fogadás áhitatában leplezzük le a táblát s helyezzük rá szerény koszorunkat. Kisfaludy Károly és Vörösmarty szelleme maradjon velünk, hasson és győzzön, hogy a késő unoka, mint Vörösmarty immár a már patriarkánkká lett barátjához, Tóth Lőrinczhez írta: elmondhassa, ha poraikat jön üdvözleni: «Küzdők hamvai, bék' veletek, a haza boldog, erős». Fény nevökre, áldás emlékökre!

ELNÖKI MEGNYITÓ.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt közönség!

A mai nap ünnepre gyűjtött itt össze mindnyájunkat, s mi, a Kisfaludy-Társaság tagjai, az önök ünneplő színe elé egy szentélyből lépünk. Társaságunk emléktáblával jelölte meg a váczai-utcának azt a házat, melyben Vörösmarty Mihály 1855 november 19-én elhunyt s a hol, huszonöt évvel korábban, Kisfaludy Károly kilehelte lelkét. Ezt az emléket lepleztük le s a falak közül jövünk, hol szinte éreztük, legszentebb emlékeink kegyeletében, nemzetünk őrszemlének lehelletét. Kerestük atyánkat és mesterünket s keresvén őket, mintha a szózatot hallottuk volna: Resurrexerunt! Nincsenek itt többé, föltámadtak. Élnek a halhatatlanság örök napját: élnek mindnyájunk elméjében és szívében, legtisztább örömeinkben és legmagasztosabb törekvéseinkben. Élnek egész nemzetünkben, szellemöknek balzsamot, igazságot, hitet, lelkesedést árasztó erejével. E nemzet lelke sugallotta költészetöket s költészetök örök sugallója marad nemzetünk lelkének.

Kisfaludy korán húnyt el, de simeoni békével zárhatta le szemeit. Látta a magyar politika és a magyar költészet jövőjét Széchenyiben és Benne, kinek emléke előtt ma millió szívben gyúl ki a kegyeletes áldozat tüze. Vörösmarty az első irodalmunkban, kinek alakja és pályája a költő képét teljes grandiositásában állítja szemünk elé. Gondolatainkat a létnek ama legfelsőbb régióiba emeli, hol titkok titkai szólnak, az idő és tér távolságai összeolvadnak s egy lánglélekben milliók sejtése tisztul gondolattá, erkölcsi útjának köde szétfoszlik s érzése megváltó hangot talál, hogy akarattá erősödjék. Így és itt tűnik föl Vörösmarty nemzete és százada fölött.

A régiek vatesnek nevezték a költőt, s valóban a legnagyobbak rokonok is lelkök csodás adománya szerint a prófétákkal. Carlyle abban mutat erre a rokonságra, hogy a költő és a próféta egyaránt ismerője, föltalálója és hirdetője annak a goethei nagy «nyilt titoknak», melyet

mindenki láthat, de senki sem lát. Látja, a tettekben és szivekben, az életnek, ezerek és egyesek életének lényegét s ebben a lényegben tovább fejlődését, útjának irányát, jó és balsorsát, szinte a jövőndőt. Az emberiség, a nemzet és az egyesek világának ezt a világosan látott lényegét a költő megkapó képekbe foglalja, gyönyörködtető hangokba önti, hogy mindenekkel közössé tegye. A látó, érző és kifejező erőnek ebben a rendkívüli mértékében pedig mintegy közös erőre látszik emelkedni annak az egész, szűkebb vagy tágabb körnek, kisebb vagy nagyobb világának lelke, a melyből születtek, a melyben éltek, a melylyel egynek érezték magukat. Zrinyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany az egész magyarság szemének erejével láttak és szívének erejével éreztek: látták és érezték valónk és sorsunk titkait. De a nemzeti nagy költők lelkének tartalma is, a kor és egyéni szellem vonzó változataiban, lényege szerint: ebben az egy és örök nemzeti lélekben határozódik. Ennek eszményeit ápolják, viharrá erősödő szívdobogását hallatják, képzelgéseinek világát tárják föl előttünk. Az életnek legmagasztosabb élvezetére hívja, megismertetnek magunkkal, erőnkkel és gyöngeségünkkel, érzéjainkkal és kötelességeinkkel; virágos berkeikből megmutatják jövőnk útjait. Mestereink és prófétáink!

Megilleti őket az ünnep, emléköket az áldozat lángja, a költő-prófétákat, kiket az emberiségnek vagy nemzetüknek időszentesítette halálja, — hogy ismét a skót gondolkodó szavával éljek: — kanonizált. Az ő ünnepeiken ugyanazt keressük és méltán keressük ugyanazt, a mit vallásunk ünnepein: az élet visszasságai között való megnyugvásban, erkölcsi erőnk gyarapodásában, hálánk megindultságában, hitünk erősödésében és az örök igazság szeretetében való szent fölemelkedést. Ezt keressük mi ma is. Mély áhitattal, az egész magyar nemzet áhitatával üljük annak a napnak emlékét, midőn az Idő örök órája legutóbb verte századok változását s a Gondviselés, hogy az időknak végeiglen azt az órát el ne feledjük: Vörösmarty Mihály születésével jelölte meg.

Ünnepeljük hát ez órában, lelkünknek tiszta és lelkes fölemelkedésével, Vörösmartyt és a szellemet, melyet pályája és lángelméje ragyogtat előttünk. Ünnepeljük a magyar szellemet, mely szülte, ihlette és eltöltötte őt, szárnyait kibontotta s legmélyebb érzéseit és leghatalmasabb ígét sugallotta. Ünnepeljük a magyar költészet szellemét, melyet az eszmék, alakok és hangok leggazdagabb és legtágabb körében s a nyelvnek legfényesebb művészetével ő szólaltatott meg. De ünnepeljük a magyar nemzeti haladás szellemét is. Mily hihetetlen az a fejlődés, számban és erőben, eszmékben és alkotásokban, még pedig az egyéni szorgalom, tudás, tehetség s a nemzeti akarat alkotásaiban egyaránt — mily hihetetlen az a fejlődés, melyet a század két határának képe mutat!

Vörösmarty születésének éve a marengói csatának éve volt. A nemzeti lelkesedés lángja, mely akkor alig tíz éve fellobogott, már hamvába ros-kadt s a költő siket füleknek dörögte, hogy: «romlásnak indult hajdan erős magyar.» A szabad eszmék a Vérmezőn eltemetve, a nemesi fölkelő seregek kardja hüvelyében marad s a rendek az országgyűlésen csak kiváltságukat féltik. Új korlátok emelkednek köztünk és a művelt világ között s épen ezzel az esztendővel veszi kezdetét vagyoni pusztulásunk végzetes folyama. Az irodalom sem nyújt vigasztalóbb képet. Csokonai vándorbotjával bolyong, Kazinczy börtönben sínylik, Kisfaludy Sándor versei még tarsolyában, Berzsenyiéi fiókjában. És ma, tisztelt hallgatóim? Nézzünk körül, mérlegeljük azt a nemzeti erőt, mely ebben a százados fejlődésben megnyilatkozott s a melynek halhatatlan része: Vörösmarty szelleme is; maradjunk rendületlenül az úton, melyen ő volt álom-öldöste nemzetének egyik nagy indítója; és — bizzunk a jövőben.

Hol van ma a költő-próféta, ki belátna titkaiba? Majd az új század végén megkonduló harangszó a magyar érzésnek, erőnek, munkának olyan eredményeit, olyan diadalát fogja-e köszönteni, mint ez a mostani? Bizonytalan; de egy bizonyos: ha bármilyen mértékű nemzeti emelkedést köszönthet: ebben a fejlődésben is része lesz Vörösmarty szellemének, a haladás lelke csak a *Szózat* lelke lesz.

Ennek a hitnek lelkes erejével és mély áhítatával nyitom meg a mai ünnepélyes közgyűlést.

VÖRÖSMARTY ÉS A MAGYAR NEMZETI POLITIKA. ★

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Azzal a nemzedékkel nőttek fel én is, a melyet a «Miatyánk»-kal együtt tanítottak meg a «Szózat»-ra, a melynek gyermekemlékei abból a sötét korszakból valók, melyről legnagyobb jellemrajz-írónk azt mondja, hogy akkor «a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerült a visszaemlékezés méla holdvilága, ütött a recollectio ünnepélyes órája és mi kezdtük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat . . .»

Az ötvenes években lett a Vörösmarty «Szózat»-a a magyar nemzet valódi imádságává; nem akkor, a mikor a költő megírta és közzétette, 1836-ban; posthumus hatása nagyobb volt, mint a közvetlen, mert a szerzője halála miatti megrendülésnek és gyásznak is hozzá kellett járulnia, hogy az ő nagyságát mélyebben átérezvén a nemzet, siron-túlról jövő intelméből, fohászából, jóslatából azt az erőt merítse, a melyet a már-már csüggedőnek csak az ima adhat. Akkor az, a mit a költemény mint sorsunk egyik alternativáját állított elénk: «a nagyszerű halál» már látszólag ráborult a nemzetre, és mert ez, a kiállott rettentő csapás után is még érezte életerejének bár lassú lüktetését megdermedt tagjaiban, ez az érzés adott új, nagyobb jelentőséget a «Szózat» ama sorainak, a melyek egy erős lélek mély meggyőződésével mutattak arra a «jobb kor»-ra, mely «jönni fog, mert jönni kell» s a melyben hinni akkor a nemzet egyedüli vigasztalása, sebeinek egyedüli balzsama, leroskadé erejének egyedüli támasza volt.

S a mikor a remények már-már teljesülni látszottak, a hajnal első

* Midőn ezt, a Kisfaludy-Társaság Vörösmarty-ünnepélyén felolvastott munkámat közrebocsátom, indítva érzem magamat köszönetet mondani a nagy költő fiának, Vörösmarty Béla curiai másodelnöknek, ki szíves volt atyjának addig kiadatlan levelezéseit e munkám megírásánál való fölhasználás céljából rendelkezésemre bocsátani. B. A.

derengése feltűnt, bár még csak mulóan és bizonytalanul a nemzet egén: a hatvanas évek elején a «Szózat» lett az az ismertető jelige, melylyel a hazafiak közeledtek egymáshoz, a dal, melynek hangjaiban a honfiai fájdalom és remény érzelmei fellángoltak, a hitvallás, a mely kifejezte mindazt, a mit elszenvedtünk, azt, a mitől féltünk, és azt is, a mit óhajtva vártunk.

Milyen lehetett az az ember, a ki a nemzeti átalakulás nagy korszakának elejétől majdnem végéig, lanttal kezében úgy meg tudta érteni s úgy ki tudta fejezni nemzetének legmagasztosabb érzelmeit és ábrándjait? S mi volt a titka annak a nagy, mélyrenyuló, a síron túl fokozódó hatásnak, melyet költészete a magyar nemzet politikai életére, fejlődésére gyakorolt? Ezek a kérdések ragadják meg ma különösen figyelmünket s indítanak az elmélkedésre akkor, a mikor a nemzet költője születésének évszázados fordulóját ritka lelkesedéssel és egyértelműséggel ünnepli.

Ma már a magyar nemzet legnagyobb része csak az irodalom följegyzéseiből s a megmaradt kortársak elbeszéléséből alkothatja meg magának a közel egy félszázad előtt elköltözött nagy költő egyéniségének és életének képét. Egyszerű és igénytelen az, mint legtöbbször szokott lenni az olyan embereké, a kik inkább belső, mint külső életet élnek, mert rendeltetésök épen a belső, lelki életökben megérlelődő érzelmek és eszmék maradandó értékű formába öntése kortársaik és az utókor számára.

A pusztyányéki gazdatiszt, majd velencei haszonbérló s szegény nemes ember fia tizenegy éves koráig el nem hagyja a szülői házat, melyben egy szigorú, komoly atya s szeretetteljes anya gondos nevelése mellett a kedélyes, csöndes falusi életet, a gazdasági munkát végző népet, Fehérmegye szelid rónáinak és halmainak természeti bájait ismeri meg s e benyomásain kívül legfőlebb atya könyvtára, egy falusi népiskola, majd házi tanító lehetnek befolyással szelleme fejlődésére. Mint gimnáziumi tanuló előbb Fehérvárott, majd Pesten szelid magaviseletével, szorgalmas tanulásával semmit sem mutat abból a féktelenségből és különczködésből, a mit gyakran a fiatal lángész ismertető jeléül tekintenek; 16 éves korától kezdve már tanuló társait tanítgatja s így segíti szüleit a maga fentartásában, a mely elfoglaltsága idővel a tanulmányokban való előmenetelét is némileg hátráltatja. 17 éves korában elveszti atyját s e haláleset anyagi romlásba viszi a családot; de a két derék fiú Mihály, s öcsese János valódi önfeláldozással igyekeznek özvegy anyjukat istápolni, s őt a nélkülözésektől megóvni. Ugyanebben az évben Mihály egy tolnamegyei gazdag földesúr, Perczel Sándor fiai mellé kerül házi nevelőnek s mellettök marad majdnem állandóan tíz

esztendeig, hol Pesten, hol falun. Ez a korszak kezdete költői működésének: Börzsönyben és Bonyhádon a szabad természet, melynek ölen, gyakran puskával a vállán, andalogni szeretett, néhány irodalombarát a szomszédban, a kik verselésre serkentik, a megyei közélet benyomásai, a nemzeti ébredés jelei, később az első irodalmi összeköttetések Pesten, Zádor, Deák Ferencz, Kisfaludy Károly, Toldy, Bajza, Czuczor kezdődő barátsága, s mindenkifölött egy lángoló, de szerencsétlen ifjú szerelem, melyben Vörösmarty jellemének egész nemes önmegtágadása megnyilatkozott: ezek voltak a források, melyekből költői munkássága ez első korszakában legbővebben merített ihletet.

Ezalatt elvégzi a filozófiát és a jogot, megszerzi az ügyvédi oklevelet, a nélkül, hogy az ügyvédi pályára hajlamot érezne, s a mikor első nagy hősköteményének, a magyar irodalom történetében korszakot alkotó «Zalán futása»-nak megjelenése őt már országSZerte ismertté teszi, a mikor már nevét szárnyaira veszi a hír: 25 éves korában ő még kénytelen azt írni meghitt barátjának: «Meglett korú vagyok s még semmi kilátásom», sőt egy sötét perczében úgy érzi, hogy az élettel való küzdelemben «elfásul lassankint». De a lelkében égő szent láng nem engedi, hogy magát a költészet szolgálatától biztosabb megélhetést nyújtó foglalkozás felé tereltesse el; nála egy élet hitvallása volt az, amit költeménye a Berzsenyi szájába ad:

«A dal hatalmát add nekem, sors!
S megfizetél ez egy életemre.»

Tovább nevelőskodik s egy időre szerkesztőséget vállal, nélkülöz és küzd, de a muzsához hűtlenné nem lesz, s még csak nem is panasz-kodik, büszke a maga szegényes függetlenségében és bámulatot termékenységgel írja, gyakran éjszakáit is ráfordítva, szebbnél-szebb költeményeit.

Harmincz éves korában az Akadémia második rendes tagjává választja s innen túl már egészen és kizárólag az irodalomnak szentelheti munkásságát. Férfikora és költői hírneve e delelő pontján, a következő tíz-tizenöt éven át, a dicsőségtől egy perczig el nem kábítva olyan-nak látjuk őt, a minőnek élete előbbi korszaka mutatta: komolynak és tartózkodónak, szűkszavúnak, sőt néha kissé elfogultnak, de önérzetesnek s bizalmat és tiszteletet keltőnek, a kihez nemcsak benső barátjai ragaszkodnak odaadással, de a kinek senkire sem nyomasztó fölénye hatalmas ~~konzerőül~~ szolgál tágabb köröknek is, jegecedési pontul az összes nemzeti irányú irodalmi és művészeti mozgalmaknak, a mit az ő vezetése alatt alakult s idővel oly nagy jelentőségre szert tett «nemzeti» később «ellenzéki kör» bizonyít legjobban.

Míg barátai bizalmas körében, a Bártfay-család estélyein, a Bajzával és Toldyval alkotott irodalmi triumvirátus köré csoportosulóknak között, az épülő Nemzeti Színház művészgárdája társaságában, a budai hegyekre rendezett kirándulásokon és a Fáy András fői szüretein kedélyének egész melegét feltárta, költeményeit is szívesen szavalgatta, sőt még énekekre is nyitlak ajkai, az alatt az Akadémia és az 1836-ban alakult Kisfaludy-Társaság ülésein, az időszaki sajtóban és a színi bírálat terén ép annyi határozottsággal, a mily erős meggyőződéssel képviselte nézeteit és irányát, nem riadva vissza az ellenmondástól s a polemikától sem.

A szerelem hatalmát, mióta fájdalmas küzdelemmel sikerült egyszer legyőznie, csak 40-ik életévének betelte után érzi újra s éreztetni újra költészetében. Bajzáék házában ismerkedett meg Bajzáné nővérével, Csajághy Laurával. Az élénk szellemű és fogékony kedélyű fiatal leány csakhamar észrevehette, hogy a csodálattal vegyes tisztelet, melylyel az ünnepelt költőre tekint, ennek szívében sokkal mélyebb és hevesebb érzelmekkel találkozik s eleinte megdöbbenve e váratlan fölfedezéstől, mégis szívesen bátoríttatja magát a költő szerelmének viszonzására. Az eljegyzés megtörténik és Vörösmarty, kit anyagi javakkal nem áldott meg a sors, menyasszonyának jegyajándékuul nem nyujthat egyebet, mint — halhatatlanságot: a leányka egy ellesett hangulatát az ő mélyen érző lelkében visszatükröztetve megragadó költemény tárgyává teszi, a mely minden idők költészetének egyik gyöngye lesz. Az 1843. tavaszán végbement menyegző tartós és legalább belsőleg zavartalan családi boldogság alapjává vált a költő életében.

Ha csak szíve hajlamát követhette volna Vörösmarty, ezentúl valószínűleg egészen a csöndes családi körnek s a költői munkásságnak szentelte volna magát. De a politikai események akarata ellenére is mind mozgalmasabbá tették életének külső folyását, hazaszeretete és kötelességérzete erős kötelékeinél fogva ragadva őt magukkal. Politikai czikkeket kezd írni és élénk részt vesz az «ellenzéki kör» mozgalmas életében, mely őt régi barátja, Deák mellett Wesselényivel és Perczel Mórral — egykori tanítványával — is közelebbi és sűrűbb érintkezésbe hozza.

Az 1848-iki nagy fordulatot lelkesedéssel üdvözli, de a beálló bonyodalmak izgalmai közt költői lantja majdnem egészen elhallgat; egyszer egy harci riadóra szólaltatja meg, mikor a hazát már megtámadva látja, de a nemzeti ügyet inkább a tettek terén kívánván szolgálni, elvállalja a képviselői mandátumot, melyet a bácsalmási kerület egyhangúlag nyujtott neki. Hogy inkább kötelességérzet, mint becsvágy vonta a képviselői pályára, tanúsítja egy nejéhez irt kiadatlan levele,

melyben bevallja, hogy szinte szeretné, ha meg nem választanák, mert akkor többet lehetne falun, családjánál.

Mint képviselő soha föl nem szólal, de pusztá szavazata a hadkiegészítési törvényjavaslat ügyében támadásnak teszi ki őt a Petőfi részéről, a mely ingerült polemiára s egy időre elhidegülésre vezet, daczára az őszinte nagyrabecsülésnek, a melyet a két költő egymás iránt érzett. A mérséklet azonban, a melynek követésében Vörösmarty meghasonlott Petőfivel, nemsokára kénytelen átengedni a tért az elkeseredésnek és elszántságnak: Vörösmarty maga is követi az országgyűlést Debreczenbe, nem ellenzi a függetlenségi nyilatkozatot s mint az egyetlen közhivatalt, a melyet életében viselt, elfogadja a «kegyelmi szék» egyik bírójává való kineveztetést, a mely a nemzet bekövetkezett leveretése miatt nem hosszú időre szólt.

Most azután jöttek a bujdosás napjai; meghatók a levelek, melyeket a bujdosó költő — részben Vadász Miklós álnév alatt — irt nejének, s melyekben a leggyöngédebb hitvesi és atyai szeretet mellett a hazafiui lelkiismeretnek az üldöztetés veszélyeivel szemben is megőrzött nyugalma nyilatkozik meg. Egy kis gyermekét elvesztette még 1848 tavaszán, mikor most rejtekhelyére az első levél egyik kis leánya halála hírére hozza, annyira megszállja az aggodalom, hogy kérve-kéri nejét, nevezze meg minden levelében minden gyermekét, mert különben félne, mintha a meg nem nevezett már hiányzanék . . . Bármennyire vágyik őket látni: «Nem szeretném — így írja — becselenséggel vásárolni meg életemet, vagy szabadságomat, ha mélyebben volnék is a mult idők izgalmaiba merülve. Mi engem illet — így folytatja — én egyszerű kötelességet teljesítettem: végét be kell várnom».

Szerencsére nem kellett soká várnia. 1850 nyarán perét több képviselőével együtt megszüntették; ő tehát kegyelmet kapott és családjához térhetett, melylyel — az elnémult nemzeti közélet úgy sem vonván őt többé Pestre — falun telepedett le, mint haszonbérló, szeretett szülőföldjén, Nyéken.

A hazafiui elkeseredés, a családfői gondok, a megtört remények és gyötrő aggodalmak hamar aláásták egészségét; lantja már majdnem egészen elhallgatott, csak a krími háború kitörésekor ébredezett remények hatása alatt nyult még egyszer a régi hévvel és erővel húrjaiba . . . lassanként elfásult egészen kedélye s az 55 éves férfi mint egy törődött agg költözött végre, súlyos betegségére hasztalan keresve orvoslást a fővárosba, hogy ugyanabban a házban hajtsa végnyugalomra fejét, a melyben egy negyedszázaddal előbb Kisfaludy Károly kiszenvedett.

A Vörösmarty halála fölötti fájdalom volt egyike az első érzelmeknek, melyek a nemzetet az elszenvedett bukás utáni halálos derme-

déséből felrázták. «Élek megint — érzem, mert szenvedek!» mondhatta a magyar Madách Ádámjával, s valóban a gyász általánossága és mélysége, az elhunyt költő nagysága iránti csodálat, a családja iránti kegyeltes részvét hatalmas megnyilatkozása, hátrahagyott művei örök becsének átérzése mind egy-egy fölvilanása volt a nemzeti életnek az elnyomatás ama szomorú napjaiban, a feltámadás sejtelve egy bezáruló sir fölött.

Azóta majdnem egy félszázad mult el. Ha most végigtekintünk a Vörösmarty rövid életének egyszerű folyásán, s a csodálatos kölcsönhatásnak okait fürkészzük, mely az ő költői működése és nemzetünk politikai fejlődése között fennállott, a Vörösmarty lelke olyannak tűnik fel előttünk, mint egy bűvös prizma, mely végzetszerű rendeltetéssel épen a nemzet életében legmaradandóbb hatásra hivatott politikai eszmék és irányzatok sugarait vette föl magába s azokat árasztotta a költőiség csillámos színpompájában a magyar nép kedélyvilágába.

A Vörösmarty hazafias tárgyú költeményeinek keletkezésére s arra, hogy költői eszmevilágát főkép a nemzeti ideálok töltötték be, elhatározó volt a kor, melybe gyermek- és ifjúévei estek. A nemzeti öntudat lassú fölébredésének a kora volt az, a mikor a honfiak bánkódva és keseregve, majd szégyenkezve és háborogva néztek vissza a magyar fényes hősi multjára és tekintettek a jelen nyomorúságaira: a háttérbe szorult, kifejtetlen, tökéletlen nemzeti nyelvre, a mindinkább árnyékká váló alkotmányra, a hátramaradt műveltségre és közvagyonosságra, a nemzet előkelőbbjeinek elmagyartalanodására. A nemzet jogainak világos megsértése, végre az alkotmány utolsó bástyáinak, a vármegyéknek elszánt ellenhatását idézi föl épen abban az időben, a mikor a fiatal költő egy hazafias megye közéletének intézői körében forog. Az ellenhatás diadala: az 1825-iki országgyűlés egybehívása teljessé teszi a nemzeti fölébredést, melylyel egybeesik a Széchenyi halhatatlan tette: az Akadémia megalapítása, s melynek költői kifejezéseképen Vörösmarty a «Zalán futása»-val ajándékozza meg a nemzetet.

Ezek az ifjúkori benyomások készítik elő a költő hazafiai lelkületét a közéletet vezérlő ama kiváló férfiak befolyása számára, a kikkel őt életpályája baráti összeköttetésbe hozta. Ezek közt első és mindvégig leghívebben kitartó: Deák Ferencz, a kivel mint 21 éves ifjúval ismerkedik meg a 24 éves költő, s a ki Vörösmartyhoz való viszonyában is — úgy a mint azt cselekedetei, a mint azt megmaradt levelei igazolják — olyannak tűnik fel mint mindenütt: itt is megnyilatkozik az az olympusi derűt sugárzó, mesterkéletlen természetesség, a mely sohasem akar nagy lenni és mégis mindig az. Már első találkozásukkor: «Az ősi dicsőség költője — mondja Gyulai Pál — és az ősi jog védője a rokon-

szenv dobbanását érezték szívükben, mely később oly nemes és ritka barátsággá fejlődött.» Deáknak olvassa föl Vörösmarty a «Zalán» készülő énekeit, ő hallja először a «bordalok fejedelmét», a «Fóti dalt» s bár a Vörösmarty költészetének becsét alig méltányolta valaki őszintében, mint ő, a költőhöz írt leveleiben mégis kerül minden magasztaló ömlengést, alig említi barátja költeményeit, s a politikát is lehetőleg kerülve, kedélyesen évődik bennök Vörösmartyval, emlegetve levélírásban való lustaságát, vagy lapokat ír tele a göcseji szójárásra vonatkozó tréfás fejtegetéseivel s mindenekfölött a legmelegebb, szinte testvéries barátsággal üdvözli a költőt családi élete örvendetes eseményei, különösen fia születése alkalmából. Ez viszont költeményben dicsőíti a Deák önzetlen hazafiságát, s mikor beteg testtel és elborult kedéllyel csüggedez falusi magányában, csak régi barátja látogatása képes őt fölvidítani, csak benne bízik és az ő hű gondoskodásával biztatja családját, mikor élete végét érzi közeledni.

E két férfiú mély rokonszenve hozta magával, hogy Vörösmarty politikai érzülete, gondolkodása — bár, mint látni fogjuk, sok volt a rokonvonás közte és Széchenyi között is — alaphangjára nézve legközelebb állott s leginkább hasonlított a Deák Ferenczéhez; ennek bölcs, higgadt, mérsékelt, önerónket mérlegelő, mindent a jog és történeti fejlődés alapjára fektető fölfogása költő barátja lelkében élénk visszhangot keltett, de hatásával nem állott egyedül és nem állhatta útját más behatásoknak. Perczel Mór, a Vörösmarty ifjúkori tanítványa, későbbi ragaszkodó barátja, hevesebb vérmérsékletével, «forradalmias önbizalmával» időnkint az ellenkező irányba igyekezett ragadni a költő lelkületét. Mély benyomást tett reá, még a szabadságharcz előtti időben, Wesselényi barátsága is; rajongással ir Zsibórol nevének, ecseteli megható találkozását Wesselényivel, ennek megvakulása után, míg emez — különösen az örökváltság ügyében — lángoló szavakkal felel a költő levelére s kegyetlenül ostromozza az erdélyi arisztokratákat. «Leveled tartalma szentírás — úgymond — szeretném annak lelkes és döntéhetetlen igaz szavait honunk minden nemesei s főként az Erdélyiek fülebe dörgegni s harsogtatni a szent ígét rónán, bérczen át, hogy rázná érzésre s öntudatra a szennyes önzés által kövülteket.»

A politika mezeje hozta össze Vörösmartyt gróf Teleki Lászlóval is, elnöktársával az «Ellenzéki Kör»-ben, ki a márcziusi napokban Pozsonyból Vörösmartynek küldött bizalmas közlések útján tájékoztatta a pesti elvbáratokat a közeledő eseményekről, s ugyancsak a Vörösmarty befolyásával igyekezett a «Kör» hevesebb elemeit féken tartani, viszont közvetítőül szolgálván olykor a költő és Kossuth között. Teleki lelkesen üdvözölte az «Ellenőr» című zsebkönyv megjelenését. «Gyönyörű

könyv — írta Vörösmartynak — mindenki elragadtatással olvassa! Verseid isteniek! naponta szavalja a (pozsonyi) ellenzéki kaszinó.»

Azonban a korabeli vezető politikusoknak egyikéhez sem fűzte Vörösmartyt oly érdekes s a nemzeti ügy fejlődése szempontjából oly emlékezetes viszony, mint gróf Széchenyi Istvánhoz. Nem a rokonszívek vonzódása hozta e viszonyt létre, nem is a közös sors, még csak nem is a sűrű együttlét. Vörösmartyt életviszonyai, munkaköre, állása s mindenekfölött önérzetes szerénysége szükségkép távol tartotta Széchenyitől, kivel az akadémiái üléseken kívül nem sokat érintkezett, kivel egyszer egy akadémiái kérdésben össze is tűzött s kinek «Kelet népe» című munkáját tárgyalagos, de erős bírálat alá vette. Mindazonáltal a kölcsönös, őszinte nagyrabecsülésen kívül a két társadalmilag egymástól oly távol álló férfit valami gondviselészerű közössége az eszméknek és az irányoknak fűzte össze, melynek következtében a Vörösmarty költői és a Széchenyi irói s agitatori szereplésének legfőbb mozzanatai csodálatosan találkoznak és kiegészítik, szinte föltételezik egymást.

Kétségtelenül Széchenyi volt első államférfiunk, ki politikai meggyőződésből, saját programjának s bizonyos tekintetben költői lelkületének is megfelelően becsülte meg érdemök szerint a nemzeti költészetet és a költőket is, velök szívesen foglalkozott s verseikből vett idézetekkel szívesen fokozta saját munkái hatását. Valamennyi egykorú költő között leginkább igyekezett mindig Vörösmartyt kitüntetni, őt még a figyelem oly jeleivel halmozva el, hogy például gyermekei, sőt neje által szavaltatta előtte költeményeit. Viszont Vörösmarty Széchenyi «Világ»-át epigrammjában oly könyvnek mondja :

«Melyre az éj kiderült s kezd vala látni a vak,
Melyre megindult a rég pangó vér ereinkben
S a haza szíve felélt százados álom után.»

Még a «Kelet Népé»-ről írt bírálatában is, mely helyenkint nem nélkülözi az élt, s melyben egyenesen védelmébe veszi Kossuthot Széchenyi támadása, sőt — mint mondja — gyanúsítása ellen, föltétlen elismeréssel, mondhatni magasztalással szól a gróf fényes érdemeiről és tiszta hazafiságáról, de még könyvének elmaradhatatlan hatásáról is.

Az a mélyen fekvő rokonság azonban, mely kettejük szellemi irányát szinte öntudatlanul kötötte össze, ismétlem, nem ezekben a személyes vonatkozásokban nyilvánult. Mikor Vörösmarty nem is sejtette, micsoda gondolatokat forgat agyában a «fiatal huszárkapitány», ismeretlensége homályában robogó hexameterekbe öltöztette «rég dicsőségünk» álmképeit, hogy megjelenítve «Párduczos Árpádot s hadrontó népe hatalmát», fölbresztteni segítsen azt a magyar nemzetet,

a melyről Széchenyi első művében azt mondja, hogy «álomkórságban dermedez, de még van idő a felébredésre!» Maga a romanticizmus előtérbe nyomulása a klasszicizmus lassanként való háttérbe szorításával, mely iránynak bár inkább a tárgyra, mint a formára nézve leggyőzelmesebb harciosa Vörösmarty volt, s a mely szükségkép a nemzeti ideálokat igekezett a klasszicizmus általánosan emberi eszményei helyére állítani: önkénytelen előkészítése volt a Széchenyi erős fajszeretet alapján álló politikai szereplésének. A mily mértékben látja aztán Széchenyi a nemzetet előkészítettnek arra, hogy a «nem volt, hanem lesz» káprázató jóslatával tekintetét a múltból a jövő felé irányozza, oly mértékben fordul Vörösmarty is a nemzeti eposztól a hazafias lírához, és a mint a Széchenyi keblében a nemzetet bátorító, tette serkentő lelkesedés tüze csapongva váltakozott a csüggedés és kételkedés árnyaival, úgy vegyül össze a Vörösmarty «Szózatá»-ban a földérülő «jobb kor»-ba vetett hit a «nagyszerű halál» gondolatával. Pestet irodalmi központtá tenni a Vörösmarty törekvése ugyanakkor, a mikor Széchenyi társadalmi központot alkot belőle; a nemzeti megújulás géniuszáról: a lelkes magyar nőről alkotott ideál is ugyanaz a költőnél, a mi az államférfinál, és úgy mint amaz a külföld minden irodalma közül az angolnak vonzerejét érzi legjobban, emezt is az angol alkotmány példái ragadják magukkal. És végül: a nagy nemzeti szerencsétlenség töri meg és némítja el mind a kettőt, de szellemök lángja még egyszer hatalmasan lobog fel, hogy bevilágítsa egy perczre a nemzet életének sötét éjszakáját: a Széchenyi «Blick»-jében és a Vörösmarty «Vén cigány»-ában.

Széchenyi befolyása tette kétségkívül Vörösmartyt politikussá annyiban, a mennyiben őt egyáltalán politikusnak nevezni lehet; a politikai kérdések iránti érdeklődése világosan kimutathatólag 1830-ban kezdődik, talán a francia forradalom behatása következtében is, de sokkal bizonyosabban Széchenyi ekkor megjelent első röpiratának, a «Hitel»-nek benyomása alatt. Bizonyára ő maga sem gondolt reá soha, hogy a politikai téren vezérszerepet vigyen, — lelkében mindig megmaradt költőnek: cuius studium fuit alma poësis. . . A nyilvános szereplésre semmi hajlamot sem érzett magában s el volt fogulva mindig ha csak kisebb gyülekezetekben is beszélnie kellett; a képviselőséget sem tekintette egyébként, mint költői érdemei egyik jutalmának s maga írja nevének 1849 novemberében. «Tanúja voltam inkább, mint vezetője a politikai mozgalmaknak.» . . . Ujabbkori költőink közül nem egynek volt sokkal inkább politikai szerepe mint Vörösmartynak, ki szerkesztett ugyan lapot is és irt a politika körébe vágó cikkeket, de ezek is sokkal inkább a morálfilozófia és irodalmi kritika, mintsem a tulajdonképeni politika eszme körében mozognak. Azonban határozott pártember

volt egész az 1848-iki eseményekig és híve az ellenzéknek, a melyhez akkor minden költőnk tartozott, s azon túl is és a szabadságharcz kitörése után is, bár habozva gyakran a merészebb és a mérsékeltőbb irányok között, bár egészben véve kevés tevékenységet fejtve ki, kitarított mindvégig mint népképviselő azon a helyen, a melyhez meggyőződése szerint hazafiúi kötelessége lánczolta.

A Vörösmarty politikai hitvallása és politikai gondolkodásmódja nem annyira ama szerény szerep miatt érdekel bennünket, a melyet ő mint politikus vitt, mint inkább költészete szempontjából, a melyről jól mondja báró Kemény Zsigmond, hogy főjellemvonása a hazafiasság, s a mely valódi szentírásává lett a nemzetfentartó magyar honszeretetnek, a király iránti önértetes, nem hunyászzkodó hűségnek s a nemzeti nagysáért való lelkesedésnek. Egyfelől a hatás, a melyet ez a költészet a most elmúlt századnak legnagyobb részén keresztül a magyar nemzet lelkiéletére gyakorolt, másrészt a Vörösmarty őszintesége és nyílt, egyenes jelleme, a mely nem hagy fenn semmi válaszfalat a hazát illető érzelmei és gondolatainak költői és egyéb megnyilatkozásai között, szükségessé teszi, hogy költészete hazafias irányának méltatásánál politikai gondolkodását a maga egészében magunk elé állítsuk.

Kétségtelen, hogy Vörösmarty — bár nem ijedt vissza a forradalomtól — lelkében soha sem volt forradalmár, hanem mindig a mérsékelt irány híve. Elismerte ugyan, hogy olyankor, mikor «restelkedünk, kényelmeskedünk, csüggedünk»: szükség van «egy kis izgatásra»; a valószínűleg Wesselényi beszédjének benyomása alatt irt harczi riadó-ját maga szavalta el egyszer a radikál-körben Lenkey tábornok tiszteletére adott lakomán, de a nemzetre önakarata nélkül nehezedett veszélyek elleni küzdelem alatt sem tagadta meg bizonynyal 1841-ben leírt azt a nézetét, hogy «nincs nép a földön, melynek a forradalom inkább ártana, mint nekünk; az nálunk öngyilkolás volna». Tudvalevő az is, hogy a míg csak lehetett, az «ellenzéki kör»-re csillapítólag, békítőleg igyekezett hatni s még 1848 júniusában irt magánlevelében a legkiméletlenebbül nyilatkozik azok felől, «kik minden kis bajból lázadást akarnának csinálni», egy politikus költőhöz intézett epigrammjában pedig élesen elítéli azokat, kik «gyűlölséget gyűjtanak s polgári hasonlást». Ily érzület mellett érthetővé lesz a keserű szemrehányás, mely végül lelkéből kitört azok ellen, a kik hite szerint a «becsületes, de gyarló kormányzó mellett» előidéztek azt «a minek súlyát és keserveit a nép fogja viselni».

Az ő politikai hitvallásának kezdete és vége az a honszeretet, a melynek dogmáját költeményében fejezte ki legtökéletesebben:

«Szeresd hazádat,

Tégy érte mindent: életedet,
Ha kell, csekélybe vedd;
De a hazát könnyelműen
Koczkára ki ne tedd.»

Nem úgy hangzik ez, mintha a Deák Ferencz 1861-iki felirati beszédének költői előhangja volna?

A Vörösmarty honszeretete mindenekfölött erős fajszeretetben birta gyökerét: ez ismét egy rokonvonás közte és Széchenyi között. Már gyermekkorában kifejlődött benne a szegény nép iránti részvét és gyöngédség, mert nemzetével annak parasztságát is szívéhez akarta ölelni. Ifjúkorában mély benyomást tett reá Horváth István az ő gyakran túlzásokba eső, sovínisztikusan nemzeties történeti irányával; később megtámadja Pyrkert, Csaplovicsot, Szepesit, a kiket nem tartott eléggé erős magyaroknak; a költészetbe is főképp nemzeti szellemet és önérzetet igyekezett lehelni s fáradhatatlanul küzdött a német kritika és költészet egyoldalú befolyása ellen irodalmunkban. Szíve elszomorodott, ha a pesti német színház virágzását látta, s látta a nehéz küzdelmet, a melybe a magyar színészet első térfoglalása került; hogy élete második szakában irodalmi munkásságát, főleg a nemzeti drámára, a dramaturgiára és színi bírálatra irányozta, annak egyik főoka kétségkívül az volt, hogy fölismerte a színészet nagy hivatását a nemzeti nyelv és nemzeti szellem terjesztése körül. Fölötte érdekes, hogy épen Széchenyivel kellett összeütközésbe jönnie, ennek egy, a fejlődő magyar képzőművészetre tett kicsinylő megjegyzése miatt. «Mondjuk ki csak mindnyájan — úgymond — hogy művészetben s irodalomban semmit sem tartunk pártolandónak, mi a tökély mértékét meg nem üti, mondjuk ki ezt az e részben gazdag s ránk s honi termékeinkre különben is homályt vető szomszéd s Európának ellenében: megöltünk minden honi művészetet s irodalmunk nemzetiesb részét.»

Vörösmarty tudja ostorozni a nemzeti fejlődés terén tétleneket és a magyartalanokat, a kik «nem szünnek meg bor, szerelem között — a hon virúltát messze felejtteni», a «gyáva fiaikat», kik megtagadják a haza nyelvét, a magyar hölgyeket, kik «égnek az idegenekért» s kiken «márványkebel átka van»; tud fölajdulni a fölött, hogy «a szellem — melyet le nem vert Várna és Rigó-tér — az végre megtört tunyaság miatt — s mindent egy hitvány életért adott!»; tudja lángszavakkal, mennyőrvöge is prédikálni megátalkodott füleknek a hazaszeretetet; de szemrehányása csak azért aláz meg, hogy biztató, lelkesítő szóval megint fölemeljen, csak azért korhol, hogy felrázva tétlenségünkől küzdelemre és alkotó munkára indítson; dalainak minden hangnemé-

ből a tettekész, a termékeny hazaszeretet hangzik ki s minden hazafias tárgyú költeményében mintegy ösztönszerűleg igyekszik egy kibékítő, engesztelő, fölemelő hazafiai gondolatra jutni.

Ezért csendül meg dalaiban oly gyakran a trónhoz, a királyhoz való hűség őszinte szava is. Önérzetes hangon kéri a királyt — a kit ő nevezett el a legelső magyar embernek — hogy midőn e nép, «mely terhes adó gyanánt — pótolhatatlan vért fizet és halált, — neki ajánlja honja sorsát — ne legyen idegen neméhez.» Hazafi lelke «Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségtelei gonddal» s Istent kéri, emelje fel magához a király szívét.

Báró Eötvös József emlékezésében azt mondja Vörösmartyról, hogy «ő volt az első, ki tisztán irodalmi munkásság által e nemzet érzelmeire s gondolkozására befolyást gyakorolt», mert ő «nemcsak a művelt osztályok költője, ő az összes nemzeté . . . vannak költeményei, melyeket a történethez számíthatunk, oly nagyszerű azon hatás, melylyel a nemzet kifejlődésére voltak.»

Kétségtelen, hogy első föllépésétől kezdve több mint két évtizeden át ő volt leghatalmasabb lelkesítője annak a küzdelemnek, a mely egyfelől nemzeti kifejlődésünkért, másfelől alkotmányos jogaink megvédéseért és szélesebb alapokra fektetéseért folyt, s a mely befejezését az 1848-iki törvényekben találta. A magyar irodalom híu kísérője és táplálója volt politikai küzdelmeinknek az egész elmúlt századon át; a nyelvújítási harc csak előhírnöke volt a politikai megújulásra való törekvésnek; de a Kisfaludyak lirája a haza fölött még csak keseregni tudott, olyan költészetre volt szükség, a mely tette gyűjtani is képes legyen. Ezt a hatást a Vörösmarty első, nagy hőskölteménye, a «Zalán futása» hozta meg, a melynek benyomását az egykorú nemzedékre ma elképzelnünk is nehéz.

Hozzájárult ehhez mindenesetre az is, hogy oly időben, mikor még folyt a küzdelem irodalmi nyelvünk megalkotásáért, Vörösmarty a legmagasabb tökélyt igénylő műfajban kész, és ép oly tiszta, mint zengzetes költői nyelvvel állott elő, s hogy a magyar közönség méltó bámulattal látta Homér és Virgil verselési formájában saját őseinknek, saját honunk megalapításának dicső történetét megjelenni. De bármily fölemelő büszkeséget meríthetett a magyar a «Zalán futása»-ból mint irodalmi jelenségből, a roppant hatás titka mégis inkább abban rejlett, hogy egy történetileg nagy pillanatban, a mikor a nemzetnek minden értelmi és lelki erejét össze kellett szednie, hogy a váló-uton, a melyre jutott, ne a lassú elpusztulás kényelmes lejtőjét, de a múltjához egyedül méltó emelkedés és fölvirulás fáradságos ösvényét válaszsza, egy költő, a kinél nagyobb addigi irodalmunk föl nem mutathatott, ki tudta

fejezni azt, a mi a nemzet jobbainak szívében mint homályos ösztön, mint bátortalan sejtetem, mint soha egészen el nem némítható szemrehányás élt, s a midőn bebizonyította, hogy azok a «leszállt napok» melyek fölött az ébredő Arpád feljajdul, tudnak dalnokot, ki méltó a régi nagyok megéneklésére, fölkelte a bizalmat, a reményt arra is, hogy ez a nemzedék tetteiben sem lesz méltatlan azokra, kiknek hősi-ségén lelkesülni képes.

A «Zalán futása» egyike azoknak a költői alkotásoknak, a melyek egy nagy politikai tett értékével is bírnak, mert önérzetet, önbizalmat, lendületet adott a nemzetnek mikor legnagyobb szüksége volt rá, mert a «bús feledékenység koszorútlan alakjával» a csüggedés lidérczét is elűzte s az emlékezzettel a reményt is visszahozta.

Hazafias költészetünk soha nagyobb virágzásban nem volt. mint abban a korszakban, a melyet Vörösmarty nyitott meg «Zalánjá»-val s a melynek ő egész 1848-ik utóléretlen vezetője is maradt, és alig van rá példa bármely nemzet történetében, hogy a költészet úgy egybeforradjon a nemzeti törekvésekkel s annyira kifejezze azokat, mint a mi hazafias liránk a harminczas-negyvenes években. A mily mértékben szaporodott a nemzeti irodalom olvasóközönsége, oly mértékben terjedt és lett legyőzhetetlenné a nemzeties és szabadelvű reformok utáni vágy. S mindenekfölött a Vörösmarty költeményei voltak azok, a melyeknek számtalan mondata hatolt be mint jeligeje, röpke szava a korszaknak, a magyarok köztudatába, s ha még az ő dalai között is keressük azt, a mely a legbámulatosabb bensőséggel, teljességgel, hűséggel fejezte ki az elszánt lelkesedéssel sorsa válopontja felé küzdve haladó nemzet érzelemlilágát s annak szívébe vésődött úgy, hogy a bekövetkezett idők minden viharai és rázkódtatásai ki nem irhatták onnan: akkor ismét a «Szózat»-nál, a magyar hazafiság ez énekek-énekénél kell megállapodnunk.

Vörösmarty viszonya kora nevezetesebb államférfiaihoz — melyet előbb jellemezni igyekeztem — legjobb fokmérője és magyarázója annak a hatásnak is, melyet ő a nemzet politikai fejlődésére gyakorolt és ha azt látjuk, hogy az ő költészetének befolyása az eszmék és a közhangulat alakulására hosszú időn át mint költői visszhangja, kísérelője és segítője tűnik fel a Széchenyi politikai működésének annak minden stádiumaiban; ha látjuk, hogy a mikor a véres küzdelem órája üt, a Vörösmarty szelidebb génusza elhallgat s a nemzet egy tüneményes fiatal költői tehetség, a Petőfi Sándor lángszavaitól ragadtatja magát tova: mindez nem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy Vörösmarty a nemzeti megújulás emlékezetes korszakában majdnem szuverén uralmat gyakorolt a hazafias költészet terén nemzetének ke-

délyvilága fölött s hogy dalai hatásukat, értelmöket a nemzet nagy katasztrófájának átszenvedése után is majdnem változatlan erővel bírták megőrizni.

A három nagy költő közül, a kiket a XIX. század adott a magyar nemzetnek és ragadott el tőle: Vörösmarty a felébredés és nekiindulás, az alkotmányos jogvédelem, az erőgyűjtés, a nemzeti szellem terjesztése korának lantosa volt; a kitörő forradalomban elhallgat, a nemzet szerencsétlenségének súlya alatt összeroskad s meghal mély bűba merülve, melyet a remény meg-megvillanó sugara földéríteni nem képes. A második, Petőfi egészen a forradalom dalnoka; ő már nemcsak az alkotmány védelmére s reformokra hívja fel nemzetét, ő a világszabadság ideáljáért rajong s a harcban, melyre lelkesített, mely után vágyott, az összeomló haza romjai alá temetkezik. Egyik sem érthette meg politikai eszméi diadalát. Csak a harmadiknak, Aranynak, a három közül legkevésbé politikus természetűnek adatott meg, hogy átlépje a végre kivivott alkotmányos és nemzeti élet korszakának küszöbét. Ő, a ki legkevésbé adta lantját a politikai közzélmek szolgálatába, talán ép ezért legjobban őrizte meg azt a nemzet vigasztalására az elnyomatás idejében is, a mikor — mint a csalogány a sötétben — zengte egyre, törhetetlenül dalait, nem a politikus előrelátásával, de a költő divinációjával megsejtve, megérezve a közeledő virradást, a melyben Vörösmarty hitt, de beköszöntét bevárni nem bírta, a melynek jötte felől kétségbe esve Széchenyi pisztolyt ragadott és a melynek világában a nemzetet vezérelni ugyanaz a bölcese, Deák Ferencz volt hivatva, a ki a Vörösmarty ábrándjai, reményeinek osztályosa volt és megvalósítójává lett.

Így fonódik össze nemzetünk ujabbkori kifejlődésének történetében politika és költészet, egymást táplálva, egymást segítve a haladásban és egymást fölmagasztalva, a kölcsönhatás oly szüntelen versenyében, melyben az utókor szemeiben győztesekül mégis csak a hazafias költészet dalnokai tűnhetnek föl.

Ők a gyöngyhalászok, a kik a nemzetélet háborgó tengerének mélyéből felhozzák a legszentebb hazafiérzelmek nemes gyöngyeit, hogy dalba fűzzék a jövőndő nemzedékek számára. Mert a mit ők ajkukra vettek, a mit ők följegyeztek és énekeltek, az fenmarad és élni fog nemzetöknek ajkain akkor is, ha a korukat mozgató politikai események muló, gyarló, vagy tisztátalan elemei: az érdekharc és a párt-szenvedély, szeretet és gyűlölség, a szerencse és népkegy minden csapongása, a személyes sikerek és vereségek minden öröme és keserűsége rég el lesznek feledve.

VÖRÖSMARTY MINT EPIKUS.

RÁKOSI JENŐTŐL.

Néhány perc áll rendelkezésemre a föladathoz, mely czímemben meg van jelölve. Julius Cæsar egy barátjától bocsánatot kért, hogy nem ér rá neki rövid levelet írni. Hogy Vörösmartyval mint epikussal rövidesen végezhesen az ember, ahhoz nagy idő kell, néha egy élet is. És még valami: különösebb istenáldása, különösebb tehetség. Mindezzel leszámolva, én boldog leszek, ha sikerül néhány észrevételt tennem tárgyamról, a mely e közönség figyelmére érdemes.

Vörösmarty mint epikus. Magyarán mondva: Vörösmarty mint hőskölteményíró.

Mi a hősköltemény? Az eposz, az epeopeia, a mint görögül mondjuk.

Ez tartozik ránk halandókra; a mit ezenkívül mondanak (a mit mindnyájan az iskolában tanulunk is) róla, az a halhatatlanokra, a tudósokra tartozik. Hogy mi a tárgya, mi a tartalma, mi a kedves formája a hőskölteményeknek. Nekünk elég ennyi: egy csodás történet, elmondásának csodálatraméltó tudományával. Elég tudnunk, hogy vannak ilyen történetek és voltak emberek, a kik el tudták mondani és ezek között van Vörösmarty Mihály.

Mert az mindjárt ide, dolgunk elejébe tartozik, hogy Vörösmarty Mihály mint hőskölteményíró együtt repül azokkal a legnagyobbakkal, a kiknek röptében évszázadokon keresztül gyönyörködnek egymást fölváltó nemzedékek.

Ha pedig vizsgálgatjuk, hogy mely képességek és tulajdonságok kívántatnak meg az époszirónál, vizsgálgatjuk a közkézen forgó nagy epikai művekből, akkor álmélkodva fogjuk látni, hogy egy teljes nagy emberi élet összes kincsei kellene hozzá. Az ifjúság rajongó heve, lelkesedése, életkedve, igazságszeretete és teremtő képzelete, valamint az aggkor nyugodtsága, bölcsesége, méltányossága és rezignációja. Tehát egy ifjú, a ki az aggkor minoen erényével ékes, vagy egy aggastyán, a

kiben az összes ifjúság illúziói égnek. Ez a hőskölteményíró kvalifikációja.

Mert két párhuzamos vonalat kell meghúznia az époszköltőnek biztos, nem reszkető, meg nem ránduló kézzel tisztán, hogy művének megadja a maga jellemét a költői alkotások közt. Egyik ez: hőseit, a nélkül, hogy az emberi igazságoktól eltávolítaná vagy tőlük elidegenítené, meg kell tudnia csodásan nagyítani, emberi mértéken túl való látással és hatalommal; a másik ez: az isteni végzések megbonthatatlan erejével kell az általa föltárt világ fölé kifeszítene — velünk éreztetnie — egy felsőbb hatalmat, melynek kérlelhetetlenségéből menekülés nincsen.

Mindez a két momentum pedig — az első természetes, de a második is — a hősköltemény hőseinek a lelkében rajzolódik meg és onnan él, létezik és érezteti magát velünk. Istenek tanácsa, beavatkozása, haragjoknak vagy más indulatuknak megjelenítése: mind csak külsőleg és magában elégtelenül szolgálja ezt a célt. A hősök lelkivilágában kell ennek élnie, hatnia, megnyilatkoznia, hogy valóban legyen és éreztesse magát.

Tehát emberfölöttiekben embert és az ember lelkivilágában Istent, a végzet, a sors megbonthatatlan hatalmát kirajzolni: ez az époszköltő feladata.

Mily csodás dolog már most, ha Vörösmarty Mihály életfolyását tekintjük, e költő fejlődése a mi tárgyunkra vonatkozólag.

Nyilvánvaló dolognak látszik, hogy az olyan föladatokra, minőnek az époszköltést felismertük, a költők csak fejlődésük későbbi, érettebb, teljesebb korszakában alkalmasak. Mikor már tehetségük kiforrt, művészetök kialakult, szellemök tanulásból és tapasztalásból kincsekkel megrakodott, ítéletök meghiggadt, egyetemesebb lett; elméjük fölvette a bölcsesség aranyát, képzeletök a nélkül, hogy erejéből veszett volna, a művészet törvényeit és céljait nem bontogatja és terheli szertelenségekkel, hanem szolgálja, hozzája illeszkedvén fényével, hatalmával és érzékiségének bájával.

Vörösmarty Mihály költői munkásságát három időszakra szokás fölosztani: egyre, melyben mint lírikus tündöklött, egyre, melyben mint drámairó iparkodott szolgálatot tenni a nemzetnek s egyre, melyben hőskölteményei termettek.

Ha bárkinek ezt a három korszakot talányképen adnók fel, a megfejtése alig lenne kétséges. Mindenki azt mondaná: az ifjú Vörösmarty-nak kellett dalolnia, mert az ifjúság kedve, szerelme, bánata és reménye ömlik ki dalba. A férfiú Vörösmarty írta a drámákat, mert a dráma a férfias küzdelem és szenvedély költészete. És költésének utolsó szakában

fordult az époszhoz, mely legnagyobb alkotásaiban népek, nemzetek, fajok, mely az emberiség nagy ütközéseinek, sorsdöntő vállalatainak a költői műfaja. Hiszen tudjuk, hogy a hősköltemény-írók maguk is rendelkeztenek azzal indítják meg művöket, hogy eddig szerelmezt, Violát danoltak, de most már férfúró, vitézró és hadakró mondanak komolyabb éneket.

Nos, a feladott talány illetén megfejtése téves lenne. Vörösmarty csak kevés ideig enyelgett a szerelem és a lira lágyabb énekével. Ő már első ifjúságában a kemény hadakat, párduczos Árpádot, a régi dicsőséget vette ihletett lantjára. A természetes fejlődést felforgatta, mint huszonéves fiatalember rázendített a hőskölteménynek az ég és föld minden csodáját felölelő, zúgó melódiára és költő pályája utolsó szakában övezte fejét a lantos költészet fürtös koszorúival.

Ez különös, csodás jelenség, de gondolom, inkább külső körülmények folytán lett és nem valamely rendkívüli belső törvényről. A rendkívüli csak a költő maga benne, a ki mint fiatal legény az aggok erényeivel ékesen lép elejébk mesteri művészetében.

Az époszköltés vágya hatotta át abban az időben az egész íróvilágot. Valóságos szomjúság epesztette az irodalmi férfiakat: egy nemzeti hősköltemény szomjúsága s alig volt nevesebb költő, a ki a tárgygyal ne foglalkozott volna. Voltak, a kik próbát is tettek.

A közérzésnek, a lelkeknek, az elméknek, a nemzet küzdő fainak a közállapotnak, a vajudó törekvéseknek, az egész ébredező, mozduló, de a lelkesedés egy pontjában összeverődni nem tudó nemzetnek volt szükségé egy olyan tetre, minő egy nemzeti éposz megszületése lenne a régi, a honkereső, a honfoglaló magyarokról. Ez a közérzés, a mely költői gondolat és gyakorlati szükség is volt, úgyyszólván üldözte azt az egész költő-nemzedéket, a mely Vörösmarty-ig élt Csokonai óta. Nem csoda, hogy hatalmába vette költőnk ifjú lelkét is és nem is bocsájtotta ki többé. A kedvező sors, oh kegyetlensége az irodalom szeretetétől vezérelt kései kritikusknak, hogy ezt kedvező sorsnak nevezi, — a kedvező sors egy elfojtott reménytelen szerelem keserveivel is ráedzette az ifjú költőt erre a nemzeti föladata, a ki ime 1825-ben megszabadítja az üldöző lidéreztről az irodalmat, közrebocsájtván *Zalán futását*, a nemzeti époszt a magyar honfoglalásról.

E költemény hatása a vágytól fogékonyvá lett lelkekre leirhatatlan. Nem ábrándos játék, nem művészi gyönyörűség, nem babérért való versengés volt ez a mű, hanem egy nagy, döntő nemzeti cselekedet. Mintha a követ hengerítette volna le a sírról, melyben elzárva volt a nemzeti öntudat, a nemzeti lélek, a mely most hirtelen kiáradt ezekre. A múltját adta úgyyszólván vissza a nemzetnek s azt az erkölcsöt, a me-

lyet múltjában bír. Helyreállította az összefüggést kora és rég elmúlt dicsőséges idők közt, megtöltötte a múlt dicsőségével korát és képessé tette erkölcsileg a szebb jövőre, a jövő harczeit. Mindenek táplálkoztak belőle, ki erőt, ki lendületet, ki hitet, ki reményt, ki lelkesedést szívott belőle, mindenki rátermettebb lett tőle arra a munkára, a mely része lett, vagy a melyet vállalt ama kor nemzetujhasztó tusáiban.

Művészi tulajdonságai e műnek rendkívüliek voltak, de művészi bece, mint költői alkotásnak igen elmaradt a hatás értéke mellett, a melyet kortársaira és a nemzet helyzetének fölségítésére tett. Ritkán jut alkalom költőnek arra, hogy munkálkodásával hazája érdekeinek ily közvetetlen szolgálatot tegyen. Vörösmarty a nélkül, hogy valóságos politikai költő lett volna, a világon a legelső hazafias költők közé tartozik. Izlése visszatartotta attól, hogy politikai témákat énekeljen meg és korának politikai vizsgálójává tegye a műzsát. De hazafias költeményei a kor hőfokában a politikusokat táplálták és a közönséget fogékonnyá és hajlandóbbá tették arra, hogy vezéreit küzdelmükben segítse.

Zalán futása mint egy riadó trombita szózata járta be az országot. A régi dicsőségekkel tetézte a nemzetet. A legnagyobb és legdicsőbb nemzetekhez méltó költő revelálódott benne a magyar nemzet számára. Maga a magyar nyelv nem sejtett pompában, erőben és fényben lépett föl benne. Teljesen újnak látszott, a nélkül, hogy megszűnt volna a réginek lenni. Új volt szembeötlő újítások nélkül. Természetes, magyaros és előkelő. Hajlékonysága, gazdagsága szókbán és fordulatokban; fönséges pátosza, hatalmas szárnyalása, mesteri formabeli tökéletessége — elbájolta, elbűvölte a magyar sziveket. A klasszikus mérték, melyet ehhez fogható virtuozitással senki sem kezelt (addig sem, azóta sem), a magyar ember latinus műveltségének maradványait és hagyományait büszkeséggel töltötte el és édes volt a mellett mindenkinek, hogy az antik mértékben szabadon, tisztán, magyarul gördült tova a nyelv, sértetlenül a maga eredetiségében és sajátosságában.

Zalán futása tehát inkább egy sokágú, csodatévő cselekedet volt, semmint egy halhatatlan költemény. Mint Mózes forrása, melyen nem az a nevezetes, hogy egy élő patakot teremtett a mester, hanem az, hogy vizet varázsolt ki a siket sziklából és ittanak belőle, a kik e csoda nélkül eltikkadásra valának vetve: ittak és megéledtek.

Sem előtte, sem azóta a magyar nyelv nem volt oly csodaszép, nem volt oly termékeny, nem volt oly pompával, erővel és szenvedelmes hatalommal telve.

Árpád hadai nem vonultak be e költeménnyel a világirodalomba, hanem a magyar nyelv diadalra termetten bevonult a halhatatlanságba.

Zalán futásában, talán nem merész az állítás, Vörösmartynak nincsen *elbeszélni* valója, de van annál több *mondani* valója.

Nemzeti époszt írt egy mondai korból mondák nélkül. Nem is hőseinek a története érdekelte a hallgatóit, hanem az ő gazdag egyéniségének harsona-szózatban való megnyilatkozása és tündöklő hősei mint látványosságok. A magyar nép nem dolgozta s nem tartotta fenn a nemzeti mondákat költőileg. Mikor históriát vagy legalább krónikát kezdtek írni, inkább tudós, mintsem ihletett elmék csinálták meg a honfoglalás mondakövét.

A késő kor költője nem talált jóformán semmi anyagot munkájához, legkevesebbet abból, a mire a költőnek van szüksége, a mi az ő fantáziájának ad serkentő táplálékot.

Vörösmartyt igen erős lírai vénája és korának romantikus iránya gátolják abban, hogy megalkossa, a mit a monda és hagyomány nem nyújtott neki: az éposz plasztikus egyszerűségét meséjében és hőseiben: történetben és karakterekben.

Hiányzik e föladathoz valami magából költőnkből: az író naivsága. Látunk benne valamely tárgyi naivitást, azt a képességet, mely személyeit öntudatosan föl tudja ruházni naivsággal. De az ő lelke nem naiv.

S különös dolog, hogy a hova formáját az antik éposztól veszi, ott csak Virgiliusz pátozását és nyelvi tökéletességét tudja eltalálni: nyelve plasztikus, gazdag, ömlő és stilus szerint való; ellenben története aprólékos, terhelt és bonyolódott. Sem alakjai, sem történetei nem domborodnak ki azzal a tisztasággal, egyszerűséggel, világossággal és természetességgel, a mely a nagy époszok ellenállhatatlan ereje. Viszont, a hol formáját a magyar hagyományból veszi, a mit maga a lenézés egy nemével ponyvának nevez: a Tündérvölgyben őserővel bontakozik ki nagy epikai talentuma és arkaikus nyelvének és verselésének tán öntudatos ősi tökéletlenségei (hexameterreink nyelvéhez képest a magyar nyelv vaskora) semmit sem zavarják írói erejének a hatását. Világos útmutatás arra, hogy a nemzeti momentumnak mily nagy a jelentősége még a formában is.

Epikai nagyságának a tetejére a *Két szomszédvár*-ban repült fel a magyar irodalom e sasnadara. Ezt tökéletes alkotásnak merném mondani, olyannak, a mely testvérül szegődhetik a világirodalom nagy epikai alkotásai mellé. Megalkotására, úgy tetszik, az tette képessé költőnket, hogy az oly tökéletes művészettel kezelt klasszikus formában romantikus, tehát saját lelkével és kora irodalmi irányzatával rokontárgyat dolgozott fel. Oly föltételek, úgy látszik, melyek nélkül el nem lehet a leggazdagabb tehetség sem, hogy műve sikerüljön.

Itt arat gazdagon Vörösmartynak egyik legbecesebb adománya: az epikai fantázia.

Nem a szertelenségek, csodálatos és hallatlan dolgok kitalálását és kombinálását kell ez alatt érteni, hanem azt a képességet, mely egy-egy képpel, egy mondattal, néha egy szóval, egy-egy jelzővel a nagyság képzetét tudja olvasójában fölkeltetni? alkalmassá teszi úgyszólván lelki szemünket arra, hogy a mire nála nélkül képesek magunkban nem vagyunk, azt meglássuk és érezzük tőle, szinte érzékileg élvezzük a nagyot.

Egyszerűségben, naivitásban, hideg, plasztikus átlátszóságban felülmúlták; de képzeletének izzó hőfokát s érzéki erejét, pátozásának süvítő repülését, költői szenvedelmét utól nem érték.

Azóta való nagyjainknak halhatatlan alkotásait nézve hozzá-mérem az övéihez: faragott márványszobrok azok. Óvatos, öntudatos, művészi lefaragásával a kőnek készültek remekbe.

Az ő alkotásai ellenben, úgy tetszik nekem, érekszobrok, melyek előbb kimondhatatlan tűzben megforrtak, izzó lávává lettek s úgy öntődtek nemes, tiszta, elragadó formáikba.

És mindezek után összes epikai munkái — szám szerint kilencz, énekszámuk huszonnégy — szinte csupa ifjúsági munka mind. 1825-ben kezdi, 1831-ben végzi. Bucsút vesz az epikai műzsától, hogy soha vissza ne térjen hozzá. Egy hat éves szerelmi viszony az egész. Az ifjúság lázában tör ki belőle minden mondanivalója, ezen a téren. És a mit e korban kezd, ha azonnal be is nem végzi, töredéknek marad mindvégig és soha be nem fejeződik. Mintha elment volna a kedve, mintha kifogyott volna a mondanivalója, mintha érezte volna, hogy a közszükség változott s neki más téren kell hivatását és kötelességét tennie; mintha szerelmet cserélt volna — átesap a drámai műzsához — és örökre elbúcsúzik a csatamezők e rémes zajától, dárdavető hőseitől, ifjúságától, zajos első diadalának világától.

Ezentúl csak egy époszáról lehet immár szó Vörösmartynak.

Igaz, hogy a legkülönből is különbről; az ő életéről, mely maga egy remek, megindító éposz.

A magyar költő nem hasonlítható szerencsés és boldog nemzetek költőihez, a kik isteni adományok virágait megtermik és pazar kézzel szétszórják, mint az élet ragyogó és illatos díszét. A magyar költő mindenha benne állt a közélet forrongó sodrában, egyszer ragadva általa, egyszer ragadván magával az áradatot. Nem a magok halhatatlansága, — a nemzeté törte a lelköket. A haza gondja ült elméjükben, a nemzet szive dobogott keblökben s ihletüket a haza- és fajszeretet forralta szüntelen.

Így indul el a fiatal hős, Vörösmarty, kit a nemzet nemtője szerény bölcsejében homlokon csókolva fölavatott nagy hivatásra.

A csábító sors, hogy útjáról elterelje, megmutatja neki az ideált. Évekig gyötrődik sebzett szívvel az ifjú. Menjen-e balra, kiküzdeni magának az imádott hölgyet, fölemelkedvén világi emelkedéssel hozzája, — avagy menjen jobbra, szívölő lemondással, ábrándoknak, álmoknak utána a nemzet szolgálatában.

Választja az utóbbit: a küzdést a hazáért, nem a küzdelmet a szerelmeért.

És álmélkodásra méltó nagy tetteket visz véghez. Egy ország újjong feléje, százezrek dicsősége lesz egymaga; százezreknek oszt hitet, reményt, erőt a tusára; százezrekben gyűjtja meg a lelkesedés alkotó lángját. És csodás fényben ég az égi boltozat Magyarország fölött, melyet évszázadokon át füstös, fojtó köd és sűrű felhőség ül vala meg.

És oh, bűvös fordulat! A remény és dicsőség tetején föllép a gondviselés, kezén vezet egy édes leányt és karjaiba teszi a hősnek. Az ideál föltámadt, a hős jutalmat nyer, a miért hogy egykor meggyőzte önmagát, azután győzött sok csatáján a nemzetért.

De a lélekből, a melyet ő lehelt a sokaságra, keblének termékenyítő lélekzetéből a világ járásának kérelhetetlensége szélvész és pusztító vihart támaszt, a mely elsöpörni látszik csatáinak minden eredményét, diadalmainak minden reményét, életének összes foglalatját, egy rettentő katasztrófában.

S ő ott áll az iszonyú romokon, egyénileg boldogan édes családjától ölelve, de múltjában, jelenében, jövőjében élete egész tartalmától, minden valóságtól, a mely álmokra jogosít, kifosztva.

Ez az ő epepeiája, ez az a hősköltemény, mely róla szól.

Egyéni boldogsága nem tudta kárpótolni nemzeté veszteért. Látta maga felé közeledni a sorsot, jótékony fátyolt lengetve kezében, hogy elborítsa vele bánatos fejét.

De mielőtt a kegyes sors rávethette volna fáradt szemére fekete fátyolát, még egyszer megragadta lantját a költő s elzengi rajta hattyúdalanak, saját tragikus époszának epilógusát: A vén cigányt.

A világ irodalmának egyik legnevezetesebb költeménye ez; tele fantasztikus káprázatokkal, örületes kitöréssel, élő kétségbeeséssel, eget-földet ostromló kinnal és végül gyöngyszemnek, melyet a legádázabb kín termelt szemünk láttára: egy reménysugárral. A meggyötrött látnok sírbeszéde az ama nagy temetésen, melyet előre sejtett, melyet megjósolt, melyen a koporsó körül egy ország vérben áll; az ország, melyből a magyar nemzet kihalt. A nemzet tragédiája és költője éposza van megénekelve ebben a költeményben, melyhez foghatót tartalmasságban,

szenvedélyben, erőben, ihletben magyarul nem írtak, azt hiszem más nyelven sem. Vörösmarty egész széles, nagy tehetsége megszólal ebben az egy versben: az epikus, mert a nemzetnek és költőjének, egy nép és egy hős pályafutásának, kapcsolatos hányattatásának rettentő meséjét mondja el; a drámaíró, mert egy monológ szűk keretében eljátszatja hőse nagy tragédiáját; a lírikus, mert ez a legszilajabb, a legmerészebb, legkétségbeesettebb dal, a melylyel valaha az eget irgalomért megostromolta nemzeti költő.

Utolsó kitérése a tűzokádó hegynek, melynek erejétől maga a hegy is összeomlott. Epilogusa a költő életének, az új küzdelemre ébredt nemzetnek és költői vezéralakjának éposza egynéhány strófában: egy vérző alak, a mely elzengi minden keservünket, de vértől csepegő újjával fölírja számunkra az égi boltozatra, hogy — *Lesz még egyszer ünnep a világon.*

VÖRÖSMARTY MINT LIRIKUS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Nincs költő a világirodalomban, kinek hangköre tágabb volna, mint azé a nagy szellemé, kinek ez ünnepi napokban dicsőségétől hangzik az egész magyar haza. A lehelletszerű daltól, melyen, mint a pillangó szárnyán úgy csillog az aranypor, a sötét végzettragédiáig, minden műfajban, minden hangnemben megpróbálta erejét, s alkotott jelest, kiválót, gyakran örökéletű remeket.

Mint epikus tűnik fel s hódítja meg egy csapásra a nemzet szívét, pályájának nagyobb felében s erejének javával a drámaíró koszorújáért küzd; de azért tehetségének legbecsesebb tartalmát s fényét, zománczát a lírai hevület adja. Költészetében olyan a líra, mint az őszerejű délszaki tenyész, mely gazdag indáival, leveleivel elborít mindent, s egy tenyérnyi helyet sem hágy pusztán, kopaszon. Az epikai műveiben fel-felsíró bánatos elégiák, melyekben oly édes-szomorún ömlik a honfíjdalom, vagy nyög a szerelem titkos sebét hordó szív panaszos sóhaja: a legtisztább líra igaz gyöngyei. Drámáiban épúgy mennyi édesen áradó vagy fenszárnyaló lírai rész bájolja el fülünket és szívünket. Kell-e külön említenem «Csongor és Tündé»-t, a magyar nyelvnek ezt a legnagyobb diadalát, melyben a lírának oly csodálatosan gazdag és tiszta forrása buzog?

Vörösmarty azonban a duzzadó lírai erő mellett sem tartozik azok közé a lírikusok közé, kik sorsuk minden változását, eseményét dalba öntik, s külső és belső életök egész folyásának mondhatni hézagtalan krónikáját hagyják hátra költeményeikben. Valami komoly zárkózottság, büszke tartózkodás nyilatkozik jellemében. Szívét nem örömet tárja föl, s szubjektív érzéseit legtöbbször csak fátyolon engedi keresztülcsillogni. Többé-kevésbé faji sajátosság ez, a szűkszávú magyar ember általános jellemvonása, melyet fajunk másik nagy tipikus képviselőjében, Arany Jánosban látunk még erősebben kifejezve.

Költői pályájának kezdetén az uralkodó klasszikai irány is, mely-

nek bilincseit romantikus szelleme még nem törte szét, arra készítette őt, hogy csak az elvont eszményt énekelje, menten minden földi vonatkozástól. Legrégibb szerelmi költeményeiből valóban nem érezzük ki, hogy csak a képzelet kedves játéka-e, vagy a szív igaz megindulásából fakadnak. Nem annyira költeményeiből, mint egyéb életrajzi adatokból tudjuk, hogy szive korán megnyílt a szerelemnek. Titkolt érzés, édes sovárgás volt ez, eleinte talán inkább csak ifjú ábránd, mely a fölhevült képzelet álmainak földi leányban keres alakot. De egyre nőtt, egyre erősödött, s rózsaszín felhővel vonta be a költő egét az ifjúság reggelétől a férfikor deléig; midőn egy új, erős, mindenható szerelem fényes napja sütött fel, diadalmasan törve át a fellegen.

Vörösmarty érzéseinek mélységét, állandóságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy egy reménytelen szerelem, az ifjúság egész virágkorában, távol tudott tartani minden más szerelmet a költő meleg, fogékony s a szerelem boldogságáért sovárgó szivétől. Ifjú szívének édes fájó titkát a költő szinte önmaga előtt is büszke bevallani. Ez első korszak költeményei közt alig találunk olyant, mely szerelmének közvetlen vallomása volna. Nem ő, hanem Csaba sóhajt a hajnalarczó Helvilához, ki megjelenik álmainak a déli tájak völgyeiből. Reménytelen szerelmét példázva, halottnak festi kedvesét, s kéri az édes álmodót, altassa el, legyen halála, hadd álmodják Helviláról, szép szeméről, szép karjáról, ékes arcza hajnaláról. De elárulja, hogy a költői fátyol valóságot takar:

«Lányka, szerelmemben ha külön több névre találtál,

Meg ne ítélj: egyedül elnevezések azok.

A nevek és kínok változtanak egyre szivemben,

Csak magad, oh kebelem gyűjtogatója, te nem.»

Mondja 1824-ben írt egyik költeményében. Még leplezetlenebbül szól négy év múlva «Széplak» című költői beszélyének előhangjában, ebben a legédesebb elégiában, mely költő lantján valaha megzendült. Soha költő ennél szebb emlékoszlopot nem állított a megsiratott szerelem sirja fölé.

Az eltemetett, elsiratott szerelem olykor még följár sírjából. Fel-sóhajt a késő vágy, de szomorú lemondásban hangzik el: «ifjúság és remény örökre veszve van.» De az ész, a nyugodt, fenséges ész hiába tiltakozik; a mindenható szerelem, örök jogát követelve, meglátogatja a költőt, a férfikor delén. S Vörösmarty lantján új hangok zendülnek meg. Most is szükszavú, de ha szól, érzéseinek nem keres színes fátyolt, mint az ifjúkor reggelén, férfias szerelmét férfias nyíltsággal vallja meg. Mennyi izzó szenvedély ezekben a költeményekben, de a nyugalom fenségével párosulva. Még a hol szilajon lobogni látszik, mint az «Ábránd»-ban, ott is inkább csak belől forr a hatalmas központi tűz, sziklaóriások

súlyától fojtva vissza. Néha olyan ez a fenséges nyugalom, mintha nem is a szív, hanem az ész szavát hallanók. Ki ne ismerné «A merengőhöz» irt gyönyörű költeményt? A költő szinte atyai hangon szól a fiatal leányhoz; de hangjának rezgése elárulja a mély megindultságot, elárulja, hogy élte boldogsága forog koczán.

Boldog végzet, midőn a szív megleli méltó tárgyát! s Vörösmarty-nak a sors kegyelme gazdag kárpótlást nyújtott a tavasz virágainak kora hervadásáért. Ő maga mondja Laurája nevenapján:

«Egy életre elég volnál
Isten áldásának.»

Nemcsak szerelmének nagyságát festik e szavak, hanem nyelvének erejét is. A nyelv erejét nem a szavaknak zuhatagként ömlő árja mutatja, hanem azok a velős mondások, melyek olykor a gondolatok vagy érzések egész világát tárják fel. Ilyenekben Vörösmarty rendkívül gazdag s az ilyen mondások kitörülhetetlenül vésődnek az olvasó emlékezetébe. Hányszor csendülnek meg lelkünkben, ha nemzetünk kis számára gondolunk, a szavak, melyeket Vörösmarty, egyik régibb balladájában Béla ajkára ad:

«Teremt-e Isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?»

vagy «A magyar költő»-ben, pár közbevetett szóval, a legmélyebb honfi-fájdalomnak, a reménytelen csüggedésnek mily megkapólag tud hangot adni:

«Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmúlt az örökre — ne zengjed.»

A nyelv és kifejezések fölött való korlátlan hatalom tette őt az epigrammának oly páratlan mesterévé. A gondolatnak és formának ölelkezése s utólérhetetlen lírai báj jellemzi e kis költeményeket. A rózságon nyugvó mézajakú kis rajról írt epigrammája szinte páratlan az egész világirodalomban; vagy «A puszta sír», a népvezető Árpád sírja a Duna habjainál. Minő zenéje a nyelvnek, minő festés a szavakkal, milyen magával ragadó szárnyalás!

Vörösmarty nyelvén megvan az ódontság komoly színezete, mint a régi szobron a nemes patina; de azért az újság bájával is hat. Fordulatai újak, meglepők, mégis természetesek.

Nyelvének legfőbb jellemvonása a zeneiség. Hexameterének fenséges zenéjén kívül a nyugoteurópai formákban írt versei is tele vannak a nyelv zenéjének páratlan példáival. Ott van Liszt Ferenczhez írt ódája, melyben a zongora hatalmas művésznének játékát a lágy, fuvola-

szerű hangoktól a legviharosabb accordokig oly híven visszaadja a költői nyelv eszközeivel. Ily hatalmas hangfestéseket találunk a «Szent emberben, párosulva a színek káprázatos gazdagságával. A «Madárhangok», a «Mese a rózsabimbóról», a hangoknak és színeknek szintén ily művészi remekei. Vörösmarty nyelve oly hangszer, mely a nagy természetet ezerféle nyilvánulásaival, lágy zsongásával, mennydörgő harsogásával s egész rejtelmes életével magába zárja; oly ecset, mely a színek egész nagy skáláját, a fény és árny minden játékát festeni tudja. Mindig kifejező, mindig találó, a tárgyhoz simul, abból merít erőt, s viszont azt juttatja érvényre.

Talán kellenél hosszasabban foglalkoztam Vörösmarty nyelvvel, de nem tehettem másként; mert érzem, hogy lirájának, sőt egész költészetének egyik legfontosabb eleme. A nyelv a költészetben nem külső ruhája a gondolatnak, több annál, a szépség istenasszonyának teste az, mely csupa eszme, csupa bűbáj, csupa harmonia. Az igazán szép költői nyelv, az igazán erőteljes költői kifejezések nem takarhatnak ürességet: szín, hang, élet fakad belőlük, s elevenen áll előttünk a költői képzelet varázstükréből elősugárzó kép. De mintha mai napság a költői nyelvnek ezt az értékét nem tudnák kellőleg megbecsülni. Vajha Vörösmarty újra föltámadt kultusza a magyar költői nyelv kultuszát is föltámasztaná!

Hol tanulta Vörösmarty ez a csodálatos nyelvet? Honnan vette ezt a bűvös hangszert? Kétségkívül az Alkotó különös kegyelméből nyerte; de tanulmányainak és környezetének is része van benne. Nagy szeretettel tanulmányozta régi íróinkat, s a régi magyar nyelv szépségeit új bájjal alkalmazta. Mint tősgyökeres magyar köznemes család gyermeke, már az anyatejjel szívta magába az erőteljes, tiszta magyar nyelvet; de a romlatlan magyar nép nyelve, eszejárása szintén nagy hatással volt költői fejlődésére. Magyarabb minden elődénél, csakhamar szabadul az idegen mintáktól, s eredeti magyar tehetsége új nyomot tör magának, melyen a népi hatás határozottan fölismerhető. Írt népdalokat, melyekben nemesak a forma és a hang sikerült, hanem feltalálható a népi naiv fölfogás közvetlensége is. A népi hatásnak még értékesebb termékei azok a pompásan megfestett genre-képek, melyek majd a mély érzésnek, majd a játszi kedélynek, majd a humornak oly keresetlen nyilvánulásai. Ezek közé sorozhatjuk «A szegény asszony könyvé»-t is. Benne az egyszerű, magyar nemesi ház rajza, a költő özvegy édes anyjának annyi igazsággal és melegséggel megfestett alakja, s a két egyszerű lélekből kisugárzó mély, igaz vallásosság, költészetünk egyik legelső remekévé teszük ezt a költeményt. Említsük-e «Petiké»-t? a magyar jókedv, pajzán szeszély költői megtestesülését; a «Tót deák dalá»-t, mely már

nem annyira genre-kép, mint inkább pompás humorral kidolgozott kortörténelmi rajz. Genre-képei olykor csaknem balladává alakulnak. Ilyen «Laboda kedve», ilyen «Gábor diák». E két régibb költeménye azért is nevezetes, mert a humort oly korban szólaltatja meg bennük, midőn az költészetünkben jóformán ismeretlen volt. Ez is mutatja, hogy Vörösmarty már ifjú korában mennyire hatalmába kerítette a költői hatás minden eszközét, s eredeti gazdag szelleme mily hatalmas szárnyalással járta be a költészet egész birodalmát.

Lirával vegyült epikai hajlamának kitünően megfelelték azok a kis költői beszélyek, melyek, mint az épen most említett két költemény, olykor genre-képszerűek, olykor a ballada határát érintik, de gyakran valódi mintái a kisebb költői elbeszélésnek. Igazi balladája csak egy van, a Szendrői névtelen után kidolgozott «Szilágyi és Hajmási». A rohamosan haladó kerek balladai cselekményt készen találta. Talán azért sikerült az oly jól. Öntudatos művészet nem is vezethette, mert akkor még az æsthetikai nézetek a balladára nézve korántsem tisztultak meg s a hosszú lélekzetű német balladákat tartották követendő mintáknak. Vörösmarty géniusza azonban megtalálta a tehetségének, hajlamainak leginkább megfelelő útát. Alkotott remeket a balladás képekben is. «Salamon»-ja a lélektani festés finomságával, a páthosz erejével, a belső és külső világ képeinek egymásra hatásával és harmonikus összeolvadásával s végén a kiengesztelődés megható harmoniájával rendkívül erős hatást tesz az olvasóra. A költő örökzöld koszorújának legfrissebb leveleit azonban a kisebb költői beszélyek közt találjuk. Ezek sorából magaslik ki «Szép Ilonka», a költői ihletnek ez a legszerencsésebb, legtökéletesebb megtestesülése. Kell-e egyéb ez ünnepélyes órában, mint e név egyszerű fölemlítése? Szépségét kitünő æsthetikusok fejtegették, magyarázták; könyv nélkül tudja mindenki, s valahányszor rágondolunk, édes varázsa betölti lelkünket. «Szép Ilonka» mellett a kisebb költői beszélyek egész koszorúját látjuk, melyek közé közvetlenül ugyan nem sorozható, de Vörösmarty lírával vegyült epikai hajlamának szintén egyik legértékesebb alkotása a «Hedvig» című legenda. A kolostorok hívő krónikásának álmaiban sem jelenhetett volna meg bájosabban és tisztább diessugarakkal a szép királylány szüzi alakja.

Bármily mestere Vörösmarty a kisebb lírai elbeszéléseknek, legmagasabbra mégis hazafias költeményeivel emelkedett, s korszakos hatása mind mai napig ezekben nyilvánul legerősebben. Az enyimmél hitvatottabb ajak mondta el, hogy mit köszön a magyar nemzet Vörösmarty lantjának; nem akarok e különben is szűkre szabott percekben ismétlésekbe bocsátkozni, de a «Szózat» költőjének liráját vázolva, nem hagyhatom említés nélkül hazafias költeményeit sem, melyek fényes ívet

alkotva vonulnak végig egész költői pályáján. Minden érzése közt a hon-szeretet a legerősebb, a legállandóbb, mely soha egy perczre sem gyön-gülve, egy perczre sem halványulva kíséri őt egész a sírig. Lantján az első hangok fájók, panaszosak; a huszonkét éves ifjú Szigetvár hős vé-dőjének árnyához kétségbeesetten kiált: «te, dicső, halni tudtál a ha-zzáért, mi élni sem tudunk már érte». A haza jövőjében nem tud hinni, a mult visszaálmódásával is csak örökre elmúlt szebb idejét siratja. De már a «Szózat»-ban a bús csüggedés helyett a hit és bizalom férfias hangját halljuk. Ettől fogva lánglelkének egész erejével igyekszik fölrázni az egész nemzetet. Hol a gúny, hol a páthosz hangján fordul a haza fiaihoz és leányaihoz. Olvasztja a hazától elfordult szivek jegét, bátorítja a félénkeket, hitet önt a kételkedőkbe. Ostorozza nemzeti hibáinkat, de koszorút nyújt az igaz hazafi érdemnek, mely nem hiuságból, nem hírért, nem hatalomért, hanem önzetlenül szolgálja a hazát. Szeretetre, össze-tartásra, egymás megbecsülésére int:

«Vagy nincs erőnk? Az nem lehet;
 Ártunk egymásnak eleget,
 Lesz költő, szónok és vezér,
 És tudomány, mely eget ér;
 De tisztelet
 A gúny helyett...»

Mily nemesen felfogott hazafiság! Megértjük-é, követjük-é az intést?!

Gyakran emlegetik bizonyos kisebbitéssel, Vörösmarty költészeté-ről, hogy nagyon szónokias. A hazafias költemények és a politikai szónok-lat közt, már tárgyuknál fogva, tagadhatatlanul van némi rokonság, mely olykor a külső megnyilatkozásban is érezhető. Ez azonban nem Vörös-marty költészetének külön jellemvonása. A retorika fogásai helyett Vörösmartynál mindig a költészet legnemesebb, legközvetlenebb eszkö-zeit látjuk. A páthosz, melylyel gyakran találkozunk, inkább drámai páthosz. Az «Élő szobor»-ban mintha a görög tragédiák lelánczolt titán-jának fellengző fájdalma jajdulna meg; «Az úri hölgyhöz» című odá-ban van valami Lear király szenvedélyes kitöréséből, melylyel elfajult leányai ellen támad. De Vörösmarthy nemcsak a páthosz hangját hasz-nálja hazafias költeményeiben, a humor, a gúny szintén gyakran meg-szólal nála. Kitünő példa erre «A sors és a magyar ember», melyben nemzeti aéltságunk s nemzeti ébredésünk korszakának sírva nevető humorral oly kitünő rajzát adja. Sokszor a legegyszerűbb szavakkal, min-den költői dísz nélkül mondja ki elevenig ható, találó ítéletét. «Szabad-ságod dicső» — szól a magyar nemzethez a «Mi baj» című költe-ményben:

Szabadságod dicső,
 De magtalan;
 Űdv nem terem sötét
 Árnyékiban;
 Törvényid száma nagy,
 Ki tartja meg?
 Betegség ez a sok
 Törvény neked.

A nagy nemzeti bukás után Vörösmarty lantjának alig van más hangja a legmélyebb kétségbeesésnél, de a melyben a kiolthatatlan fajszeretet lobog.

«Kivánságom, veszszen ki a világ,
 S a földi nép a legvégső fajj!
 Mi a világ nekem, ha nincs hazám?»

kiált fel a költő a szent romok felett. S lehet-e a dermedt reménytelenséget megdöbbenőbb komorsággal festeni, mint a következő sorokban:

Most tél van és csend és hó és halál,
 A föld megöszült;
 Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
 Egyszerre öszült az meg, mint az Isten,
 Ki megteremtven a világot, embert,
 A félig istent, félig állatot,
 Elborzadott a zordon mű felett,
 És bánatában ősz lett és öreg.»

A kétségbeesés sötét mélységeiből még egyszer fölcsillan a remény sugára; a «Vén cigány» ünnepet jósol a világnak. De aztán a költő ismét a fásult lemondásnak adja át lelkét. A romok közt ő maga is rom. «Fogytán van a napod», szól keserűen önmagához.

Véred megsűrűdött,
 Agyvelőd kiapadt,
 Fáradt vállaidról
 Vén gúnyád leszakadt.

Nemcsak az egyéni fájdalom kifejezése ez; több annál. Ugyanaz a hang ez, mely a bujdosó kuruczok szomorú énekeiből szól hozzánk. Mintha a százados siralom törne ki a haldokló költő végsőt lobbanó lelkéből. Valóban az. A lantnak oly ritka választottja, mint Vörösmarty, nem csak egy nemzedék szive rezdülését érzi meg; nemzetének multja, jelene, jövője, mintegy góczpontba gyűjtve, a gyűjtő tűz erejével ég szívében. Átérti örömét, bűját, reményét, aggodalmát, milliók érzésének ad hangot s milliók szívében éleszti azt a szent tüzet, mely annyi nehéz század zivatarai közt megtartotta nemzetünket, a munkás, feláldozó, önzetlen honszerelmet.

VÖRÖSMARTY.

Születésének századik évfordulóján.

KOZMA ANDORTÓL.

Hol riad ma oly felséges ének,
Melyben égi báj zeng s zord erő?
Arpád gazdag lelkű nemzetének
Szellem-kincsét így tárván elő.
Melyben ott a gilicze bűgása —
S égrendítő viharok zúgása ;
Szűzleány-szív haló sóhaja —
S hadi rendek robogó zaja ;
Nemzet és hon mély, tüzes szerelme —
Hol az ének, hogy ma hangra kelne ?

S hol az ének, mely méltón idézne
Szózatot, nagy, dicső dalmokot ?
Reszket a lant ím, a gyöngye kézbe,
Mely csak enyhe játékhoz szokott.
A pacsirta, törjön bár magasra,
Döbbenéssel néz a büszke sasra,
Ki felette, túl a föllegen,
Fényben úszik tündöklő egen . . .
Nagyra vágyik ajkamon a dal ma,
Oh, de lesz-e bája és hatalma ?

Szállj dalom, szállj múltba ! . . . A tünt század
Nagy jövődöt rejtő reggelén
Szállj meg a kis pusztá-nyéki házat,
Hol bölésőben ring még a remény.
Csengj dalával össze az anyának,
A ki örvend édes magzatának,

De még arról nincs sejtelve sem,
 Hogy, ki ott ring békén, csendesen,
 Az a kiseded, vér szerinti vére,
 Az hoz áldást egész nemzetére.

Az a kiseded — mint a másik hajdan,
 A ki szénán, jászolban pihen —
 Kis madárként puha fészekaljban
 Mosolyogva szunnyad szeliden.
 De im itt — s ma ezt nézzük csodának —
 Csoda módon egy csoda se támad.
 Pásztoroknak ég nem ad jelet,
 Üstökös se gyúl a ház felett —
 Pedig mégis, a kit itt rengetnek,
 Üdve lesz a magyar költészetnek.

Mily nagy dolgok nem sejtett esiráját
 Rejti már e kedves kicsi fej!
 Mily termésnek zsendíti virágját
 A tápláló, édes anyatej!
 Nől e gyermek s majdan dalra kelve,
 Ugy cseng ajkán fel az ősök nyelve,
 Oly búbájjal, mint még sohasem:
 Dúsan, könnyen és felségesen.
 Mire gonddal tört a hon sok nagyja,
Ennek Isten egyszerre megadja.

Nem szegény az ős nyelv, nem nehézkes,
 A mint fellép ez az énekes!
Ennek ajkán teljes, érczes, ékes,
 Böven ömlő és természetes.
 Nincs oly érzés, fogalom, vagy eszme,
 Melyet szépen s jól ki ne fejezne;
 Kincse sose póri, vagy kevés,
 Nem szüksége a mesterkedés.
 Fest erővel, finomsággal árnyal —
 Poklokig száll és egekbe szárnyal.

Méltóságos, pompázó alakban,
 Mint Homer és Vergil remeki,

Mi a multban hősi diadal van
 E csodás nyelv büszkén hirdeti.
 Majd nyugati csengő szólamokban
 Eped, olvad, játszik, lángra lobban ;
 Majd művészi kincsre váltja át
 A *mi* népünk édes dalszavát — —
 S bármi díszet ölt, úgy illik reája,
 Mint hatalmas, szép tündérkirályra.

S mindez ama kis bölcsőbe' ringó
 Csecsemőtől fog származni majd.
 Im, az áldott és parányi bimbó,
 Melyből a nagy virágzás kihajt.
 E virágzás örök, halhatatlan ! —
 S bár a költő rég a föld alatt van,
 Mindent, a mit gondolt, írt nagyot,
 Csorbulatlan bájban ránk hagyott . . .
 S szent nekünk és szívünket meghatja
 Életének minden pillanatja.

Áldott születése fordulója
 Így leszen mi fényes ünnepünk,
 Melyen szívünk háláját lerója,
 Hogy e költő küldetett nekünk.
 Küldetett, mint áldás és szerencse,
 Mely az Isten végzését jelentse,
 Hogy egy ezredévi szenvedés
 Jobb korunkért díjul nem kevés !
 Nemzet, melynek nagy költője támad,
 Méltán tarthat nagy jövőre számot.

Nem lehet, hogy tört faj gyöngye lelke
 Nagy költőből fennen szólana —
 S szózatát ez ha elénekelte,
 Ne riadna tette fel hona !
 A nagy költő felséges szavával
 A fajának nagyságára rávall,
 Zöngzetével a fajára hat,
 Ébreszt, buzdít, biztat, elragad — —
 És a nemzet nagyságának útját
 Lángreményi előre befutják.

Őt utóbb, ki csak egy emberélet
 Szűk határi közt volt itt jelen,
 Meglephette kételkedő itélet:
 Tán hiába volt a küzdelem?
 Ő maga, a tört remények romján
 Kétségb'esve, csüggedten borongván,
 Nagyszerű halálról szólhatott,
 Így lohasztva lelkes szózatot, —
 Ámde később, jobb kornak szülötti,
 Ujongunk a diadal fölött mi.

A miért epedt buzgó imádság
 Az ő ajkán és százezrekén,
 Mi megértük e hon ujhodását
 S nagy jövőnek állunk kezdetén.
 Már mi tudjuk: bétel, bárha késve,
 Nem mitől félt, ám reménykedése!
 És hogy így lőn, abban része volt
 Annak is, hogy ő élt és dalolt.
 Minden, a mi sarjad, zsendül, épül,
 Csorba volna az Ő dala nélkül.

Fény nevére, áldás emlékére!
 Jobb kort jósja s jobb kort alkotott.
 Küzdve még, de biztosat remélve
 Emlegetjük a nagy dalnokot.
 Áldott a nap, mely őt adta nekünk,
 Ünnepeid meg hálás nemzedékünk!
 A hazára mind jobb kor derül,
 A mig hű vagy rendületlenül.
 Élj a honnak, hőn buzogva áldozz —
 Így lész méltó az Ő szózatához!

III.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG RÉSZVÉTELE
EGYÉB ÜNNEPÉLYEKEN.

ÓDA.

VÖRÖSMARTY SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN.*

VARGHA GYULÁTÓL.

Zendüljön diadalmi ének,
A nagyak a halál nem árt;
Dicsőség a költő nevének,
Mely századokra vet sugárt.
Üdv, a ki szózatot dalával
Megtűvölt földet és eget,
S fölverte ajka ércz-szavával
A riadó mélységeket.

Ég s föld, a táj dús völgye, halma,
Erdők, mezők és nádasok,
Mind az ő tündér-birodalma;
A lomb, a mint lombbal susog,
Sok-hangu füttye száz madárnak,
A szél, mely úgy zeng, mint a húr,
Hangok, színek, sugarak, árnyak, —
Felettök ő korlátlan úr.

Hányszor bejárta méla lelke
A déli tájak völgyeit,
A szöghajú, sugár Etelke,
Mint kelő hajnal várta itt.
Az ég szülötte, nem a földé.
Gyöngy perg, a merre áthalad,
S a költő álmait betölté
E rózsás közből szótt alak...

* Fölvastatott a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepélyen 1900. december 1-én.

Édes sebét titkolva hordta ;
 De volt még egy fájóbb sebe,
 A honfibú lelkét gyakorta
 Sötét felhővel vonta be.
 A múltba visszasírt a sóhaj,
 Oh, hol a régi hős erény ?
 Csak tengve él a pusztuló faj,
 A hon véráztatott terén.

Mint árva gerle bűgva nyögte
 Szíve a fájó bús panaszt.
 A szebb idő elmúlt örökre,
 Szegény költő, ne zengd te azt . . .
 De csalta őt csodás ígézet,
 De vonta őt a büszke múlt,
 S a mint a mély homályba nézett,
 A sűrű ködfátyol lehúllt.

S ím, sirjaikból felrobognak
 A honszerző dicső apák :
 Kürtszó rivall, zászlók lobognak,
 Nyerítének a paripák.
 Remeg a föld, hol átrohannak,
 Riadva fut a vert Zalán,
 Megállni ily kemény rohamnak
 Egész világ se tud talán.

Nagyság, dicső múlt! Im, a költő
 Lantjára egy ország figyel ;
 A szíveken életre keltő
 Melegség árja ömlik el.
 Édes, a múltba elmerülni,
 Abból fakad remény, vigasz.
 Ki nagy múltján tud lelkesülni,
 Jövőjéről se mond le az.

A mély örvény hiába ásít,
 Sötét felejtéssel teli,
 A lángész fényes alkotását
 A vak homály el nem nyeli.

E zengő nyelv csodás bübája
 Halhatlan éltet követel,
 S mely hallja, s lelkesül reája :
 A nemzet, az sem veszhet el . . .

A lángészt, fényes delelőjén,
 Övezte hírnév, tisztelet ;
 De fárasztó a sok verőfény,
 A szomju szív másért eped.
 Késő vágy hallgass, szól az elme,
 Nyárban ne várj bimbós tavaszt ;
 De a *Merengő* hű szerelme,
 Számára, visszahozta azt.

S lány rózsalevelekkel átfont
 Babérral fennkölt homlokán,
 A dalnok ihletetten állt ott,
 A messze látó bércz fokán.
 Nem múltba néz, jövőbe pillant,
 A ködbe tűnő távolig,
 És új erővel zendül a lant,
 Buzdít, emel, fedd, bátorít.

S dermedt álmát lerázva végkép,
 A nemzet bátran, ifjan áll ;
 Kedv, tetterő pezsdtíi vérét,
 Átfut szivén a villamár.
 Már fön repül, ragadja szárnya,
 Küzdelme oly csodás, mesés . . .
 De ott leselg a végzet árnya,
 S eljött a *nagy temetkezés*.

A *vén cigánynak* nyűtt vonója
 Felsírt a tépett húrokon.
 Van-e még veszteni valója ?
 Az, a miért élt, pusztá rom.
 Lejárt a nap, már itt az este,
 Minden kihalt, komor, setét,
 S remény nélkül, kétségbeesve
 Hajtá le megfáradt fejét . . .

Oh költő, bár sírját megásták,
 A nemzet mégse volt halott,
 Megzendült, mint buzgó imádság,
 Százvezrek ajkán, Szózatod.
 A feltámadás himnusában
 Mily fenn szárnyalt, hallottad-e,
 A sok nehéz haláltusában
 Megedzett nép erős hite?!

Költő, ha fenn a fényhazából
 Áldó szemed alátekint,
 Nézd, ez a föld, mely életet, ápol,
 Magyar föld még, s szabad megint.
 A szorgalom kitarja kincsét,
 Munkában ég a férfi-kar,
 S küzdelminek bár vége nincs még,
 Megtörve nincsen a magyar.

Láng-lelked égő honszerelmét
 Öntsd át belénk, te hű, te nagy.
 Kaján boszú ne szítson elmét,
 S szívünk' ne kérgesítse fagy.
 A belviszály vad, éhes ölyve,
 Hazám, ne tépje kebledet.
 Oh véreim, egymást gyűlölve
 Szeretni a hont sem lehet!

De téged, «hangok nagy tanárja»,
 Ki hozzánk láng-nyelven beszélsz,
 Nem nyelhet el az idők árja,
 A míg e nemzet él: te élsz.
 Idő mulik, újulva váltják
 Egymást a tűnő századok,
 S a késő unokák is áldják
 A napot, mely nekünk adott.

A M. T. AKADÉMIA NAGYGYÜLÉSE.

(Az 1900 május 30-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

A M. T. Akadémia elnöke a társaságot az Akadémiának f. hó 6-án tartott nagygyűlésére meghívta s a magyar tudomány ez ünnepén a társaság kellően képviselve is volt.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI VÖRÖSMARTY-ÜNNEP.

(Az 1900 márczius 29-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

A székesfehérvári Vörösmarty-Kör levélben kéri a társaságot, hogy a kör által Vörösmarty születése századik évfordulóján rendezendő országos emlékünnepe végrehajtó-bizottságában a társaság két tagjával vegyen részt.

A társaság a végrehajtó-bizottságban két titkárával képviselteti magát.

Jegyzet. A végrehajtó-bizottság a társaságot képviselő *Vargha Gyula* titkárt kérte fel, hogy az országos ünnepre ódát írjon s azt az ünnep alkalmával felolvassa. *Vargha Gyula* a fölkérésnek az e lapokban is olvasható költeménnyel felelt meg.

GRÓF ZICHY GÉZA ZENEDEI JUBILEUMA.

(Az 1901 január 30-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Gróf Zichy Géza r. tagot, f. hó 7-én, midőn, mint a Nemzeti Zenedének huszonöt éven át működő elnöke, jubiláris ünneplés tárgya volt, a társaság nevében és ennek megbizásából Vargha Gyula, a rajta, a titkáron kívül Ábrányi Emil és Kozma Andor r. tagokból állott küldöttség éien üdvözölte. A társaságnak az ünneplésen való részvevéseért a Nemzeti Zenede jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet s ezt alelnöke által aláírt szíves levélben közölte a társasággal.

ÜDVÖZLŐ BESZÉD GRÓF ZICHY GÉZÁHOZ.

(A társaság nevében az 1901 február 7-én a Nemzeti Zenede által rendezett Zichy-jubileumon.)

VARGHA GYULÁTÓL.

Kegyelmes Uram, tisztelt és szeretett társunk!

Elhoztuk a Kisfaludy-Társaság szíves üdvözlését, mely nem maradhatott el annak a férfinak ünnepléséről, kinek homlokán a múzsa páros csókja ragyog. Egykor a zene és a költészet iker-testvérek voltak. Gyakran ölelkeznek ma is; de külön oltára van mindkettőnek. Te, ünnepeztél férfit, mind a két oltáron áldoztál, még pedig nem fél, hanem egész szívvel. Mint zeneművész, több babért arattál; mert, a mint a költő mondja: «Művész hazája széles e világ.» Hallottad nagy, művelt, hatalmas nemzetek lelkes tapsait, s a világ nagyjainak tetszése kísérete zengő hírodat. De azért, kora ifjúságodtól fogva nem hűlő szeretettel ápoltad a költészetet is. Dalokba szőtted ifjúságod álmait, testet igyekeztél adni az alakoknak, a regéknek, melyek mesemondó lelkedben szunnyadtak; s midőn a Gondviselés kimagyarázhatatlan tetszése szíved legdrágább kincseitől fosztott meg, fájó elégiákban sírtad el a könnyeket, melyek szíved mélyéből, mint a földalatti forrás vize, zokogva igyekeztek feltörni. Hiszszük, hogy ezután sem fogsz hűtelen maradni a költészet szelid múzsájához, s a szent fájdalomtól felmagasztosult, megtisztult lélekkel s a világ vásári nyüzsgésén művészi nyugalommal pihenő méla szemmel költői munkásságodnak új, magasabb fokára lépsz, irodalmunk javára, s a Kisfaludy-Társaság örömére, melynek nevében ismételten is tisztelettel és szeretettel üdvözlünk.

A PETŐFI-TÁRSASÁG ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSE.

(Az 1901 január 30-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

A Petőfi-Társaság f. hó 6-án megtartott évi ünnepélyes közülésére a társaságot meghívta. A társaságot az ülésen az alelnök és több r. tag képviselte.

IV.

SZÉKFOGLALÓK.

PÉTERFY JENŐ.

RIEDL FRIGYESTŐL.

I.

A fumei gyorsvonat, mely 1899 november 5-ikén egy vasárnapon délben a károlyvárosi állomásba robogott, csak néhány percnyi késéssel indulhatott tovább. Valami zavaró incidens fordult elő: közvetlenül mielőtt a vonat megállt öngyilkosság történt egy másodosztályú szakaszban. Csakhamar sok kíváncsi csoportosult oda és nézte, a mint az öngyilkos testét a kocsiról leemelték és a pályaudvarra fektették. Halántékon lőtte volt magát. Még göresösen tartotta a revolvert, mely kétszer megtagadta a szolgálatot. Egy vasuti igazolványból constatálták, hogy az öngyilkos egy fővárosi tanár: neve Péterfy Jenő. Az állomáson senki sem ismerte e nevet; s senki sem tudta, hogy a legjelesebb és a legfinomabb lelkű magyar írók egyike vált meg most az élettől.

Az a pisztolylövés, melylyel Péterfy Jenő — látszólag egészségének és szellemi tevékenységének teljes erejében — véget vetett életének, nem egy barátjának és ismerősének szívében fájdalmas visszhangot ébresztett és a fájó kérdések egész sorát keltette föl lelkünkben. Hát ily könnyű elválni az élettől annak, ki nagy fogékonyságánál és széleskörű műveltségénél fogva ismerheti mindazt, a mi az életben szép és nemes? A tiszta életnek, a művészetért való rajongásnak, az ernyedetlen tudományos munkának ez az eredménye? Egy önkínzástól megszakadt szív és golyótól szétroncsolt agy? Hát mi az élet értéke, ha valaki, a ki egész életén át önművelésén lelkesen dolgozott, mint művész műtermékén, ily könnyen eldobhatónak tartja!

Az olyatén halál, minő a Péterfyé, a gondolkozó elmében önkénytelenül a lét nagy problémáit idézi föl: az élet értékének, a halál előnyeinek kérdését. Ez elmélkedések közt aztán akarva, nem akarva, megvonjuk az emberi élet számadó mérlegét.

Kétségtelen, hogy világi életünk — ha csak nem pusztán állati továbbélésről van szó, a mivel különben a legtöbb ember beéri — mondom, világi életünk térben és időben korlátozva csak úgy ér valamit, ha

két lelki erőnk érvényesül benne: a szeretet és az akarat. Igen, valamit szeretnünk kell, természetünk szerint, vagy csapongó hévvel, vagy maradozó bensőséggel: vagy önmagunkat (ez a legelterjedtebb cultus) vagy szeretőnket; vagy családunkat vagy foglalkozásunkat; vagy a tudományművészetet, vagy a sportot, vagy a hazát (néha nincs nagy különbség e kettő közt). És akarni kell valamit, valamely czélnak kell előttünk lebegni, valaminek az elérését kell óhajtanunk, a holnap számára valamely programmal kell bírnunk. Ez a czél, akaratunk tárgya ismét egyéniségünk szerint változik: kicsinyes hiúság, nemes beesvágy, vagy önző jólét.

A szeretet megvolt Péterfyben, az élet nemesebb és szellemes jellemzéseinek szeretete; de úgy látszik, nem akadt senki, a ki megtanította volna önmagát kellően szeretni. Az akarat is megvolt, nagy és szép czélok kitűzése, de az akarat nem volt elég tartós és állandó, nem eléggé megacézolózott, hogy gazdag érzelmi és szellemi életének megfelelő legyen. Annak a szép belsőnek, annak a márványnak, melyen Péterfy önművelő fáradozással dolgozott, volt egy hibája, az akarterőnek volt egy finom repedése, melyen nem lehetett segíteni. Az ellenséges élet ezt a kis hibát nagyon kiaknázta, a gyenge repedést lelki fájdalmak élével tovább repszította.

És még egy! Vannak az életben sötétben tátongó mélységek, melyeken át csak a hit vagy az illusio szárnya segít. (Szinte az irtam volna: a hit vagy az önhiúság szárnya.) Nála úgylátszik e szárny pár nem volt elég erős; sötét perzeiben, élete válságaiban a három isteni erény közül kettő: a hit és a remény nem szállt le mindig hozzá, hogy hűs cseppet adjon az epedő ajkára.

II. ÉLETE.

Péterfy Jenő 50 évig élt; e félszázad nagyobb részét — 28 évet — mint reáliskolai tanár töltötte Budapesten. Eleinte leginkább a legháládatlanabb középiskolai tantárgyat: a német nyelvet és irodalmat adta elő és a philosophiát. Később mindig több magyar nyelvi és irodalmi órát osztottak ki neki. Mint tanár igen élénk volt, tele tűzzel és idegességgel. Egy leczkékjén — a melyen jelen voltam — láttam, hogy nem prægál, hanem inkább beszélteti, szellemileg foglalkoztatja tanítványait és az egész osztály közreműködésével szeret tanítani. Tanítás közben folyton járt-kelt vagy nyugtalanul mozgolódott. Valami szeretetreméltó szeszélyesség volt modorában, mely nem mindig jókedvből, hanem talán az ideges excitálás kedvéért a tréfát is, sőt a pajkosságot is szerette az osztályteremben. Még ha rossz kedvvel lépett is be az osztályba,

tanítványai néhány percz alatt beugratták: egész lélekkel és kedvvel velök foglalkozott. A felsőbb osztályokban előadása mindig impulsus-adó volt: sőt nem egyszer mellékesen elszórt megjegyzései voltak a legtanul-ságosabbak és a legszellemesebbek. Az Eötvös-collegiumban is, a hol élete utolsó három évében előadott, a tanárjelöltek közt eredeti felfogá-sával üdvösen nyugtalanító és szellemileg serkentő volt. Óra közt a tanári teremben nem ritkán gyermekesen, kicsapongóan pajkos tudott lenni.

Születésekor édes apja: Péterfy József a szőlőszeti iskola igazga-tója volt Budán. Jenő négy éves volt, midőn Kolozsvárra költöztek, itt járta elemi iskoláit is. A gymnasiumot Egerben kezdte, hol az első osz-tályban Szvorényi József kedvencz tanítványa volt, majd a fővárosban folytatta. Közben a tizenöt éves ifjú egy kellemes évet — lucidum inter-vallum — Keszthelyen töltött, hol édes apja a gazdasági tanintézet igaz-gatója volt. Miután a fővárosban a középiskolát kitünő eredménnyel végezte, nagy csapás érte. Édes apja — kinek végzetes befolyása volt fia életére is — igen kedves, finom modorú, tehetséges, de különczködő, úriaskodó, meggondolatlan ember volt, ki pénzét elpazarolta és végre több extravagans cselekedete után könnyelműen elhagyta családját. Nem is tért többé soha vissza, nem is tett semmit családjá érdekében, mely-nek boldogságát földúlta, sőt néhány évvel később már magát sem tudta föntartani. Apa és fiú örökre elidegenedtek, de nem válhattak el egészen, mert az apa szellemi erejének megbénulása miatt csakhamar keresetre képtelen lett és fia támogatására szorult. A családi katastropha keserű emlékéhez még hozzájárult az anyagi zavarok lealázó öröksége. Ez a családi földrengés Péterfy Jenőt legfogékonyabb éveiben, serdülő korá-ban rázta meg: nyomai mindvégig meglátszottak rajta.

Két évi jogi tanulmány után Péterfy a bölcsészettkar hallgatója lett. Az irodalmi tanulmányok jobban vonzották. Innen kezdve, legalább külsőleg, egészen a szokott mechanizmussal folyt le élete: 22 éves korá-ban helyettes tanári alkalmazást nyer a IV. kerületi fővárosi reálisko-lában, leteszi a tanári vizsgát, bölcséleti doktor, majd rendes tanár lesz a józsefvárosi reáliskolában és — az maradt mindvégig.

Mint fiatal tanár irodalmilag is kezd föllépni: úgy mint az életben először zenei és nem írói tehetsége vonta magára az emberek figyelmét, úgy az irodalomban is először zenével foglalkozik. 1874-ben, 24 éves korában zenefereense lesz a *Pester Lloyd*-nak, melynek akkor még a tisztán magyar ajkú közönség körében is sok olvasója akadt, majd öt évvel első kritikus kísérletei után az *Egyetértés* színi tudósítója. A nagy irodalmi műveltség és erős eredeti gondolkodás, mely könnyű kellemmel megírt tárczacikkeiben nyilatkozott, magára vonta a hozzáértők figyel-

mét. Greguss Ágost, akkori irodalmi életünknek talán legműveltebb és leggyöngédebb szelleme, a fiatal írófő mindjárt tagnak akarja a Kisfaludy-Társaságba ajánlani: de Péterfy kérésére elmaradt e jelölés.

1881-ben jelent meg Péterfy első nagyobb czikke a *Budapesti Szemlében* (Eötvös Józsefről). Ettől az időtől fogva hű és buzgó munkatársa a Gyulai folyóiratának, a *Budapesti Szemle* essayistája. Tehetsége különben is igen alkalmas volt az essay modorára: nem a hosszú fejtegetések, a nagy apparatus embere volt; könnyű, a gráciák vezette tollal, erősen megfigyelt vonásokkal megrajzolni egy író szellemi arcz-élet, finom ízléssel és ideges fogékonysággal átérezni műveit — ez volt az ő genre-je. Először a magyar regényírókról írt egy sorozatot: Keményről, Eötvösről, Jókairól. 1886-ban jelent meg legszemleesebb tanulmánya: *Dante*. Élete utolsó éveiben egy görög irodalomtörténeten dolgozott, melynek egyes fejezetei szintén a *Budapesti Szemlében* jelentek meg.

Kitüntetések keresni, szerepelni, nevét hangoztatni — mind ez erősen ellenmondott Péterfy zárkózott, szerény, de alapjában mégis büszke természetének. 1887-ben mindamellett Gyulai Pál ajánlatára a Kisfaludy-Társaság tagja lett, melynek választási mozgalmában azonban nem igen vett részt. Ő a magánynak vagy igen szűk baráti körnek és nem a társulatoknak embere volt.

Néhány évig a budapesti egyetemen magántanár volt: de ismét abbahagyta a magántanárságot, melyre leginkább Gyulai Pál buzdítására vállalkozott, mert egyetemi előadásai elvonták más tanulmányoktól, melyeket inkább szeretett. Mintegy visszatért önmagához.

Négy évvel halála előtt vesztette el Péterfy édes anyját, kivel együtt a világtól elzárkózottan élt. Midőn édes anyja előregedett, úgy tekintette — saját kifejezése szerint — mintha a tulajdon leánya lett volna. «Szegény jó anyámon azért csüggttem, mert kárpótolni akartam mindazért, a mi az ő szép jó lelkét az életben át nyűgözte s kifejlésében megakadályozta. Vele együtt hant alá temettem összes domesticális érzelmemeimet. Azaz ... naponként jeget hozatok a boltból, abba *frappirozom* az én érzéseimet és az én életkedvetem, hogy nyugalمامat ne zavarják s a saját ablakomból úgy nézek magamra, mint valami közömbös monsieur-re.»

És reá borult a magány.

III. UTAZÁSAI.

Péterfyre nagy hatással voltak utazásai. Az utazás nála nemesak időtöltés, szórakozás, sőt nemesak tanulmány, hanem valóságos lelki

esemény volt. A ki tudni akarja, minő volt ő, annak tudnia kell, miben gyönyörködött.

Különösen olasz útjai valóságos forradalmat idéztek elő benne. Utolsó éveiben minden tavasszal meglátogatta Olaszországot, mely mintegy második hazája volt. (Vagy talán az első?) Úti benyomásait nem írta le sohasem, ezeket ő mintegy belső ügynek tekintette, melybe bizonyos különczködő szemérmetséggel nem akart másnak bepillantást engedni.

Olaszországban minden idege megfeszült és rezgett. Nem hiába volt Dante az ő kedvelt költője és mély tanulmányának tárgya. A költészet minden kútfejét hallotta bugyogni és fakadni, ha ezt a szót: *Italia* ejtették ki előtte. Palermo megnevezésénél — írja egyik levelében — minden vér a fejembe szökik.

Ki élvezte Olaszországot annyira, mint ő?

Az olasz tavasz mint egy hevítő elektromos áram folyt szét idegrendszerében. Ideges érzéke a festőiség iránt itt lépten-nyomon kielégítést talált. Vajon nem festőibb egy olasz kis városka sötétes czipruslombjaival, sudar piniáival, csevegő ódon márványkútjával, nem festőibb-e egy modern világváros főtereinél?

Nemcsak a földet és csodás történetének emlékeit, hanem a népet is szerette. Szerette a munkás, értelmes olaszt, sőt még a cigányos déli olaszt, a napnak e könnyelmű gyermekeit is szerette. Szívesen eltúrte az olasz gyermek lármás tolakodását és kedvteléssel nézte szenvedélyes szemőket, naiv mosolyukat, a fölنőtteket utánzó udvariasságukat. Még életének utolsó napján is, Chiunschiben beszédbe ereszkedett egy olasz paraszttal és érdeklő hallgatta fölvilágosítását az egyes kerti növények hasznáról. Mindent szeretett Olaszországban, még azt is, a mit magyar ember rendszerint legkevésbé tud méltányolni: az olajos kosztot is.

Rajongva szerette az olasz vegetatiót. Egy-egy cziprust, piniát hosszú ideig el tudott nézni és élénk ideges taglejtéssel fejezte ki gyönyörét.

Utazása alkalmával nem tudott betelni az olasz városok költészetével. Sajnálta az alvás idejét. Folyton járt-kelt éhes szemmel, fáradhatatlanul. Rómában későn feküdt le, de már kora reggel, naponként hatkor a Pantheonba szokott menni; e kétezeréves templom nyugodt fönségének szemlélése mintegy reggeli ájtatossága volt. Szíve egészen megnyilt. Minden nevezetést észrevett, mindent mohón átérzett. Mintha — be nem érve az őt érzékkel — új érzéket keresett volna, hogy mennél többet élvezhesse Olaszországot.

Igen jellemző fogékonyságára az amalfi-sorrentói út hatása. A ten-

germenti vidék szépsége annyira meleggelt és fénynyel töltötte be lelkét, hogy Péterfyt, ki akkor — a mint azt később egy collegájának bevalotta — végzetes gondolatokkal foglalkozott, e vidék látványa kigyógyította és kiragadta halálos hangulatából.

Nem kevésbé elragadta Róma; Róma, melynek nagysága mindent lelapít. Ez volt a nagy mágnes, mely szívének minden nemes érczét magához vonta. Első római tartózkodása alkalmával fölkereste egyszer egyik barátját, ki őt rábeszélte, hogy vele Rómába utazzék, a római vendéglő szobájában és az izgalomtól zokogva e szavakkal ölelte át: «Őn megmentette életemet!»

Még néhány héttel önkénytes halála előtt is ezt írta egy meghitt emberének Rómába: «Volnék bár inkább pinia-toboz a Pinciön, mint itt reáliskolai tanár!» *

Mily történeti ihlet, mily költői elragadtatás vett rajta erőt Syrakusában, kedvelt költőjének Aeschylusnak színházában, a ragyogóan kék jóni tengerre nyíló antik nézôtér kőlépcsőin járkálva! Itt ujjongott harmadfélezer év előtt a görög nép Hieron uralkodása idején Pindar és Aeschylus körül, kinek drámáit itt a költő jelenlétében előadták! Hihetetlenül fönséges hely! kiáltott föl Péterfy, ki itt együttesen: a költőt, közönségét és műveit látta maga előtt megelevenedni.

Nagy görög romot először Pæstumban, Dél-Olaszországban látott. Úgy beszélt, hogy midőn a pæstumi sivatagban Neptun templomának óriási oszlopai közt állott és kitekintett a tyrrheni-tengerre, visiószerű erővel érezte, mintha egyszerre maga az Isten, a tenger és a templom ura: Neptun emelkednék ki a tenger kék fölszínéből régi hatalmában és fényében.

Az elmerengést, a csöndes, mély elragadtatást soha sem láttam jobban megtestesítve, mint Péterfyben, midőn egyszer Capri szigetén, a kilátásos Monte Salarónak egy sziklacsúcsán ült és önfeledve kipillantott a végtelen tenger kékjére, a meredek phantastikus szirtekre, az elbűvölt szigetre lába alatt. A tavasz üdesége egyesült egy nyári nap ragyogásával. Fényes, felhőtlen æther lebegett a boldog sziget fölött, violaszín árnyak rezegtek a tajtékövezte sziklás partokon, fönséges pompával töltötte be a nap a beláthatatlan tenger vidékét. Ekkor mutatkozott a valódi Péterfy. Minden idege fogékonyság, izgalom. Mintha a természetet nemcsak kitágított szemgolyóval látni, hanem inni, zamatját tikkadt nyelvén érezni, rezgő ideges czimpával fölszívni szeretné, mintha tüdejét ezzel az illatos tavasszal tágítani, végtelen csöndjét édes zene

* Itt eszünkbe juthat Chateaubriand egyik mondása: Qui n'a plus de liens dans la vie, doit venir demeurer à Rome.

gyanánt hallani, a nap tüzes erejét sápadt orczáin égettetni akarta volna. Lelke ekkor átömlött a vele-érzés révén a külső természetbe.

Elbocsátá lelkét ringatódzni,
Engedte önmagából kilopódní;
Hang, szín, sugár lett, tér és mozgalom,
Ő a természet, a nagy és örök,
Mi ott henyé, csak hitvány földi rög.

Valódi inyencz-kedvteléssel élvezte Péterfy e szép föld lakóit is, a nap könnyűvérű fiait. Az ordító, de soha be nem rekedő charlatant Nápoly utzasarkain az olasz talaj épen oly érdekes termékének tekintette, mint az örökzöld tölgyet vagy az olajfát. Az olasz nép fősajátságának a minden más népnél élénkebb sensibilitást tartotta. Ebből az élénk sensibilitásból magyarázta a renaissance keletkezését és az olasz művészi tehetséget. Ebből magyarázta az olasz nép hibáit is. Péterfy azonban hitt az olasz nép jövőjében (mint Beöthy Zsolt) és érdeklél, ámbár nem skepsis nélkül olvasta Burekhardt Jakab nézetét, miszerint az olasz nemzet napja csak egy időre húnyt le, addig, míg a gyári ipar korszaka tart. Ha e korszak elmúlt, akkor Burekhardt szerint megint érvényesülni fog az olasz művészi genius.

Vagy nyolczszor-tízszer utazott le Péterfy Olaszországba egy-két barátjával; mint a bibliai keleti királyok a csillag után, oly ájtatos reménynyel indultak az olasz tavasz fuvalma után.

Nagy hatással voltak reá, habár nem szántották föl oly mélyen lelkét, németországi útjai is. Németországban is vagy tízszer fordult meg. Heteken át tartózkodott Drezdában és Berlinben, hol naponként a múzeumokat járta, melyekben négy-öt órát töltött rendszerint egy-folytában. «Úgy örülök egy-egy képnek — írja Drezdából — mint a pudli az apportírozásnak. Elébb át akarom magamat enni az olaszokon, mint az egér a sajton. Nemcsak a Madonna Sistinát imádom, hanem szeretem a gyöngébb képeken is hallgatni a fű növést: s erre van itt alkalom.» A nagyszerű drezdai és berlini gipszmásolat-gyűjtemény szintén heteken át volt tudós és költői ihletű tanulmányainak tárgya.

Teljes fogékonyásával méltatta az ódon zománczú művészi kis német városok szépségét. Braunschweig, Magdeburg, Hildesheim városát ki tudta élvezni. «A hildesheimi s braunschweigi házak igazi gyermekörömet okoztak nekem. A magas giblik, a faművek, festett gerendák, primitív faragványok, a piros, barna szín, a mint néha egy-egy zöldelő fa mögöl a szemet megcsapják, igazi szürete volt a phantasiának. Szinte szégyenkezem, hogy a ki az urbinói palotát stb., az olasz építészetet begyembe vettem, most ezen a primitív, kedélyes barbarismuson gyönyörködöm. De ländlich, sittlich. Az ember érzi, hogy önkényben,

kezdetlegességben, naiv lehetetlenkedésben is van magja egy szabad, népies stylumnak s ha német építész volnék, ebből indulnék ki.»

A régi festői városok mellett igen szerette Péterfy Németországban a kerti városokat is: Weimart, Kasselt. Weimarba ismét visszatért, miután ott két napot töltött volt: Goethe nagy emléke vonzotta. Kasseltől így ír egyik barátjának: «Hogy Ön nincs itt! Százados fák, gyönyörű vidék! Egy bükkfa, melynek szépségét úgy élveztem, hogy Ruisdael megirigyelhetne. Kassel nagyszerű multszázadi residentia. Van egy nagy tere, melyet most egészen elönt a hársfaillat. Az öreg landgraf szobra szinte tüszköl tőle.»

IV. EGYÉNISÉGE.

Il avait trop d'esprit pour son coeur et trop de coeur pour son esprit: szívéhez képest nagyon is sok volt a szelleme és szelleméhez képest nagyon is nagy volt a szíve, mondja George Sand egyik regényhőséről, a nagy tehetségű, de ingatag rudolstadti grófról. Senkit sem ismertem, a kire e mondás annyira ráillenék, mint Péterfy Jenőre. Finom kedélyelete és erős logikája nem bírt mindig kellő egyensúlyban maradni. Lány zenei természete és szigorú analysáló hajlama könnyen meghasonlást idéztek elő lelkében. Hol rajongás sugárzott ki szeméből, hol a bonczoló kés villogását véltük benne látni. Barátaival szemben is nem egyszer az ironia különös vegyülékét mutatta. Mintha sajnálta volna, hogy szíve elragadta és hogy szeretete megszólalt, hamar visszazökkennt udvariasság leplezte megközelíthetetlen magatartásába. Nőiesen szelid, de büszke, magába zárkózó természet volt: a társaságban víg, sőt pajkos, de e vígságban volt valami fölszínes, valami percnyi jelleg.

Valóban szíves volt, de e mellett valóban büszke s e nagy büszkeségét nem is tudta mindig leplezni. Szellemét keveseknek mutatta, szerencsétlenségét senkinek. Voltaképen senkit sem engedett teljesen magához abba a tour d'ivoire-ba, melybe elzárkózott. Ha valaki mindennapos volt is nála, csak későn vette észre, hogy vannak ott belső szobák, folyosók, fülkék, melyekben sohasem fordult meg. Minden nyájassága mellett sem nyílt meg senki előtt életének legfontosabb problémáira nézve. Nem tett engedményeket: midőn élete vége felé jövedelemmel vagy állással kínálták, izgatottan, de gyorsan elfordult. Az opportunissal büszkeségből nem élt, a mi nem vált előnyére a gyakorlati életben. E büszkesége nem egyszer abban az udvariasság leplezte idegességben mutatkozott, melylyel a vele beszélőktől elsietett, hogy ismét maga maradhasson, hogy önmagára reducálhassa magát.

Általában szeretett az emberek fölött lebegni, rajtok átlátni, de

nem szívesen engedte, hogy ők lássanak rajta át. Független akart maradni egyedül, önmaga. Hamar felismerte az embereket: már rövid beszélgetés után látta fogvatkozásait: az önálló gondolkodás hiányát, a nevelés hiúságot, a nyereszkeskedés vágját, a rosszul leplezett nyers egoismust. Ilyenkor aztán szeretett mindjárt magába visszavonulni, mint a korán kíváncsi mormota visszavonul téli odújába, érezvén, hogy ez nem tavaszi levegő.

Olyan erősen uralkodott rajta a függetlenség érzete, hogy semmi-féle köteléket nem szeretett hosszabb ideig. Függetlenségének elemi érzete szól egy leveléből, melyet a keleti tenger partjáról írt: «Balkonom alatt csapdossa a thalatta a falat, előttem repül a habok fölött a sirály, játszanak a színek s mintha érezném, hogy az elemek rokona vagyok.»

Büszkeségénél és függetlenségszereteténél fogva nem is óhajtotta nevét hangoztatni. Külső kitüntetések, rang cím iránt semmi érzéke ideges félelemmel került az alkalmat, a hol ilyeneket szerezhetni. Nem olvadt bele a nagy éhes tömegbe, a mely körülötte mind ezeket hajhászta. Ez a túlzott féltékenysége a nyilvánosságtól, a pose-tól, a szerepléstől, az ünnepélyes retorikától különös jelenség volt a jubileumok és tömjéneztetések korában. A pénzszerzéstől idegenkedett, talán túlságosan is, sőt a maga anyagi érdekeit sem tudta mindig kellően ápolni. Hírnevét sem. Péterfy képes lett volna összes műveit névtelenül megírni. Éppenséggel nem óhajtott szerepelni oly társaságban, mint a miénk is, a hol emberkínzó, könnyáztatta uzsorán meggazdagodni elég érdem arra, hogy előtte a szellem, a szépség, a tudomány vonakodás nélkül meghajoljon. Épen büszkesége révén fejlődött benne valami dacz, a finom költői lelkek dacza, kikkel szemben a sors nem váltotta be ígéreteit.

Előkelő szellem volt, edzett test, de nem edzett akarat. Hamleti vonása volt, hogy sokat habozott. Neki is megjelent szerencsétlen apja szelleme és ő nem tudta, mit tegyen. Problematikus természet volt Goethe meghatározása szerint: mely nagy tehetség mellett semtud eleget tenni az élet változó követelményeinek. Ebből életemesztő conflictusok támadnak, melyeket szerencsésebb emberek, kiknél a lelki élet fejletlenebb, de akarat egészségesebb, nem ismernek. Pascal híres meghatározása: l'homme est un roseau pensant, az ember gondolkodó nádszál, reá más értelemben is illett. Különben könnyű annak nádszálként sohasem inogni, kit elhatározásában az ezerszemű érzékenység, kit belsejében a sokféle motivum küzdelme meg nem akaszt! Az elhatározott, friss cselekvés terén hol habozó természete, hol szemérme, hol gyöngédsége akadályozta. Érzékenység, szemérem, gyöngédség nem a legzélszerűbb kalauzok az élet utazásában! Hisz e részben úgy vagyunk,

mint hajók a ködös tengeren. Ha oly sűrű a köd, hogy alig látni néhány lépésnyire, akkor a gőzösök lassan, mintegy visszafojtott lélekzettel siklanak tova, hogy kikerüljék az összeütközést. Vannak azonban lelkiismeretlen hajóskapitányok, kik ilyenkor még gyorsabban járatják hajójukat, mint rendesen: ha már összeütközésre kerül a dolog, az van előnyben, ki nagyobb sebességgel megy neki a másiknak. Hányszor látjuk az életben is ezt a nagyobb sebességet győzni!

Sokan csodálkoztak, miképen férhet meg nagy nyughatatlansága a művészeteknek rajongó cultusával. Pedig mindakét tulajdonsága (mint lelke legmélyéből előtörő), kapcsolatos egymással, két testvér tulajdonság. Az az ideges izgatottság, az a vibráló valami, a mi rajta észre vehető volt, lelki feszültsége éppen nagy és harmonikus benyomásokban keresett megoldást és enyhülést. Utazásra születtem, szokta magáról mondani: utazni pedig annyit tett nála, mint műremekekbe és a természet szépségébe mélyedni és őket gyönyörködve taglalni.

Ha a trivialisitás és a magány közt kellett választani (gyakori eset az életben!) habozás nélkül az utóbbit választotta.

Mindamellett azonban nem játszta soha a félreismert geniet. Az effajta pose-okat gyűlölte. Nyugodtan nézte nem egyszer, hogy mások érdem nélkül emelkednek oly polczra, melyre voltaképen ő termett. Mindez nem fájt neki, legalább soha nem mutatta: inkább azt sajnálta, hogy nem vívja ki a tulajdon elismerést, mert tehetségeit nem tudta a tudományban úgy kiművelni, a mint ő óhajtotta volt.

A kiváló művészi termékekben a költészetben egyaránt tudott végtelenül gyönyörködni. A gourmet, az inyencz fogékonyságával olvasgatta a világirodalom legnagyobb remekeit. A nagy költők beható ismeretére nézve talán nem is akadt versenytársa irodalmunkban. E részben igen segítette őt nagy nyelvismerete. Homert, Sophoclest éppen oly ideges penetrációval olvasta az eredetiben, mint Shakespearet; Dantet éppen úgy mint Goethet. A magyar irodalomban mindenkifölött Aranyt becsülte. Legkedveltebb költői műve mégis *Hamlet* és *Faust* volt. *Hamlet*nek, az ingadozó, tépelődő *Hamlet*nek és az emberi tudás megszerzése után is elégedetlen, vágyakozó *Faust*nak majdnem minden mondatát könyv nélkül tudta és gyakran alkalmazta. Ha a *Budapesti Szemle* egy névtelen czikke *Hamlet*t vagy *Faust*ot idézte, tüstént ráfogtuk, hogy Péterfy írta.

Mint *Hamlet*, ő is keresett magának barátot, kit ő «szíve közepén, szívének szívében hordott,» mint a szeszélyes dán királyfi mondja. «Szereitek barátaimban is élni, — írja egy levelében Kolozsvárra — az ön szavai beleestek szívembe s a mit egyszer oda bezárok, azt többé onnan ki nem eresztem. Egy igazán jó szív úgy hat reám, mint gyermekre a

hamelni muzsikus.» Az ilyen baráthoz aztán nagyon is hozzá nőtt: barátjában mintegy siami iker-felet vélt találni, ki őt kizárólagosan kísérte és mint Péterfy tréfásan mondta, neki a többi emberiséget pótolta.

És mint Hamlet, ő is az impressiók embere volt. Ez az impressio-nista vonás tehetségének és jellemének fővonása. A percz elragadta, finom érzékenységét, rezgő, hatásokat óhajító idegrendszerét szinte elbű-völte. Egy percz a tied — mondja Arany, egy percz, az isteni! E percz-nyi hatásokat, melyek iránt olyan bámulatos, majdnem beteges fogé-konyosság volt, e percznyi hatásokat értékesítette ő aztán műveiben, bele-fogván őket erős logikájának pántjaiba. E percznyi természete adta meg személyiségének nagy közvetlenségét, szeretetreméltóságát, élénkségét. Csakhogy a mit a percz ad, azt a percz könnyen el is veszi. A percznyi hatások táplálták aztán szeszélyét és ingadozását is.

Ellentétes természetének lehet tulajdonítani, hogy sokáig a tudós és művész határmezején állott, sőt ingott. Mintha valami csekélység, de elengedhetetlen csekélység hiányzott volna ahhoz, hogy fényes tehet-sége méltóan érvényesüljön. A természet a legfinomabb anyagot vette, midőn őt alkotta: mintha azonban a vegyítésnél valami hiba történt volna.

Igaz, hogy teljes érvényesüléséhez a közönség is hiányzott. A kö-zönség nem igen vette őt észre, de ő sem törődött sokat a közönséggel. Ebben is nyilatkozott zárkozó büszkesége. Hiába kérték barátai: elszór-tan megjelent műveit nem akarta összegyűjtve kiadni. A reklamot nem ismerte, megvetette. Kortársai tolakodásában félre állt.

In all dem niedrigen Getriebe,
Dem Marktgeschrei und dem Rumor
Der Stellensuchenden und Diebe,
Vergehen einem Hass und Liebe
Und eines wächst nur: der Humor.

A ki ennyire sensibilis és a kinek ily nagy a szépérzéke, arra kell, hogy a művészetek is fascináló hatást tegyenek. A művész Péterfyben legalább oly erős volt, mint a tudós. Még pedig nemesak stylusában mutatkozott nála a művész. Hegedűjátékát már ifjú korában magasztal-ták. Később elhagyta ugyan, de utolsó éveiben heteken át ismét teljes szenvedélylyel adta át magát a hegedű varázsának. Ilyenkor talán túl-ságosan hódolt a hangulatok cultusának. A mit a művészetnek adott, azt az energiát elvonta az irodalomtól.

Igen fogékony volt a képzőművészetek iránt is és e részben uta-zásai igen kiművelték érzékét. Órákat tudott egy szép vagy műtörténe-tileg érdekes kép előtt tölteni. Szeme gyorsan fölszívott mindent. Itélete

igen biztos és határozott volt. Minden stylt, minden iskolát tudott méltányolni, A naiv, de lelkes kezdőknek: a XIV. és XV. század primitív művészetének úgy birt örülni, mint egy apa beszélni-járni tanuló gyermekének. Azonban legjobban szerette az olasz renaissancet és az ó-görög szobrászatot. A Lysippos birkozóját (Apoxyomenost) a Vatikánban és Sophocles szobrát a Lateranban nem győzte bámulni és elemezni. Az Alpokon innen legjobban méltányolta Rembrandtot, kit nemcsak a világitás mesterének, hanem nagy psychologusnak is tartott.

Hogy a művészet és a természet szeretete, hogy irodalmi tanulmányai annyira megtöltötték lelkét, hogy egészen kiállt a pénz- és hivatalkeresők dulakodásából, hogy egyáltalán nem ismerte sem a megszórást, sem a durva vagy frivol tréfát, mindez, mondom eszményi vonást adott egyéniségének és egy kiváló barátja találóan mondta, hogy Péterfy jellemzése megvan Goethe eme két sorában:

Und hinter ihm in wesenlosem Scheine,
Lag was uns alle bändigt, das Gemeine.

V. MŰVEI.

Péterfy Jenő írói jelentőségét, azt hiszem, ekkép lehet kifejezni: ő a magyar irodalom legjelesebb æsthetikai írói közé tartozik. Ha majdan az öt-hat legelső nevet fõsorolják, az övé köztök lesz.

Irodalmi mûködésében három korszakot lehet megkülönböztetni.

Az első korszakban élénk, szigorú, szellemesen rögtönző színházi bíráló. Első színházi bírálatát huszonnégy éves korában, az utolsót harminczkét éves korában írta.

A második korszakban leginkább tanulmányokat, essayket írt a magyar irodalom köréből. Van köztök egy igen nevezetes idegen költőrõl: Dantéról. Ezek az essayk, melyek mind a *Budapesti Szemlében* jelentek meg, legjelesebb mûvei. Ekkor adta ki iskolai használatra a *Bánk bán* és *Macbeth* magyarázott kiadását.

Harmadik korszakában, élete utolsó tíz évében, főleg a görög irodalommal és műveltséggel foglalkozott. Ebből az idõből való a *Plato*-tanulmánya és fordítása, ebből való *Görög Irodalomtörténete* is, mely azonban csak háromnegyed részben készült el. A négy nagy görög drámaíró jellemzése essay alakban szintén a *Budapesti Szemlében* jelent meg.

A két utolsó korszakban e mellett több kisebb bírálatot írt, melyek többnyire a *Budapesti Szemlében* jelentek meg, névtelenül vagy csak egy-két betűs jelzettel.

Feltűnő, hogy a képzőművészetekről, melyeket annyira szeretett,

oly keveset irt. Talán csak az alkalom hiányzott, mert sokat érzett és gondolkozott jeles képek előtt.

Első sorban Péterfy az essayista jó tekintetbe. Főművei voltaképp mind essayk.

Valóban az essayre született. Tehetsége és vérmérséklete egyaránt erre utalták. Ő nem volt szorosan rendszeres ember, ámbar igen alapos philosophiai műveltséggel rendelkezett. Nem ad teljes képet az egészről, de mélyreható, a legfinomabb szöveteket kutató pillantásokat vet arra a szervezetre, melyet tárgyal.

... úgy széttagolhat
 hogy lelked se marad meg a pokolnak

mint Petőfi mondja.

Péterfynek két módszere van, mind a kettő valódi essay-módszer. Vagy egy bizonyos szempontból nézi tárgyát és e szempontból meglepő sok és fényes sugarat szór reá: vagy a részleteket elemzi, hol æsthetikai, hol lélektani, bonczoló késsel, biztos, gyors elegantiával. Mind a két módszer igen tanulságos érdekes: de az a közös vonása mind a kettőnek, hogy nem meríti ki tárgyát, nem ad teljes, rendszeres képzetsort az illető dolgról. Az essay nem is tudományos értekezés, hanem a tárgy eszmekeltő megvilágítása új szempontból. Az essay, (hogy úgy mondjam) eredeti kitékintés egy ismert tárgyra.

Az említettem első módszert: egy bizonyos szempontból való megvilágítást választotta Péterfy például a *Dante* tanulmányában, talán legszebb művében. A bevezetésben maga mondja, hogy nem szándékozik Dante remekének arányait kimérni, hanem csak egy kicsinyke rés után kutat, melyen át a csodás alkotmányból láthassunk annyit, a mennyit épen láthatunk. Jókait is csak egy tekintetben világítja meg: mint emberfestőt. A második módszerére — a részletelemzésre — jeles példa Eötvösről szóló tanulmánya. «Dolgozatom — írja Péterfy — inkább a részletekben marad s ezeket elemzi, majd az æsthetika, majd a psychologia segítségével. Csak későn bukkannak elő a részletek mögül az egyén vonásai.»

Péterfy épen azért volt oly jeles essayista, mert az essaynek műfaji kellei és az ő szellemi sajátságai annyira rokonok voltak. Ő tehetgének lényegére nézve impressionista.

A Péterfy essay-t így lehetne meghatározni: Nagy költők a Péterfy érzékenységén át tekintve. Őt gyorsan támadó, mintegy egyszerre kigyúló sensibilitása, az a mit jellemzésében elébb percznyi természetének neveztem, az teszi jeles æsthetikai íróvá. Természetes, hogy e momentán érzékenységnek széles műveltséggel és erős logikával kellett párosulnia, hogy általános érvényű eredményekre jusson. Itt, ebben a

gyorsan föl villanó érzékenységben van jellemének és írói egyéniségének alapja. Az irodalmi vagy művészi benyomás megfeszített, mimozás idegrendszere minden szálain végig futott, harmonikus izgalmat keltve benne.

Péterfy sokat tanult Gyulai Páltól, különösen kisebb bírálataiban, a hol egy-egy művet a lélektani szempontjából bírál, de főirányaira nézve mégis a francia iskolához tartozik. Nem a philologia, nem a történet nem az æsthetikai ítélet, hanem az elemzés czéljából tekinti az írókat. A francziák közül inkább Saint-Beuve volt mestere, mint Taine, kinek műveiben inkább a festői megelevenítést, mint a módszerét szerette. Kérlelhetetlen kritikai éle Gyulaira emlékezteti az olvasót. Egyes bizalmas egyéni vonások megelevenítésében Saint-Beuve lehetett mintája. Az az eljárása, a melylyel a jellemzett írónak egyik-másik fősajátságából egyéb jellemző sajátságokat iparkodik levonni, Taine-re vall. Péterfy körülbelül a következő kérdéseket veti föl egy irodalmi művel szemben: Mikép tükröződnek a szerző lelki sajátságai művében, azaz fölfogásában, stílusában, kifejezett érzelmeiben és embereiben? Minők ezek az emberek, kik művében mozognak és beszélnek? Mi hiányzik a lelkökből? Mennyire vág egybe beszédök jellemökkel?

Az érzékenység milyen gyönyörével fogta föl a költőket és hogyan elevenedtek meg előtte, arra példa a *Dante*-essay bevezetése, melyet jellemző stílus-szemelvénykép is idézek:

«Mindenki ismeri Dante arczképeit; első pillanatra, mintha egy tövisskoszorúra áhító frate állna előttünk, nem pedig babért óhajtó költő. Az arczképe, melyet Giottónak tulajdonítanak, még a legkevésbé stílizált, itt az arcz még elég mozgékony; elhiszszük, hogy változhatik kifejezésben s ellentétes indulatokat tüntethet föl. Az újabb rajzolók szerint a költő arca nagyobbára már a megtesüst askesis és változhatatlan komorság. Redői mint a tölgyfa-kéreg; sötét szemei pedig mintha gödörbe mélyednének. Az egész arcz kifejezése kemény, könyörtelen, csupa némaság s elfojtott keserűség. Mintha Dante társa nem is az «édes» Vergil, hanem a fanatikus Arbuez lett volna. Lehetetlen beleképzelni ez arczba a dolce risot, az édes mosolyt, melyről költőnk beszél. Doré rajzában például Dante a megmervült keserűség; egy oly végső kifejezés ül az arczon, melyet többé komoly irányban fokozni nem lehet: nem a lélek játékát tükrözi már, hanem a megkövülést. Mintha Doré *Boccaccio* adomájára emlékezett volna. «Nézd, nézd» — mondja egyik veronai asszony a másikkhoz, a mellettök elhaladó Dantéra mutatva — «ez ki-bejár a pokolban». S felel rá a másik: «Hogy is volna különben arca oly sötét, ha csak nem a pokol kormától».

Ilyen kormos fönségben lebeg Dante a legtöbb művelt ember képzelme előtt is: egy komor és unalmas óriás. Ismerünk néhány epizódot tőle, néhány sorocskát s marad különben Dante a legtöbb előtt még ma is — a másvilágon egy nagy ismeretlen, «un grand peut-etre», melyet tisztelünk, a nélkül, hogy törődnénk vele. A készületlenül belépőnek végtelen tüskebozót az ő költeménye s hányan nem fordultak már a bejáratnál vissza, szívökbe vésve a költő szavát: Ki itt belépsz, hagyj föl minden reményvel.

S mennyi belső föltétele van annak, hogy Dante olvasásába mélyedhessünk! Szeretnünk kell, legalább a művészi rokonérzés egy nemével kell szemlélnünk a katholicizmusnak mythologikus egét; értenünk kell, hogyan fonódhatik vallásos érzelem scholastikus dogmákba, másrészt hogyan mélyed mystikus szemlélődésbe, szeretnünk kell a nyelv zenéjét, plastikai festői erejét, e mellett éreznünk kell a fönségesnek azt a csöndét, mélységét és szótlan áhítatát, melyet Arany Dante-költeménye oly páratlan szépen érzékít; tisztelnünk kell a történet és a sors hatalmait; vonzódnunk Olaszország felé; szemmel Flórencznek fordulunk, mint Mohamed hívének Mekka felé; némán meghajolunk, mikor a költeményből érczhangon a gyűlölet büszke gyönyöre beszél s a megvetés ridegsége érint. Akkor majd nyiladozik Dante világa s néhány sugara lelkünkbe téved».

Péterfy essayiben az æsthetikai és lélektani elemzés összeforr. Néha ugyan egyes fejezetekben mintha csak a Sainte-Beuve és Taine lovait hajtáná azon az úton, melyet Gyulai Pál tört: de csakhamar észreveszszük, hogy önálló czélt önálló eszközökkel akar elérni. Az irodalmi problémáknak a legnehezebb, a legmélyebb megoldását keresi: szellemének villáma ilyenkor becsap az írók szívébe.

Mélyen jár a Kemény Zsigmond jellemzése. (*Budapesti Szemle* 1881.) Ebbe az essaybe Kemény több erénye és néhány hibája is átment. A nagy regényíró néhány sajtásága lelki rokonság révén is érdekelte Péterfyt. Behatóan elemzi a tanulmány Kemény ellentétes természetét: a fényes elme és az örvényes szív ellentétét. Ez az ellentét annál mélyebben szántotta föl Kemény lelkét, mennél titkolódobb, mennél zárkózottabb volt. «Volt benne — mondja Péterfy — valami azon hangulatból, melyben Shakespeare a Lear bolondját teremté: néha némaságával beszélt, gúnyolódásaival sírt.» Minthogy Kemény maga is oly zárkózott volt, azért tudja Péterfy szerint oly megrázó erővel a fojtott szenvedélyt elének állítani. Szenvedély és ész küzd Keményben, nagyon is reánehézedik az életnek és érzéseinek súlya. «Kis benyomások is — írja Péterfy — úgy érintik kedélyét, mint zaj az idegbeteget. Lelkében

a suttogás százszoros visszhanggal erősbül s mint súlyos léptek kongása hangzik magas boltívek alatt.»*

Kemény Péterfy szerint ellentétes természet, de nem rabja az ész és szív ellentétének. Az ész győzött. «Kemény — mondja Péterfy egy szép és jellemző kifejezéssel — akaratába vette föl sorsa kényszerűségét: esze a fatum szerepét játszta érzelmei fölött.» Ész és szív küzdött Keményben és e küzdelmekben tanulta meg az önismeretet: illusio nélkül — írja Péterfy — tekinti az élet komédiáját és komédiásait.

A lélektani problémát, mely Kemény írói működésében rejlik, Péterfy mélyen fogja föl és következőkép oldja meg: Kemény megtanulta az önismeretet, megtanulta heves küzdelmekben, melyekben akaratára sorsa ellen küzdött. A mit ekkor tanult, az önismeret eredményét és mintegy módszerét reáalkalmazza most a multra, átviszi történeti regényeibe. Az a hat-nyolcz sor, a melyekben Péterfy ezt kifejezi, a legmélyebb írói elemzésekből való, melyeket kritikánkban találhatni. Ezért talán szabad őket itt idéznem.

«Kemény lelkét most összeszövi általános érdekekkel: az önismeret fáklyája, melynek lángja szívének tüzén gyulad, átviszi a történet homályába, az élet nagy eseményei közé, azon beláthatatlan útvesztőbe, hol az egyéni törekvések botorkálnak és keresi a sors fonalát, melynek rágásait érzik a vakok is, de látni nem képesek. És gondolkodni kezd, nem tovább arról, hogyan harczol az *egyénben* sors és akarat, hanem arról, hogyan szövődnek egybe a két hatalom szálai a nemzetek, az emberiség történetében. Ily mély, kedélye gyökeréig ható eredete van Keménynél azon tárgyilagosságnak, melyet hidegnek mondanak azok, kiknek lelke, mint a csuprocška, minden kis parázsnál könnyen átmelegszik.»

Ezzel aztán egyezik Kemény fölfogása, miszerint az egyének is, a nemzetek is büntetésüket csalódásaikban lelik.

Igen finoman elemzi Péterfy Kemény érzékét a külső világ iránt. A sok részlet közül Péterfynek csak két szép észrevétele álljon itt: az egyik általán Kemény leírását jellemzi, a másik az éjjel festésére vonatkozik. A Kemény leírása szerinte nem színes vászon: Keménynél a tájnak a hangulat által lesz physiognomiájuk, nem pedig mesterséges színvegyítés által. Különösen érti és érzi Kemény az éjet, midőn a természet élete a színek világából a hangok világába átköltözik. Az éjjel minden neszt a szű perczegésétől a szél sivitásáig hallatja velünk Kemény.

Szintén igen mélyre hat Péterfy bonczoló kése, midőn Eötvös

* Péterfy e hasonlata Keménynek legjellemzőbb és legmélyebben átértett képies kifejezései mellé állítható.

József regényeit bonczolgatja. Különösen érdekesen fejti föl az érzellem szerepét Eötvös műveiben. Az érzellem túltengése magyarázza Eötvös fősajátságait. »Az egyén és a világ sorsa — írja Péterfy — a *Karthausi*-ban egészen és kizáróan az érzellem problémája lesz. Érzelemmé olvad benne a történet, a tudomány, az erkölcs: érzelemmé sűrűsödik benne minden gondolat». Ebből az érzelmi túltengésből magyarázza Péterfy a könyv egyhangúságát a stylusban és a jellemzésben egyaránt: «A stylus Eötvösnél a képzelem kovászában dagad az érzellemmel együtt, míg végre elfogy érzéki ereje és virágos halottá lesz.» Eötvös stílusa egyhangúvá lesz, mert az érzellem hangját a lyrai költészetten kívül is a stylus méltóságára emeli.

A *Karthausinak* az érzelemtől ihletett jellemeire nézve pedig e kitűnő sorokat olvassuk Péterfynél:

Az érzellem gyöngé alakító és sohasem művész...

A *Karthausi* alakjai is esont nélkül születtek: csalva-csalók, bűnös erényesek, erényes bűnösök. Az emberi puhányok fajához tartoznak. Nincsenek határozott körvonalaik, tehát egyik a másikba gyűrűdik. Gusztáv Armandba, Armand Arturba, Artur ismét Gusztávba. Mint a tengeri meduzák: ugyanazon egy szervezetnek egymáshoz kapcsolt, egymással növekedő és mégis különálló részei.

A Jókairól szóló tanulmányban abból a gondolatból indul ki Péterfy, hogy a regényíróra az a döntő körülmény, hogyan fogja föl az embert. Bizonyos, hogy e szempontból tekintve Kemény annyit nyer, mennyit Jókai veszít; de bizonyos az is, hogy Jókai gazdag tehetsége ebből az egy, bár lényeges szempontból nézve, ki nem meríthető.

Péterfy itt is biztos metszéssel, kegyetlen ügyességgel bonczolja föl azokat a mindenben jeleskedő eszményi hősöket, kiket Jókai regényeiben talál.

Igen finoman magyarázza Jókai jellemző eljárásának egy módját, mintegy fogását, hogy túlzottan eszményített, minden tehetséggel bővelkedő hőseinek mégis realis szintet tud adni. Regényhőseiben — mondja Péterfy — elvont óriásilag hatványozó eszmény él. Ez az eszmény azonban Jókainál azonnal lecsapódik, megsűrűsödik: a regényhős eszményi alakja összefonódik bizonyos nemzeti vonásokkal és a kápráztató eszményi, mesés regényhős mögött csakhamar föltünik a tipikus magyar ember. Ezzel két dolgot ér el Jókai.

Először: elfödi a lélektani valószínűtlenségeket a magyar életből vett tipikus vonások igazságával. Másodszor: realistikus külszínt ad alakjainak és illusiót kelt velök: minden ilyen talpraesett magyar vonásokkal fölruházott ideális hőse «a magyar genius egy-egy huszártréfája, melyen aztán inkább érzik meg a magyar genius, mint a füllentés».

Péterfy elemzéseinél mindig azon van, hogy az írónál a szív legrejtettebb, legfinomabb szöveteit felkutassa: keresi a kulcsot, mely a meghitt titkos ajtót is nyitja. Mélyebbre hatolni nála nem iparkodott senki a mi irodalmunkban. Az ifjúkori Bajzáról írt tanulmánya is gazdag ilyen megfigyelésekben. Ezekből csak egyet idézek. Bajza mélabújáról van szó. Ezt a mélabút sokféle különböző körülmény magyarázza meg: de van egy pszichologiai oka — mondja Péterfy — fogyatékos, szűkkörű phantasiája. «Bajzának nem szíve fagyott, hanem phantasiája hült meg erősebben. Kristálytisztza, őszinte költői kedélyvel nála csak kevés productiv erő párosult». Föllobbanó hevessége csak szakadozott költői tehetségben nyilvánult. A benne alvó költői szikra hamvad és folytonos hamvadása mellett is éget. E lelki töröttség vet borulatot Bajza kedélyére.

Péterfy íráságának harmadik korszakában, élete utolsó tíz évében mindinkább vonzották a görög tanulmányok. Megtanult jól újjörögül és elmélyedt a nagy görögökbe, miután annyira ismerte és szeretni tanulta a nagy moderneket. Hiába! bármit mondjanak is a classikus tanulmányok ellenzői: ha levonunk a görög dicsőségből mindent, a mit a túlzás, a mit tanári pedanteria, az álidealismus, a mit a hagyományos elfogultság Görögországra aggatott, ha mindezt — mondom — levonjuk, az a reális görög nép és műveltség, mely e kritikai rosta után megmarad, mégis a világtörténelem legbámulatatosabb jelensége és leggenialisabb népe.

Érdekes látvány volt, a mint Péterfy tulságos sensibilitásával, modern ideges feszültségével élvezte és magába szívta Aeschylust, Homert és Sophoclest! Azt lehetett reményleni, hogy a harmoniát, melyet az életben nem talált, a görög művészet és költészet megadja neki.

Először Platoval foglalkozott és le is fordította minden pedanteriától mentes, élénk gráciáihlette stílusban két párbeszédét: *Gorgiast* és *Philebost*.

Plato rendkívül vonzotta Péterfyt; egész könyvet akart róla mint művészlől írni, de csak egy nagyobb bevezető tanulmányt adott ki róla fordításának bevezetésekép. Platóban és társaiban Péterfy az emberi gondolkodás hajnalát látta: ő pedig mint a művészetben, úgy a philosophiában annyira szerette a lángelméjű primitiveket! Az emberi ész — így ír — a görög népben állott először saját lábára, szakított a hagyománnyal s kereste saját erejéből a lét problémáinak megfejtését.

A reflexiónak e fiatalos önbizalma, melylyel a görög nép egyszerre, merész lángelmével tulajdon sajátágaiból általános törvényeket vont le — nagy ingerrel volt Péterfyre Platon műveiben.

A philosophia mint vitakozás, mint élő párbeszéd születik újra a sophisták idejében a műveltek beszélgetésében. Platon e vitakozásnak s dialogusnak csak művészi tökéletesítője, mikor a különböző véleményeket egyéni képviselőikkel együtt beveszi művébe. E tekintetben Platon hű képét adja kora gondolkozásának. Az ész hosszú fejtegetésekre, levonásokra még nem volt gyakorlott; csak véleményt véleménnyel hasonlítva, nézetet nézet ellen állítva haladhatott tovább. Így a dialogus e részben sem pusztá forma Platonnál, hanem a gondolkozás szüksége. Épen ezért utánozhatatlanok Platon dialogusai. Platonban egyáltalán megvan még a gondolatforrongás hű képe, mikor az ész önmaga előtt még a legnagyobb csoda s saját fényétől mintegy megittasul s támolyog.

Platóban különben nemcsak a lángelmű kezdetlegesség érdekelte, hanem a valódi görög: a művész, a jellemző. Hogy elevenítette meg Péterfy ezt a Platót az ő esszéjében! Elénk állítja a görög élet teljében és szépségében:

Szerette az életet, — a művész szívével és szemével szerette; azért philosophiája bejáratát finom attikai vésővel készült reliefekkel borította el, melyek élénken szemünk elé állítják az előtte lezajlott philosophiai dráma színhelyét, személyeit. Dialogusaiban nemcsak az előző philosophiai műveltség tanait veszi föl s ad nekik új irányt, hanem philosopháló egyének lépnek élénk s föltűnik előttünk Athenæ tornaiskoláival, sétahelyeivel, részt veszünk az ünnepek zajában, lakomák örömeiben, halljuk az Iliissus patak csörgését, a tücskök énekét s megpillantjuk a platanost, mely alatt Phaidros ült Socratessel; felbukkannak előttünk a sophisták hol haraggal, hol gúnynyal megvont profiljai s látjuk, a mint tanulás vágyától űzve a szép ifjú korán reggel Socrates laka előtt megjelen, ki midőn kilép, egy tekintettel észreveszi a hajnal bíborát s az ifjú arczipurulását.

Nagyon is átlátta, de szerette Plato naivitasát. Plato a nyelvet is inkább csak csodának érezte, de nem tudta érteni. «A szók nála — írja Péterfy reá nézve jellemző stílusban — hirtelen fogalmakká csapnak föl, a fogalmak tárgyakká változnak, melyek magukba színek minden valóságot s hiú látszattá teszik a valót».

Legfőbb gyönyöre azonban az æsthetikus Péterfynek volt Platonban. Úgy nézte, úgy szerette, mint egy képzőművészeti remeket. Az æsthetikus és a finom érzékenységű élvező nála még erősebb, mint a philosophus.

Barbarok azok a kommentatorok, kik oda szaladnak, s egy kövecskét kissekítva a Plato falából, azt hiszik, hogy most már valami mély igazságot tartanak kezökben. Platonhoz ma nem positiv ismeretekért, philosophiai jöslatokért vagy módszerért megyünk, hanem azon okból, a miért a Parthenont s egy görög szobrot nézünk. Platonban ugyanazon szellem

nyilatkozik meg, mint ezekben. S a mint a szépség sugara hat lelkünkbe ezekből, ugyanaz a fény hat felénk Platon rendszeréből s a *Philebos* elvont épületéből is. A fogalmi világ szép rendjében elménk egy pillanatra lemerül s erősödve, nyugodtabban tűri az életet, mint mikor valami tökéletest látott. Ez a Platon philosophiájának mai értéke. S ez a szépség szól a drámailag szintelen, s a dialogus elevenségét nélkülöző *Philebos*ból is, melyet azért nehezebb fölfogni, mert csak azok számára nyilatkozik meg, kiknek az elvont világ is értelemmel bír s képzetekkel népes.

Egy ideig arra gondolt, hogy a görög műveltség történetét megírja. Tehetségéhez és hajlamaihoz egyaránt illő tárgy, hogy ifjú korában ráutalják és ha önmagát e részben teljesen kiművelheti. Kevesen jutottak oly közel a görög geniushoz, mint ő. Később inkább megszorította a nagy tárgyat és Heinrich Gusztáv fölszólítására egy görög irodalomtörténet kidolgozásába fogott. A négy nagy görög drámaíró jellemzése meg is jelent a *Budapesti Szemlében*. Péterfy tárgyalási modora itt sem encyclopædikus, teljes: egyes érdekes jellemvonások erős megvilágítása, egyes kapcsolatos problémák eszméktől sziporkázó, helylyel-közzel nyugtalan megbeszélése és eldöntése: az ifjú fogékonysága és a férfi logikája — ezeket találjuk a görög arcképekben is.

Úgy mint a műfajta: az essay, épen úgy jellemző reá a stilusa.

Stilusában is kerüli a magas hangot, retorikai bonyolult szerkezetet, a stilisztikai effectusokat. Nem akar fényleni, de majdnem mindenütt formai előkelőséget, finom szép érzést, a gondolat árnyalatának teljesen megfelelő, de a mindennapitól eltérő kifejezését találjuk.

Péterfy stylusa eleinte nagyon virágos, sokféle képies kifejezéstől tarka volt. E képek többnyire stilisztikai virágok: nem annyira a tárgyat jellemzik, mint inkább azt, a mihez hasonlít. Később oly képies kifejezéseket szeret alkalmazni, melyek belőle nőttek ki, nem csak elmés párhuzamok. E képies kifejezés aztán a tárgy jellemzése teljesen megfelelő külső jelenséggel. Egy-két példa: Jókaiban az érdekesítő, kalandos helyzetek szeretetét így érzékíti meg:

«Mintha csupa abroncsot faragna, melyeken majd hőseinek cirkusi ügyességgel keresztül kell ugrania.»

Kemény Zsigmond fátumszerű világfelfogását, mely szerint egy ballépésünk, gyöngédtelenségünk végzetes szenvedéseket vonhat maga után, így festi: «Nincs a léleknek rése oly picziny, melyen a sors át ne vethetné kampóit.»

Dante egy sorban azt fejezi ki, hogy kibontakozva a felhők közül a mély partokon haldokló napsugarak közé lép.*

* Ai raggi morti già nei bassi lidi. — Midőn azt fejtegeti Péterfy,

«E sor — mondja Péterfy — magába fölszívta a lenyugvó nap minden aranyát.»

Stylusának két főszajtsága van: az egyik a könnyedség, a kellem. A másik a hullámzó élénkség, mely az impressionista ideges finomságára vall. Föltűnő tehetsége volt nehéz, sőt talán nehézkes es kuszált dolgokat egyszerű kellemmel elmondani. Péterfy nem törekedett annyira a conclusio felé, mint más jeles essayisták. Nem is annyira a logikai következtetés lép előtérbe stylusában ámbár kérlelhetetlen logikus volt. Tanulmányaiiban, tárczáiban tartalmas, de könnyen fűzött színekben gazdag mondatok kellemesen folyó sorát találjuk. Stylusában volt valami görögös, valami attikai: a mondatok lebegése, a latin retorikai eszközök mellőzése, a következtetés logikai láncszemeinek csak jelzése, a művészi természetesség, az aranyfonál, mely végigmegy a művön, de nem mindig azért, hogy részt-részhez szorosra kössön — mind ez azokra a beszédekre emlékeztet bennünket, melyeket harmadfélezer évvel ez előtt az Akademos platánjai hallottak.

VI. UTOLSÓ ÉVEI.

Utolsó éveiben fokozódó nyugtalanságot, de egyszersmind törekvő hajlamának öregbedését lehetett Péterfynél észrevenni. Nem törődött azzal, hogy kevesen értették: ő csak valami belsejében élő eszménynek akart megfelelni, magát ennek céljaira kiképezni és tökéletesíteni. «Magányomban elég becsületesen művelem belsőmet — írja egy kolozsvári barátjának — csak hogy sajnosan tapasztalom, hogy a műveletlenség s egy pár kemény marok sokkal hasznosabb dolgok. De hát elvégre mind egyre megy s minden eloszlik, mint a szappanbuborék.» A legutolsó két évben valami lázas lüktetés volt munkálkodásában, valóságos küzdelmet vitt a munkáért. El-elhagyta Budapestet — az eltiprott existenciák városát, mint egy keserű levelében maga nevezi — és sokat utazott, aztán voltaképeni tárgyától egészen elütő olvasmányokba mélyedt vagy naphosszat hegedült, de mindig ismét visszatért fokozódott szorgalommal görög irodalmi tanulmányaihoz. A délelőtt, melyet az iskolában tanítva töltött, elfárasztotta, vagy legalább fáradtnak érezte magát arra a nehéz szellemi munkára, a melyre vállalkozott: a görög irodalomtörténet megírására az eredeti források alapján. A közép-

hogy Danténál a kép és a kifejezés még nem vált ketté, s egyszerre önkénytelenül, mint «képes gondolat» születik, e kifejezéssel él: «Danténál a kép a gondolat gubója: s az utóbbit mintegy tetten kapjuk, a mint magát a képből kifonja.»

iskolai tanárság, kivált a nyelvi szakokban és túltömött osztályok mellett, talán általában csak könnyebb szellemi munkával egyeztethető össze. (Vannak, kik nagyon is könnyű szellemi munkával alkusznak meg.) Mégis dolgozott nagy kedvvel, de szellemét kissé erőltetve. Még ebédközben is föl-fölugrott és íróasztalához sietett valamit följegyezni.

Halála évében 1899-ben a nyár egy részét Szászországban barátjával Goldziher Ignácczal s egy részét Berlinben töltötte, műtörténeti tanulmányokkal foglalkozva,

Szeptemberben négy napig Tátra-Füreden volt. Felejthetetlen jelenet kísérő barátaira, midőn ott, az illatos, napsugaraktól átvillogott fenyvesben egyszer saját tüzetől elragadva, lelkének belső hullámzását el nem fojtva, kedvelt költeményének Mistral *Mireioj*ának első énekét olvasta föl. A régi lelkesedés lángjának egyik utolsó föllobbanása!

Ősszel 1899-ben mindinkább nyugtalanabb és izgatottabb lett. Majd bágyadság váltotta föl izgatottságát. A jövőre előre vetette már sötét árnyékát. Idegbaját erőltetett munkával akarja legyőzni. Hiába! Álmatlan éjszakákon és lázas napokon folyton érez nőttön-nőni egy borzalmas szándékot, mely végzetes belső küzdelmek után leigazza és rabul ejti. *Tout comprendre* — írja egy kolozsvári barátjának: Haraszti Gyulának — *c'est tout mépriser*.

Bizonyos, hogy bármennyire elemezzük is Péterfyt, találunk benne egy megfelejthetetlen maradékot, egy irrationalis számösszeget. Fényes elméjének és szívének némely része homályba vész el. Reá nézve is áll, a mit egyik tanulmányában Kemény Zsigmondról mond: «Keményben marad sok földolgozatlan, marad még sok ki nem mondott, rejtett, mély és gyötrő dolog, melyek titkához művei kulcsot nem adnak.»

Az idegélet titkaiba nem tudunk behatolni még magunknál sem, még kevésbé másoknál. Péterfy is úgy tűnik fel ismerősei előtt mint egy sphinx, ki önmagát a mélységbe dönti, mielőtt valaki rejtélyeit megoldotta volna.

Van tehát Péterfynek egy *essaye*, melyen nagy műgonddal dolgozott, de mely mégis a befejezetlenség hatását teszi reánk: ez életének az *essaye*. És habár élete töredék maradt, ez az élet a maga nemében épen oly érdekes volt ismerőseire, mint művei: mert föltüntette változékony, de mindig szeretetreméltó és eredeti egyéniségét, érzelmektől átczikázott lelkét.

Ő úgy akarta, hogy most már csak művei mutatják nekünk egyéniségét, de ezek aztán meg is őrzik szellemi physiognomiáját a magyar utókor számára, hisz mindinkább kétségtelen, hogy tanulmányai a magyar irodalom maradó műveihez, standard workjaihoz tartoznak.

Barátai nem egy ízben panaszosan említették, hogy Péterfynek nem volt protectiója, pedig attól függ nálunk szinte minden: a kinek nincs, az saját hazájában az exilium kenyerét eszi.

Pedig van Péterfynek egy protectora, hatalmasabb minden másnál, egy pártfogó, ki a többi protectort fölfalja: ez az idő. Igenis, idővel, a mint az irodalmi műveltség nálunk emelkedni és terjeszkedni fog, olvasó közönsége is megnő majd, a mit annál inkább lehet reményleni, mert tanulmányait most gyűjti össze a Kisfaludy-Társaság megbízásából Péterfynek meghitt jó barátja, Angyal Dávid, ki erre a föladatra kétségtelenül leginkább van hivatva. De ha eltemetve maradnának is a Franklin-Társulat katakombáiban, meg vagyok győződve, hogy a jövő századnak egy irodalmi kutatója, Sainte-Beuve vagy Tainehez hasonló magyar író, fölfedezné műveit és örömmel meg csodálattal rokon szellemet találna benne a század korlátján át.

Péterfy természeténél és sorsánál fogva igen ki volt téve belső válságoknak. E lelki válságok aztán 1899-ben összefonódtak úgy látszik testi válsággal és — ő el volt veszve. Péterfy úgy sem volt megelégedve sem életével, sem önmagával.

Életével nem. Neki a három nagy tényező közül, mely rendszeren a világi élethez köti az embert és halandó létünket megédesíti, egy sem volt meg. Nem volt vagyona, nem volt családja és nem volt később tehetségéhez mért becsvágya. A vagyon igen fontos körülmény oly egyéniségnél mint Péterfy: fontos a vagyon nem önértékénél fogva, hanem mert eszköz a függetlenségre, a tanulmányokra, az utazásra — tehát mindarra, a min hó lelke annyira csüngött és a miről lemondania olyan keserves volt. Becsvágya az utolsó években majdnem egészen elapadt; vagy talán jobban mondva nem volt már elég nagy az életöszton sarkalására. Talán nem gondolta irodalmi viszonyainkat elég fejletteknek, hogy az ő műfaja és iránya teljesen érvényesüljön. Összeköttetések egyáltalán nem emelték hírnevét. A hirlapok alig vettek tudomást róla. A szakemberek inkább mellőzték mint méltatták. Vele szemben mindenütt közömbösség vagy a hallgatás összeesküvése. Nagy munkát nem írt, részben mert negyven éves korában szakot változtatott (a modern irodalmaktól a görögre ment át), részben mert természeténél fogva nem volt a nagy compositiók embere. Kecsegtető kilátásokkal szemben különben is merev volt. Opportunitásból nem írt soha egy sort sem és általában nem volt hajlandó concessiókat tenni, az irodalomban épen oly kevéssé, mint az életben. Mind e sajtóságok nem voltak alkalmasak arra, hogy külső sikert biztosítsanak neki. E gátló körülményeknél fogva becsvágya nem is talált annyi tért, mint a mennyit tehetsége megérdemelt.

De nem volt megelégedve Péterfy önmagával sem (ritka elégedetlenség!), ő nemcsak másokkal szemben volt erős bíráló. Utolsó korszakában meg akarta magát menteni; Péterfy, hogy úgy mondjam, meg akarta menteni Péterfyt. Meg akarta menteni magát tudományos foglalkozással, írással, zenével, barátsággal, utazással. Péterfy e részben olyan volt mint ama muzsikus, ki téli éjjelen hazamenet egy faskasverembe zuhant, a hol az éhes ordast csak úgy birta magától távol tartani, hogy hegedült, egyre hegedült. Midőn aztán Péterfynél egy húr a másik után elpattant, a fenyegető fenevad: a halál szándéka is mindig közelebb meg közelebb nyomult.

Nem sikerült megmenekülnie. 1899 októberben már föltűnően mutatkozott nála valami idegbaj: ennek az új támadásnak már nem tudott ellentállni. Nem tudott ellentállani, mert ugyanis mindig lappangott lelke legsötétében némi hajlam, a halálnak szemébe nézni. Az excentrikus apának öröksége? Az ifjúkori gyöttrő benyomások idegbontó hatása? Láthatatlan, alattomban dúló testi baj következménye? Bölseleti életmegvetés? Hipocondrikus félelem örökölt elmebajtól?

Csak annyit láthattunk, hogy testi és lelki bajok összefolytak nála kölesönös hatásukat öregbítve. A belső bajokat, az elégedetlenséget gyógyíthatatlanná tette az idegbaj hozzájárulása.

A szép görög stílyú váza finom repedése egyszerre végig hasadt. Szokatlan apathia jelentkezett nála. Ezen a sokérdekű, lázasan fogékony elmén csak úgy vehetett a halál gondolata erőt, hogy elébb fogékonyaságát, érdeklődését bénította meg.

Néhány nappal halála előtt még lázas erőltetéssel dolgozott a *Görög irodalomtörténeten*. Október 30-dikán hirtelenül elhatározta, hogy egyik barátját, ki négy napra Abbáziába s vidékére utazott, elkiséri. Könnyek közt ölelte és csókolta egyik meghitt collegáját, midőn tőle bucsúzott. Péterfy tudta, a mit akkor nem sejtett senki, hogy kedvelt hőse Hamlet szerint «oly tartományba megy, melyből nem tér meg utazó». Meggyőződése volt, hogy az életünk a mienk, föltétlenül rendelkezünk vele. Valószínűleg még egyszer, legutoljára akarta látni, a mit annyira szeretett, lelki rokonát: a tengert és a déli természetet. Vagy talán épen a tenger mellett akart meghalni és aztán nem volt bátorsága tettét ott végrehajtania?

A tenger mellékén a naptól ragyogó exotikus abbáziai parkban sötét gondolatoktól gyötörve el akart válni két utitársától. «A természet szépsége fáj nekem» így szólt. Mégis engedett kérésöknek és velök kirándult két napra Lussin szigetére.

A hajón Chateaubriand hátrahagyott *Emlékiratait* olvasta. Olvasás közben oda nyújtotta nekünk a könyvet és látszólag egészen közön-

bösen rámutatott egy Catullus idézetre: * «Nem beszélek veled többé, nem hallom már szavad? Sohasem látlak már?» Ez az idézet burkolt czélzás volt szörnyű szándékára.

Élete utolsó napján egyik kísérőjével nagy gyalogsétát tett Lussin szigetének északi részén a régi Ossero felé, a hol a különben karszt-jellegű sziget a déli vegetatio bájjait kezdi kibontani. Az utóbbi napok lázas ingadozó, fájdalmas hangulata mintha egyszerre elhagyta volna. Kissé komoly volt, kedve fátyolos, de látszólag teljesen nyugodt. Minő nyugalom volt ez? Egy lucidum intervallum? Vagy csak tettetés? Vagy a közel sír nyugalma?

Délután hajón visszaindult Lussinból Fiume felé. Kinéztünk az egyhanguan zakatoló hajó fődéltetéről a nyáriasan meleg alkonyba, mely a Quarneróra borult. A tenger üde illata, a hanyatló nap szelid fénye, a levegő kékes párája andalító harmoniában áramlott felénk. Miért nem juthatott neki e harmonia-áramból egy csepp? Nézte, mohó gyönyörrel nézte a nap lementét, mely először egy sziget mögé hunyt le és aztán midőn a gőzhajó meghaladta a szigetet arany pára kör közt ragyogva másodszer a tengerbe szállt — nézte, jól tudván, hogy ez neki utolsó napestéje.

Aztán a tengerre ereszkedett a lágyan borongó este: felénk villant az áttetsző ködből a távol világító torony forgó fénysávja, végig rezgett a sötét habokon, de csakhamar visszaszökött, oda a honnan jött s ismét körülvett a komor tenger, a világ nagy éjjele.

Késő este kikötöttünk Abbáziába, melyet az elektromos lámpák egész kaczer gloriája koszorúzott. Ekkor ő, ki már az önválasztotta sírnak mintegy szélén állott, szíves mosolylyal és kézszorítással elvált tőlem, a gőzös fütytye átrezgett a langyos levegőn és közzénk feküdt sűrű, oszlohatatlan, rejtelmes ködével — az örökkévalóság.

Három nappal később Károlyváros mellett egy kis horvát községben temették a magyar író, kinek hazája sírt nem adhatott, néhány sietve odautazott barátja, collégája és az Eötvös-collegium növendékeinek részvételével. Úgy mint a tengermenti vidékeken a halászok feleségei a hullámoktól partra dobott ismeretlen hajótörtek holtteste fölött imádkozni és halotti mécszet gyújtani szoktak, úgy fontak horvát leányok részvétől és irgalomtól vezetve koszorút az idegennek, kit az élet oceánja ide kivetett.

A kik megtekintették Péterfyt halálában, azt mondják, hogy büszke, szinte daczos kifejezés ült arczán, a minőt azoknál látni, kik nem tudnak az étellel megalkudni, de meg tudnak tőle válni.

* «Audiero nunquam tua verba loquentem? Nunquam ego te aspiciam posthac?»

ELNÖKI BESZÉD RIEDL FRIGYES SZÉKFOGLALÓ R. TAGHOZ.

Tartotta BEÖTHY ZSOLT.

Kedves társunk!

A Kisfaludy-Társaság alapszabályai értelmében és szokása szerint a most elhangzott székfoglaló után át kell adnom önnek tagsági oklevélt. Ez alkalommal engedje meg, hogy szívesen köszöntsem önt társaink sorában. Köszönhetném talán teljesen ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel ezelőtt épen negyven esztendővel 1860-ban fogadta ugyane társaságban az én tanítóm, Toldy Ferencz, az ön tanítóját, Greguss Ágostot. Elmondhatnám önnek is, hogy a társaság a művészi szellem lényegének és fejlődésének vizsgálatában szerzett érdemeket, melyekkel ön közénk lép, annál készebben és szívesebben ismeri el, mert tudja, hogy ez irányban művelődési életünkre, mint társaság, talán határozottabb befolyást gyakorolhat, mint a szeszélyes múzsa kegyétől függő költői alkotásokkal. Kiemelhetném, hogy az irodalom és képző művészetek körére vonatkozó közizlés fejlesztésének, az ébredező gyermeki lélek oktatásától a tudományos elmélkedés irányzásáig, évtizedek óta mily buzgó és kiváló részt vesz az ön szerény és élénk, nemes és finom szelleme. De legyen szabad munkásságának egyetlen mozzanatára külön is ráutalnom. Ön adta a magas esztetikai irodalomnak egyik legszebb s módszerére nézve uttörő könyvében «a mi fejünk koronájának», Arany János szellemének legbehatóbb és legtanulságosabb fejtegetését. Arany János szelleme: az igazi magas költészet szelleme; az ő megértetése: a költészet igéjének hódító hirdetése. Ezért a könyvért mondott köszönettel köszöntöm önt a Kisfaludy-Társaságban, melynek legfényesebb emlékei fűződnek Arany nevéhez. Hogy az emlékek mindenha élők, irányzók, gyümölcsözők legyenek, társaságunk körében és ezen túl, az egész magyar közművelődés mezején: ebben való közreműködését kérjük. Az ön kegyeletének művészi avatásával s műfelfogásának kegyeletos irányában vegyen részt ebben a törekvésünkben s legyen újból üdvözölve köztünk, tisztelt és szeretett társunk.

OFÉLIA.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

«Rokonság régi érzése fűzi egymáshoz a szépművészeteket és a filozófiát, ámbar a kettő nem egy úton jár és nem egy cél felé halad. Egyben mégis találkoznak; mindegyik egészet akar adni, mindegyik az egész emberhez fordul és mindegyik a dolgok fölszine mögött a dolgok jelentését és értékét keresi. A kettő közül a művészet a függetlenebbik. A művészet autonóm, mint maga a természet, saját törvényei szerint alkotó és a filozófusnak néha becsesebb, mint maga a természet, mert átlátszóbb. Ezért is vonzódik a filozófus a művészethez, legbensőbbben pedig azon alkotásaihoz, melyekben az emberi szellem saját mivoltát teszi a művészi alkotás tárgyává, saját magának a titkát akarja a művészet eszközeivel megfejteni. Ilyenmú művek mintegy közös birtokává lettek a filozófiának és a művészetnek; ezek közé tartozik Shakespeare Hamletje. Mély hálámat a társaság iránt, mely engem tagjai közé emelt, nem tudom e pillanatban máskép kifejezni, minthogy csekély erőmhöz képest, valamit azokból a kincsekből iparkodom fölszínre hozni, melyeket e nagy mű mélységeiben rejteget.»

Azóta tanulmányomat kiegészítettem, hogy így a társasághoz méltóbb formában közrebocsáthassam. Nem ringatom magam abban a csalódásban, hogy akár csak magamra nézve is végeztem Hamlettel, sőt most munkám befejezése után, kevésbé mint valaha. Míg lelkünkben rejtőzik, saját gondolatunk tartalmasabbnak és jelentősebbnek látszik, mint mikor már határozott formát öltött és ezzel idegenné vált előttünk; útközben megvilágosodott, de homályában voltak sejtések, melyek elvesztek. Talán innét van, hogy mindegyikünknek vannak dolgai, melyekről legkevésbé szeret írni; hadd érjenek tovább, hadd maradjanak még ifjak, fejlődést ígérők. Da jó egy pillanat, midőn ezt az állapotot tehernek érezzük, melylyel végezni akarunk. Túlságos hosszú érés folytán is elcsenevészedhetik a gyümölcs. Így vetettem én is véget évek kedves foglalkozásának és kényszerítettem magam, hogy a mit Hamletről gon-

doltam és az egyetemen meg műegyetemen több ízben előadtam, írásba foglaljam.

Volt-e szükség reá, hogy az óriási Hamletirodalmat új művel szaporítsam? Erre magának e könyvnek kell felelnie. De Hamlet legjobb magyarázói érezték, hogy Hamlet kimeríthetetlen, mint a természetnek valamely föltűnő alakulása; minden nemzedék a maga szemével nézi, sőt azon egy ember is fejlődése különböző korszakaiban más lélekkel olvassa. A legnagyobb német költő, Goethe, és a legkiválóbb esztétikus, Vischer, erre példát szolgáltatnak és nem restellik bevallani is. Eddig minden új nemzedék revideálta a nagy Hamlet-pör aktáit és új ítéletet mondott benne. Első pillanatra meglepő, hogy a Hamletirodalom kábitó eltérései mellett mégis az a nagy törvény érvényesül benne, hogy minden kor a maga gondolkodásához és érzéséhez érzi rokonnak. De más törvényt is találunk. Egészen az idők haladtával mégis közelebb férköztünk hozzá, van bizonyos haladás a mű fölfogásában, az egész Shakespeareat is jobban megértjük, talán mert mennél inkább távozzunk tőle, annál inkább beletanulunk Shakespearebe. Ez természetesen nem jelenti, hogy a legújabb könyv a legjobb . . . minden új könyvnek magának kell igazolnia magát.

De kell-e általában Hamlethez magyarázat? Nem kommentárt értek, mely minden részletről fölvilágosít, vonatkozásokat, melyeket csak a tudományos vizsgálat állapíthat meg, kézhez szolgáltat, a mű szövegét gondosan tisztítja, mert ezeket a feladatokat ki kellett zárnom e mű köréből. Az is érdemes tudományos feladat, méltányolni azt a nagy munkát, melyet annyi kiváló ember e műre fordított. Ezt sem tekintetem a magam dolgának, csak néhány tipikus magyarázatot említek, főleg azokat, melyekkel szóba kell állni, vagy mert segítettek a mű megértésében, vagy mert nagyon meggyökereztek a köztudatban és eltérő magyarázatoknak útját állhatnák. Én csak azt a föladatot tűztem ki magamnak, hogy a mű jelentését és értékét vizsgáljam, a jellemek és a cselekvény esztétikai és történeti elemzése alapján. Van-e az óriási Hamlet-irodalom mellett ily műre szükség?

Erre is magának a könyvnek kell feleletet adnia. Vannak ugyan, a kik ilyféle magyarázatot általában fölöslegesnek tartanak és az ép érzésű olvasó elfogulatlan érzésében inkább megbíznak, mint a magyarázóban, a ki sokszor a magyarázatban csak a maga elmésségét akarja fitogtatni, és a magyarázandó művet addig csúri-csavarja, míg elméletének megfelel. A magyarázatnak ez a módja, fájdalom, nem ritkaság, a Hamlet-irodalom épen bővelkedik benne.

De a rossz magyarázatok nem teszik a magyarázatot általában fölöslegessé és bármit mondanak is, Hamlet azokhoz a művekhez tar-

tozik, melyek, mint minden nagyszabású művészi alkotás, az értelmet is erősen foglalkoztatják. Mindenki szükségét érzi, hogy elmélkedjék rajta. Sőt mennél finomabb valakinek a fogékonysága, annál kevésbé fogja beérni a puszta érzéssel. Többet akar mint érezni; tudni akarja, mit érez; számot akar magának adni érzése mivoltáról, körülményeiről, okairól, törvényeiről, szóval: gondolkodni akar érzéseiről. Hiába mondjuk neki, hogy ez fölösleges munka, hogy érje be a közvetetlen érzéssel, mikor az nem áll hatalmában, mert elvégre nemcsak érző, de gondolkodó valók is vagyunk. És mi jobb? Találomra, módszer, rendszer nélkül gondolkodni, a mitől mégsem tartózkodhatunk, vagy az iskolázott kritika útján járni, mely ismeri a zátonyokat és óvatosan kerüli? Rendesen mit tapasztalunk? A magyarázatok ellenségei, a naturalista esztétikusok, a legkezdetlegesebb magyarázatok rabjai vagy szerzői.

Ha ez minden nagy művészi alkotásra érvényes, mennyivel inkább áll oly művekre, melyek természetüknél fogva megkövetelik, hogy a gondolkodás segítségére siessen a természetes, elfogulatlan érzésnek? Nem minden témája a művésznek oly közérthető, hogy mindenki előkészület nélkül közeledhessen hozzá. Faust, Hamlet, Ádám mivolta, belső élete csak a fejlett gondolkodás előtt nyilatkozik meg. Az idő is ködfátyolt borít e művekre, melyet a tudásnak és gondolkodásnak előbb el kell oszlatni, hogy teljesen élvezhessük őket. Igaz, hogy a tökéletes művészi alkotásban mindennek meg kellene lennie, a mi megértéséhez tartozik, de vannak-e ily egészen tökéletes művészi alkotások és ha vannak, meglátunk-e mindig, segítség nélkül, mindent, a mi bennök rejlik?

De nem folytatom tovább. Az eddigieket is csak azért mondtam, mert nálunk ily magyarázó tanulmányok fölötté ritkák; nyilván nem egészen fölösleges, külön igazolni őket. Irodalmunknak nem egy kincse e miatt marad rejtve előttünk. Még csak bocsánatot kell kérnem, hogy művem ekkora terjedelmet öltött. Ha állításokkal érhettem volna be, fél annyi tér se kellett volna, de kötelességem volt bizonyító anyagomban legalább fontosabb részét is közölnöm. Más módszerrel élven, mint ily esztétikai elemzésekben szokás, nem lehettem rövidebb. A mű keletkezéséből is akartam értelmét, alkatát magyarázni; ezért kellett a mondat újra átvizsgálni és a mondának drámai elemeit kutatni. De Shakespeare Hamletje előtt volt már egy angol Hamlet-dráma, melyről egy-két adatunk fenmaradt. A zoologusok néha egy antediluvialis csontváznak igen csekély alkotó részéből rekonstruálják az illető állatot; nem lehetne-e ezt az irodalom terén is megpróbálni, melynek országában ugyancsak egyetemes törvények uralkodnak? Megpróbáltam és a megmaradt adatok alapján vállalkoztam ily rekonstrukcióra. Hogy mennyire jutottam és mily hasznát vettem ennek a kísérletnek, az olvasó

fogja megítélni. Hogy miért éltem ezzel a módszerrel, mely ekkora anyag felhalmozását kívánja meg? Mert nézetem szerint művészeti termékek elemző magyarázatának, igaz megismerésének ez az egyedül helyes útja. A műtermékeknek is van történetük; ennek ismerete nélkül nem érthetők meg teljesen és nem méltányolhatók igazságosan. De minderről magában a műben van szó. Szabad-e még bocsánatkéréséhez azt is hozzátennem, hogy hihetetlen sok félreértés halmozódott föl Hamlet részletei körül is, a minék eltakarítása ugyancsak tért követelt? Nagyon rossz világot vet az emberek ítélő erejére, hogy a mit legjobban csudálnak, azt leghamarább szokták félreérteni. Úgy látszik, ép e csudálat miatt nem igen nézik meg közléről. Művem főcélja, az olvasót abba a helyzetbe hozni, hogy elfogulatlanul ítélhessen Shakespeare Hamletjéről.

Shakespeare Hamletjének első kiadása 1603-ban jelent meg; valószínű, hogy a költő már néhány évvel azelőtt írta és 1601—2 körül némileg átdolgozta. Így most van háromszázadik évfordulója annak, hogy Shakespeare végleges alakját adta meg művének. Mennyi változás esett azóta a világ külső dolgainak rendjén, de világfölfogásunkon, érzésünkön és erkölcsi életünkön is! És ezekből szedi a költő az anyagot, melyet művésziesen formál. De a nagy költőt biztos ösztön vezeti: a változókon keresztül ahhoz vonzódik, a mi maradandó és a mi anyagában mégis mulékony, sem zavar bennünket a forma örök szépségének élvezésében.

Az esztétikai vizsgálat útját három nagy állomás jelzi. Az első az elfogulatlan érzés benyomása. Ebből indulunk valamennyien. A második a megértés; de ez hosszú, kanyargós útszakasz végén van, mely végtelennek látszik és elágazásaival erős próbára teszi a türelmet. Ki vállalkoznék erre az útra, ha nem hívná, csábítaná az út harmadik szakasza, melynek végén újra az érzés élvezetét találjuk, de a megértés kincseivel meggazdagodott, felsőséges érzését? E harmadik állomás felé iparkodtam. Ha az olvasóban csak némi visszhangját keltem annak az örömmek, melyet útközben találtam, én is, ő is meg leszünk elégedve.

Első pillanatra úgy tetszik, mintha Hamlet tragédiája Ofélia nélkül is megállhatna. A dráma egyetlen témája: Hamlet boszúja, annak minden külső és belső föltételeivel, a melyek között Oféliának alig van helye. Nincsen összefüggésben Hamlet atyjának meggyilkolásával és semmi hatása sincsen a boszú művére, melyet se nem siettet, se meg nem akaszt. De akkor mi végett van a darabban? Pusztá dísznek, hogy szerelmi történet is legyen a rideg boszúdrámában? Igaz, hogy atyja őt használja föl, midőn Hamlet örütségének okát akarja kikutatni, de igazolja-e ez, hogy a költő Oféliának egész tragédiáját szőtte bele Ham-

let tragédiájába? Ofélia halála Laertes boszúját is növeli, de Laertes boszúja elég erőszakos e nélkül is. E kérdéseket még súlyosabbá teszi az a körülmény, hogy Ofélia tragédiáját a költő talán egészen szabadon költötte. A monda semmit sem tud róla, az ősdráma szerzőjére pedig semmi sem vall ebből a rajzból. De mily rendeltetést szánt a költő ennek a résznek?

És mily sajátos szerelmi történet ez? Nézzük először Oféliát. Szereti-e igazán Hamletet? Ha szereti, miért engedelmeskedik szó nélkül atyjának, midőn azt parancsolja neki, hogy Hamlettel szakítson? Mitől örül meg? Annyira szerette apját? De erről semmit sem láttunk a darabban. Nem heves lélek, és mégis a heves szenvedélyű lelkek sorsa sujtja. S mily különös dalokat énekel örülségében! Hogyan kerülnek ezek a dalok a tiszta, fiatal leány szájába, még örülségében is? Tévedtünk volna-e, midőn tisztának gondoltuk? Nem olyan-e, mint Faust Margitja, ki oly végtelenül szeret, hogy semmit sem tart meg magának magából? Akkor is megható volna sorsa, a mint Margité is az, de mégis egészen más volna.

És Hamlet? Szereti-e igazán Oféliát? Hamletnek négy jelenete van a drámában, melyben Oféliával találkozik. Az első nem történik előttünk. Ofélia beszél el, hogyan vett tőle búcsút Hamlet. Hamlet e jelenetben nem beszélt semmit, csak nézte Oféliát, keservesen sóhajtott és alig tudott elválni tőle. Oféliára az örült hatását tette. Mit jelent e jelenet? Miért játszsa Hamlet az örültet szegény Ofélia előtt? Miért vesz tőle búcsút, miért így? A második jelenetben előttünk találkozik Oféliával, ismét az örültet játszsa, magát vádolja, Oféliát vádolja, a nőket vádolja és négyyszer is ismétli a megriadt Ofélia előtt azt a rettenetes refrain, hogy menjen kolostorba. Miért bánik ily durván Oféliával? Sejtí-e, hogy Polonius leselkedik és ezért oly haragos? Miért nem jelzi, hogy ezt sejtí vagy tudja? Némely színész e jelenetet durván, másik szerelemtől olvadva játszsa; melyiknek van igaza? A harmadik jelenetben Oféliát illetlen, szeméremsértő megjegyzésekkel kínozza. Így bánunk-e azzal, a kit szerettünk vagy szeretünk? A negyedik jelenet Ofélia sírjánál van; itt tudjuk meg végre Hamlettől, fölindulásának egy rettenetes kitérésében, hogy szerette Oféliát.

Szerettem Oféliát; negyvenezer
Testvér szerelme, összefogva nem
Ér az enyémmel.

Mit gondoljunk erről a kifakadásról? Hiszen az egész darabon keresztül egyetlen egyszer sem említett szerelmet, számos magánbeszédében sem. Szerelméről csak az első fölvonásban, Ofélia, Polonius, Laertes beszélgetéséből értesülünk, azután egy szerelmes levelét olvassa föl Polonius,

melyről nem tudjuk, enyelgés-e, vagy dagályos stílygyakorlat, vagy igaz szerelem szava. Előttünk Hamlet csak kínozza Oféliát. Miért?

Mindezekhez a kérdésekhez, a melyek épen nem mondvá csináltak, csátlakozik a kérdések kérdése: Miért kell ezeket kérdeznünk? Miért rajzolta Oféliát is úgy a költő, hogy akkora teret engedett a fantáziának, a sejtésnek, a találgatásnak? Úgy látszik, Ofélia tragédiája sem sokkal világosabb, mint Hamleté. És tényleg a vélemények róla is, szerelméről is rendkívül szétágaznak.

*

Első kérdésünkre, mi jelentősége van az Ofélia-résznek az egész dráma szerkezetében, az előbbieket után könnyű szerrel felelhetünk. A monda is, mint láttuk, két actiót állít egymással szembe: az udvarét és Hamletét. Az udvari actio első mozzanatai: a leány kémkedése az erdőben, az udvaroncze az anya szobájában. A kettő közt semmi összefüggés sincsen. Most ez az actió bővült és egységesebb. Három mozzanata van: Ofélia kémkedése, Poloniusé és Rosencrantz meg Guildensterné. Ofélia pedig Polonius leánya. De a kémkedés természete is megváltozott. A király gyilkos, ellenséges gyanúja háttérben marad. Poloniusé a vezérszerep. Ő fedezi föl, hogy Hamlet a szerelem bolondja. Azért kellett Hamletnek Oféliát szeretnie. Megszerette atya halála után, mert addig Wittenbergában tanult. Polonius is mondja: *Úgy hallom, ő gyakran bizalmas órát Áldoz neked mostanság* (very oft of late, az utóbbi időben). Ebben a borús időben virágzott föl szerelmük tavasza, melyre oly gyorsan, átmenet nélkül következett a zord tél. De mily természetes, hogy Polonius ezt a szerelmet megtiltja! Ez után történik, hogy Hamlet örültként jelenik meg az udvaron és Oféliának is örültnék tetszik. Mily természetes, hogy egy Polonius ebből azt következtesse, hogy leánya, illetőleg az ő tilalma oka ez örültségnek. És mily nagy dolog, hogy ő van belekeverve ebbe a dologba és ő fedezte föl Hamlet bajának okát és ő bizonyíthatja ezt a király előtt! De ez nem aljas kémkedés, se Polonius, se a királyné részéről! Nem akarják ők Hamletet bántani, csak gyógyítani. A királyné szívesen beleegyeznék Hamletnek Oféliával való házasságába. Ofélia sírjánál mondja: Reméltem, Hamletnek neje lesz, azt gondolám, nászagyadat vetem meg, Nem sírodat hintem, kedves leány. Ezek a szavak csak a Polonius felfedezése után kelt reményeire vonatkozhatnak, mert előbb semmit sem tudott Hamlet szerelméről. De kitűnik ép a kémkedésből, hogy Hamlet nem szerelmi örült, nem is örült; így okolja meg ép Ofélia föllépése a király elhatározását, hogy Angliába küldi Hamletet. De Poloniusnak természeténél fogva makacsul kell ragaszkodnia föltevéséhez és ezért rendezi el az utolsó kémkedő jelenetet a királyné hálósobájában, a hol halálát leli. Hamlet szerelme tehát

igen is fontos láncszem a cselekvésben. E szerelemből származik Polonius tilalma, ebből nagy felfedezése, ebből a két kémkedési jelenet, ebből Polonius halála, ebből a királynak újabb gyilkos merénylete. Sőt második és sikeres gyilkos terve is összefügg ezzel, mert bár Laertest apja halála eléggé tüzei, mégis a király tervezte gazságra, Ofélia megőrülése után, nyilván könnyebben egyezik bele, sőt akkor ő maga hozakodik elő mérgével, melybe vivótörének hegyét fogja mártani. Az egész kémlelő hadjáratnak, sőt az egész külső cselekvénynek így támad logikai összefüggése és változatossága. Ha a királynak csak Rosencrantz és Guildenstern áll rendelkezésére, akkor ezek kudarcza után mit tehetett volna? Hogy Hamlet nem a szerelem örültje, sőt a leánynyal szemben épen nem örültként beszél, fontos körülmény a király előtt, mely őt cselek vésre bírja. Shakespeare kétségkívül elhagyhatta volna Oféliát, mert a fődologra nézve nem lendít semmit; de akkor a mese igen szegényessé és rideggé vált, a monda pedig megcsönkült volna, a mint tudjuk, Shakespeare óvakodik. Az ő eljárása az, hogy a mondát meguemesíti, hihetővé teszi. Így a szerkezet bámulatosan finommá, összefüggővé vált. Ezért kellett már az első fölvonásban megtudnunk, hogy Hamlet szereti Oféliát, és ezért kellett már ott Poloniusnak megszakítani e viszonyt. Van valami végzetszerű Polonius történetében. Fontoskodása, mindenbe beleavatkozása, szereplő viszketege viszi kémkedésből kémkedésbe, végre a királyné hálósobájába. Így mégis ő fedezte föl Hamlet igaz szándékát, hogy t. i. Hamlet a király élete ellen tör, de élete árán vásárolta meg ezt a felfedezést, mely később a király, királyné, Rosencrantz, Guildenstern és Hamlet halálát fogja okozni. Az a bolondos ember oly hógörgeteget indított meg, mely az egész társaságot eltemette.

De ezzel Oféliának szerepe nem merült ki. A költőnek folytatnia kellett Ofélia életét. Ofélia nem pusztá eszközü apja kezében, vagy érzéketlen alkotó része a drámai cselekvény gépezetének. Neki van saját belső élete is, a költő nem dobhatja el, mint a régi monda tette, miután megtette drámatechnikai szolgálatát. A költő lelket adott Oféliának és kimondhatatlanul meghatóvá tette sorsát, és ezt ismét bele kellett kapcsolnia a drámai cselekvény további folyamába. Ebből a szempontból indulva is, Shakespeare drámai művészetének csodálatos mélységei tárulnak föl és világosodnak meg előttünk.

*

Shakespeare drámai személyeinek jellemét abból a szerepből kell megértenünk, melyet a cselekvény mivolta juttat nekik. Olyan jelleműeknek kell lenniök, hogy azt a feladatot végezhessék, melyet a cselekvény egésze megszab nekik. Igaz, hogy jellemükből folyik cselekvésük, de

hogy miért ilyen és nem más jelleműek, azt a cselekvény határozza meg. A jellem részletes megalkotása azután gazdag tapasztalata és mélységes intuíciója alapján történik. A cselekvény egymaga szabja meg, hogy Othello naiv, hiszékeny, szerelem dolgában magában kevésbé bízó, féltelen indulatra hajlandó ember legyen, különben nem történhetnék, a mi történik. Hogy azután ezek a vonások hogyan illesztendők egymáshoz, az nagy világismeretén és költői divinációján fordul meg. Van valami matematikai elem ebben a folyamatban, nagy intuitív logika. Adva van a cselekmény mint feladat; mily ember kell a végrehajtásához? Nem tudatos reflexió adja meg a feleletet a kérdésre és viszi véghez a konstrukciót, hanem a művész művészi logikája és szintetikus ereje. A reflexió legfőlegb simíthat a művészi teremtő folyamatnak így létrejött alakjain.

Milyennek kell lennie Oféliának, hogy a darabban a neki szánt helyet betöltse? Ismét matematikai nyelven szólva: két főfeltételnek kell megfelelnie. Ofélia a halálnak van szánva és nem szabad előtérben állania. Hamlet nem boldogíthatja; szívében nincs helye boldogító, nyugtató érzelmeknek, sorsa kezdettől fogva meg van pecsételve és így Oféliáé is, «kiszívta zengő vallomási mézét». Az ő sorsa mintegy mértéke Hamlet óriási feladatának; egy Oféliának is el kell vesznie, oly szörnyű, emberi erőt majdnem meghaladó az a feladat, mely Hamletre háramlott. A nagy katasztrófára a kisebbek készítének elő. Ofélia halála megható, de mily rettenetes dolgok fognak ezután következni: az egész királyi ház elpusztulása, a Polonius-család utolsó sarjadékának elveszte, az egész ország sorsának fordulása, Fortinbras trónralépte. Országos földrengés lesz, egész nemzedék pusztul el. Oféliára nézve jótétemény, hogy mindezt meg nem éri, előbb hal meg, szinte elillan, emlékezetét veszti és elalszik, mint a gyertya a szélben, semmit sem érezve, magáról nem tudva. Szánjuk és mégis szelid fájdalommal gondolunk rá, a legszörnyebbet nem látta, a legiszonyatosabbat meg nem tudta, lelke tisztá maradt, emlékéhez folt nem tapadt. Nem volt belebonyolódva e förtelmes világ dolgaiba, szinte boldog öntudatlanságban élt, a szerelem életre keltette, erősebb rohama a világi szenvedélyeknek érte és elhervadt, mielőtt igazán élt volna.

Ez Ofélia sorsa, ez a sors az ő feladata, így kell élnie, így kell meghallnia, hogy életének szenvedése és halálának tragikuma ne zavarja a darab érzését. Nem szabad előtérbe nyomúlania) különben Hamlet szorulna hátra és a darab elvesztené alapját. Mily biztos és finom érzés vezeti Shakespeare-t, mert ilyeneket csak az érzés talál meg, a tudatos ész csak később fedezi föl az érzésnek ezt az öntudatlan bölcseségét.

Es ebből következnek lelkének jellemző vonásai. Nem szabad

szenvedélyesnek lennie, mert a szenvedély erőszakos, tetterre kész, tevékeny természetű. Így jó létre a színek harmóniája is; szenvedély van elég a többiekben, Ofélia gyöngéd finom való, jótékony nyugvó pontja fölzaklatott érzéseinknek, tiszta fehér folt a színek e zajongó gyülekezetében. Ofélia ellenkezés nélkül engedelmeskedik atyjának: *Szót fogadok uram*, csak ennyit felel apja tiltó szavára. Szemére hányták ezt a gyöngeségét, de mily értelmetlenül! Vad, daczos, küzdő Ofélia nem volna Ofélia, nem lehetne Hamlet Oféliája. Oly keveset beszél az egész darabban, csak az őrültség szabadítja föl nyelvét. Alig van még egy ily néma főalakja Shakespearenek és itt még mellette áll a szóktól áradozó Laertes, a hatalmasan ömlengő Hamlet; mindenki ékesszóló, fordulatossá beszédű e darabban, csak Ofélia néma. Szerelméről soha nem beszél; hogyan beszélhetne a gyöngéd lelkű Ofélia szívének e képzeletet meghaladó nagy titkáról! Csak bátyjának felel tréfásan, egyetlen tréfás szava az egész darabban. Midőn apja kikérdezi, mennyire van Hamlettel, csak annyit felel leányos szeméremmel: *Több ízben árult már vonzalmat el irántam mostanság, uram*. Polonius kérde, hogy hisz-e Hamletnek? A félénk leány azt mondja: *Én nem tudom, mit gondoljak, uram*. Midőn a szószátyár és ostoba élczeget hajhászó Polonius erre mindenféle szójátékokkal kínozza, melyek több mint kétértelműek, a szégyenkező leány szelíd komolysággal mondja: *Atyám, szerelmét úgy ajánlta, mint becsület és szokás*. Majd hozzáteszi *És szentesíté ajka vallómását Az ég majd minden fogadásival*. Magáról nem mond semmit; érzéketlen. durva lelkű apja az ő érzelmeit nem is tudakolja. De Ofélia nem érzéketlen. Van érzelme, mely mennél kevésbbé szenvedélyes, annál erősebb, mélyebb, az élet gyökereibe hatoló. Ilyen Ofélia szerelme. Szemére hányták, hogy odaadta magát eszköznek apja kezébe Hamlet kikémlelésére. Hihetetlen szemrehányás! Hiszen nem elveszteni akarja ő Hamletet, hanem megmenteni; a királyné szeretné, ha az a sötét alak, melynek sötétsége őt vádolja, földerülne; Polonius agyában nagyravagyó tervek forrhatnak; de ezek se akarják Hamlet vesztét, hát még Ofélia! Nem olvasták-e a királyné szavait a kémlelő jelenet előtt:

Ofélia, rád nézve azt óhajtom,
Szépséged lett légyen a boldog ok,
Hogy Hamlet ily zavart; remélem így
Erényed a jó útbá viheti
Mindkettőtök becsületére.

Ez volna az az összeesküvés, melyben Oféliának nem szabadna részt vennie? Ellenkezőleg, semmit se tarthat oly nagy feladatnak, mint azt, hogy a kit oly mélyen szeret, annak meggyógyulásához hozzájárulhasson.

Legfontosabb jelenete találkozása Hamlettel, mely oly különböző

felfogásokra adott alkalmat. Nézzük először Ofélia szerelmét benne. A beteggel szemben némi tettetésre van szükség, azért két kis csalást enged meg magának. Nem mond igazat, midőn Hamlet kérdi tőle, hol van atyja, mert hiszen nem mondhatja neki, hogy a közelben hallgatózik; azután visszaadja neki ajándékait, mintha e miatt kereste volna föl; apja tilalma óta ugyanis leveleit elutasította, őt magát el nem fogadta, s ha most mégis ott keresi föl, hol Hamlet rendesen sétál, azt valamivel meg kell okolnia. Az ember nem hinné, mily szigoruak a kritikusok, ha mások erkölceiről van szó. E két kis ártatlan csalásban maga az igazság istennője sem találja az adott esetben kifogásolni valót.

Nem egészen világos az ajándékok visszaadásának megokolása. Ofélia azt mondja, hogy már rég akarta az ajándékokat visszaküldeni. Hamlet feleli: Nem, nem. Nem adtam egyet is soha. Ofélia feleli:

Főnséges úr, hisz tudja, hogy adott;
S hozzá illatnak édes szavakat:
Vedd vissza, mert illatjok elapadt;
Nemes szívnek szegény a dús ajándék
Ha az adóban nincs a régi szándék.

E szavakból azt lehetne következtetni, hogy nem Ofélia szakított Hamlettel, hanem Hamlet Oféliával, a miről nem hallottunk semmit. Vagy közben bántotta-e Hamlet Oféliát barátságtalan szavakkal? Vagy mostani tagadását, hogy nem adott neki semmi ajándékot, érzi Ofélia durvaságának? Vagy ez is ártatlan cselfogás-e, mintha mondaná: Te már nem szeretsz engem, hogy így ajkára csalja: Szeretlek?

Ha ez Ofélia részéről kedves kis kaczerködés volt, csakhamar más érzések fogják megrohanni. Hamlet nyilván a beszélgetés elején még nem tett és habár azonnal Ofélia idézett felelete után rátér összefüggéstelen kérdéseire: *Becsületet vagy, szép vagy?* és Ofélia még iparkodik enyelgésre fordítani a beszéd sorát (*Lehet-e a szépség uram jobb társaságban, mint a becsülettel?*) azonnal Hamlet keserű vádjai, szatirikus kifakadásai, mint dühös forgószél bódítják el a szegény leányt. Jellemző szive jóságára, nemességére, igaz szerelmére, hogy mindig azonegy felkiáltása tér vissza beszédjében: Hamlet állapotán való kétségeése: «Oh könyörölj rajta, mennybéli jóság.» «Oh ég hatalmas, állítsd helyre őt.» S midőn Hamlet elrohan, ez az érzés szivetrendítő, hatalmas szózatban tolul ajkára; dicsőíti Hamlet eszét, bátorságát, tudományát, izlését, szépségét; magát csak azért siratja, hogy e nemes, főlséges embert ily állapotban kell látnia. És újra dicsőíti Hamletet és újra siratja magát, hogy ezt kellett látnia. Így szeret egy Ofélia. Csak Hamletben él, csak az ő vesztét siratja, csak ez a látvány töri meg szívet. Ofélia tragédiája már itt be van fejezve. Még nem eszmélt magára,

még Hamlet szenvedéseit szenvedí, még egy ideig jár az élők között; de csak kevés kell hozzá, hogy végkép megtörjön. Ha egyhangúnak tesszik is, újra azt kell mondanom: Ez Shakespeare művészete, ez a fejlődése legfelső fokon álló művészete. Hogy milyenek kell lennie Oféliának, talán más is érezte volna; de ilyenek néhány vonással megalkotni Oféliát, ebben páratlan. Sok hatalmas, gazdag női jelleme van Shakespearenek; hevesebb eszközzel, nagyobb művészettel, tökéletesebben és megrendítőbben egyet sem alkotott.

Ezentúl még csak egyszer találkozik Ofélia Hamlettel a színi előadáson, az egész udvar jelenlétében. Hamlet Ofélia lábához borulva, a mint ez akkor, úgy látszik, a lovagias udvariasság szokása volt, hallgatja az előadást és lesi a király szavát. Híven szerepéhez úgy bánik vele, mint bármely más udvari hölgygyel. Ugyancsak akkori szokások szerint, tréfás hangon, néhány vaskosabb kétértelműséget mond Oféliának, melyeken főleg Hamlet-magyarázó német professzorok nagyon megbotránkoztak. Hogy Shakespeare közönsége ilyeneken nem ütközött meg, mutatja sok más darabja Shakespearenek, melyek sokkal erősebben vétetnek a *mi* illemszabályaink ellen; még kiváló tiszta nők beszédje sem mindig tiszta nála. Ofélia szelíden visszautasítja Hamletnek ilyenét beszédeit. Csodálkozva látja Hamlet tettetett vígságát, melyet ártatlan, mit sem sejtő lelke valódinak vél. Talán sóhajtva és bámulva mondja: *Jó kedve van fenséges úr*, mire Hamlet azonnal szokott modorában, keserűen, látszólag zavarodottan, de egészben mégis ugyanazon a tettetett vidám hangon felel, melylyel később is folytatja a társalgást. A néző lelkét a jelenet rémülete fogja el; tudja, hogy Hamlet egész lelkének mily végső feszültségével lesi a darab hatását a király arcán; annál megkapóbb Hamlet kicsapongónak látszó jó kedve és a szelíd Oféliának sejtelmetlensége. A fénynek utolsó halvány sugara sötét zivatarfelhős égen. Shakespeare modorának egyik jellemző sajátossága.

Csakhamar kitör a vihar, mely Ofélia lelkét örökre eiborítja. Atyja váratlan, erőszakos halála az a végső csapás, mely ledönti. E finom lelket saját mély bánata elgyöngítette, és annak, a mit látott, érthetlensége és szörnyűsége megtörte. Nem az örjítette meg, hogy atyját szenvedélyesen szerette, erről egy betű sincs a darabban, hanem a borzalmaknak halmozása, melyek gyöngéd lelkét megrohanták; atyja megtiltja neki Hamlettel való érintkezését, Hamlet egyszerre megőrül, a színi előadás oly ijesztően végződik, apját megölik, talán tudja is, hogy Hamlet ölte meg, Horatio, a ki a tébolyodottat a királynéhoz vezeti, azt jelenti róla, hogy atyjáról beszél sokat és a világ hamisságát emlegeti. A jó, finom lélek még örültségében is csak másokat emleget, kiket szeretett; de Hamletet nem említi, hogy a szájalom, melyet Ofélia iránt

érzünk, akaratlanúl is ne haragra forduljon Hamlet ellen, hogy ne túlságosan szenvedni lássuk a kedves, édes teremtest. Összes őrültjei közt egyet sem rajzolt oly finoman, meghatóan Shakespeare. A kór ijesztő vonásait eltávolította, csak meghatóvá, bús költeménynyé tette alakját. Az orvosok csodálják a rajz igazságát, a néző fájdalmas gyönyörűséggel látja szépségét. A társadalmi konvencziók meze lehullt Ofélia lelkéről; a nép gyermeke lesz, régi emlékek kelnek lelkében ábból a boldog időből, midőn apja falusi jószágán mint gyermek és serdülő leány parasztnak multságait nézte és eltanulta énekeiket. Csupa népdalt énekel, népmesék foszlányait emlegeti és szép gyöngéd lelke is mintegy foszlányokra szakad előttünk. Majd népies balladát mond, midőn visszajő; virágokat osztogat és maga is letépett virágnak tetszik, melynek még mindig csodálhatjuk szépségét. Laertes hangot ad érzésünknek, midőn mondja:

Bánat, levertség, a pokol maga
Ő nála mind kellemre változik.

Őt mindenki szereti. A fölszínes, hősködő és alkalomadtán gonoszságra is vetemedő Laertes finommá és gyöngéddé válik, ha ő róla beszél, és a királyné is szinte anyai szeretettel csüng rajta. Shakespeare kezét is mintegy remegni látjuk, midőn e drága teremtest siratja. A nagy mester gazdag lelke itt gyöngéd érzései legrejtelmesebbjeit tárta föl. Szavait mintha nem írná, hanem oda lehelné nekünk, hogy semmi földi durvaság ne tapadjon hozzájuk. S miután lelkünket oly bús gyönyörűséggel töltötte el, hogy szinte nem bírjuk tovább, egy végső leggyöngédebb akkordban halálát zengi, mint senki másét azok közül, kiket eltemetett. Ofélia a patak mellett egy fűzfa behajló ágára akasztotta koszorúját s a mint a fűzfán előre kapaszkodott, az ág letört alatta és ő a folyóba zuhant.

Ruhája szétterülve
Mint hableányt tartá fen egy korig;
Mi közben régi nótákat danolt;
Mint ki nem is gyanítja önbaját;
Vagy oly teremtmény, ki a víz-elem
Szülötte és lakója. Csakhamar
Azonban ittas és nehéz ruhái
Dallam köréből levonák szegényt
Sáros halálba.

«Mint ki nem is gyanítja önbaját!» Igen, ez Ofélia. Soha sem tudta és nem bírta megérteni, mi történik körülötte. Sellővé változott. Énekelve ment a halálba. Még a halál ijedelmei is leváltak róla.

Bár zavarja érzésünket, legalább néhány szóval meg kell emlékeznünk Ofélia valójának egészen elűtő felfogásáról. Már Goethe így jellemezte: Egész valója érett, édes érzékiségben lebeg. (Ihr ganzes

Wesen schwebt in reifer, süsser Sinnlichkeit.) Képzelő creje meg van illetve, csöndes szerénysége szerelmetes vágyat lehel és ha Alkalam ő kedvező istensége a fácskát meg találná rázni, a gyümölcs azonnal lehullana. Honnét vette Goethe ezt az *érett édes érzékiséget*? Ofélia nem érett nő; Laertes, mikor otromba intéseivel elhalmozza, maga mondja: Az ifjúság harmatdús hajnalán, A mételyes kór legszörványosabb. És apja még erősebben szól: Mit irgalom! *Gyermekleány beszéd, Járatlané az oly veszélyes ügyben.* Apja és bátyja csak tudhatták korát. Goethe Hamletet saját Wertherje képére fogta föl és Oféliának Gretchen és Philine vonásait adja. Minő joggal? Csak az egyik népdal, melyet őrülségében dalol, nem illik leány szájába. Vagy felelőssé tehetjük-e őt azokért az illetlen szavakért, melyeket Hamlettől kell a színi előadás alatt hallania? Shakespeare korában ezek nem jelentettek semmit, Hamlet ott szándékosan így beszél, hogy palástolja izgatottságát, félrevezesse az udvart és Oféliával úgy bánják, mint bármely más udvari hölgygyel. Egyes egyedül a népdal szorul magyarázatra. De nem szól-e világosan az egész jelenet? Csupa népdalt és népballadát énekel, melyet ifjú korában falun hallhatott. Mit bizonyíthat e dal ellene?

Goethe egész Hamlet-magyarázatának az volt a sorsa, hogy túlságba vitték, így járt Oféliáról szóló megjegyzése is. Tieck szerint Ofélia hiú kaczer leány, kit apja és bátyja már elkésve intenek, hogy ne bízzék túlságosan Hamletben, mert már nagyon is bízott. Oféliának egyik heves angol lovagja ezért párbajra akarta hívni Tiecket. Hogy azután egyes német kritikusok hová tévedtek ezen az úton, azt még jelezni se akarjuk. Mind abból a föltevésből indultak, hogy az őrülség oly hatással van a lélekre, mint a bor, az eltakart igazságot csalja ki belőle. De ennek ép az ellenkezője igaz. Ofélia nem volt ama oly kedvelt naivák közül való, kik semmit se tudnak, vékony hangon beszélnek, szemüket lesütik és csodálkozó szemeket meresztenek; ezt a tipust Shakespeare kora nem ismerte, mert nagy hazugság, mely csak frivol korban terem, hogy a romlott lelkeket az ellentét mesterkéltnél képével kellemesen ingerelje és izgassa. De Ofélia gyöngéd, tiszta lélek volt és Grillparzernek igaza van, midőn azt mondja, hogy a ki Oféliában nem ismeri föl az ártatlanságot, az kevés ártatlanságot látott.

De habár az egyes szók gondos vizsgálata sem tűri, hogy más szemmel nézzük, mégsem ez a betűkön való rágódás döntő. Sokkal fontosabb az egésznek a szempontja. Shakespeare más módon rajzolja Hamletet és Oféliát, mint legtöbb egyéb alakjait, sokat bíz képzelő erőnkre, de a képzelő erő nem csaponghat korlátlanul, Shakespeare megszabja útjának irányát. Csak két kérdést teszünk föl. Mi célja volna Shakespearenek a bukott Ofélia alakjával? Gyöngédebb, szebb alak

volna? Inkább fölkeltené szánalmunkat? Ellenkezőleg, akkor hazug, képmutató volna, megcsalná apját, kinek azt mondja:

Atyám, szerelmét úgy ajánlta, mint
Becsület és szokás.

megcsalná az egész világot, mely a letört tiszta virág bús sorsát siratja, akkor értelme nem volna, miért fogad szót atyjának, midőn ez megtiltja neki a Hamlettel való érintkezést. Akkor nem volna az a gyöngéd lélek, kit szeretője örültsége és apja halála lesújt. Akkor egészen érthetetlen volna Hamlet magaviselete, ki az ártatlan Oféliát megejtette és azután eldobja magától. Akkor ez a viszony nagyon is előtérbe lépne és Hamlet boszúját zavarná, a néző érdeklődését megosztaná. Valóban, a kik erre a gondolatra vetemedtek, nem ismerik a darab szerkezetét, alaphangját, főérzését.

És miért hallgatta volna ezt el Shakespeare? Ó, a ki mindent megmond és meg tud mondani, a mit meg akar mondani, miért bírta volna e körülmény fölfedezését oly későn születendő kritikusokra? Mi gátolta volna benne, hogy ezt velünk akár csak egy szóval is tudassa? Vagy van szüksége erre a körülményre és akkor tudassa velünk, különben nem ért a maga mesterségéhez, vagy nincs szüksége rá és akkor ne akarjanak a kritikusok önkényes regényekkel kiegészíteni drámáját. Shakespeare nem akarta Faust Gretchenjét rajzolni, mert akkor egészen más, szerelmi tragédiát írt volna.

Végül pedig, hogyan beszélhetne maga Hamlet a vele való párbeszédben Ofélia becsületességéről, hogyan mondhatná neki, légy bár oly szűz, mint a jég, oly tiszta mint a hó, ne menekülhess a rágalom elől. Hogyan mondhatná ezt ép Hamlet? És mondjuk-e újra: Mi válnék ez alak légius szépségéből, mely a darab sötétségén kersztül is átragyog hozzánk?

És most egy utolsó megjegyzésünk van e rendbeli elmékedéseink befejezésére, Láttuk, hogy Ofélia a cselekvény megindításában fontos szerephez jutott. Most, hogy ismerjük lelkét, valóját, sorsát, újra bámulhatjuk Shakespeare technikai művészetét is. A királynak Laertest fölötté gaz cselekedetre kell megnyernie: a költőnek el kell velünk hitetnie, hogy Laertes ráállhat a király ajánlatára. E czélra talán elég lett volna Polonius halála is; de Laertesben van egy, egyetlen egy szimpatikus vonás, sz, hogy hugát nagyon szereti; ki ne szeretné ily hugát!

Egy pillanatig, midőn Oféliát siratja, szinte szeretjük Laertest. Hugához való szerelme teszi érthetőbbé, emberibbé vállalkozását; később is a költő enyhíti lelke eltévelyedését. Így Ofélia valója és sorsa

Laertes elhatározására is, mint segítő indíték, hatással van. Semmi sem marad kapcsolatlan Shakespeare művészetében.

A cselekvény szerkezetében és a hangulatok menetében is nagy hasznát veszi a költő Ofélia történetének. Az előbbit már láttuk. Hamlet távozik Dániából, időköz támad, melyen a költőnek tartalom híján át kellene szöknie. Ofélia örültsége és halála és Laertes boszújának ennek folytán fokozott föllángolása így lesz a negyedik fölvonás alkalmas főtémája. És ezzel a hangulatok szövése is művészi lesz. A harmadik fölvonásban az érzések és szenvedélyek egész vihara zúgott el fölöttünk. De még borzasztóbb dolgok következnek majd: a boszú végrehajtása, a nagy vihar eget-földet rázó zenebonája. E nagy vihar előtt pillanatnyi csönd támadt és e csöndben megszólal Ofélia tragikus sorsának bús, de tiszta, szívet indító éneke. Megpihenünk és új erőt gyűjtünk. Áhítat száll lelkünkbe; legalább ez agy tiszta lélek fájdalom és öntudat nélkül halt meg és menekült a nagyobb veszélytől.

Csodálatos szeretettel csüngött ezen az alakján a költő. Még meghalva sem bocsátja el magától, sírjához is elkíséri. Ott találkozik a koporsójában nyugóval Hamlet, ott tör ki lelkéből az a szózat, melyet szinte megköveteltünk tőle, hogy szerette Oféliát. Ő tőle akartuk hallani, hallottuk és megkönnyebbülünk. Valamennyi virág közt, mely a szűz koporsójára hull, ez a legértékesebb; szeretve volt, mint megérdemelte, a mint őt kellett szeretni. És Ofélia sírja ihleti a költőnek legsajátosabb, legmegrázóbb jelenetét. Mindketten, kik Oféliát szerették, bátyja és szeretője, beleugornak az ő sírjába és viaskodnak egymással, hogy ki szerette őt jobban. Mily jelenet! A temető, a koporsó, a gyászkiséret, az udvar és a megásott sírban két élő ember életre-halálra szóló harcban. Mit akar a költő ezzel a jelenettel? kérdik a kritikusok. Azt nem észszel kell keresni, hanem érzéssel és fantáziával. A majdan beálló igazi halálos küzdelemnek előre vetett óriási képe ez: fantazmagoria, szimbolum, de a leghatalmasabb, melyet kigondoltak. Ofélia sírjánál jelenik meg a katasztrófa rémes árnyéka. Az ő testének földbe helyezése a pokol furiáit szabadítja föl.

*

Édes Ofélia! gyönyörű májusi rózsa, mely elhervadt, mielőtt nyílhatalott volna! Mint bús emlék élsz a lelkekben, mely mégis oly kimondhatatlanul jól esik; csupa fény sugar vagy, tiszta, de nem vakító sugar, mely finom hajnali ködön lépett által és légies, néma alakká szövődött. Nagy szélvész támadt körülöttem és kergette, tépte légies voltodat. Szépséges alakod megremegett, hajladozott, és sóhajtás szakadt ki kebledből, melytől könnyeink zápoként áradtak. És midőn szemünk ismét látni tudott, iszonyodva kereste nyomodat, szépséged foszlányait; hogyan

tudtál volna ellentállani e vad viharnak, melynek szerencsétlenül sodrába kerültél! De csodálatos dolgot láttunk. Te is a tiszták áldásában részesültél, fájdalmaidban megnemesültél, még légiesebbé váltál, még szebbé; sóhajtottál és sirtál; a vihar pillanatra elült és sóhajtásod dal-ként esendült meg; túlvilági zene volt, bús harmónia, tiszta, finom hang édes éneke, mely égnek emelkedett; és az ég felelt; az angyalok éneke fogadta és kísérte dallamodat és égi és földi hang soha nem hallott összhangban egyesült. Azután eltűntél és az angyalok fogadtak körükbe. És azóta is, ha emléked szivünkben kél, mintha annak a rejtelmes akkordnak visszhangját hallanók. És azóta is, te vagy a földön az ifjú szépség korai hervadása, mely nem panaszkodik, csak hervad, olyan, mint a gyermek, kinek nagy szeme oly fájdalmas megdöbbenéssel kérdi, miért kell annyit szenvednem, de csöndesen, megadással örökre besukódik.

★

ELNÖKI BESZÉD ALEXANDER BERNÁT SZÉKFOGLALO R. TAGHOZ.

Tartotta BEÖTHY ZSOLT.

Kedves társunk!

A Kisfaludy-társaság szabályai és szokása szerint az a kedves kötelesség jutott osztályrészemül, hogy székfoglalója bemutatása után átnyujtsam tagsági oklevelét. Kötelességemnek a régi barát szeretetével s mint e társaság elnöke, ennek köszönetével és üdvözlétével teszek eleget, mert Ön már írói pályája kezdetén, közel 30 éve, nemes kapcsolatba lépett társaságunk életével és munkásságával, midőn Madách «Ember tragédiájának» első beható fejtegetését nyújtotta, a világirodalom szempontjából Goethe «Faust»-jához való viszonyában.

Azzal a meggyőződéssel, hogy eddigi munkásságát köszönettel méltányló választásunkat szívesen fogadja, s hogy e választás úgy az Ön, mint társaságunk életében mindig kedves emlékü lesz: átnyujtom Önnek a tagsági oklevelet. (*Kivonatos közlés.*)

A MÁSODIK FOGLALÁS.

(Egy falusi pap naplójából.)

BENEDEK ELEKTŐL.

Éjféltre jár az idő, házam népe már rég lepihent, csak engem kerül a jőtevő álom. Lelkem háborog a mai nap történetén, s balsejtések nyugtalanítják a holnap miatt. Ó, édes istenem, kinek szolgálatában megöregedtem, mit kellett megérnem, hirdetvén igaz szívvel a te dicsőségedet, a te kifogyhatatlan jószágodat, a te mérhetetlen kegyelmedet!

Nem volt még a maihoz hasonló szomorú vasárnapom. Üres volt a templom, holott új zsenyére állott megterítve az Úrnak szent asztala. Üres volt a templom, holott Isten megáldotta határunkat. Megáldotta reménységünk s érdemünk felett.

Mi történt? Az én híveimnek jámborsága, Istenfélő szelíd alázatos-sága hova lett? Lelkemben megelevenülnek rég múlt idők nehéz napjai. Mikor porrá égett az egész falu, csak az Isten háza maradt sértetlenül. Az én híveim lelke nem háborgott a megpróbáltatások keserves napjaiban: alázatos, béketűrő szívvel fogadták a csapást, mit reájok mért Istennek sújtoló keze. Együtt sírtunk, együtt imádkoztunk. Szívünk egybeforrott a közös fájdalomban. Akkor a templom pitvarában is szorongott a nép. Most Isten megáldotta a határt s üres a templom.

A férfiak s asszonyok székében néhány serdülő fiú s leányka ült csupán. Nekik még újdonság az Uri szent vacsora: e pünkösdi ünnepén tettek vallást az ők hitökről. Fenn a karzaton egy pár elesett, elnyomrodott ember, kiket maguk bűne, sors csapása, emberek gonosz-sága kiforgatott a földi javakból; a kik e földön már nem remélhetik sorsuknak jobbra fordulását: minden reménységök a másvilágban vagyon. És ott ült a karzat alatt a vén Bedóné, a ki nyolcz gyermeket nevelt föl szive vérgén s most mind a nyolcz egymásra vet, ha kenyeret kér szegény. Aztán az én házam népe! Szegény papné! Neki sem volt még ilyen szomorú vasárnapja. Nem merte többé felemelni szemét, hogy egyszer megdőbbenve áttétovázott a székek üres sorain.

Lám, mi sem mutatja inkább lelkem háborgását, mint hogy megfeledkeztem az én hófehérhajú hivemről, Bán Mózes uramról, a ki pedig szemben ült a szószékkel, a székely huszár familiák külön székében. És Antal Klárikáról, az aranyparaszt kisasszonynak nevelt leányáról, ki fejét lesütve lépett a templomba, közvetlen Bán Mózes uram mögött. Ha jól szemléltem, mielőtt bejöttek, a templom pitvarának ajtajában Klárka elkapta a vén huszár kezét s többször megcsókolá. Megindító volt e jelenet. Ime egy öreg ember, ki nem kevésbé büszke arra, hogy az ő családja törzsökös család s míg körötte a jövevények, a jobbágy és zsellér ivadékok rég lehányták az ősi, az egyszerűségében szép viseletet, ő ruhájában, erkölcsében maradt a régi. Földjének javáról fakult írások bizonyítják, hogy századoknak során egyenesen szállott apáról-fiúra s anyja tejével szívta magába a büszke hagyományt, hogy ősei itt voltak e földön az első foglaláskor. S nemcsak a föld szállott apáról-fiúra, hanem a kard is. Az apát felváltotta a fiu, a testvért a testvér: így szolgálták a hazát a székely huszárok, a maguk paripáján, a maguk fegyverével. Az ősi földhöz keveset szereztek: jó, ha meg nem fogyatkozott. Ennek az öreg embernek csókolá meg a kezét, többször megcsókolá Antal Klárka, kiről méltán vélné az idegen, hogy földesúr az apja, holott a nevének alig említik Antal Dánielt: a falu határán messze túl is *aranyparaszt* az ő neve. Isten csak egy leány-gyermekkel áldotta meg Antal Dánielt, de annál bővebben áldotta meg földi javakkal. Az a testet, lelkét emésztő szomjúság, gyötrő éhség a földre, a tulajdonföldre, mi jobbágy őseiben s benne tehetetlenül forrongott: elemi erővel tört ki, a mint szabaddá lett a föld. Míg mások sírva vigadnak, ő mohón esett a földnek s mire azok ébredezni kezdtek a sírva-vigadás mámorából, körös-körül a hármashatáron, diadalmasan akasztotta ekéjét a földbe: silány, jó termő, mindegy volt neki, csak föld legyen. Mint a madár, ha rabság után újra kibonthatja szárnyát, úgy bontotta ki ő is a szárnyát azoknak az elnyomottan öröklött vágyaknak s ujjongott, ha le-le szállhatott egy darabka földre, mely tegnap még másé volt s ma már az övé. Itt is, ott is behasított s széles éket ütött a törzsökös székely familiák táblái közé. Ama táblák közé, melyeket az első foglalás idején, ennek-előtte ezer esztendővel foglaltak el a Benkők, a Bánok, a Bodák.

— Ez a három az ősi nemzetség, — mondá nekem több versen Bán Mózes uram. — A többi mind jövevény,

Önkéntelen elmosolyodtam ilyenkor. Azokra a családokra gondoltam, melyek két-három száz esztendeje származtak ide. Ezek is mind jövevények Bán Mózes szemében. Kitetszik abból is, — vitatja az öreg — hogy a földnek javából alig jutott nekik. Beleházasodtak a törzsökös familiákba, itt ragadtak.

Aztán jönnek a jobbágyok, a kikkel a másutt lakó földesúr alig törődött. A mint nem volt a ki robotoljon, a nemesi föld ugardon szégyenkezett, mignem a szükség eszébe juttatta a volt földesúrnak az addig kicsinylett ajándékot, mit talán Apaffy Mihály hajított oda egy jó ebéd után valamely ősnek: most mind e földeknek Antal Dániel az ura. Míg meg voltak a nagy uradalmak, ki törődött volna ezekkel a fincsancs földeskekkel? Mikor pedig az uradalmak felett megperdült a dob, eszökbe jutott, de nem azért, hogy új életet kezdjenek, ápolják szeretettel a keveset, a mi megmaradt. Sohasem látták, szívöket nem kötötte hozzá az a megható szeretet, mely könyvet sajtol szemünkből, ha meg kell válnunk a földtől, melyet az ősök verejtéke áztatott.

Most, hogy e kép a csöndes éjszakában végig vonult lelkemen, Mintha csöndesülne háborgásom, tisztábban látom a mai nap történetét s hogy Isten háza üres volt, nem fáj oly nagyon. Belátok hiveim lelkébe: ha Isten mér csapást reájok, sűrűn állanak vala az Úr asztala körül, a félholt is ide vánszorog, hogy részesüljön az Úri szent vacsorában. De az én hiveim lelke nem Isten ellen lázong: emberek gonoszsága zavarta meg elméjüket és szívöket. Ime, jól láttam, Bán Mózes uram is csüggedten, szinte komoran hajolt zsoltáros könyve fölé. Az ő nyolezvan esztendejével megérett a halálra s leolvastam arczáról a vágyat: vajha az Úr magához szólítaná. Ő már nem e világba való. Körülötte mindennek, de mindennek megváltozott a képe. Rendre fölülkerekednek a jövevények. Apró darabokra oszlik-foszlik az ősi föld. Hetyke kamaszok, kiknek a nagyapja még az ő szabad székel portájára menekült a katonafogdosás elől, de még az apjuk is nála ette a cselédkenyeret, most gálán járnak, mint hajdan a nemes úrfiak, tüntetően köszöntik: adjon Isten jó napot, *bátyám uram!* Ezek már mind gazdák. Jó, jó, hiszen áldja meg az Isten mindenkinek a kezemunkáját, a földhöz ragadt hadd gyarapodjék, de mindent ne ragadjanak el tőlünk egyszerre: a földet is, a tiszteletet is. Milyen kavarodás! A leányok üzik egymást a városi módiban: mint kisasszony. A hajokat nem eresztik le többé egy fonatba, nem kötik pántlikába, mind fölkerelik, csomózzák s tollas kalap alá rejtik legszebb ékességöket. Hát ez miféle világ? Hát ezt ki értse?

De hát szemmel láthatóan forrong a vén huszár lelke, látom, hogy szeretettel pihen meg Antal Klárikán, ki áhitattal merül imakönyvébe s kinek könybe borúl szép fekete szeme, midőn feléje nyújtom a serleget, mondván: légy hí mindhalálig s neked adom az életnek koronáját. Az ő karesü természetéről nem rí le a divatos öltözet. Úri leánynak nevelték, ott a városban jó családok között forgott, de míg ízlése finomodott, megőrizte a falusi egyszerűség báját, nem hidegült el a falutól, nem a népétől, szívében nem vert tanyát a nagyralátás s míg apja, anyja szötte-

fonta a botor terveket, ő csöndesen szinte észrevétlenül simúlt vissza a falusi élet egyszerűségeihez. Mint a hogy a kiáradt folyó lassan visszahúzódik medrébe s folytatja útját a föléje hajló fák árnyékában, ezt cselekedte Antal Klárika is s aggódva leste az égen gomolygó felhőket: Ó, Istenem, mi lesz vele, ha megered a zápor!

Alig serdülő leányka volt, mikor nevelőbe vitték, de már akkor nemcsak a virágos kertjét siratta, nemcsak az ő csendesen búgó, burukkoló galambjaiért sajtott a szíve: szerette a gyermekszív szerelmével Bán Gergelyt, ki akkor került haza a kollégiumból, mikor őt nevelőbe vitték. A falu népe az én utódomat nézte az eleven eszű diákban, de Isten másként akarta: egy nap temettem el Gergely apját, anyját — szomorú egy történet ez, minőről e faluban nincs emlékezés — s az öreg Bán Mózes, hogy el ne züllödjék az ősi föld, itthon fogta gazdának a Bán nemzetség egyetlen sarjadékát. Isten látja lelkemet, engem nem bántott, hogy már oly korán utódomnak emlegették Bán Gergelyt s igaz szívvel sajnáltam a derék fiút, kinek szép álmát a sors oly kegyetlenül foszlatta szét. De csalódtam benne, mert neki csak egy szép álma volt: Antal Klárika. Mit bánta ő, lesz pap belőle vagy nem, csak az övé legyen Klárika. Apja, anyja kelletlenül túrték eleinte a jobbagysarjadékkal való barátkozását, de az új idők szelleme észrevétlen hatalmába ejtette őket is s látván, hogy mások is megalkusznak az idők változásával, ők is megalkuvának. Igaz, hogy a templomban még mindig külön széke van a huszár familiáknak, külön a jobbagyoknak, de már a falu házán egy széket ülnek s mindennap tapasztalják, hogy a föld növekedésével együtt nő Antal Dániel becsülete. Igaz, hogy ők régi székely jogon választják a követet s Antal Dániel nem örökölte ezt a jogot, de im már ő is választ birtoka jogán s ez többet érő, mert az a kiváltságos jog megmegszűnik az öreg székelyek halálával, ellenben nem szűnik meg az Antal Dánielé.

— Hát Isten neki, — mondogatta a vén Bán Mózes, — ha megváltozott a világ, változzunk meg mink is, *a mennyire lehet.*

Ezt ő különösen megnyomta: *a mennyire lehet.* Ő maga élesztette Gergelyben a hajlandóságot Klárika iránt, mivelhogy az ő lelke látta a jövő képet. E képnek már mutatkoztak a körvonalai. Az első foglalásnak alig látszanak a nyomai, már csak öreg emberek regélnek arról, hogy ez a dülő ez-é, az a dülő az-é a familiáé volt hajdan. Új nevek kerültek a telekkönyvbe, erdön-legelőn kinek-kinek annyi a jussa, a mennyi a földje után megilleti. Vége a jó világnak, mikor nem vették számon, hány hold a földed s szabadon járhattál a rengeteg erdőben, fejszedet belevághattad akármelyik fába, prédálhattad a közvagyonot kedved szerint. A kié a föld, azé az erdő, a legelő. A korlátlan sza-

badságot felváltotta egy új fogalom, még a neve is olyan különös: *arány*.

— Arányosítsunk, — követelték a nagy gazdák. — Kiki a földje arányában élje az erdőt, a legelőt. Ez az igazság.

Aztán végigsüvített egy másik szó, hogy megreszketett belé minden szegény ember: tagosítsunk!

— A törvény is akarja s mi is akarjuk, — mondták a gazdagok. — Legyen egy tagban kinek a mi földje van. Csak így művelhetjük a földünket haszonnal.

— Elpusztulunk! — jajdultak fel a szegényebb rendű emberek. — Erdőből, legelőből kizártak, mozt még a kicsi földünket is elnyelik.

— Hát Isten neki! — mondotta Bán Mózes. — Úgy akarta ő szent felsége, hogy ezt is megérjem. Legyen meg az ő akarata.

Holott nem Isten akarata volt ez, hanem az Antal Dániel.

— Tudni akarom, mi az enyém s mi a másé, — kiabált Antal Dániel a falu gyűlésén. — Az én földemet ne tapossa más ember marhája. A hová a király nevében állítanak, oda állok: akár kicsi, akár nagy, akár rossz, akár jó, csak tudjam, hogy az enyém.

Voltak néhányan, kiknek szíve szerint beszélt Antal Dániel. A kik rég foglalkoztak a második foglалás gondolatával, de félenken elrejtették szívök titkos vágyát. Ám a nagy többség, a szegényebb rend, mintha csak a vészharang kondult volna meg, képéből kikelten, ordítva, átkozódva gomolygott az aranyparaszt felé. Mint a jégeső, úgy csapódtak Antal Dániel arczába a válogatlan, csontig sebző szavak:

— Te paraszt! — Hol volt a földed negyvennyolcz előtt? — Hol volt az erdőd? — Hát a legelőd? — Még nem laktál jól földdel? — Mindegy, ugy-e, hol kapsz földet? — Nekünk nem mindegy. — Az én földemet nem eszed meg. — Az enyémet sem. — Fogjad, vágjad, hajtsd!

Az ablakon át menekült Antal Dániel a nép dühe elől, többet nem is járt el a falu gyűlésére. De makacs lelkének szándékát csak megacélozta ez a megaláztatás, — csak azért is úgy lesz, a mint én akarom, — fenyegetődzött az aranyparaszt s im egy napon feltűnt a határon egy háromlábú mérő masina, egyre mögéje bújt egy úr, be-be-nézett az üvegjén, aztán jegyezgetett.

— Mérik a földet! — jajdult fel a szegényebb rendű emberek megdöbbenése.

És ettől kezdve mind üresebbé lett a templom.

Günyos, csufondáros szavak repültek a mérnök után.

— Mit akar azzal a kecskelábbal, uram?

Ezt a nevet találták ki a földmérő masinának.

Aztán találtak nevet a mérnökre is. Azzal köszöntötték egymást: Volt-e már kied a *Négyszemközt* inzsellérnél? Mennyit fizetett neki?

Mivelhogy a kerék is jobban forog, ha megkenik a tengelyt, mind többen-többen beszéltek a mérnökkel — *négyszemközt*. Ő maga adta ezt a nevet az atyafiak szájába.

— Most nem érek rá, jőjjön máskor. Majd beszélünk *négyszemközt*.

Mint a hogy nem titkolták, ki hány forintért adta el a lelkét a követválasztáskor, szinte dicsekedtek a módosabbak: az én fejem már nem fáj. Derék, fáin úr *Négyszemközt* inzsellér úr. Ha már úgy van, a hogy van, ha már a törvény törvény, az ellen hiába küzdünk, hát legyen úgy. A ki birja, marja.

A szegényebb rendűek tehetetlenül nézték: mint mérik el talpuk alól a földet. A mi eddig köz volt, a gazdagok kezére jut. A mi kevés földjök van itt-ott, egybe mérik ki, valahol megszé, a határ szélén. — Hát ezzel mit kezdünk? Kell a kutyának! Itt hagyjuk! Egyék meg azt is. Megyünk Oláhországba.

A vén Bán Mózes hallgatag nyugtalansággal szemlélte a nagy felfordulást. Ő is beszélhetett volna *négyszemközt* a mérnökkel, de piszoktól irtózó lelke nem engedte azt. Az unokája folyton tüzelt.

— Megcsufolnak minket, nagyapám uram. Tudja-e, mi készül? A kertünk lábjától a meddig a szem ellát, mind Antal Dánielnek mérik ki. Azt a földet, mely a Bán nemzetségé volt, mióta a világ — világ lett.

Mondta az öreg csöndesen.

— Már nem a miénk egészen, fiam. Másoknak is van földje ott.

— De nekünk van ott legtöbb ma is. Minket illet ez a hely s nem Antal Dánielt. Menjen másuvá. Van még föld elég.

Mosolyogva csitítá az öreg a heveskedő ifjut:

— Úgy van jól, a hogy van. Avagy nem az Isten kormányozza-e az inzsellér kezét, mikor a Bán nemzetség ősi földjét méri ki Antal Dánielnek? Így kerül vissza mind egy talpalatig, a mi hajdan a mi nemzetségünké volt. Még több is.

— Vissza bizony, de nem nekünk, hanem a *Négyszemközt*nek.

— Mit ebegsz, te fiu? Mondjad csak még egyszer, jól hallottam-e?

— Mondom, nagyapám uram, az a föld *Négyszemközt*re néz. Reám nem. Az én dolgom (szerelmet kellett volna mondania, de ő csak dolognak mondotta) álomlátás volt, egyéb semmi.

— Hiszen, ha jól szemléltem, szeret téged az a leány.

— Az a leány! S haj, Istenem, hát én hogy szeretem! De hiába, meghült a levegő, nagyapám uram. Leesett a dér időnek elötte. Akkor esett le, mikor az a czudar átlépte az Antalék küszöbét. Hát egyszer

csak mit látok? Látom, hogy Klárika félve veteget egy-egy szót nekem. Az apja csak kurtán ümmöget. Az anyja áradozva dicséri Négyszemközt urat. Hogy azon igazán meglátszik a tanulás. Az már fáin uri ember. Klárika el-elfordult, ha szerét ejthette, kiosont a házból s kisirt szemmel jött vissza.

— Ugyan, ugy-e?

— Úgy, nagyapám uram, úgy. Többet azóta nem voltam a házuknál. Nem is megyek, ha beleszakad is a szívem.

Ő csakugyan többé nem lépte át Antal Dániel küszöbét. S csak nagy ritkán találkozott Klárikával is. A mezőn, az utcán, a templom előtt. Mind a ketten kerülték a találkozást, jóllehet szívök emésztő epedéssel vágyódott egymásért. Az ifú lelke forrongott: kerülve kerüllek, ne mondhasa a világ, hogy általad akarom visszeszerezni az ősi földet. A leány szíve vergelődött, mint a megsebzett madár: hiheted, hogy másé tudjak lenni? Vagy a tied, vagy a halalé!

Ezt olvastam le Antal Klárika arczáról, midőn feléje nyújtottam a serleget. Ezért intéztem hozzá az ige szavait: Légy hű mind halálig s neked adom az életnek koronáját.

A templomból együtt mentünk hazafelé. Bán Mózes uram s Klárika szótlánul mendégéltek mellettem s nyugtalanul tekingettek egy irányba. A koresma felé. Az tele volt. Messze kiverődött a bódult fejű, keseredett szívű emberek zürzavaros lármája. Átok, szitok, fenyegetés. S hogy a koresma elé értünk, nagy tömegben zudultak ki az ajtón ingatag járású, hadonázó emberek. És láttam, a mint megrettenve áll meg Bán Gergely, arczát vöröstre festi a szégyen s vissza akar huzódni a tömeg mögé.

Szólítja a vén huszár:

— Gergely, gyere haza!

Gergely nem hallja a hívást, nem akarja hallani.

A hosszú Rofaj felénk tántorgott s magyarázta, hogy Gergely nem mehet haza. Ő a szegénység vezére. Ő nem hagyja a nép jussát. Nagy, széles tenyerét rátette Klárika gyöngé vállára, ki reszketve simult a vén Bán Mózeshez s vigasztalta, hogy ne féljen semmit. A Négyszemközt inzsellért fejbe verik, mivelhogy ott nem sántul meg, de az ő apját nem bántják, csak ne tegye a lábát arra a földre, a mely őt meg nem illeti.

Alig tudtunk megszabadulni Rofajtól. Klárika sírva borult Bán Mózes karjára. Gergely pedig ott állott a koresma pitvarában, két kezébe temetve arczát . . .

— No, no, csendesülj édes leányom, — motyogott a vén huszár. — Jó az Isten, mindent jóra fordít, ugy-e tiszteletes úr?

— Istené a dicsőség, — mondtam meghatottan. — Ő fordítja jóra a rosszat, ha mi gyarló emberek gyengék vagyunk arra.

Klárka megcsókolta mindkettőnk kezét. S bucsúzáván, ugy a szivéből rebegte:

— Édes, jó tiszteletes uram, imádkozzék érettem. *Ő érette is!*

E nap történetét itt lezárom. Testem, lelkem fáradt, nem birom a tollat. Mintha temetésre hívó harang kongását hallanám. Istenem, Uram, vajjon mit hoz a holnap?

*

Egy hete mult, hogy naplómbe az utolsó szót beírtam. Most újra, meg újra olvasom a végső sorokat. Hát csakugyan hallottam a harang temetésre hívó kongását. Mi történt? Oly nehezen tudom elosztatni gondolataim zürzavarját. Egy bizonyos: Megtörtént a második foglalás. S nem álom, de szörnyű valóság, hogy vértől piros a föld. Még fülemben cseng a gomolygó tömeg éktelen lármája, látom a félelmesen villogó kaszákat, hallom a férfiak vad káromkodását, asszonyok jajgatását, a mint megjelennek a törvény urai, hogy kioszszák a földet — a király nevében!

Sápadtan, reszketve húzódnak meg a törvény urai mögött azok a kevesek, kik nyerne a második foglalással. Nyertek volna becsületes úton is. De mind azt mondta magában: ha lehet csavarintani az igazságon, miért ne csavarintsak? Mindig mondtam s mondom: nincs rossz törvény, csak az emberek rosszak. S ha nem nézem papi palástomat, élére állok magam is ennek a szegény, nyomorú népnek, mely nem a más földjét akarja, csupán a magáét! Szivembe nyilallott minden szó, a mint a távoli morajból élesen becsendült a parókiára.

— Itt a mellem, csendőr, lőjj belé!

— Ez az én földem, igaz-e?

— Erdő nincs, legelő nincs!

— Mindent lenyelnek a gazdagok!

— No, élj meg!

— A király nevében . . .

— Erről nem tud a király!

— Menjünk a királyhoz!

— Hé, Antal Dani, bujj elé!

— A király nevében . . .

Akkor előkerült a törvényhíró háta mögül Antal Dániel. Körülötte állottak a csendőrök, lövésre készen. Fenhéjazva hiáltott:

— Itt vagyok! Itt is maradok! Ez a föld az enyém! Még az ég is fölötte!

— Ez a föld!? — ordított Bán Gergely. — Ez a föld!?

Száz meg száz kar emelkedett föl egyszerre, összegomolyodott ellenség, jó barát. És hallottam a szívettepő sikoltást : Gergely! Gergely! megállj!

És mintha láttam volna párját védő madár szárnya rebbenését : ehhez volt hasonlatos Antal Klárka. Ó, mit gondolsz, kis gilicze, talán gyöngö testeddel akarod megvédeni a te veszni indult társadat? . . .

Igen, igen, mintha láttam volna párját védő madár szárnya rebbenését.

Aztán löttek a csendőrök. És következék erre halálos csönd, pillanatig tartó halálos csöndre vad üvöltés, átkok, szidalmak fergetege, mely ezer jajt kapott a szárnyára s úgy üvöltött végig a határon. Már ott vagyok én is az összekavarodott tömegben. Ereimben megfagy a vér: ott fekszik Antal Klárka a földön, a vértől piros földön. Odébbat áll megtörtén, holt halványan Bán Gergely, bambán mered szeme a földre, nem látja, mint rakják kezére a bilincset. Egy könnye sincs azért, ki érette halt meg, felfogván testével a neki szánt golyót.

Hová lett az emberek szívéből a gyűlölet? Imé, ha telhetetlen volt Antal Dániel, szörnyen meglakolt. Övé ez a rengeteg föld — s ezt mind oda adná egy szóért, egy mosolygásért. Apa, anya, ráborul a halottra : kelj fel, kelj fel, édes lányom, ékes gyöngyvirágom! — Nyisd fel a szemedet én gyönyörűségem! — Nem kell sem ég, sem föld, csak szavadat halljam! — Mosolyogj még egyszer az édes anyádra. — S az édes apádra!

Százszor szólogatják, ezerszer csókolják : nem nyitja fel szemét, nem mosolyog többet. A mi szép volt rajta, a mi jó volt benne, mind elészámlálják. Angyal volt ő, angyal. Harmat hullása volt a születése is: még fájdalma sem volt! . . . Halljátok, emberek?! Harmat hullása volt . . . Madárnak sem vétett — igaz-e, emberek? Madárnak sem vétett . . . Az ő halála lesz bűneink váltsága, — halljátok, emberek? Bűneink váltsága . . .

Csöndesen mormolták mind, kik körül álltak : bűneink váltsága . . . bűneink váltsága . . .

★

ELNOKI BESZÉD BENEDEK ELEK SZÉKFOGLALO R. TAGHOZ.

Tartotta BEÖTHY ZSOLT.

Kedves társunk !

Alapszabályaink 20. §-a értelmében most elhangzott székfoglalójának meghallgatása után, át kell adnom önnek tagsági oklevelét. Megválasztásával s ez oklevéllel hosszú, önzetlen és érdemes munkásságot tüntetett ki a társaság. A székely faluból, melyben önnek bölcsője ríngott, nemcsak jó magyar nyelvét hozta az irodalomba, hanem sokat annak a léleknek vonzó és tisztos vonásai közül is, melyet ez a nyelv tolmácsol. Elhozta annak a földnek, népének, költői világának igaz szeretetét. Ez eltéphetetlen frigynek évtizedek buzgó munkájával adta bizonyosságát, érdemesen és lankadatlanul fáradván ama népköltés emlékeinek megmentésén, gyűjtésén, kiadásán és terjesztésén, melynek egyik terméke volt az ön bölcsődala. Elhozta, még pedig eredeti elbeszélő műveit és jellemzően átható erőben hozta el szülőföldének tiszta, üdítő, erősítő erkölcsű levegőjét. Költészetének főleg ez a vonása az, a minél fogva elmondhatjuk, hogy az a vonalom, melylyel az ön írói egyéniségét nagy számú barátai környezik, nemcsak önnek, hanem nekik is tisztességükre szolgál. A magyar nép költői ideálja és a magyar nép erkölcsi ideálja : ezek az ön írói pályájának vezetői. Maradjon hű hozzájuk s a míg buzgósággal igyekszik ápolásukra a nagy magyar közönség szívében : oly biztosan vezessék pályáját sikerről sikerre. Magam és társaim nevében baráti örömmel, szíves szeretettel köszöntöm önt közöttünk.

V.

EMLÉKEZÉS ELHUNYT TAGOKRA.

CZUCZOR GERGELYRŐL.

(Születésének századik évfordulójakor.*)

VADNAY KÁROLYTÓL.

«Tehetség, rang, érdem tekintetében volt elég különbség köztünk, de a lélek egyforma volt bennünk.»

Ezt a jellemző vallomást az «Auróra-kör» íróiról és a Kisfaludy-
emlék-társaság alapító s első tagjairól az az erős magyar érzésű költő-
szerzetes mondta nekem, ki látogatásom előtt négy esztendővel szaba-
dult meg kufsteini zord bilincsétől, melyet — mint Toldy Ferencz a
meghitt barátság mindenre kiterjedő gondosságával összeszámította —
nyolczszáznegyvennégy napig kellett kezén, lábán viselnie egy forra-
dalmi költeményeért.

Jól esett látnom, hogy a rámért kínszenvedés csak testét csigázta
el némileg; a lélek benne törhetetlen maradt. Az ő munkakedvét, hitét,
kedélye derűjét az a szörnyű vihar sem bírta kioltani, melytől erős vá-
rak és emberek romokká váltak, köztök azon szerencsétlenebb pályá-
társa és barátja: Bajza József, kit ugyanebben az időben gyakran láttam
lassú járással, elborult arczczal, fénytelen szemmel, a mint neje az
utczák napfényes oldalán sétára vezette. Élő rommá lett, mióta honát
örökre veszve hitte.

Czuczor Gergely nem tudott lemondani a nemzet jövőjéről, a mint
nem tudott végkép a *Szózat*nak lelki elborultsággal falura vonult költője
sem, ki még a kétségbeesés dythirambikus énekében is bizott a majd
még egyszer eljövendő «ünne»-ben. Czuczor e zord időben is a régi
maradt: a fajszeretet csüggedetlenje s magát is, másokat is azzal buzdí-
tott: ha a harci kard kiesett is a magyar kezéből, megmaradt legjobb
fegyvere: az anyanyelv, s lásson mentül serényebb munkához költő és
tudós, hogy e fegyvert köszörülje, élesítse, fényesítse.

* Fölvastatott a Kisfaludy-Társaság 1900 december 19-diki havi
ülésén.

Benne csak a poétai munkásság kedve apadt meg. Pedig az en nála tett tisztelgésem oka az a megbízásból eredt kérelem volt, hogyha megint ír költeményeket, azokból legalább egyet engedjen át az akkori szépirodalmi napilapnak, melyet a szabadságharcz leveretése után egy-kori jó ismerőse, íróháza: a *Tisztújítás* szerzője a legszomorúbb év utolsó hónapjában indított meg.

Czuczor nagy részvétellel beszélt az elhunyt társáról s azután kesernyés mosolylyal mondta:

— Tehát, kedves öcsém! verset kérsz tőlem. Azt én már nem szoktam írni. Fiatalkorunk boldog termése az, mint a jáczint és tulipán a verőfényes tavaszé. Mikor abban a verőfényben jártam: írtam én is verset, sokat és sokfélét. De az már régen volt. Akkor még a novellát is megpróbáltam egyszer. Midőn jóval később újra elővettem a lantot, akkor — mint ti is tudjátok! — egy költeményért nagyon megégettem a kezemet, mert a hazafiság oltárán a tűz akkor a vihartól tűzi veszedlemmé vált. A kapott sebek most is látszanak a karomon. Nézd! Most már, fiaim, ti verseljétek, novellázatok, még pedig jobban, szebben, mint mi tudunk, mert az csak az igazi öröm, ha a fiatalok mentül előbb el tudják feledtetni előregült elődeiket. De azt ti magatok ne feledjétek el, mit a széphalmi öreg mondogatott, mikor az új írók műveit dicsérve olvasták neki: — könnyű most a pályát serény lábbal és több eredményvel futni a sima ösvényen, melyen mi, míg meg nem törtük, még csak mászni bírtunk!

Kissé elgondolkozott s majd folytatá:

— Azt ne higyétek azonban, hogy most már én ölbe tett kézzel élvezem e visszanyert szabadságot. Tíz év óta folyvást az akadémia *Nagy Szótárán* rágódom. Elég munkát ad ez nekem, mert majd minden szó magyarázatán folyvást kell javítani, bővíteni. Ezzel az ember nem is készülhet el soha. Olykor fönnakadok. Nézd, mily halmaz kézirat pihen most is az íróasztalomon. Mellettök én magam csak ritkán pihenhetek.

A beírt lapok mellett megpillantám Plautus egyik kitárt kötetét.

— Ime, — jegyzém meg — a vidám költészet a komoly tudomány tőszomszédságában!

— Ott van, mert nem egyszer szorulok rá, — felelte. — Midőn a szófejtésekkel nem boldogulok, fáradt elmémet meg-megfűrésztöm a classikus vígjáték üdítő jeleneteiben. Sőt olykor meg is próbálom fordíogatni.

Kaptam az alkalmon s fölszóltam:

— Talán ezekből kaphatnánk mutatványt.

— Kell is az ilyen divatból kiment ócska dolog a ti olvasóitoknak! Nem a világ számára foglalkozom én ezzel. Magánkedvtelés csupán.

Meg akarok győződni: vajon ez a mi páratlan szépségű és eredetiségű anyanyelvünk képes-e az ó-római elmésségek kifejezésére is. Ha egy-egy sor sikerül, örülök, mint nyelvünk diadalának. De még többször gondolok Vörösmartyra, ki minden érzés és hangulat kifejezésére meg tudta találni a hangot és színt. Ő tudna csak jól boldogulni Plautussal, ő, ki a *Csongor és Tündét* írta, mely több fényszínt játszik az opálkőnél is. Csakhogy neki több kedve van most átkozódni a szerencsétlen *Lear királylyal*, mint hetvenkedni a vidor *Miles gloriosussal*! Valaha latinból is fordítgattam én eleget; kiadtam magyarul Cornelius Nepos munkáit és Horatius híres levelét a költészetről. Sőt a kufsteini lassan múló napokat is azzal rövidítgettem, hogy lefordítám a pannonhalmi breviárium latin himnusait és a Tacitus *Germaniáját*.

— Legyen folytatásuk Plautus, — jegyzém meg, bátorságot mérítve a tiszteletreméltó szerzetes-költő beszédességéből.

— Nem, öcsém! Most már vége a kalandozás idejének. Most már, mint a virgonczságot veszített férjnek, illik beérnem az egy élettárral, kinek hűséget fogadtam. Most már egyedül a *Nagy Szótáré* vagyok, bár nem mindig élek békén vele, mert nehéz természetű s nem mindig enged a kívánságomnak!

E régi találkozás kitörülhetlen képe elevenül föl és az akkor halott s még aznap följegyzett szavak visszhangja csendül meg emlékezetemben: midőn a Társaság asztalánál ülök, arra hivatva, hogy Czuczor Gergelyről — születése századik évfordulójának alkalmával — a kegyelet szavait hangoztassam. Igen, hivatva vagyok a szónak abban az értelmében, hogy e kötelesség teljesítésére az elnökség hívott föl.

Készséggel illet vállalkoznom rá, mert a Kisfaludy-Társaság elődöktől örökölt nemes hagyománynak hódol, valahányszor rég elhunyt költők és széptudományi írók érdemeit ünnepli. Keletkezésének története is kötelezi erre. Alakulásakor emléktársaság volt, hogy közadakozás útján kiadja a nagy tevékenységű és termékenységű Kisfaludy Károly műveit és szoborban véssesse ki arcvonását és e mester állandó emlékezetére vette föl annak nevét, kinek sírjánál Czuczor Gergely gyászódában jól írta; «éle sokat, ha nem is sokáig».

Társaságunk legelső igazgatója, ahogy akkor az elnököt nevezték: a mesemondó bölcs Fáy András az alakuló közgyűlésen kijelenté, hogy «barátság és hála alkotta az egyesületet», mely alkalmat kíván nyújtani arra, hogy egyrészt visszaemlékezéssel, majd művek kiadásával, az «elhunyt érdemesek», másrészt pályaművek osztásával az élő jelesek közmegegyezés jutalmában részesüljenek. És ugyanó a harmadik közgyűlésen, 1840 február 6-dikán megnyitó beszédében irányadólag hangoztatta az irodalmi kegyelet szükségét, mert — úgy mond — a magyar

irodalom az a pálya, melyen az egyest hamarabb elfelejtik, mint másutt bárhol. De ezt a gyors fejlődés okozza, mivel természet rendje, hogy a fejlődés ragyogóbb csillagai elhomályosítják a kisebb tehetségeket s így koruknak csak kevés irodalmi bajnoka kerül a későbbi maradék elé el nem homályosítva; azonban a kisebbek egykori érdemeinek is élni kell, mint minden jónak és nemesnek, mi a haza oltárára letétetett.

E fenkölt, üdvös fölfogásból eredt a hagyományvá vált szokás, hogy e Társaság sohasem hiányozhatik koszorújával és hálájával onnan, hol úttörő jeleseknek emléksobrot emelnek, születésök helyén emléktáblát állítanak, vagy érdemök följújtása végett nagyobb jelentőségű ünnepet rendeznek. Azok dicsőítésére pedig, kik a hazai irodalom állandó csillagaivá váltak, maga tart nagyobb szabású ünnepeket, mint tartott közelébb is azon halhatatlan költő és nyelvűvész tiszteletére, ki a nemzeti újjászületés hajnalán a régi dicsőség énekével tespedő álmából serkenté föl a magyart, s a költészet minden ágában tündöklő művekkel hatalmasan hatott szépirodalmunk fejlesztésére és az összes magyar értelmiség önére, hazafiságára.

Az emlékezetére országszerte rendezett ünnepek lelkesedése folyvást viszhangzik s naponként följul az általános áldozatkészségben, melylyel a nemzet régi tartozást óhajt leróni azzal, hogy e dicső költőjének emléksobrot állítson az ország szívében: a fővárosban.

És engemet most nem ok nélkül környékezhetne az az aggodalom, vajon nem fogják-e némelyek magokban azt kérdezni, hogy ily országos ünnepek aligmúltán, szintén százados évforduló czímén, mint bátor-kodom fölemelni szerényen égő lámpámat, hogy ennek sugarait kisebb-rendű költő horpadt sírjára vessem.

Nem, tisztelt Társaság, ettől az aggodalomtól megmentenek azok a nemes szavak, melyeket emlékezésem elején Czuczor Gergely élő ajakáról idéztem:

«tehetség, rang, érdem tekintetében volt elég különbség köztünk, de a lélek egyforma volt bennünk!»

Nem is érezhetem föladatomnak, hogy ezúttal összehasonlító irodalmi tanulmányt, szépművek elemzésével álljak elő s költői tehetségek hőfokait mérjem. Lelkesítőbb arra tekinteni, mi az egy czélra törekvés nemes munkájában a különböző tehetségeket úgy összekapcsolta, mint a hogy az összhang cultusa a különféle hangszerek kisebb-nagyobb művészeit egyesíti a vezérlő karnagygyal.

A Vörösmarty Mihály és Czuczor Gergely (keresztlevele szerint: István) születését csak tizenhat rövid nap köze választja el. Mindkettőjük bölcséjét ugyanaz a két égi nemtő látogatta meg: a költészet műzsája és a hazafiség geniusa. Homlokuk mind a kettőtől meleg esőket,

de a csókban nem egyforma ajándékot kapott. Az andódi szalmafedelű, de tiszta jobbágy-ház bölcséjébe élénk költői tehetség, a nyéki gazdasági hajlékába pedig lángész jutott ajándokul. Szellemi pályájok iránya azonban egy lett, fölfelé vezető ösvény, melyen hogy melyikök emelkedék magasabbra, az főkép a képzelem és művészi erő nagyobb mértékétől, de részben az élet körülményeitől is függött.

Sajátos esetleg, hogy midőn fölserdültek s egyikök kolostorba került kispapnak, másikok pedig előkelő család kastélyába nevelőnek, költői becsvágyok ébredésekor ugyanegy mécs szerény világánál gyujtották meg a bennök rejlő epikai tehetséget, melylyel már első álmódzásaik középett is a régi magyar dicsőség, a hősi előkor diadalmas hőseihez szerettek fordulni. Egymástól távol, alkalmasint egy időben olvasták a *Hébe* nevű 1823-diki zsebkönyvben aranyos-rákosi Székely Sándor erdélyi unitárius papjelölt *Székelyek Erdélyben* című három énekű, nagy tárgyat rövidbe foglaló, hexameteres hőskölteményét. Nem a hexameter classikai versformája ragadta meg őket, hisz ők ismerték azt jól; hanem az, hogy e műben a küzdő magyar elődök nem az ó-görög Olympos hagyományos idegen isteneivel, hanem a magyar hitrege — részben keleti példákból kieszelt — emberfölötti hatalmaival állnak kapcsolatban. Czuczor is, Vörösmarty is e műtől kaptak buzdulást. Említésre méltó, hogy a melyikök a képzelet szárnyalásában és alakító erőben kisebb mértékkel volt megáldva, elébb mert belefogni a munkába. A neki-hevült kispap, ki eddig a kötelességérzet nagy szorgalmával csüngött kolostori tantárgyain, nyugtalanul tette félre latin classikusait, melyekből oly sokat és sokszor szeretett szavalgatni; sőt Gvadányi verses históriába és a *Himfy dalaiba* sem pillantgatott már annyit, mert a benne ébredő lelki tűz nem hagyott neki békét. Folyvást előtte lebegtek «Hunnia rettenetes karu hősei», vezérökkel, «a harsánykürtű Lehel»-lel, kiknek a németeken 910-ben vett diadalát óhajtotta megénekelni. Olyan lázassá lett benne az alkotás szomja, hogy betegen került a kispapok kórházi szobájába. Ápoló órét addig kérte, míg ez nagy csomó tiszta papírt és néhány írót juttatott kezébe. Ekkor kezdte írni titkon, éjjel, midőn nem háborgatták, az *Augsburgi ütközetet*. Mihelyt megírt belőle egy csomót, lelki szomjának csillapodtával visszanyerte nyugalmit, sőt egészségét is. Egyszersmind közölte művét néhány kispap-társával, kik ekkép első olvasói és bírálói lettek. De nem bíralták a művet, hanem lelkesültek tőle, részleteit megtanulták, magok közt versenyezve szavalgatták s büszkék lettek huszonkét éves társukra. Mert a pannonhalmi kolostor ekkor már nem csupán a hit és tudományok ősi hírű csarnoka volt, hanem egyszersmind pár évtized óta a magyar költői irodalom melegágya is. Mikor egy irodalmi férfi látogatta meg a ko-

lostort, a beöltözni készülő ifjak szavaltak előtte az új műből s dicsekedve mutatták be neki annak íróját. E látogatónak is megtetszett a mű s elkérte annak kész íveit, hogy a fővárosban megmutassa Kisfaludy Károlynak, ki már akkor a fiatalabb írók vezére volt. Czuczor a szerénység félelmével várta aztán az eredményt, mígnem aggódó kétsége nagy örömmé lobbant, arról értesülve, hogy Kisfaludy kedvvel, örömmel fogadta a művet, olvasgatott belőle társainak, a szerzőnek pedig följajlotta barátságát, egyszersmind a hősköltemény mentül elébbi befejezésére buzdította. Aztán csinos kép kíséretében közölte is az egészet az 1824-diki *Auróra*-ban. Így történt a Czuczor Gergely fölvatása hazai szépirodalmunkban. Ezért írta ő mesterének, első pártfogójának korai elhúnytakor, gyász-elégiájában, mély bánattal és hálával e saját múzsájához intézett pár sort :

Ő nyujta lantot néked, *első,*
Ápola ő sűrűgő kezekkel».

Ugyanegy időben, de még minden nyilvános tudomás nélkül készült a fiatal Vörösmarty gazdagabb képzelemmel, magasb szárnyalással és művészibb nyelven írott első eposa, szintén régi dicsőségről, Hadur párduczos hőseiről. Őt a honfoglaló vezér alakja nem hagyta nyugton. Ezzel akart lelket önteni a hajdan erős, de romlásnak indult magyarba : «Nézz Árpádra, magyar, ki hazát állíta nemednek !»

E korszakias hősköltemény a Czuczoré után, később jelent meg ; de mihelyt napvilágot látott, minden tekintetben ez lett az *első* a megújhódó magyar epos területén, azonnal erősen hatva az irodalom barátaira s még inkább magokra az írókra, köztök különösen az *Augsburgi ütközet* megéneklőjére is, ki minden legkisebb szűkkeblűség nélkül hajolt meg a hatalmas erő fénye előtt s örült, hogy a mű, becsével és hatásával, annyira túlszárnyalta az övét. A ki csak kisebb körben próbálgatta ébresztgetni az aléltság álmában pangó magyart, bámulta a költőt, ki egyszerre föl tudta ébreszteni a magyar értelmiség java részét, s mire sem volt büszkébb, mint hogy ez új költőnek csakhamar benső barátja, utóbb pedig nem egyszer és nem egyben hűséges dolgozótársa lehetett.

A maga első hőskölteményére azontúl keveset tartott. Azt mondta rá : «alant» jár és csak «folytonos kardesörtetés». Toldy Ferencz serkentésére ugyan jelentékeny javítással átdolgozta még a második kiadásra ; de arra, hogy poétai művei közt harmadszor is közzé tegyék, még e meghitt barát sem tudta rá bírni. Epikai tollát azonban még nem tette le, sőt az 1828-ban megjelent *Aradi gyűléssel*, szerkezetben, tartalmában és a nyelv festői hatásában, jelentékeny emelkedés bizonyosságát adta ; az 1832-diki *Boton*-ban pedig a hősi mondát a szerelem romanti-

kájával is érdekesen tudta gazdagítani; de már az epikai főművéül kiszemelt *Hunyadi Jánost*, melynek festőibb leírásai végett az alsó-dunai színhelyeken utazást is tett, a harminczas évek közepén egyszerre félbe hagyta. És ennek nemcsak külső okai voltak: betegség és a tanári állásában előfordult változások, hanem a benső meggyőződésében beállt fordulat is. A népből eredvén, mert atyja jobbágy, még pedig a jobb sorsra méltó magyar jobbágy példaképe, anyja pedig noha nemes, de szegény családbeli származás volt: Czuczor Gergely egész lelkével csüggett az új szabadelvű törekvésen, melyet Széchenyi István hatalmas röpiratokban hirdetett, hogy tudniillik a köznép fölszabadtásával Verbőczy populusából igazi teljes nemzet legyen; továbbá örvendezve értesült, hogy az országgyűlés szabadelvű nagyjai, köztök Deák Ferencz, egyre erősödve hangoztatják az úrbériség szükséges reformját; mivel pedig Bessenyei óta az újtási eszmék hirdetésében a költők rendesen megelőzték a politikai szónokokat: az *Augsburgi ütközet* énekese rendjén valónak érezte, hogy költészetünk most már hangban, lélekben a néphez, a népiesség bő kútfőjéhez forduljon. Mikor aztán az írói körökben fölmerült a kérdés; mely fölött utóbb az *Athenaeum* hasábjain is vita folyt, hogy vajon korszerű-e az epos, főleg pedig a classikai verselés alakjában: Czuczor igen hajlandó lehetett «nem»-mel felelni. Petőfi és Arany előtt senkisé ismerte oly közvetlenül a köznép életét, dalait, meséit, közmondásait és tréfáit, mint ő. Iskolai tanulmányai és a megkedvelt classikai példányok megszerettették ugyan vele a hexametert és a régi ódaformákat, de magyar szívében és fülében mégis csak élénkebben csengtek falunk törül metszett dalai. Természetes tehát, ha teljes kedvvel jutott arra a meggyőződésre, hogy a nemzeti műköltészet minden ága nemcsak magyar tartalmat, lelket kíván, hanem magyar versformákat is.

Így lett a harminczas évek közepén a népelet tükrözése az ő költői tevékenységének főága s általában összes munkásságának legbecsesebb, legmaradandóbb oldala. Száznál jóval több dala és egyéb népies verse maradt ránk, köztök igazi gyöngyök, melyek maig sem vesztek értékekből, például a *Falusi kis leány Pesten*, e naiv bájú monológ, mely több évtizeden át volt vidám kedélyű fiatal színésznök mindig megtapsolt szavalati darabja. Vagy az *Első szerelem* című dal, melyben a nyugtalanná vált ifjú leány oly kedvesen panaszolja édes anyjának, hogy nem tudja ő: mi a baja, hevül, lankad, pedig nem beteg,

Czuczor, ki már nagyobb gyermekkorában élénk fogékonysággal figyelte meg Andód és Szémó tősgyökeres magyar népének eredeti dalait, rögtön észrevette, hogy ez énekelt dalok szövege többnyire hiányos, nincs elejök, velejök vagy bevezetésök, ekkép ki kellene kerekí-

teni, hogy művészibbé váljanak. Ez az egészséges elv vezette, midőn jellemző versszakokat vett át a nép ajkáról, hogy hasonló hangban egészítse ki. Megkapta az a festői sajátság is, hogy nótáink gyakran életképek dalban s az ily képek hiánya úgy szólván szemet szúr. Mesterré lett a népdal kikerekítésében. Hol találunk például élethivebb s teljesebb képet a magyar legény hizelgő, ostromló s végül dévaján fenyegető szerelmi vágyának és a játszi, okos, de ragaszkodó falusi leány vonakodásának jellemzésére, mint a *Kötődés* című párbeszédben. Méltó ezt idézni, mert ha a francziák joggal mondták a Lafontaine meséire, hogy rövid drámák mesében, mi talán még több joggal mondhatjuk a *Kötődés*re, hogy rövid vígjáték dalban. Így hangzik:

Liliomszál, tulipán,
Gyere velem Pannikám!
«Nem megyek én te veled,
Hamis a te kebeled».

Kis galambom, Pannikám,
Ülj ölembé, tubiczám!
«Nem ülök én, nem bíz én,
Legényölben félek én».

Ülj hát mellém a padra,
Nem válik az bajodra!
«Ha válik is, ha nem is,
Távol lennem jobb mégis».

Gyöngyvirágom, Pannikám,
Csókot adj, elveszlek ám!
«Ha elveszel, nem egyet,
Adok akár ezeret».

Isten hozzád, büszke lány,
Megyek hát egy más után.
Ki velem jön, megölel,
Csókot is ad jó kedvvel.

«Jaj! megyek és öllelek,
Hisz csak kötöttem veled,
Maradj édes Gyuriczám,
De azután elvégy ám!»

A *Leányka és madárka* szintén kép dalban, magánjelenet, mely híven világítja meg egy fölserdült legény szívbeli állapotát, a mint vágyik már a szerelemre, de a leányok hamisságától még fél. Némelyik dalban egy hasonlat fejezi ki a lelki állapotot. Például ebben:

A szerelem kis méhecske,
Szárnyain édes mézecske;
De fájdalmat szerez lángja,
Mint a méhecske fulánkja.

Ha fulánkos, Isten neki!
Csak már felém röpülne ki;
Fulánkjától nem rettegnék,
Csak mézének örülhetnék!

Nagyon természetes, ha ily eleven hangú és fürge röptű dalok hamar a nép ajkára kerültek s a költő gyakran érezhette az örömet, hogy réten, erdőn, útszélen az ő verseit énekli a nép. Sok mint valódi népteremék jutott be az Erdélyi János gyűjteményének köteteibe, mint ez az országszerte ismert dalrészlet is:

Kecskeméti határ felül
Csillag ragyog éjfél körül,
En is oda való vagyok,
Hol az a szép csillag ragyog!

Mindenesetre hálás tárgy volna, ha a népköltészet valamelyik bűvára tüzetes tanulmányt írna a Czuczor Gergely népies munkássáának kölcsönhatásairól. Kitünnék abból, hogy mily sikeresen hatott nemcsak a tartalom kerek formájával, hanem a dévaj hang megnevesítésével is. Mert egyik fővonása a tisztesség érzete is. Bármily élénken festi a nép érzését és tréfáját, bár elmegy néha a dévajkooás határáig, de azon egy hajszálnyival is túllépni tiltja a gondolkozásában uralkodó erkölcsi komolyság. Szerette ő a népet üdvös tanítással is jóra, szépre oktatni, mint a komáromi *Mezei Naptárak*ba írt *Paprikás versekkel*, melyeknek paprikás volta korántsem csiklandós pikanteriákban, hanem a józúságban áll. Versben és prózában leírta ő a *Magyar tánczot* is, úgy, ahogy ő szerette: délczegen, vidám méltósággal, csapszéki túlcsapongás nélkül, a mint azt nagyapjától, a valaha toborzó huszár-káplártól kiskorában látta s a mint fővárosba jutása után zárt körben párszor maga is bemutatta falun vagy tősgyökeres vidéken keveset járt íróbarátainak.

Midőn fölmerült benne a terv, hogy népies műveit külön kiadja, írt ehhez «földíjei»-hez intézett előszót is, melyben nyomatékkal jegyzé meg, hogy tisztességesen mulatni szép dolog s jól is esik a munkában fáradó szegény embernek a becsület határai közt elenyelegni, mellőzve az olyan nótákat, tréfákat, melyeknek mocskos kifejezései nem tisztességes emberek közé valók.

Hogy e külön kiadás nem jelent meg s az előszó csak kéziratban maradt meg, annak szomorú és szégyenletes oka volt.

Ennek a vidám, minden ízében erényes és igazlelkű embernek akadt egy titkos ellensége, ki majdnem hat esztendőn át fondorkodó hamis vádakkal üldözte. Nem tudjuk, hogy voltaképp miért rágalmazta. Talán azért, a miért az ismeretes német mese irigy bekája bemoeszkolta

a szentjános-bogarat: mert fénylett. Valóban Czuczort tehetségeért, munkásságáért a tudomány és költészet jeleseit egyre jobban szerették, becsülték, kitüntették. Hamar lett az akadémiának levelező s alig egy év múltán rendes tagja. A Kisfaludy-Társaság is mindjárt alakulásakor megválasztotta. Mikor pedig a tudós társaság 1835-ben jegyzőnek és levéltárnoknak hívta föl évi rendes fizetéssel: főapátja megengedte, hogy az irodalom szolgálata végett a fővárosban lakhassék. Új és boldog élet kezdete volt ez, de a melyet csakhamar nemtelen földadás rontott meg. Az volt a titkos vád ellene, hogy paphoz nem illő szerelmes verseket ír és közöl, világi ruhát visel, kolostoron kívül lakik, máshitűekkel barátkozik, bajuszt, szakált visel, vendéglőbe, kaszinóba, színházba jár, szóval botrányos élete miatt vissza kellene rendelni a pannonhalmi kolostorba.

Fájdalom! akkor a szolgálai érzületű gróf Pálffy Fidél volt a főkan-czellár, ki kapva kapott minden oly vádon, melyvel fölvilágosult, szabadelvű hazafiakat el lehetett nyomni. Még csak vizsgálatot sem indított, hanem kiadta a rendeletet, hogy a Czuczor *Poétai Munkáit* kobozzák el, magát pedig azonnal hívják vissza a kolostorba. A főapát kénytelen volt őt önigazolásra hívni föl, s az igazságában bízó férfi önérettel írta meg, hogy a rágalmakat megveti s Istenére, ez igaz bíróra hivatkozott, mint a ki tudja, mily méltatlanul vádolják. Soha sem írt ő verset a saját szerelméről s a gyűjteményében megjelent dalok mind a nép érzéseit festik. Petrarca pap létére a saját szerelméről írta híres sonettjeit, mégis a szent atya székhelyén, a feltámadás ünnepén koszorúzták meg; Aeneas Sylvius pedig, noha szerelemről írt költeményeket, II. Pius néven pápa lett és síremlékére azt vésték: pápasága rövid ideig tartott, de dicsősége annál hosszabb ideig tart. A kikkel ő barátkozik — írta tovább igazolásában, — akadémiai tudósok, költők, kik nem szokták egymástól kérdezni, melyik felekezethez tartoznak. Kolostorban nem lakhatik, mert ott csak a rendbe tartozók részére van hely. Ha vendéglőbe megy: ez hivatalkodásánál fogva czélszerű. A kaszinóba olvasni jár. A színházba, az akadémia páholyába pedig azért, mert színműveket is kötelessége bírálni s ehhez színpadi tájékozást kell szereznie. Bajuszt és szakált senki a fővárosban nem látott az ő arcán. Ellenben láthatta volna eleget vádolója is a szent-ferencziek templomában, a hol gyakran mond misét és koronként meggyón, míg ott-hon a breviariumot olvasgatja. Hivatkozott arra is, hogy az a pap maradt, a ki volt mindig, a körülmények szerint élve. Komáromban az 1831-diki nagy kholera idején, buzgón járt a betegeket vigasztalni, a haldoklókat az utolsó szentségben részesíteni. A fővárosban is, ha föl-hívják rá, esket, temet, papi kötelessége szerint.

Valóban az összes vádak közt egy volt csupán, mely bár nem véteknek, de talán fegyelmi vétségnek lett volna annak idején tekinthető. Egyszer, tanárkorában, Komáromban csakugyan eresztett bajuszt és szakált. Úgy gondolta, hogy ha II. Gyula, ez a hatalmas pápa, ki ágyúdörgés közt érezte magát elemében, apostoli szakált viselhetett, egy szerény szerzetesnek is lehet bajusza ott, hol úgy sem sokan látják. Hisz VII. Kelemen után, ki Róma kirablása és a pápaság megalázása után, bánat és gyász jeléül meghagyta nőni szakálát, két századon át valamennyi pápa bajuszos és szakálás alak volt. Viselnek azt ma is görög-katholikus püspökök és a római egyházhoz tartozó különféle rendbeli szerzetesek. A voltaképeni oka az volt, hogy Czuczor külső ízlésben is nagyon magyar természet lévén, nem szerette a simára borotvált arczokat, még püspökeinél sem.

Öngazolása nem használt. A *Poétai Munkákat* ugyan nem köbölték el, mert erre sem a fölhívott könyvvizsgálók, sem a budai Helytartó Tanács nem találtak okot, de azt még az akadémia elnöke: gróf Teleki Józsefnek, Erdély kormányzójának közbejárása sem bírta elhárítani, hogy Czuczort azonnal vissza ne rendeljék Pannonhalmára. Ennél is jobban fájt szabad akaratra termett lelkének az a parancs, hogy ezen-túl irandó műveit a főapát előleges censurája alá kellett volna vetnie. Hogy e megalázást kikerülje, inkább álnevek alatt közlé munkáit.

Főapátja csakhamar a győri lyceumba küldte, hol a görög nyelvet buzgó kötelességérzettel, a magyar irodalmat pedig egész lelkesüléssel tanította. Alos tudományával és emberies nézeteivel mennyire tan-székre termett férfi volt, mulatságosan bizonyítja egy fönmaradt és ismeretessé vált adoma. Egyik órában arról beszélt, hogy a latin nevek mássalhangzóinak eredeti kiejtése nem bizonyos, s angol és német latinisták ma is vitáznak rajta, hogy a Cicero nevét hogyan hangoztatták az ó-rómaiak: Csicsero, Sziszero vagy Kikerónak-e? Az osztály egy tréfás diákja másnap korán reggel azt írta a fekete táblára: Talán egykor, mint nem bizonyos kérdés fölött, arról is vitázni fognak, hogy a Czuczor nevet hogyan hangoztattuk mi; Csucsornak, Szuszornak vagy Kukornak-e? A belépő tanár azonnal észrevette e fölírást, aztán kezébe vette — nem a skutikát, arra nem volt neki szüksége, hanem akrétát s elmosolyodva jegyezte a fölírás alá: De arról nem fognak vitázni soha, mert bizonyos, hogy a ki a föntebbit írta, se nem kaki, se nem szasi, hanem csacsi! S többre nem volt szükség, mert a tréfálkozóknak elég büntetés volt, hogy társai gúnyosan kinevették. Nem is írt többé tréfálkozást senki erre a fekete táblára. Tanítványai nagyon szerették s midőn végkép meg kellett tőle válniok, nagy fáklvás zenével tisztelték meg.

Becsületének meghurcolása miatt Czuczor sokat bánkódott s a

királyhoz kérvényt intézett, maga ellen szigorú vizsgálatot kérve. Ez azonban elmaradt, maga is visszakerült a tanszékre, melytől megfosztották; de békét állandóan csak akkor hagytak neki, midőn a főkanclerlári székbe magyarabb érzésű gróf ült: Mailáth Antal. Azontúl nem lehetett e szerzetes-költőben üldözni a lelkes magyart.

Tudta ő, valamint mások is, kivált közeli rokona: a szintén bene-dekrendi Jedlik Ányos, a physika egykori híres egyetemi tanára, hogy ki volt a nemtelen vádaskodó. A kit egyezőleg emlegettek, Czuczornak egykor tanára, világi pap, utóbb egyetemi rector magnificus s a Helytartó Tanács előadó tagja volt. Részemről óvakodom nevét kiejteni a kegyelet ez órájában, midőn egy nemes szívről emlékezünk. Különben is nem az a szomorú, hogy találkozott ily titkos főladó, mert szolgaságot kivánó kormányzatok idején anyagi érdekből hamar akadnak fondor följelentők és alacsony kémek. Elszomorítóbb az, hogy magas kormányzékben ülő magyar úr kapva kapott ily nyomorúlt vádaskodáson. Ez ejt szégyenfoltot arra a különben lélekemelő korra, melyben irodalmunk és reformtörekvéseink egyre erősültek. És ha csupán nagyjainkra tartjuk méltónak a visszatekintést, a harminczas éveket bizvást is nevezhetjük régi jó időknék. Virradt, haladtunk! Sohasem volt különben olyan teljesen jó idő, melynek rossz jelenségei ne lettek volna; valamint nincs, nem volt és nem is lesz olyan egészen rossz idő, melyben ne léteznének eszmények, melyek felé törekedni és eszmék, melyekért hevílni, küzdeni a jóknak ne volna érdemes. Ennyiben lehet a történelem különféle időszakaszaira alkalmazni a Berzsenyi szárnyas igéjét, melyet ő tulajdonképen az emberi élet hamar múltó szakaszaira írt: «Minden kornak van istene!»

Az íróknak, mint láttuk, a harminczas évtized sem volt még valami nagyon jó idő. Bizonyára jobb jött utána, míg a fájdalmas, hosszú visszaesés után jóvá lett a mostani korszak. De van egy, mit a hajdani szűkebb irodalmi életből valóban irigyelhetünk: az önzetlen barátság áldozatkészsége. Akkor is volt ellenszenv, mely a «genus irritabilé»-t heves vitákra, olykor személyeskedésre ragadta; de a kik nemes frigyre szövethettek, azoknak izzó lelkében a barátság is valóságos szenvedélylyé vált. Pedig a nemzeti ügyeket még jobban szerették, mint egymást és önmagukat. Ebből eredtek az irodalmi nagyok altruismusának oly egymást követő példái, minőket hatalmasabb nemzetek irodalomtörténetében sem találhatunk. Nemcsak Czuczor örvend, midőn a *Zalán futásának* fiatal költője az ő epikai művét egyszerre elhomályosítja, maga Vörösmarty is két kézzel emeli a kezdő Petőfit, s mikor utóbb besűgják neki, hogy ez nála nagyobb költőnek mondogatja magát, a különben is valótlan mendemondára a legnagyobb nyugalommal feleli:

sebaj, nem is szeretnék úgy halni meg, mint a nemzet első költője. Petőfi meg elragadtatott köteménnyel üdvözlí, mint nála nagyobbat, a *Toldi* íróját. Majd a *Toldi* írója hajol meg tisztelettel Madách Imre előtt, midőn ennek ismeretlen művét: *Az ember tragédiáját* e Társaság körében bemutatja.

És a baráti hűségnek is hol találjuk meghatóbb képét, mint Toldy Ferencznél, e különben oly óvatos természetnél, midőn nemcsak az üldözött Czuczor bajainak elhárításában fárad csüggedetlenül, hanem a vasba vert Czuczor szenvedéseit is iparkodik — mennyire lehet — enyhíteni, noha ily pártfogás akkor saját jólétének kockáztatásával járt.

A hat évi üldöztetés után Czuczor már csak ritkán kapott kedvet költői munkásságra. Pihenni azonban nem tudván, fordítgatott. Schmidt Kristóf *Bibliai történeteit* adta ki nyelvünkön és Sparks Jarednek a nagy polgár és hadvezér *Washingtonról* írt életrajzát. Majd mindinkább bele mélyedt szótári dolgozatokba s a Helytartó Tanács fölszólítására Vörösmartyval együtt készített gondosan iskolai nyelvtanokat.

Forduló pont életében megint, midőn az Akadémia 1844-diki nagygyűlése őt választja meg, mint ki a magyar nép szókincsét nagy mértékben ismeri, a megindítandó *Nagy Szótár* szerkesztőjének, egy nyelvtudós barátjában segédet is adván hozzá. Ezentúl Czuczornak — mint Toldy mondta — ez lesz a családja, melyért él és dolgozik. Csak mikor a forradalom bős zivatara kitör, nem tud irogatni a láztól. Feltette nemzetét, mely szentesített törvényeit védte és fölháborodott a föllázadt nemzetiségek hálátlanságán, melyeknek az új törvények nagy jogokat adtak. Boszúsán gondolt a betört és betörni készülő seregre, melynek hadurától eredt a fenyegetett törvények szentesítése. Nagyon élénken újulhatott meg benne saját szenvedéseinek keserve is, mert hisz az szintén a zsarnoki önkényuralomtól származott. Másfelől az egykori hősköltőt föllekesíté a fegyverre kapott honvédek nem egy vitézi ténye. Ki tudna ilyenkor szómagyarázatoknak élni? A benedek-rendiek köréből utóbb kiszivárgott életrajzi adat szerint: néhány lelkesült ismerőse szemére lobbantá azt is, hogy lantja mint némúlhatott el ilyen időben, midőn a költők kötelessége harcra buzdítani a nemzetet.

Akármin történt: ideges izgatottsággal írta meg a *Riadót* :

«Sikolt a harezi sip, riadj magyar, riadj!»

Hogy a lelkesítők közé állt: természetes. Mindig a fajszeretet híve, olykor rajongója volt. A hogy az *Augsburgi ütközet* végződik:

«Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját»,

ugyanaz a riasztó intés hangzik, csak hogy a gyűlölet és boszúszomj szilaj hevétől fölszigazott hangon, a forradalmi ének üvöltéséből is:

« — — — — Csátára magyarok !
 Fejére vészhalál, ki reánk agyarog ! »

A kitörés ádáz hangja mutatja, hogy milyen hatalmas volt az a vihar, mely e különben derült kedélyű férfit is ennyire kiforgathatta sarkaiból. A versben olyan bőszejelzők fordulnak elő, hogy még a dr. Zoltvány Irén pannonhalmi szerzetestől nagy buzgósággal szerkesztett, teljes életrajzzal és számtalan jegyzettel ellátott könyvben, a nem rég megjelent *Összes költői művekben* is e költemény három szava ki van pontozva s csak egy attól távolra helyezett jegyzetben vannak betűk szerint kiírva.

Ez a költemény nem is magát a költőt jellemzi, hanem az idő hazafiúi lázát. Barátai, kiknek megmutatta, elszörnyedtek, féltve ez áldott ember életét. Ő maga nem félt semmitől. A *Kossuth Hírlapjában* kívánta kiadni, melyet egyik legjobb barátja: Bajza József szerkesztett. Ez, a balkövetkezményekre gondolva, le akarta beszélni a közzétételről. Aztán halogatta kiadását, emlegetve Windischgrätz herceget, ki már közel jár a fővároshoz, hogy annak ura legyen. Czuczor azonban követelte a közlést. És aztán megfélekedett magáról, akkor sem hagyva el Pestet, midőn a magyar kormány és országgyűlés Debreczenbe menekültek. A *Riadó* költőjét elfogták és hadi törvényszék elé állították, mely lázítás és felségsértés czímén hat évi börtönre ítélte, vasba vert kézzel és lábbal.

Hogy élete megmaradt: Windischgrätz gyóntató paterjének: a német Mayer Ágostonnak köszönhető, ki bizonyára nem a magyar költő, hanem a katolikus szerzetes megmentésében fáradt. Maga a herceg meg volt győződve és az elitért közbejárók előtt ki is fejezte, hogy ők Czuczorral kelleténél szelídebben bántak, és az bizonyos is, hogy ha a herceg helyén már akkor Haynau lett volna, ez rögtön főbe löveti.

Toldy Ferencz minden követ megmozgatott, hogy enyhítse keservét s gróf Teleki József által sikerült is kivinnie, hogy legalább nap-pal vegyék le róla a bilincset, mert csak a nélkül dolgozhatik a *Nagy Szótáron*, melyre pedig a tudományos akadémiának nagy szüksége van. A külvilágtól elzárva s a tavaszi hadjárat honvéd-diadalainak sem örvendhetve, irogatott a József-kaszárnya szűk czellájában, melynek ajtaja csak akkor nyílt meg szabadulására, midőn Görgei Arthur ostromló serege bevette Budavárát. Folyt a vér az utcákon s a tavaszi napfényre kilépő költő-szerzetes azzal a hozzá méltó nemes tettel ünnepelte szabadságát, hogy egy csoport császári katona, köztök egy tiszt és a fő-porkoláb veszendőben forgó életét megmentette a boszúsomjas honvédek szuronyaitól.

Hogy kiszabadulása mily nagy örömet okozott a fővárosban, azt

eléggé jellemzi az az egy adat is, hogy midőn a nemzeti színház vígjátéki apa-színművésze: az öreg Szentpéteri először találkozott vele az utcán, egész hódolattal borúlt le előtte a kövezetre, a miért az összesereglett néptől nagyobb éljent kapott, mint bármely színpadi jelenete után. De a Czuczor szabadsága nem valami sokáig tartott. A budai császári katonák megmentése sem enyhíthetett a megtorlás szigorán. Mikor a magyar kormány kénytelen volt végkép elhagyni a fővárost, Czuczor megint nem menekült az újabb veszedelem elől s Haynau a fegyverlerakás után azonnal az Új-épületbe záratta, a hol csak a minden nemes áldozatra kész Toldy Ferenczné enyhített — a mennyire lehetett — sanyarúságán, míg nem — a mitől a fogoly nagyon fázott — kivitték a hazától távol eső Kufsteinba, ahol egyéb sem szolgált vigasztalására, mint az a tudat, hogy egykor ugyanott szenvedt a Martinovics-féle összeesküvésű pör államfogyaként irodalmi nyelvünk reformátora: Kazinczy Ferencz.

A hú barát ott is ki tudta eszközölni, hogy nappal rabláncz nélkül dolgozhassék a *Nagy Szótáron*. Nehéz munka volt ez így, a világtól elszigetelve. Nélkülöznie kellett a szakférfiakat, kikkel eszmecserét folytathatott volna, valamint az akkor nagy lendülést kapott összehasonlító nyelvtudomány új termékeit is. Magányában bő ideje volt kedvelt eszméivel foglalkozni, miközben a fajszeretet rajongásába esett. Ez a rajongás segíthette volna a költőt, merészebb szárnyat adva, de tévedések útjára sodorta a tudóst, valónak hitetve el a képzelődést. Mint előtte Horvát István, úgy hitt ő is a magyar faj és nyelv őseredetiségében. Ez ragadta őket gyökeretlen túlzásra. Egyiket a történelmi búvárlat, másikat az etymológia terén. Czuczor a jövevényszók idegenvoltában sem volt hajlandó hinni, noha azok kölcsönvételét nem egy nyelvtudós tudta már akkor is bizonyítani. Czuczornak nagy fáradsággal végzett szótári munkája tehát annyi igazításra, teljes átírásra szorult, hogy ma már egészen új *Nagy Szótárt* kell készíteni. De mert mégis alapvető munka, mely nyelvanyag és nyelvtények gazdag halmozát foglalja magában, a sok hiba és hiány mellett is azzal a tisztelettel illik rátekinteni, melyet az ily nagy és nehéz munkák akkor is megérdemelnek, midőn már elavultak. Egy időszak és néhány tudós nem is végezhet be nagyszótári munkát. Sehol ilyenre több időt, fáradságot és képességet nem fordítottak, mint Franciaországban, hol az akadémia folyvást dolgozik rajta, de Littré is szükségét látta, hogy kiadjon másik nagy szótárt, újabban Darmesteter fogott hasonlóba, míg ő a vállalat kiadása közben elhúnyván, most e munkát tanártársai folytatják. Teljesen azonban sohasem fog elkészülni, mert mindig munkálni kell rajta, mint a statistikán.

Midőn akadémiai barátai és tisztelői buzgólkodása következtében, az elhunyt agg nádor még élő özvegyének kegyes közbejárására, Czuczor a rárótt idő eltétele előtt megszabadulhatott és haza jöhetett, csak a *Nagy Szótáron* dolgozott kitartó hűséggel. A tollat csupán halálos betegsége vehette ki kezéből. A kholera járványa, mely negyedfél évtizeddel előbb a komáromi nehéz betegek és haldoklók közt megkimélte, 1866 szeptember 9-én kiragadta az élők sorából. Az élni maradt kortársak ma is jól emlékezhetnek rá, hogy az irodalmi társaságok és körök tagjai, a tisztelők és jó ismerősök mint könyeztek és mily nagy bánattal beszéltek róla koporsójánál. Halotti babérkoszorújának leveleiből mindenki igyekezett legalább egyet szerezni. Noha családtalan volt, mégis egy nagy család halottja volt, kinek emlékezetét sűrű emlegetéssel törekedtek föntartani. Barátainak házi körében nagyon sokáig fájón érezték az ő hiányát, nemcsak a társalgószobákban, hanem a terített asztaloknál is, mert a legszeretreméltóbb beszélgetők és adomázók egyike volt. Egyszersmind a legmelegebb szív és a legmegbízhatóbb jellem.

Utóbb is számos ünnepet rendeztek tiszteletére, mert ha irodalmunk egén nem ragyoghat is a lángelme csillagfényében, de a haladásnak, küzdésnek oly nemes tényezője volt, a minőt hamar feledő idők sem szoktak az enyészetnek könnyen átengedni.

Az andódi ház, melyben született, emléktáblával van megjelölve, épen úgy, mint bronz mellképével és aranyos fölirattal a fővárosi magas épület, melyben hasznos és szép életének utolsó tizenöt esztendejét töltötte, mely díszes épület egykori jó barátjái: Bertha Sándor akadémiai ügyvédé volt, s aztán Brázay Kálmáné, e kitünő magyar polgáré lett, ki Czuczor iránti tiszteletét nemes áldozatkészségben fejezte ki, midőn házára díszes nagy emléktáblát készíttetett s annak fölavatására irodalmi ünnepet rendezett.

A költő és tudós élethű arcsképe megvan az akadémia palotájában, zord rabbilincse pedig a Kisfaludy-Társaság ereklye-tárában. Ezt a kufsteini bilincset azért hozta haza, hogy egy jellemző költemény kíséretében Toldy Ferencznének adja át, hála jeléül a fogság idején tanúsított nemes, áldozatkész részvétért. A fenkölt szellemű nő harmincznégy éven át őrizte ezt magánál, mígnem — már mint az egykori hű barát özvegye — engemet tisztelt meg azzal a bizodalommal, hogy adjam át e Társaság ereklyéi közé, hol hosszú ideig megmarad, mint egy erős magyar lelkű költő szenvedésének és egy nagyon kietlen idő sivárságának emléke. Átadásakor ez asztalnál alkalmam volt elmondani a hozzá fűződő bús és kegyeletre méltó adatokat.

Pannonhalmának lelkes szerzetesei is a hazafiság büszkélkedésé-

vel törekedtek egykori társuk emlékezetét föntartani. Onnan kerültek ki újabb életírói, múltja adatainak serény gyűjtői és onnan eredt az *Összes költői művek* legújabb és legteljesebb kiadásának rendezése is. Győr városa pedig most készül egyik nagyobb utcáját az ő nevével ékesíteni.

Ekkép Czuczor Gergely nincs elfelejtve. A tartósan élő hálát meg is érdemli, mert negyvenhárom esztendőn át, nehéz viszonyok közt, gyarapította irodalmunkat a költés virágaival és a tudomány gyümölcseivel; mert törhetetlen magyar lélek tekintetében az első és legerősbekek közé tartozott, s mert eszméiért, elveiért annyit kellett túrnia, szenvednie, a mennyi örömet és jutalmat érdemelt volna.

Ily nemes alakra bizonyára jól esik a jóknak kegyelettel gondolni, hisz úgyszólván az emlékezés az egyedüli lelki kapocs, mely az élőket még összefűzheti az elköltözöttekkel. Valahányszor a szeretet melegevel emlékezünk rájuk: mintegy újlag velök vagyunk!

IMRE SÁNDOR R. T. ELHUNYTA.

AZ 1901 JANUÁR 30-IKI ÜLÉS JEGYZŐKÖNYVÉBŐL.

Titkár a következő szavakkal jelenti be Imre Sándor v. tag elhunytát:

«Tisztelt Társaság! Az utóbbi évek alatt sok súlyos veszteség érte a Kisfaludy-Társaságot; egymásután dőltek ki Társaságunk érdemes tagjai, érezhető hézagot hagyva magok után. A lefolyt év már-már azzal kecsegtetett, hogy veszteség nélkül léphetünk át az újba. De sajnos, nem úgy történt. Deczember 21-én Hódmezővásárhelyről Imre Sándor halálának hírért hozta a villamos drót. Társaságunk Imre Sándorban régi, munkás s érdemekben gazdag tagját vesztette el; de enyhíti fájdalmunkat, hogy egy jól betöltött élet késő alkonyán, nyolczvan év súlyával vállain hajtotta fejét nyugalomra, örökségül hagyva ránk fáradhatatlan munkásságának sok becses eredményét. Mint nyelvész, mint irodalomtörténetíró egyaránt kiváló volt. Az igazi tudós lelkiismeretességével gyűjtötte anyagát, s az igazi tudós komolyságával igyekezett a dolgok velejébe hatni. Az ó- és újkor irodalmának nagy szellemeivel senki sem foglalkozott többet, mint ő; de ez csak látkörét tágitotta, a nélkül, hogy bármit is letörölt volna magyaros eszejárásának eredetiségéből. Eleven érzékét mindvégig megőrizte nemzeti sajtáságaink, különösen nyelvünk finomságai iránt, s tanulmányai, melyek a magyar nyelv ügyével foglalkoznak, a hasznos tanulságoknak valóságos kincses bányái. Munkáinak nagy számából legyen szabad kiemelnem azokat, melyek a Kisfaludy-Társaság kiadványainak sorozatát gazdagítják: «*A néphumor a magyar irodalomban*» című nagyobb tanulmányát s irodalmi tanulmányainak két nagy és értékes kötetét. Imre Sándor e művekkel társaságunk történetében maradandó emléket állított magának. Haláláról értesülve, az elnökség táviratban fejezte ki a gyászoló családnak a társaság őszinte részvételét s koszorút küldött elhunyt jeles társunk hoporsójára.»

A társaság megindulással veszi Imre Sándor r. t. halálának híretét. Helyesli, hogy az elnökség a társaság őszinte részvételének az özvegygyel szemben koszorú küldésével és részvétlevéllel nyomban kifejezést adott. Elnök javaslatára egyben elhatározza, hogy Imre Sándor r. t. halála felett érzett nagy fájdalma, hálás emlékezéssel ama nemes munkásságra, melylyel az elhunyt a nemzeti irodalomnak hasznára, a társaságnak pedig dicsőségére vált, a mai ülés jegyzőkönyvében is kifejezésre jusson.

*

ADALÉKOK IMRE SÁNDOR ÉLETRAJÁHOZ.

Dr. IMRE LAJOSTÓL.*

Református pap-családból származik. Atyja nagyműveltségű ember, német, francia irodalomban jártas; külföldön — kivált francia-Svájcban — legalább két évet töltött. Ettől nyeri az ösztönt a tanulgatásra, kivált nyelvek tanulására. Szülei példája és saját vérmérséklete egyszerűsége, igénytelensége szoktatja, úgy hogy később is egyszerűen él, kerülve minden fényűzést; sokszor emlegette, hogy «ha a szegény szüleim meg tudtak lenni olyan igénytelenül, miért ne volna úgy jó nekem is?»

Atyja műveltségén, papi erényein kívül, édes anyjának fáradhatatlansága, betegessége mellett is erélyes gazdálkodását szintén gyakran emlegette s mindig a legnagyobb szeretettel, igazi kegyelettel, még a legutóbbi időben is. Sokszor gondolt rájok, áldva emlékeket s csak azt sajnálta, hogy mikor már jobb anyagi viszonyok közé jutott, nem voltak meg szülei, hogy segíthette volna őket, vagy legalább több kényelmet szerezhettek volna nekik. Bizonyára ezért áldotta meg Isten hosszú élettel, hogy teljesüljön a parancs és az ígélet: «Tiszteled atyádat és anyádat, hogy hosszú idejű légy e földön.»

A szülői háztól nem sokára elkerül, előbb anyai nagyanyjához Püspökibe, majd Váczy József hadházi rektorhoz, később élesdi ref. lelkészhez. Hadházon nagybátyja vezetése alatt már 7 éves korában kezdi tanulni a latin nyelvet. E bátyját gyakran dicsérte, mint a latin nyelv ügyes tanítóját, élesdi papsága idejéből pedig — mikor szintén több ízben lakott nála szünidők alatt — mint jó nevelőt magasztalja.

* Az elhunyt r. t. egyik jeles fia, ki a társaságot ez irodalomtörténeti becsű közleménynyel hálára kötelezte.

A nagyváradai ref. algymnasiumban — hová a Hadházon tanul-
tak alapján egyenesen a II-dik osztályba veszik fel — sok érdekest
tapasztal s e tapasztalatokat csak nem régen tette közzé a «Család
és Iskola» című nevelésügyi folyóiratban, mely Kolozsvártt, szere-
tett násza, Fazakas József szerkesztésében jelenik meg. E korszakáról
életének lehetne ugyan még mondani egyet-mást; de a leglényege-
sebb dolgokat ezek az *emlékezések* is mutatják, azt ugyanis, hogy
későbbi gondolkozása szerint mit tartson jónak s mit rossznak abban
az akkori, szeretetnélküli rideg oktatásban.

A nagyváradai ref. gymnasiumból került aztán már 14 éves korá-
ban a felsőbb cursusra, a mostani VII. osztályra Debreczenbe. Itt
legelőször is a borzalom érzetével ismerkedik meg. Midőn ugyanis
először ment a collegium felé, egy ismerősével, ki már régebben itt
tanulván, a viszonyokat ismerte, egyszerre óriási zúgás hallatszott
az iskolából. A szokatlan nagy zaj oka felől társához intézett kér-
désre ez mintegy a tudatlanságon csudálkozva felelte: «Hát nem tu-
dod? A «vén Pál»-t bögik!»

Ilyen érzéssel kezdi meg Debreczenben tanuló éveit. Itt végezi
aztán a theológiát is, akkori szokás szerint a jogi tanfolyammal együtt.
Társai közül néhányan összeállanak, hogy a német nyelvet tanulják;
így olvassák aztán magánszorgalomból az irodalom legnevezetesebb
termékeit. Igazi, alapos theologus akar lenni; ezért részletesen ol-
vasgatja az alapvető munkákat. Ilyen magasabb szempontból ítélve
meg később az akkori theologiai oktatást, nem valami magas szín-
vonalon állónak s Debreczen hirnévéhez nem igen méltónak rajzolta;
ellenben nagy tisztelettel emlékezett *Péczehyről*, *Kerekesről*, *Beszterczey*
nevű præserről stb. Bizalmas körben tréfásan gyakran hivatkozott
arra is, hogy *Zákány* professortól két félévén át, heti 4 órán hall-
gatta (mert hallgatnia kellett) az «illendőség-tudományt».

Nagyon szerette volna a boldogult leírni Debreczenben tanu-
lásának történetét is, jellemezni az akkori egyéneket és viszonyokat;
de a hosszas egy helyben ülés és írás régóta nagy terhére volt s az
is akadályozta, hogy volt tanulótársai közül keveset tudott életben,
hogy ezek emlékezésével összevethette volna a magáét. És ez minden-
esetre nagy kár az irodalomra, a mennyiben ilyen emlékiratféle —
kivált az akkori debreczeni iskolai állapotokról — nem igen van.

A theologia végeztével M.-Keresztesre (Biharm.) megy rektor-
nak, hol gymn. tárgyakat is tanít a gyermeknek, sőt az ispán fiának
r. kath. vallást is. Itt ismerkedik meg egy *Úza* nevű egyénnel, kivel,
mint hosszasan Olaszországban lakott katonaviselt egyénnel, az olasz
nyelvet tanulgatja, — magánosan pedig az angolt. De megismerkedik

a *peregrínusok* osztályához tartozó több egyénnel is, szelidebbekkel s erőszakosakkal.

A keresztesi rektorság után Pusztá-Toldra akarják választani, egyelőre időközi lelkésznek. De *Zilahi* esperes oda mást nevezvén ki, H.-M.-Vásárhelyre megy professornak, hol vagy itt tanult édes atya, vagy nagybátyjával jó barátságban levő egyik lelkész útján ismerhették.

Itt jut aztán ismeretségbe Szabó Mihályval, Török Bálinttal, Kovács Ferenczczel, Dús Józseffel, Papp Sámuellel s többekkel.

Három évnél tovább tanítja itt a syntaktikai és rhetorikai osztályokat; de a naponkénti 5—6 vagy több tanítási órán át nem bírta ki az egészsége; különben sem tudott csendesesen, bágyadtan tanítani. Ezért megy 1847-ben segédlelkésznek Gyomára, hol a következő két évet tölti, híven végezve még mindig élethivatásának tartott pályájával együtt járó teendőit, de egyszersmind figyelemmel kísérve az országos eseményeket is. Hogy ezek tekintetében s más dologban is Széchenyi híve volt: természetéből következett. Gyomán ismeri meg Greguss Ágostot, ki abban az időben még egészen harcias hangulatú ifjú volt.

De káplánkodása alatt meggyőződött a boldogult arról, hogy a hosszú és erős beszéd nem neki való s így visszamegy 1849-ben H.-M.-Vásárhelyre, a gymn. igazgatójával hivatván meg.

Itt él aztán mint már nős és családos ember 1860-ig. Itt azonban nehéz dolog várt rá. A gymnasiumot, ha a nyilvánosság jogát meg akarta tartani, rendezni kellett az absolut kormány rendeletei szerint, a kormány megbizottjának rendelkezéseit s látogatásait túrni s a hivatalos felterjesztéseket vagy németül, vagy latinul írni. A rendelkezés megtörtént, az igen éles eszű embernek jellemzett *Mikulás* nevű felügyelő látogatásai rendesen folytak, de a felterjesztések csak latin nyelven mentek a felsőbbséghez, a felügyelőtől is dicsért latin-sággal és pontossággal.

Tanítói működéséről, igazgatói munkásságáról s ezek eredményéről tanúságot tehetnek még élő volt tanítványai s azok az egyháztagok, a kik az ő idejében az egyháztanács tagjai, vagy legalább is gondolkozó s ítéletet alkotni tudó korban voltak. Tanártársai közül, tudtommal, Kiss Gusztáv volt az utolsó, ki előtte körülbelül egy évvel halt meg. Az egyház, általában a felsőbbség becsülése tanártársai szeretete s tanítványai tisztelete kísérte itteni pályáján, bár hízelgés, kedv-keresés által soha sem tudta magát kedvessé tenni. Itteni működése eredményéről a boldogult maga is megemlékezik egy latin nyelvű iratában, a mely 1859-ben Vásárhelyen kelt, így szólván:

«... si consensus et benevolentia antistitum ecclesiae et senioratus, tot annorum pax, omnium bonorum favor et studium aliquid significare possunt, ... non sine quodam rei scholasticae emolumento» volt itteni élete.

Itt kezdi meg irodalmi működését is. A gymnasium rendezésével az is együtt járt, hogy általános elveket kellett megállapítani s egyes tárgyak tanításáról is gondolkozni. Így jönnek létre nyelvtudományi értekezései, melyek Hunfalvy Pál figyelmét magokra vonván, a «Magyar Nyelvészet» dolgozótársává, majd 1858-ban az Akadémia levelező tagjává tételét előmozdítják. Nem a feltűnés vágya, hanem az emberekben való hiány tette őt tehát íróvá. Sokszor említette hogy ha abban az időben Hunfalvy Pál nem ösztönzi az írásra, talán soha sem működött volna az irodalom terén.

1859-ben Debreczenbe és Sárospatakra egyszerre kap meghívást. Az előbbit fogadja el bizonyára azért, mert az egykori «alma mater» ide vonja. És mert Debreczennek nem csak a református magyarság, hanem az egész ország szellemi vezetésében nagy fontosságot tulajdonít, mint később leveleiből is kitűnik.

Az a jelenet, a melyet Debreczenbe először megérkezéséről elbeszéltünk, 26 év múlva, új hivatala átvételekor, ismét felébred lelkében: attól tart, hogy a fegyelmezetlen tanítványok vele is úgy bántanak, mint többekkel a régibb tanárok közül. De ez nem történt. Az alapos tudás, a jóakarattal párosult erély kellő korlátok közt tatotta tanítványait, sőt legtöbb közülök bizonyára tisztelettel emlegeti ma is.

Kezdetben latin és görög nyelvet tanít. Eredményére nézve egy kedves volt tanítványától hallottam — a ki azonban már nem tehet mellettem tanubizonytságot — hogy milyen nagy kedvvel s szép sikerrel tanulták tőle e két nyelvet.

Nem sokára Lugossy József tanszékére megy át, a magyar irod. és nyelv tanítására. Ettől fogva ezeket a tárgyakat tanítja s a nagy könyvtár őre lesz, bár — mint később is gyakran említette — szívesebben maradt volna a latin és görög nyelv tanításánál. Ide vonatkozó kézikönyveit ezek tanítása érdekében írja.

Debreczenben lakása idejében sokszor kellett részt vennie a tantervek készítésében. Ebben társa s általában igaz, benső barátja volt Révész Imre, ki iránt folyvást nagy tisztelettel viseltetett, kit halálakor igaz szeretettel siratott meg s nevezett «vir immortalitate dignus»-nak. Még Révész Imre szentesi papsága s a boldogultnak vásárhelyi tanársága idejében ismerkedtek meg. Barátságuk igazi ragaszkodáson, kölcsönös becsülésen alapuló viszony volt. Igen kedves és becses bizonyítékai ennek Révész Imre meglevő levelei, melyek

mind a becsülés, az igazi baráti szeretet hangján szólnak. A boldogultat, mint a debreczeni iskola felvirágoztatására intézett törekvésében hűséges bajtársat üdvözlik e levelek, mikor 1859-ben oda menéséről van szó, — s e bajtársi viszony megszűnésén sajnálkoznak Kolozsvárra kineveztetése után. De örömmel látja Révész I., hogy a boldogult Kolozsvárott is csak olyan hű tagja az egyháznak, hogy az egyházat az elnyomástól, az egyházi életet az elsekélyesedéstől, Debreczent és főiskoláját vonzó ereje s az egész magyarságra gyakorolható befolyásának elvesztésétől, vagy e befolyás rosszul használatától épen úgy félti, mint Debreczenben.

Ezen a helyen is folytatódik, a mit a boldogult egész élete végzetének tartott, hogy munkálkodásában nem volt társa, a kivel egy tudomány-ágról gondolkozván, nézeteiket, tapasztalataikat összevetették s így sok kérdés tisztázásához, sok kétség eloszlatásához nagyobb biztossággal járulhattak volna. Az egyház és iskola ügyeiben hű és erős bajtársát láttuk Révész Imrében; de ez a nyilatkozása a boldogultnak kivált tanulmányai külön tárgyaira nézve állott. Innen van, hogy dolgozataival maga sem mindig volt megelégedve; később már változtatott volna rajtuk.

Mint olyan egyénnek, a ki a főiskolát a lehető legmagasabb fokra szerette volna emelni, — a ki tanulgatott s ezt óhajtotta volna látni némelyik tanártársában is, — a ki anyagi érdekek után elég szerény ilyenmű viszonyai mellett sem járt, s tanárban ezt nem is tartotta szépnek, — hogy ily körülmények közt nem csak barátaik voltak a tanári karban: elképzeltetni. De hogy személyes érdekek soha sem vezették, hogy igazságszeretetét, méltányosságát azok is elismerték, a kik iránta nem voltak egészen jó indulattal, az a nyilatkozat bizonyítja, a melyet nem régen is emlegetett, s a melyet egy épen nem jó indulatú collegája tett az igazgatóság éve leteltével, megköszönvén neki az «erélyes és tapintatos» vezetést. És ez — azt hiszem — elég sokat jelent.

Ezt a korszakot, a tanterv-változtatások korát, a 130 «bagolydiák» korát is nagyon érdekes volna ismerni, azért is, hogy lássuk, mennyi testi és szellemi erőfeszítéssel kellett hivatalos dolgait végezni a boldogultnak, ki mind a mellett sem valami fényesen díjazva (de azért fizetés-emelést soha sem kérve), nem is egészen jó egészségi állapotban, ellenben maga és családja egészségére nézve igen rossz házban töltötte el debreczeni életének legnagyobb részét.

De talán jobb is volna nem emlegetni, sőt egészen elfelejteni ezeket a dolgokat, valamint azokat is, a melyek 1872-ben a lakás-változás ügyében felmerültek. Elég annyit tudni, hogy az egyház

(voltaképen némely presbyter) nem egészen méltányos eljárása a boldogultban némi kedvetlenséget idézett elő, mikor dr. Mészáros Ferenc miniszteri osztálytanácsosnak Budán 1872 szept. 21-én kelt levele megérkezett, melyben Trefort miniszter megbízásából azt kérdezi a boldogulttól: elfogadja-e a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét? És ő mindjárt a levél elolvasása után határozottan azt felelte: «Elfogadom!» Ilyen értelemben válaszolt aztán a levélre. De a hirtelen megadott választ hetekig tartó keserves habozás követte, mely idő alatt sokszor emlegette, hogy csak egy jó szó kellett volna neki a debreczeni egyháztól, vagy a superintendentiától, mindjárt visszavonta volna ajánlkozását.

Így jutott Kolozsvárra, nem nagy örömmel hagyva oda Debreczent, de annak mégis örülve, hogy érettebb ifjak tanítása által bizonyosan több eredményt tud elérni, s így — ha nem egyházát szolgálja is, nemzetének több hasznot tehet, mint eddig.

Nem is csalódott. Kartársainak, kivált a vele egy karban működőknek, becsülését, hallgatói tiszteletét és szeretetét csakhamar megnyeri, úgy hogy ez utóbbiaktól egész itteni hivataloskodása alatt semmi legkisebb kellemetlenséget sem kellett tűrnie. Ezt nyíltan s dicsérettel emelte ki, mikor nyugalomba lépése alkalmából tőlök búcsút vett.

Kezdetben nehezen ment a különböző helyekről összekerült collegák s a távolabbi idegen környezet megszokása. Lassanként azonban megszokta az embereket s a viszonyokat, sőt különösebben megszereti régi ismerősén *Szabó Károlyon* kívül *Felméri Lajos* és *Jenei Viktor* tisztársait, sőt általában mindenikkel szívesen érintkezik, kivéve talán némely olyanokat, leginkább más karokból valókat, a kikben a modern tudós büszkeségének némi nyomait látta. Nagy tisztelettel viseltetett *Nagy Péter* ref. püspök iránt is, kivel egy ízben a biblia-fordítás átnézésében is részt vett.

Előadásai megtartásában, a képezdei gyakorlatok végzésében nagyon lelkiismeretes volt; komoly ok nélkül egyet sem mulasztott el. A tanárképezdei tagokat sokszor figyelmeztette jövődő hivatásuk fontos voltára, e hivatásuk szeretetének szükségességére. E tanítványaihoz mintegy közelebb állónak tartotta magát s ezért gyakran figyelmeztette őket hibáikra is, kivált a kiket más tekintetben szeretett. De ilyenkor is megtartotta a «svaviter in modo, fortiter in re» elvét s mindig érezte az illetővel, hogy a figyelmeztetés az ő érdekében történt, hogy említett hibájáról le kell szoknia, ha pályáján tisztességgel akar működni.

A tanárvizsgáló bizottság elnökségét több éven keresztül vitte

minden díjazás nélkül, azon igyekeztén, hogy hivatásukat szerető, jól készült, de szerény tanárok kerüljenek ki a kolozsvári egyetemből.

Kivált utolsó leányának halála okozta az erősebben fellépett szívgyengeséget, mely miatt két félévet is szabadságon kellett töltenie, míg aztán 1886-ban nyugalmaztatta magát, 46 évi hivatalviselés után. El lehet róla mondani, hogy m.-keresztési rektor korától kezdve egyetemi tanárságában is híven követte különös tisztelete tárgyának, Széchenyinek azt a mondását, melyet különben is gyakran emlegett, hogy *vérünket nemesítsük!* Ezt igyekezett megvalósítani maga is, mint a hogy köztisztviselők működésének feladatául is ennek megvalósítását tartotta.

Hogy hivatalát mennyire szerette, hogy mily nagy gyönyörűsége telt abban, ha fiatal emberek szellemi előhaladását láthatta, még inkább ha ezt eszközölhette, az bizonyítja, hogy már a nyugalom éveiben is gyakran emlegette, mennyire szeretne tanulni vágyó ifjakat gyűjteni maga köré s görög vagy latin szerzőket, vagy a magyar nyelv szépségeit magyarázni nekik.

Nyugalmaztatása óta is folyvást dolgozott. Nem annyira egyetemi jegyzetei rendezésén, pótolgatásán, a mi hosszas üléssel és írással járt volna — ezeket pedig már utóbbi időkben nem szerette s nem is bírta — hanem kisebb terjedelmű dolgokon. De egyetemi működésével függött össze a magyar nyelv története I. részének kiadása, melyet azonban a többi több ok miatt nem követhetett.

Két mondással szokta jellemezni egész hivatali működését. Egyik ez volt: «Sok jót akart, keveset tehetett.» Ezzel fejezte ki jóakarátát, mely a tanítás s a tudomány ügye előmozdításában vezérelte, egyszersmind gyengélkedését, betegeskedéseit, melyek célja elérésében gátolták. A másik mondás voltaképen Csók Mózes vásárhelyi ügyvédnek ő rá s itteni működésére vonatkozó nyilatkozata volt: «Hivatalának élt!» És a megboldogult ezt tartotta magára nézve a leghizelgőbb bírálatnak, a melyet valaha csak hallott.

VI.

A HAVI ÜLÉSEK FELOLVASÁSAIBÓL.

VIDA JEROMOS POETIKÁJA.

VÁRDAI BÉLÁTÓL.

A XIV. század közepén Petrarccal és Boccaccióval olasz földön megindult humanista költészet másfél évszázadnál hosszabb műveltetés után legteljesebb virágjában állott már, mikor végre elmélete, Horác példájára versekbe foglalva, megszületett. X. Leonak fénytől csillogó, lantpengetéstől zengő Rómájában írta korának legünnepeltebb, Itálián túl összes társai közül legismertebb s legnagyobb hatású új-latin költője: Vida Jeromos. Megjelenése már a nagy pusztulásnak, a Sacco di Romának, esztendejére esik.

A jelenség egészen természetes s igazolja az általános tapasztalást, mely szerint a poetikák rendszeren a költészet egy-egy virágkorának nyomán teremnek. A X. Leo uralkodására eső nyolcz esztendő valóban az volt. Előde, II. Julius, kinek hatalmas szelleme egy Michelangelónak, Rafaelnek tudott méltó irányítója lenni, nem nagy tekintetben részesíté a humanista költőknek elvégre is sekély, inkább az alakias ízlést kielégítő, mint az elmét, szívet mélységes eszmékkel, érzésekkel betöltő, ezer gonddal, mesterkéltséggel, agyondolgozással harmoniára vezényelt lantpengetését. X. Leonak, e felszínesebb, az ízlés finomságától nagy eszméig tán sohasem emelkedett pápának, a költők voltak igazi emberei. Pártolásával seregük szinte megszámlálhatatlan nagyra nőtt: Francesco Arsillinek nevekkal, dícséretekkel teli s végül még hiányos voltát emlegető egykorú distichonos versezete ez időszak költőiről (De poetis urbanis) bőséges bizonyítékokkal szolgál. Hivatott, hivatlan versfaragásból élt. Ha e kor megtalálta volna Horatiusát, ez bátran ismételhette vala a panaszt: Scribimus indocti, doctique poemata passim. Az előtt másfél-ezer évvel szinte hasonló körülmények közt iratott ugyanabban a városban a híres pisoi levél. X. Leo kora előtti humanista poetika ép oly korai, talán lehetetlen is lett volna, mint Horatius említett levele — Augustus kora előtt megírva.

A humanismus poetikája gyakorlati jellegű. Nem a philosophiai

szemlélődés szülte, a vágy «a mélynek titkait fürkészni», mint Arisztotelesét a görög világban. Épen ellenkező célzatú a pisoi levéllel, mely gúnynyal, a nehézségek feltüntetésével el akarja riasztani a tehetségtelen kontárokot a költészet mezejéről; Vida poetikája koszorút ígérő tankönyv költő-jelöltek számára. Annak is szerepelt kora iskolázásában. Horácz meg akarja tisztítani, Vida be akarja még jobban népesíteni a Helikont. E gyakorlati jellege miatt sem jelenhetett meg a humanista poetika előbb. Tankönyvet akkor írnak, mikor szükség van rá. A vágy a költészet mesterségének, mint az igazi műveltség kellékének elsajátítására csak ekkor lesz a czehbelieken túl a laikus körökben is általánossá.

I.

Marco Girolamo Vida élete fővonásaiban szinte tipikus formáját mutatja a korabeli humanista-pályáknak. Verseivel bejut a pápa kegyébe, ennek megrendelésére írja élete főművét, ott ragyog Róma legcsillogóbb napjainak verőfényében s mikor a végig seprő nagy vihar a humanista költők lantjairól is letépi a húrokat s szétzüllik a pápai udvarnak e nagy zenekara: többi társával ő is messze elkerül az örök várostól, mely rájuk nézve valóban «mindnyájuknak édes anyja» volt. Nem jut mégis tragikus végre, mint annyi más humanista, hanem megvonulva él haláláig azon a helyen, melyet versei futolsó jutalmául kapott. Minden izében humanista volt: mint Pontano, ő sem írt egyetlen költeményt sem hazája nyelvén. Életének két nevezetes mozzanata is van, mely megoldandó kérdésül homályban maradt: születési éve s poetikája első megjelenésének ideje, helye s e kérdések közül kétségtelen megoldást csak az utóbbi nyert. Cremonában született; a fennmaradt humanista epigrammáknak egész sora dicsőíti e várost, hol «a második Vergil» született, szellemesen összeköttetésbe hozván a nem messze fekvő Mantuával, mely a római korban az elsőt adta a világnak. Életrajzai sokáig az 1470-ik évet említik születése idejéül s e szerint Vida, ki 1566-ban halt meg, négy esztendő híján száz évet élt volna. Tiraboschi olasz irodalom-történetében e hagyományt valószínű okoskodással támadja meg. Vida ugyanis az államrend méltóságáról írt első dialogusában mint serdülő kora játékeit (adolescenciæ lusus) említi a sakkjátékról és selyembogártenyésztésről szerzett tankölteményeit. Az utóbbinak második énekét a mantuai Francesco Gonzaga fiának, Federigonak, magasztalásával kezdi, kit körülbelül kilencz-tíz éves gyermeknek ír le. E fiú 1500-ban született, Vida tehát 1510 körül írta művét s 1470-et véve születési esztendejéül: 40 éves korában. A mit pedig ily korban ír az ember, azt nem mondhatja már a fiatal évek játékának.

Ezt csak úgy mondhatta joggal Vida, ha 1490 körül születik vala. E tetszetős következtetés nem megtámadhatatlan. Az említett dialogok 1556-ban jelentek meg s elvégre Vida 86 esztendőskorában nem nagy hazugsággal mondhatta ifjú kora játékainak a műveket, melyeket azelőtt 40 évvel írt.

Roscoe, X. Leoról írott történeti művében 1480-ra teszi születését, azon adatra építve, hogy Vidának első két latin verse 1504-ben jelent meg, egy Serafino Aquilano nevű, korában híres, ma már teljesen elfeledett improvisatornak emlékezetére Bolognában kibocsátott gyűjteményben. De hány költőnek nyúlnak vissza kísérletei manapság is 14 éves korára; akkor pedig, mikor a vers jobbára iskolás stilisztikai gyakorlat volt, épen nem tartozott a ritkaságok közé. Tasso például már 10 éves korában írt latin-görög verseket a hagyomány szerint. Vidának csak ezért 10 évvel való megvénítése Tiraboschival szemben teljesen önkényes s felesleges eljárás is. A három évszám közül Tiraboschié a legelfogadottabb, s tekintvén, hogy 96 év valóban ritka életkor, a legvalószínűbb is. Erősíti ezt, hogy élte legjobb barátja, Gian Matteo Giberti, a jeles stílus titkár, később áldozatkész veronai püspök, 1495-ben született. Huszonöt esztendőskorkülönbség kebelbarátok között igen ritkán fordul elő. Vida tehát hihetőleg 1490 körül született.

Atyja ősi családfával, de üres ládafiával rendelkező cremonai nemes ember volt. Szűk anyagi viszonyai közt is gondosan iskoláztatta fiát, előbb szülőhelyén, majd Mantuában, Paduában és Bolognában. Hálás szívvel említi ezt szülei halálára írott elegiájában, kiket majdnem egyszerre veszített el, mikor már Rómába kerülve X. Leo kegyelt költője volt. Ifjan lépett az ágostonosok kanonok-rendébe Mantuában s ekkor nyerte a Girolamo nevet is Antonio helyett, mely eredetileg keresztneve volt s első zsengei alatt még olvasható. II. Julius uralkodásának vége felé került mint lateráni kanonok Rómába, hol tovább folytatván verselgetését, Giberti közbenjárására a csakhamar következett X. Leo figyelmét is magára vonta egy tankölteményével.

E műfaj, mely sohasem lényege szerint való tartalmával, hanem csak előadása költői művészetével foglalhat helyet a költészetben, a renaissancenak az eposz mellett legkedveltebb műfaja volt s leghíresebb művelői egyikét épen Vidában találta. Különben e két nem, mely jelen eszthetikai felfogásunk szerint oly távol esik egymástól, akkor szinte két összeeső fogalom volt. Azzá lőn — a hősköltemény közös elnevezése alá foglalva, mely alá a panegyricus is tartozott — ókori mintája: Vergil *Georgica*-ja alapján, melyet megszoktak az Aeneissel egyenlő szempontokból tekinteni s fejtegetni, a versforma azonossága, magasztos epikai stílje, a belekevert mythologia alapján, mely mind az Aeneis édes test-

vérvé tette, a renaissancenak az alakiasság előpitvarában maradó ízlése szemében. E szinte kis eposzúl felfogott műfajnak kedveltsége magyarázza, hogy oly tárgyakat is feldolgoztak tankölteménynyé, melyekről verset írni ma már eleve költőtletlen, néha épen visszataszító vállalkozásnak tetszik előttünk. Így énekelt Pontano a csillagok tanáról, a narancs-mívelésről; Augurelli az aranycsinálásról; Manzoli az Élet zodiakusáról; Fracastoro a syphilisről. Burckhardt szinte hajlandó e termékeket nem ízléstelenségnek, hanem épen azon kor a miénkénél finomabb szépérzékének betudni, mely a nagy reggelen minden tárgyra takarékoság nélkül hinté az ujonnan feltalált költészet aranyporát. E költeményeknek azonban mindig megmarad feltétlenül egy hibájuk. Az ékesség, melyet e prózai, sőt néha ízlést sértő tárgyak előadásmódjukban nyernek s mely feldolgozásukat a költemény címre feljogosítja, sohasem fejleszthető magából a tárgyból, mint ez pl. az emberi lelket mélyen érdeklő s így kedélyt és képzelmet is könnyen működtető: philosophiai vagy eszthetikai problémákat fejtegető tankölteményeknél történik. Merőben külső dekorációnál sohasem emelkedhetik magasabbra, melyet pedig a figyelmesen szemlélő a tárgyról, reá akasztott biborczafat módjára, a szervesség minden sérelme nélkül levonhat s ami hátra marad, az a prózai tárgy, kétségbeejtő sivárságában. Legföljebb úgy segíthet jeles tehetségű költő ily tárgyaknál magán, ha azokat az általános emberiségre vagy hazájára rendkívül idvezítőknak fogván föl s érezvén át, a nemes emberszeretetet vagy lángoló hazafiság sugárköntösébe öltözteti. A Georgica költőiségének is épen ez a magasztos honfi tűz a megmentője, mely a földmívelés, gyümölcstermelés, baromtenyésztés és méhészet áldásait, mint gyógyító balzsamot kínálja oda a polgárharezok ezer sebétől vérző, régi erényeit feledett nemzetének. Vida említett tankölteménye egy énekben a sakkjátékról szól (*Scaccia*, ludus) s a tanítással könnyen járható unalom, költőtletlenség veszedelmét valóban ügyesen kerüli ki, mozgalmas cselekvény alakjában tárván azt elő. A sakkjáték természetesen mithoszi eredetű s először Itáliának lón sajátjává: e két vonás, mely a csinált mythologia kedvelését az olasz föld szeretetével kapcsolja össze, jellemzője a humanista dicsőítéseknek. Oceanus Thetissel ült lakodalmakor az összegyűlt isteneknek bemutatja s röviden megmagyarázza az új játékot, mire Phœbus és Mercur leülnek játszani s az ő igen eleven, csalásokkal, a többi istenek beavatkozásával elevenített, egész komoly csataképen előadott játékok tölti ki végig a művet. Sok esély után Mercur marad a győztes s jutalmul a caduceust kapja Jupitertől. Mercurtól tanulták el a kedvelt játékot az olaszok. Borinski, a renaissance-költészet és poetika szorgalmas bűvara, e bohókás tankölteményt kész az eposzok közé sorozni, epikai célját maga-

sabbara helyezvén a didaktikainál. («Das Epos der Renaissance»). Olaszra, francziára e verset többször is lefordították.

Ez időtájt írta Vida második tankölteményét is, mely két énekben a selyembogártenyésztésre tanít (*Bombyx*). Mantua uralkodója, Francesco Gonzaga nejének : estei Izabellának, kora legnemesebb s legmíveltebb asszonyai egyikének van ajánlva. Tárgyának itt is az előbb már említett két vonással ad magasabb tekintetet : a költött isteni eredet s Itáliára való vonatkoztatás által. Saturnus adta az első selyembogarat Venusnak, minden finomság, gyengédség anyjának, egy szerelmi kalandjában való segédkezéseért, hogy ne kelljen a Minerva feltalálta durva gyapjúszövéshöz folyamodnia. A köztudattal azonban, mely a mesés keletről származott kincsek egyikének tudja a selymet, nem helyezkedhetett merő ellentétbe Vida, egyenesen az olaszoknak juttatván az isteni kézből, hanem azt mégsem engedi el, hogy Európában mégis Itália kapta meg először. A keleti Seriából, hol Venusnak ez ajándéka először terjedt el, szerelembe esett királya : Serius hozta el Itáliába. Phaëthusa után jött, ki a Pó mellett siratá szakadó könnyel villámsujtotta fivérént Phaëthont. Az istenek végül száanalomból fává változtatják, Seriuat pedig egy tövében elesobogó kis patakjává az Adduának, mely aztán tőle nyerte nevét. Az elátkozott alakjában is kitaró szerelem végre elnyeri jutalmát : visszakapják alakjukat, összekelnek s Serius nászajándékul a selyemtenyésztés titkát adja nejének, ki aztán elterjeszti Itáliában. E mythologizálás finoman érzéki alap gondolatát el kell ismernünk, mely a leggyöngédebb érzésnek, a kedveskedni akaró szerelem leleményének s ajándékának tulajdonítja a legfinomabb szöveget, melyet az ember testére ölthet. Érdekes adalékokat nyújt e költemény a renaissance babonaságához, melytől az emberi szellem szabadságra törekvő magára eszmélésének ez időszaka épen nem tudott még menekülni, sőt szerzett is hozzá a feltámasztott ó-korból. Nem tudjuk nevetés nélkül megállani, olvasván a nagy komolysággal adott jó tanácsokat : a hernyókat először szűz leány etesse meg ; nem szabad zajongani körülöttük, rejteni kell őket vénasszony tekintete elől ; inkább szép ifjakkal, szép leányokkal nézessük meg, kiknek alakjuk, koruk nem árthat, s ezek már tánczolhatnak, danolhatnak is a hernyók körül Venus, Saturnus tiszteletére ; óvni kell őket a rontó lidércztől, melyet a szerző már maga is látott ; ne küldjünk leánykákat a ligetre eperlevélért, mert kalandjuk lehet a hamis satyrokkal stb. Kipusztulás esetén a faj felújításának azt a nevetségesen lehetetlen módját ajánlja, melyet Vergil a méhekre nézve, csakhogy Vergilnél szerencsétlenebbül, mert ez a hagyományra támaszkodhatott, Vida pedig csak ezt másolja. Még a bugóba rejtőzést s lepke alakjában való kiszállást is mythológiával magyarázza, mint a csintalan

Ámoroktól eltagozott állatkáknak az Orcusba való leszállását. A tárgy mythologiai felöltöztesében eléggé ügyes lelemény jelentkezik, a stíl finom, tetszetős képekkel ékes — de mindez mégis csak a tárgyra akasztott külső dísznek tetszik, a mint hogy az ily tárgy mellett nem is lehet máskép. Talán valamely istenverte, se földművelésre, se baromtenyésztésre, se bányászatra nem alkalmas, értékesíthető iparhoz sem értő s már szinte az éhenhalással küzdő lakosságú vidéknek egy nagy tehetségű költője, mint életmentő eszmét kapván meg szívének egész ember-szeretetével a selyemhernyótenyésztés gondolatát, tudhatna csak valamilyen intuitióval annyi költészetet fejleszteni e tárgyból, hogy igazán költői mű jöjjön létre. A milyen nehezen foghat valamikor ilyen helyzet előállani, épen oly nehéz a selyemhernyótenyésztésről költőileg írni. Rómában írta Vida később harmadik tankölteményét: poetikáját, melyről alább szólunk.

A sakkjátékról írott vers eredeti leleménye, a legbonyolodottabb helyzeteket is világossá tevő szemléletessége, stíljének Vergilre emlékeztető szépsége annyira megnyerte X. Leo tetszését, hogy Vidát oly feladattal bízta meg, mely elkészülvén, életének főműve lön: a Megváltó életének vergili eposz módján való feldolgozásával. Kinevezte a Frascatiban levő szt. Sylvester kolostor főnökévé, hogy zavartalanul dolgozhassék. Leo azonban meghalt, s a mű még mindig nem volt kész. Olvasta azonban első énekeit s ezek annyira elragadták, hogy Propertiusnak a készülő Aeneis nagyszerűségét eleve dicsőítő distichonára fakadt, természetesen azzal a változtatással, hogy Ilias helyett az Aeneissel mérte össze a művet:

Római költők mind s görögök ti, félre szerényen:
Nagy csuda kél, mi nagyobb, mint *Aeneis* dala is.

(Csiky G. ford.)

VI. Hadrián alatt munkájában megszakítva, VII. Kelemen idejében fejezte be eposzát Vida, de azután is sokáig javított rajta s a beállott keserves viszontagságok miatt csak 1535-ben adta ki Cremonában. Ma már ízléstelennek tetszik a törekvés, mely a biblia fenségesen egyszerű nyelvét a vergili rhetorika ragyogásával akarja helyettesíteni: a renaissance azonban az antik stíl bálványát imádtá s nem emelkedett még azon finomabb stílérzékig, mely a tárgy és előadás összhangját tekinti a stíl főkellékének. Az ily műveknek épen az út járatlansága s nehézsége miatt sokszorozott értékük volt akkor s Vidát kora Vergiliusának tisztelték e művéért, mely valóban Sannazaro vallásos eposza (De partu virginis) mellett e kor epikájának legnevezetesebb terméke. Renan helyesen mondja, hogy a középkor gazdag szellemerejét azért temető feledés, mert elvesztette a kifejezés: a stíl és forma iránti érzékét. De elhamar-

kodottság rámondani, hogy a renaissance ezt egészen meglelte. Igaz, a renaissancenak a szép stíl épügy eszménye volt, mint a középkoré a lovagiasság, de kétségtelen, hogy a mit a renaissance meglelt, az még kezdetleges, a klasszikus retorikát bálványozó stílérzék volt, mely csak később finomodott az említett összhang követelésének magaslatáig. A renaissance képzőművészete is az antik formák felújításával termékenyedett meg, de Burckhardt jeles megjegyzése szerint a keresztyén és pogány képzeteknek összezavarása itt sokkal kevésbé zavar, mint a költészetben. A képzőművészet «a szemet állandóan valamely határozott, kézzelfogható szépséggel kárpótolhatja s általában tárgyainak tartalmi jelentőségétől sokkal függetlenebb, mint a költészet, a mennyiben a képzetet amannál inkább az alakon, a költészetnél inkább a dolgon sző tovább.»

Vida 6012 hexameteres, hat énekre osztott *Christias*-ában szerkezetre, stíltre szorosan Vergilt követte s el is ért azon magaslatig, melyre valaki Virgilnek feltétlen, hűséges utánzásával egyáltalán eljuthat. Ennek színvonala az akkori idő szemében a képzelhető legmagasabbnak tűnt fel, a mienkében, mint minden önállóan utánzás, nagyon is alantinak tetszik. A szentlélekhez intézett invocatio után — s ebben előde Miltonnak — természetesen ő is közepén kezdi tárgyát: Jézusnak Jeruzsálembé való bevonulásán (egy-két közvetlen előtte történt eseménnyel vezetvén be), mely tudvalevőleg a catastrophát jelzi pályájában s az első énekben a táborhegyi színváltozásig, a másodikban Krisztus Pilátus elé hurczoltatásáig megy. Itt vergili fordulat jön: János apostol, a hagyomány szerint mesterének legkedvesebb tanítványa, szt. Józseffel Pilátus elé járúl, könyörögni Krisztusért, a mi Didó királyné lakomája mintájára épen két éneket tölt be. József Máriával való viszonyát, az Üzvözítőnek a kánai menyegzőig terjedő életét, az apostol pedig Jézus további csodatételeit, tanait adja elő ezer-ezer sorban. Az V. ének a kinszenvedés története a consummatum jelenetéig, az utolsót a szentlélek eljövetele végzi. Ime, hogy anyagát a vergili formába szoríthassa, azzal a Homérnál, Vergilnél sem igen kitűnő fogással él, hogy a közepén kezdett elbeszélés előzményeinek közlése végett két éneken át megszakítás nélkül beszéltet, a mi a zajgó, gyűlölködő nép közt teljes lehetlenség s ez által a Pilátus előtti jelenetet, melynek megrázó drámaiságát a legnagyobb magyar művész: Munkácsy Mihály érezte át s festette meg leghatalmasabban a világnak, egyhangú, lehetetlen törvényszéki tárgyalásra szállítja le. A helyett, hogy a nép és farizeusok gyűlöletét természetes indokokból fejlesztené, klasszikai machinatiót vesz föl: az alvilág ördögei, természetesen a klasszikus mithosz poklának lakói, a Gorgonok, Sphynxek, Chimaerak, Seyllák és Harpyák, élükön Dante

Minosával, mozgatják a cselekvényt. Pokoli uralmukat féltvén a közelgő megváltástól, nagy hadi tanács után, melynek leírásában Vida egész a részletekig mintája Tassonak, ők bujtják fel a népet, írástudókat Krisztus ellen, ők bírják árulásra Judást, küldik Pilátusba a Félelem, Közöny és Gyávaság szellemét, hogy a döntő pillanatban elveszítse lelki bátorságát. Krisztus mennybemenetele a Capitoliumba vonuló győztes római hadvezér diadalútjához hasonlíttatik; állandó neve Heros, Máriaé Nympha, a menyországé Olympus, a pokolé Tartarus, Erebus; az úrvacsora borát latex Bacchi, az ostyát sincera Ceres, az orvosságot Pæonius succus, a szerelmet Veneris malesuada Cupido néven emlegeti nemcsak a költő, de az apostolok, a míveletlen halászok is, kik pompás járatosságot árúlnak el a klasszikai hitregetan labirintusában. János evangélista, finom érzékű renaissance stílista módjára, társait sorolván fel Pilátusnak, hozzáteszi:

Nomina dura vides, insueta atque aspera dictu

s oly theologiai mélységgel beszél, mintha már legalább egy nappal a szentlélek alászállása után volna. Hasonlón Aeneashoz, ki a carthagoi Didoszentélyben a trójai háború képein mereng el, Krisztus a jeruzsálemi templomban márványdomborműben ábrázolva az ó-szövetség jeleneteit s az ő eljövételére utaló typologiai ábrákat szemléli. Vida oda is írta műve végére: «Si quid hic factum dictumve contra sanctor. patrum scita, infectum indictumve esto.» Felesleges volt ez óvás oly időben, amikor Bembo azt tanácsolja Sadoletonak, hogy a biblia olvasásával ne rontsa stíljét. A pogány elemek bele keverése nem is vallástalanságra vezethető vissza, mint inkább a klasszikai stíl minél tisztább utánzására. Az író s közönsége előtt az egész stílnak a klasszikusokhoz közel álló purismusa s nem az ezt szolgáló egyes kifejezések, képek pogány értelme lebegett, mint a hogy pl. szenvedélyes kifakadásainkban felháborodásunk erőteljes kifejezésére törekszünk s eszünk ágában sincs szavainknak tulajdonképeni rútt értelmére gondolni. Most sem vallásos érzésünk támad fel e stíl ellen, mint Erasmusban, de finomult esztetikai érzékünk, mely a homlok-egyenest ellenkező képzetek összehozása, az efféle hazug stílnak esztetikai üressége ellen határozottan tiltakozik. Hogy a classikai stíl bálványozása aztán az e stílben nyilatkozó érzületre is pogányosítólag hatott, igen természetes. Heine mondja, hogy az emberiség utolsó tizennyolcz évszázadán végighúzódik a gyűlölködő harc két heterogén világfelfogás közt, melyek közül az egyik Judaea kopár földéből, másik a virágzó görög talajból sarjadt; a harc Jeruzsálem és Athén, a szent sír s a művészet bölseje, a lélekben való élés s az élet lelke közt. Hozzátehetjük: a classikai és keresztyén szellem e harcában a fegyverszünetet kötött

felek barátságos kézzorításának tűnik fel a renaissance-pápák virágkora. A keresztyén és pogány képzeteknek e jó szomszédokul egymás mellé kerülését kitűnő jellemzetességgel példázza a mi renaissancunk legfényesebb emléke, Corvin Mátyás arany kalváriája: apostolok, próféták képei, a szegyenoszlophoz kötözött Megváltó s a Golgotha fenséges jelenete mellett szfinxek, delfinek, Jupiter sas fogatán, Apollo fehér és fekete lovaktól vonva, s a hősín paripás kocsin ülő Diána rajta.

Gyönyörű sorokban jut kifejezésre ez eposzban a renaissancenak az emberi test s a környező természet szépségei iránt nagy fogékony-ságra ébredt érzéke. Ime Mária leírása, mikor Józsefnek eljegyzik szülei: «Gyönyörű szűz, lebontott arany hajjal, könyben úszó szemeit földre sűtve, a szemérem lángolásával, mely arcának fehér liliomai közé piros rózsákat kever. Ilyen az új hold, a mint szűzi tagjait megmosván a tengerben, a csillagok seregétől környezve, kecses szarv-alakjával az ég kékjében úszik.» Krisztusa gyönyörű férfiideál, kinek szépsége csodálatba ejti Pilátust s mint a borulaton áttörő napfény, a halálkínok közepett a keresztfáról is leragyo. Az egyiptomi tájt, hova Heródes elől fut a szent család, így festi: «A babérlombos erdők suttagásukkal kedveskedének a gyermeknek s körülcsókolta őt a szellők langy fuvalma. Mintha a hegyek is, könnyeden intvén ormaikkal, örvendeznének s körül a hangos tavak is jelét adják vígságuknak. Kedvesen csobognak a bolyongásaikban megfáradt hullámok s könnyed eséssel törnek meg a mohos sziklák tövénel. Víg madárdal, szárnycsattogás hangzik a légben; a föld is boldogan nyitja meg mindent termő méhét az isten láttára: virágillat terjeng s üdítő árnynyal kínál a majorána. A titkos forrású Níl is örömét mutatta az isten jövetelére, vígabban s bővebb áradattal haladva medrében.» E képzeleti táj, mely vonásait az olasz ég alól veszi, remek bizonyítéka a sympathicus természetérzéknek, mely már a természetnek érző lényül való felfogásáig emelkedett. Az igazán költői helyeket természetesen még gyakrabban váltják fel a műben rhetorikaiak, mint Vergilnél; fő-célja, a szép latin stíl, azonban minden lapján sikerül. Stíltehetsége főként a rhetorikus helyeken ragyo: Jézusnak a tengeren tartott beszédében, a költő kitorésekor Jézus szenvedéseit rajzolván, az apostolok hymnusában az égbe szállott mester után stb. Mintája az Aeneis stílje, melyet bámulatosan utánoz s cento sorokban vakmerészen ki is zsák-mányol. Vida poetikája mellett *Christiasa* is iskolai olvasmány volt hazájában. Az egész mű ma már legnagyobb részében hidegen hagy s Symonds kitűnően hasonlítja fagyos pompáját Palladio templomépítési módjához. Még a dicsőítésnek subjectív hangja is, mely az epikai tárgyilagosság helyett a művön végig vonul s ezt szinte szélesen kivitt pane-gyricussá teszi, csak egyes helyeken keríti magához a szívet.

A humanistának Róma iránti rajongó szeretete, örök hatalmába vetett törhetetlen hite lángol azon szavakban, melyeket a táborhegyi színváltozaskor az atyaisten ajkára ad: Jeruzsálem helyett Róma lesz kedves városa ezután, mely a világ gyeplőit tartandja örökre kezében. Idegen népek berontása feldúlja, szinte ki is irtja majd, de hanyatlásából mind magasabbra s magasabbra fogja emelni fejét, míglen az egész világ hatalmába görbed. E reménységre nagy szükség volt már ekkor. Az 1527-ik esztendő összetörte Rómát s e nagy elgázolást soha sem tudta kiheverni. Egy új Danténak kellett volna születnie, hogy «a búban szenvedő magányos özvegy» gyászát méltó könyekkel sirassa. Vida ezidétt már protonotariusus volt VII. Kelemennek, ki 1532-ben nevezte ki a liguriai Alba püspökévé, éltének e végső állomását azonban csak 1534-ben, VII. Kelemen halála után foglalta el. Székhelyét a háborús idők veszedelmei csak rövid időre hagyatták el vele. Fenmaradt epigrammjainak egyike búcsúóhaj Rómától: fogadás, hogy a távolból is fogytig szeretni s mint a szentséget imádni fogja.

Lyrái művei részben római, részben már albai tartózkodására esnek. Maradt három vergili eclogája: Lycidas és Amyntas pásztorok siralma Daphnison; Corydon pásztordala; s Vittoria Colonna vigasztalhatatlan kesergése férje, a pescarai örgróf halálán. Öt ódája: X. Leohoz, VII. Kelemenhez, a Békéhez, s kettő Gibertihez. Az elsőben lelkes köszöntéssel ajánlja fel magát a török ellen készülő pápának; a második vigasztaló szózat a borzasztó csapástól csüggedő pápához, telát a Sacco di Roma után íratott s vele a harmadik is, e megható epedés az elszállott béke áldásos visszatéréseért. Olvastakor magyar ember lelkében önkéntelen is Magyar István Országromlásának megindító vég-sorai csendülnek meg. A Gibertihez intézett ódák elsejét boldog Tusculumból írja, meglegedettségét rajzolva, melyet Giberti közbenjárásának köszönhet; a másikat már öregedő napjaiban, s érzelmesen színezett képekkel jogát bizonygatja benne az elhallgatásra. Verses epistolái egyikét a törhetetlen barátság hangján Gibertihez intézi, ki Rómából politikai küldetésben távozott; a másik lángoló köszönettel Scipio Vegio orvoshoz szól, ki életét menté meg. Irt egy elegiát a gyermeki szeretet, hála és bánkódás igaz hangján szülei halálára s egy másikat, melyben lelke felét, az 1543-ban meghalt Gibertit siratja el. Harminczöt himnusa közt, melyeket a szent háromsághoz, az oltári szentséghez, Máriához s a szentekhez írt, mint a renaissancenak egész latin lyrájában, egyetlen absolut remek sincs. Az utánzásnak egész átka, mely a lélek öntartalma helyett tanúlt stílt akar adni, a lyrában éri a humanistákat utól. Hiányzik belőlük a lyrái concentratio, mely főleg az ódának elengedhetetlen kelléke; fölmennek néha ezer sorig, szinte panegyricussá

vagy theologiai tankölteménynyé téve az ódát, lap lap után telik be s alig kerül egy sor, melyet szív és elme boldogsággal fogadna magába. Mintha csak mai henye lyricusok volnának. Vida zengzetes hymnusainak is e terjengősség a főhibájuk, bár helyenkint vallásos érzése mélyen költői lendületű sorokat sugall s főként ott, hol a hazafi fájdalommalreményvel szövődik össze, megható sorokat irat vele. Itália bellharezai, idegenektől szorongattatása, a fenyegető, már Magyarorszáig elért törökvész, az erkölcsök sülyedtsége, vallásának veszedelme a kesergésnek, a szabadulásért, nagy megújulásért való esengésnek szívig érő hangját zendíti meg lantján. Az mit igazán átértzett, azt igaz költészetel ki is tudta fejezni. A a verse, melyben 13 olasznak 13 francziával Barletta falai alatt vívott párviadalát éneklé meg, elveszett.

Vida stíljét legkitünőbbben Ariosto jellemezte, a nemes ékesszólás soha ki nem apadó forrásának nevezvén azt. A «magniloquus» jelzöt Sadoletotól teljesen megérdemlé. Ez erénye azonban nem egyszer a terjengősség hibájába téved. Szélesen festi ki hol saját, hol a klasszikusokból kölcsönzött hasonlatait, melyek közt akad itt-ott izléstelen is. Egész költészetét mégis az erkölcsi nemességnek, izlésbeli finomságnak soha aljaságokba nem tévedő előkelősége jellemzi, a mi szinte páratlanná teszi őt abban a korban, mely Beccadelli Hermaphroditusát élvezte. «Candida musa mea est» így jellemzé maga költészetét s ezzel dicséri őt meg minden társai közül Francesco Arsilli versezete is. Egy névtelen életrajzírója szerint vallásos tisztaságáért Plato befogadta volna őt államába, melyből számúzta Homert. Tömörség, igazi fenség, a beszédnek magához kapcsoló ereje hiányzik belőle, mint általában kora minden költőjéből. A humanista költészetnek nem született Michelangelója. Inkább tudott tanítani, gyönyörködtetni, mint nemes tűzbe hozni. Stílje mint a bőven buzgó forrás, melynek bősége azonban nem egyszer henyeséggé lesz s tóvá terped el, a feleslegességig és köznapiságig. Centokat hallatlan sokasággal használ, legtöbbet Vergilből, de Lucretiusból, Ovidből, Statiusból is, úgy hogy humanista kritikuskok is megrótták a túlsok kölcsönzésért (Gyraldus, Scaliger). Nyelve gondosan, hosszú munkával simított, mégis mindig a természetesség színét viseli, nem tűnik fel agyondolgozottnak, mint versenytársáé, Sannazaroé, kire Pontano Apellesnek Protogenesről mondott itéletét alkalmazá, hogy nem tudja levenni kezét művéről. A legbonyolódottabb leírásokat, legelvontabb gondolatokat is tetszetős szemléletességgel fejezi ki s mindig világos szerkezeteket épít. Nagy költőnek nem tarthatjuk, mint általában egy humanista költőt sem, hisz mindnek az utánzás ólomsúlya akadályozza szabad röptét, de hideg versificatornak sem; szabadon fejlődve sokkal többre vihette volna.

Mint albai püspök résztvett a hitújítás elleni tridenti zsinaton s egy állítólag itt tartott vitatkozását dolgozta fel, Reginaldo Polo menekült angol kardinálisnak ajánlva, Cicero példájára két dialogusban, *De rei-publicae dignitate* címmel (Cremona, 1556). Ebben ő, másoknak is közbeszólást engedve, a költő Flaminioval szemben, ki azt vallja, hogy az embernek embertársa volt mindig legnagyobb ellensége, a legjobb tehát az egyéni különélés: a társaséletnek a természetben gyökerezését, erkölcsi magasztosságát s gyakorlati hasznát fejt ki, a keresztyén köztársaság eszméjét rajzolván. E dialogok, mint a humanisták szellemes udvariasságának, philosophiai műveltségének, cicerói stíljének emlékei, de az akkori szörnyű olasz állapotokat jellemző adataik által is nevezetesek. Ime egy pár ijesztő mondat belőlük: «Nincs már bűn, kapzsiság, kegyetlenség, mely ne undokítaná korunk katonáit; maguk a vezérek adják a példát minden rosszra, hiszen sarczért s nem dicsőségért küzdenek... A katona alig különbözik nálunk a rablótól... A fejedelmek, a helyett, hogy a török ellen egyesülnének, viszályaikkal az örök szolgaság jármát sietnek nyakukra venni... Erkölcstelenek a célok, erkölcstelenek az eszközök: gyilkol és méreg... Az embereken már semmi emberi nincs alakjukon és arcukon kívül... mintha vadállatokká változtak volna.»

Fenmaradt egy hőstettének emléke is: I. Ferencznek V. Károly elleni harmadik hadjárata alkalmával bátor lélekjelenlétével megmenté székvárosát a francziák váratlan támadásával szemben. 1566 szeptemberében hűnyt el s az albai dómba temették. Szülővárosa által felállított emlékére ezt is fölvésték: *omnibus carus, nemini noxius a nobis discessit*. Oly dicséret ez, melyet alig mondhatunk el még egy humanistáról.

Irigy veszekedő társai, a Poggiok, Filelfok közt ez szinte csodaszámba megy. Egyszer lépett fel életében támadólag, ekkor sem a maga, hanem szülővárosa érdekében, melynek Milano után következő elsőségét védelmezte Páviával szemben három közrebocsátott szónoklatban (1550.), s ezek ellenfeleit annyira felbőszítették, hogy Fernando Gonzaganak, Milano fejedelmének, kellett békességet szereznie a két város közt. Az oratiokat állítólag a hóhérral égettették el Pávia megnyugtatóására. Néhány theologiai dolgozata nem jön itt tekintetbe. Emléke, mint jótékony, önmegtadadó, műszerető emberé sokáig fennmaradt. Több templom építése s restaurációja fűződik nevéhez. Ő restauráltatta a cremonai Santa Margherita templomot is, melynek festményein Giulio Campi dolgozott. De legtovább élt műveiben, melyek a klasszikusokkal vetekedtek népszerűségben: oly sűrűn jelentek meg, mint alig néhány ezek közül. A múlt század közepéig összes kiadás mintegy húsz jelent meg, az egyes művek megjelenését nem számítva.

Tehát átlag minden tíz esztendőre esik egy Vida kiadás. 1789-ből való költői műveinek egy pozsonyi kiadása, melyet br. Eötvös Ignác, a nagy költő és államférfiú atyja, elébük nyomtatván egyetemi tanulmányait igazoló dolgozatait, 1802-ben doctori promotioja alkalmával József nádornak ajánlott. Hatása hazáján kívül, hol Tasso is merített belőle, Angliában, a pseudo-klasszicizmus idején volt a legnagyobb. Főleg ez iránynak legszellemesebb képviselőjére, Pope Sándorra hatott, ki nemcsak lelkesedett Vidáért, de tanult is tőle. 1732-ben Londonban Vida műveinek kitünő kiadása jelent meg Popenak ajánlva. Az *Essay on criticism* utolsó énekében méltón idézhető gyönyörű sorokat szentel Vidának, együtt említvén őt korának s általán az egész világnak egyik legnagyobb lángelméjével, Rafaellel:

... Leónak szép arany korában
 A Múzsák felszerkenve, hervadó
 Babérukat feltűzték, és felütve
 Tisztes fejét a romladék felett
 Hevert nemtője Rómának, lerázta
 A századok porát; feléledett
 A szobrászat, fel műtestvérei,
 A kő formát vőn, a szirt élni kezdett.
 Édesb hangok tölték a templomokat,
 Rafael festett s Vida énekelt.
 Halhatlan Vida homlokán a költő
 Babéra s műbíró repkénye díszlett,
 Nevével kérkedik méltán Cremona,
 Fekvésre s hírre szomszéd Mantuával.

(Lukács M. ford.)

II.

Poetikája először 1527-ben jelent meg Rómában, eclogáival s másik két tankölteményével együtt. Az 1520-iki cremonai kiadást emlegető hagyomány mesebeszéd. Már Tirabosehi kétségtelenné tette ezt s valóban csodálatos, hogy egy újabb német munka még mindig fölhozza. (Borinski: *Die Poetik der Renaissance*, 1886.) A cremonaiak hirül vevén, hogy földijük poetikát írt, tankönyvül kérték tőle ifjaik számára. Vida el is küldte, de mellé csatolt, 1520-ban Rómában kelt levelében erősen tiltakozik az iskolán kívüli nyilvánosságra hozatala ellen. E levél mellett a cremonai levéltár egy más adatot is őriz, mely szerint a nyomtatást mégis elrendelték. De annak aztán sehol sincs nyoma, hogy e rendeletet végre is hajtották volna. Akár Vidának ismételt óvása, akár más körülmény ezt bizonyynyal megakadályozta, mert ez állítólagos kiadásból az egész világon egyetlen példány sincs s maig sem akadt ember, ki arról tudósítana, hogy ez editio princepsset valaha látta volna.

A poetika ez 1520-iki alakjában, mely 1517 és 1520 közt készült, a fenmaradt kézirat tanúsága szerint sokban különbözik attól, mely 1527-ben kinyomatván, általánosan ismert. Még nem I. Ferencz francia király spanyol hadifogságban ülő fiai idősbikének, a hasonló trónörökösnek van ajánlva, mint a nyomtatásban; hiszen csak az V. Károlylyal szemben 1525-ben elvesztett páviai csatát követő 1526-iki madridi béke következménye volt, hogy a foglyul esett király szabadságáért Ferencz és Henrik fiait hagyta túsokul. Ez ajánlás igen érthető: I. Ferencz a francia renaissance fejedelme volt; e mellé akkor szövetségese VII. Kelemennek, ki őt madridi esküje alól fölloldozta s vele más szövetséges társak belevonásával a cognaci ligát kötötte V. Károly ellen, ki csak a Sacco di Romával törte meg a pápát a kibékülésig. A kézirati poetika ajánlása Bernardo Dovizio da Bibbiena, híres erköletesen vigjátékíró és biboros öcscsének, Angiolonak, a később szintén biborosnak van ajánlva, kit a költő a II. ének elején s műve végén is lelkesen köszönt. A többi eltérések nemcsak egyes sorokra, hanem a szerkezetre is vonatkoznak, melyet Vida fölcserélésekkel, több kitérésnek elhagyásával az 1527-iki kiadásban rendszeresebbé tett. A cremonaiak ez első alakjában kapták meg a poetikát, mely azonban akkor sem ott, sem Rómában nem jelent meg. Az utóbbit Roscoe egészen alaptalanul teszi föl. Teljes czíme: *Poeticorum ad Franciscum, Francisci regis Franciae filium, Delphinum, libri tres.*

A költészet lényegét Petrarca, Boccaccio s a nagy előttükjáró: Dante, az allegóriában látták, így fejtegették s e felfogást érvényesíték gyakorlatukban is, párhuzamosan a korukbeli képzőművészetnek (Giotto) alkotásaival. E felfogás, mely egyrészt az egyházatyák költői s prózai műveiben Prudentius óta otthonos, morált s művészetet azonosító poetikai nézetnek visszhangja, másrészt a felújított klasszikusok egyedül lehetséges védelme volt, teljesen megszűnt a renaissance diadalra jutásával. Ennek verőfényében fölszakad a ködfátyol, melynek titokzatos homályán át szemlélték eladdig a költészetet s mire a renaissance poetikai felfogása rendszerre törekvő elméletté érlelődik, nyomát sem látjuk már benne e kénytelen theologikus magyarázatnak. Vida poetikája szerint a költészet már egyedül önmagáért való gyönyörűség. Isten ajándéka, melynél becselebbet nem nyert halandó, égi ihlet szülötte: de komoly tanulmányt, súlyos munkát is igényel. A verset izzadni kell. Eredménye az előkészületnek s alkotásnak pontosan részletezett szabályaihoz van kötve. A Parnassus ligetére meredek, küzdelmes út vezet. Ez éles ellentétre a renaissancenak a költészetről való felfogásában, mely különben már Horácznál is meg van s itt csak kifejlődik, helyesen mutat rá Borinski. Egyfelől a költő fensőbb ihletével, égi kiválasz-

tottságával való dicsekvés, az ovidiusi «est deus in nobis, agitante cale-scimus illo» — másik oldalon a codex, a kerékkötő, a szabályok, melyek-nek követése nélkül senki sem lehet jó költővé. Az elsőről, az alkotó költői lélek rejtelmes mozgalmairól a vele dicsekvésen, egy pár költői képpel való festésén kívül nem esik mélyebb szó: a szabályoknak egész gárdája fölvonul előttünk, teljes létszámában. Az ellentét kényelmes megoldása: boldog, a kit isteni kegy vezet ez eléje írt szabályok ösvényén. De hogy e szabályok a költői nyilatkozásra törő emberi lélek természetében gyökereznek-e, a renaissance poetikusanak nem jut eszébe kutatni. E szabályok szentek, mert a klasszikus költészet s műbírálát szentesíté őket. Csakhogy e költészet, e műelmélet annyi évszázad után nem jelenik meg egész híven a renaissance világnézetében. Hisz akkor e poetika csak a réginek új kiadása volna. Az új idők szemével tekintett antik költészetből, poetikából levont, átvett és másított elvek, tanítások teszik a renaissance poetikáját. Az utóbbiakból aránytalanul több van benne, mint az elsőkből. E poetika gyakorló költők hasznos tanácsadója akar lenni s nem philosophiája a körülötte élő költészetnek. Nem általános elvekre megy vissza, bár ezek is vannak benne, hanem gondos nevelő módjára a gyermekkorra s a növendék-költőt onnan vezeti utasításai szalagán odáig, hol az olympusi kar várja. E különbségre Horác és Vida közt már Batteux rámutatott. Horác oly magasra emelkedik, hogy a legnagyobb művészeknek is törvényt szab örökérvényű elveivel; Vida inkább a gyakorlatot fejtegeti kezdők számára. Még kevésbbé lehet őt Aristotessel együtt emlegetni. Csak néha pendül meg ennek egy-egy elve, melyet átvételével Horác, Quintilián is szentesített. E gyakorlati jelleg 1758 zengzetes, költői képekkel ékes hexameterből álló poetikájának mind három énekén végighúzódik. Az elsőben a költészet általános részéről a költő neveltetéséről szól; a másodikban az eposz elmélete a harmadikban a stíl philosophiaibb tárgyalása helyett a szerkesztésre, jellemrajzolásra, kifejezésre vonatkozó tanácsokkal szolgál s nem is oly rendszeresen, hogy Aristotelessel s Horáczczal szemben nagyon meg lehetne dícsérni. Még Scaliger is, ki minden klasszikus elődét ki szeretné üldözni a világból, csak ennyit ismer el: (ordinem) neglexit Aristoteles, Horatius vitiavit: accuratius Vida. Mindjárt az első énekben találunk oly részeket, melyek egyáltalán nem valók a költő neveléséről szóló fejtegetések körébe.

A múzsákhoz intézett, előterjesztést is magában foglaló invocatio, s a királyiának szóló ajánlás után a költészet eredetéről, műfajokra osztásáról szól. Az emberiségnek ősi eszthetikai képzetét visszahangozza itt, melyet a középkorra következő renaissance éppen nem ejtett el. A költészet vallásos forrásból eredt, az első versek az istenitisztele

ékességére találtatik ki. Ronsard s Opitz magyarázata szerint: az ősi, kezdetleges világ sokkal durvább volt, hogysen a vallási tanításokat helyesen fölfoghatta volna, azért bölcs emberek szükségből versekbe, mesékbe rejtették azokat. Az eredetileg vallásos költészet aztán mind több műfajra különült. Ezek közül legkiválóbb az eposz, melynek formája, a hexameter, is mennyei eredetű: Apollo ajándéka leányának, Phe-mononak, ki ezen formában zengte az első jóslatokat világgá. Ime a renaissance-poetika épületének új homlokzata, szemben az antikkkal. Aristoteles, Horác szemében a tragédia a költészet költészete, összes fejtegetéseik tulajdonképen erre vonatkoznak; e főhelyet a renaissance fel-fogásában az eposz foglalja el. Milyen volt ez eposz-ideál, azonnal kitűnik.

Érdekes fölemlíteni, hogy Scaliger, a kritikának nem nagyon tiszteletreméltó apja, ki Homéron elkezdve senkivel a világon nem volt megelégedve, mint bírálja hatodik könyvében (*Hypercriticus*), e végtől végig való pasquillban, Vida poetikáját. Bírálata a mű első soraira terjed csak ki, mintegy mutatóul, hogy az egészszel mint lehetne végezni. E jóhiszeműség nélkül, kötekedő szórészálhasogatással összeszedett kifogásokban Scaliger egész jelleme benn van, mely félelmes lehetett volna, ha félelmes voltát nem túlozza a nevetségességig. A kritika damaszкуси pengéjét, mely az új szellemvilág leghatalmasabb fegyverévé lesz, gyakran nem arra használja, hogy elleneit biztos vágásokkal harczképtelenné tegye; hanem hogy szerszáma élességét bebizonyítandó, hajszá-lankint kopaszra borotválja őket. Vida, mondja Scaliger, összecsapja a propositiot az invocatióval, görög módra: Vergil bölcsen szétválasztotta; biztatása a költőjelöltekhez inkább elriasztó, mint lelkesítő, óriási fáradalmakat helyezvén kilátásba: a Parnassus «*inaccessa rupes*»; mit vígasztalja a királyfit, hogy eljön majd szabadulása, inkább lelkesítse, hogy hősileg tűrjön apjáért s ha csakugyan sírt volna is, ezt inkább illik elhallgatni. Hogy mondhatja őt «*procul a patria raptus*»-nak, mikor Hispánia tózsomszédja Franciaországnak. Dehogyan találtatik ki a költészet az istentisztelet díszéül: «*megmondtam a Historicusban, hogy az első versek a mezei életben, a pásztoroknál születtek.*» Apollo jósdája sem felelt csak hexameterben: a Socratesnek adott válasz, mely őt mondja az emberek legbölcsebbjének, sem ilyen, meg sok más, melyet a históriákban olvashatni. Aztán egyes kifejezéseket támad meg, másokat ajánl helyettük, de belátván, hogy az ajánlottak bizony nem igen jobbak, azzal védekezik, hogy nincs ideje, nyugalma most jobbakat csinálni. Abban azonban igaza van, hogy e költő nevelésának szentelt fejezetben nincs helye a költészet eredetéről, műfajokra oszlásáról, azoknak értékéről való beszédnek, valamint még néhány következő tanácsnak sem, melyek inkább a második ének bevezetését tehetnék.

Az első tanács, melylyel nyomban találkozunk: mindenki az erejéhez, kedvéhez illő műfajt és tárgyat válaszssa. Ez utasítást azonban nem szabad komolyan vennünk egy renaissance-ember szájában. A ki először ajánlotta ezt, Horác, maga volt, ki a «quid valeant umeri» elvét legjobban követte. Agrippához intézett ódájában (I. 6.) szerényen Varius költőtársára hártja Agrippa hőstetteinek megéneklését: ő csak lyrikus, nem kell versenyre Homérral; az Augustushoz írott költői levélben bevallja, hogy nem érez tehetséget sem a színműhöz, sem az eposzhoz, pedig most az első legnépszerűbb Rómában, ez utóbbi pedig a legméltóbb volna Augustushoz. Vida utána mondja a tanácsot, de így:

ne dalolj te parancsra, kivéve ha nagy fejedelmek
Ohaja szólít.

E cynismus, mely egy mondatban adja a szabályt s kivételt, a renaissance egyik legrútább vonásának: az udvari poétaságnak következménye. Beulé után, ki szégyenérzetének s keserűségének egész hevével bélyegzi meg Augustust, mert az emberi szellem legméltóbb képviselőit, a költőket programm-énekesekké bénította, még nagyobb joggal tehetjük ezt a renaissancera nézve. Arczunk lángol, olvasván, a mit Vida Christiasa végére ír: tudja meg olvasója, hogy ő e nehéz tárgyat nem lelke vágyából, dicsőségért énekelte meg, hanem mert a két Medici-pápa díszes jutalmakat ígért érte. Tán maga is szégyelte ezt öreg napjaiban: mikor első dialogusában társai költői érdemeiről szólnak, válszából mintha nemcsak szerénység, hanem melancholia is hangzanék: «Én nem vagyok költő; a mit a költők írnak-dalolnak, lelkük szabad gyönyörére teszik, én pedig műveimet mind parancsra, hogy ne mondjam kényszerítve írtam; s így majdnem helyesebben tulajdoníthatók azok X. Leonak, mint nekem.» Poetikája végén is azt vallja, hogy ő csak utat mutatott a múzsák ligetére, maga nem ért el odáig. A képzőművészeknek udvarukba vonása s működtetése örök dicsőségük a renaissance-pápáknak, de épen nem az már, a költőknek témákkal való ellátása. Szerencse, hogy a sok versfaragó közt nem akadt lángelme, kire ilyen módon lánczot raktak volna, mint Augustus Vergilre. A képzőművész pontos rendelésnél is úgyszólván szabadsága teljes birtokában van a költőhöz képest. Minden eszmei tartalom mellett elvégre csak alakokat ábrázol, melyeknek megalkotásában gazdája nem vezetheti s nem is tudja vezetni kezét. A költő hajója par excellence az eszmék tengerén jár s jaj neki, ha útját mások szeszélye szabja meg. Kedves eszmekörét oda kell hagynia, beugrania egy tőle idegenbe s ha mégis belelop valamit kedves kincseiből művébe, a mæcenas censurája pár tollvonással segít e bajon s ő más sorokat kénytelen helyükbe már nem költeni, hanem faragni. A horáci tanács Vida

után is felhangzik, már nagyobb, de még mindig nem kétségtelen őszinteséggel a XIV. Lajos nagyságának megéneklésére buzdító Boileannál s a meggyőződés teljes erejével Popenál, ki a műbíró első kötelességévé teszi az elméje, ízlése, tudása terjedelmével való számvetést.

Vida kijelenti, hogy ő csak az eposz elméletét adja, de tanácsainak a drámaíró és lyrikus is hasznát veheti majd. Épen e helyére hivatkoznak, kik védik őt a felfogás ellen, mely egy ars poeticától joggal többet kíván meg egy műfaj elméleténél. E védelemre Vidának, ha kora szempontjából tekintjük őt, nincs szüksége. Akkor az eposz elmélete nem a poetika egy kitépott lapjának tetszett, hanem úgyszólván az egész poetikának. E főműfaj, ez ideál mintegy magába szívta a többi: a dráma ép úgy rhetorikai volt, mint az eposz; a lyra panegyricussá szélesült, úgy, hogy nem nagy túlzással nevezhette művét «Ars poetica»-nak; e címzet, kora szempontjából, sokkal komolyabban vehetjük, mint a pisei levélnek Quintiliántól származó elnevezését.

De még a szívesen választott tárgyhoz való kedvet, ha csakugyan megvan, sem veszi egész értéke szerint Vida. Kitétszik abból, hogy nyomban óvja a költőt az ihlet első hevében való munkától. Hosszú megfontolás, a kellő szó- s tárgybeli kincs (*digna supellex verborum rerumque*) összegyűjtése előzze meg. Az utóbbi tanácsot Scaliger egy egész borzasztó könyv (*Parasceve*) alakjában adja. Az ókori remek tanulmányozását s a mű prózai vázlatának elkészítését is ajánlja. Ez utóbbi helyéből azt is ki akarták olvasni, hogy ő a mű egész terjedelmének prózában való előleges megírását kívánja, mire különbeu Boileau, Racine, Pope eljárásában is találunk példát. Szavai azonban világosan csak vázlatot említenek s ez talán minden mű-eposz előtt megvolt. E magyarázatra valószínűleg az a hagyomány vezetett, hogy Vida a francia dauphinnak elkészíté a négy evangelium parafrázisát, mely így látatlanban akár a Christias prózájának is tekinthető. Donatus értesítését az Aeneis-vázlatáról is magyarázhatták így. Mennyire más ily előkészületek mellett a költő munkája, mint az a kép, melyet Arany fest róla:

Sajátjából mint — pók a maga szötte
Fonált — ereszti a mit tolla bír;
Tekintély vagy szabály nem lesz előtte,
Csak a mit érez s az üres papír.

De mind e tanács csak későbbre való. Hogy valaki élhessen velük, előbb hosszú iskolán kell keresztül mennie. Azon körülmény, hogy a renaissance poetikusa szükségesnek tartja egész neveléstant iktatni elméletébe, mindennél hangosabban hirdeti a költészetnek tanulható s tanulandó mesterségül felfogását. Ma, mikor a költői tehetség fejlődésében a legfüggetlenebb autodidakszist, az egyéniségnek belső ösztön szerinti

kifejlesztését tekintjük egyedül üdvözítőnek, mikor el sem tudjuk képzelni a költői léleknek egy iskola igájába való szorítását, sőt épen szükségesnek tartjuk, hogy elfelejtse azt, a mit az iskolában tanult, t. i. a sablont és nézzen, tanuljon mindent a maga szemével: elmosolyodunk a költő-tanfolyamnak még csak említésére is. De legyünk igazságosak lenézés helyett. A renaissance után következett nemzeti irodalmaknak nem egy iskolája, úgyszólván napjainkig, egy-egy mintaképpel s egy sereg önállótlan utánzóval, nem volt-e szintén kicsinyes iskola, esküvés a mester szavára! S mint felnőtt gyerekek iskolája, még szégyenletesebb amannál.

Vida neveléstana nem is valami különleges, minőnek — leendő költőről lévén szó — várunk lehetne. Az ó-kori nevelési elveknek a költőjelöltre alkalmazása az egész. E tanácsok közt nincs egy sem, melyet Plutarchnak a gyermeknevelésről szóló művében vagy Quintilian Institutióinak a szónok nevelésére vonatkozó részeiben meg ne talál-nánk. Szép hegedűszóban a renaissance ó-kori alapon álló pädagogiáját kapjuk, melyet legkiválóbban Vittorino da Feltre s Guarino da Verona érvényesítettek, amaz a mantuai Casa Giocosaban, «az első modern gymnasiumban», utóbbi az Esték ferrarai udvarában. E nevelésnek részletes rajzát, lelkes dicsőítését a legkiválóbb magyar humanista, Janus Pannonius, adta legsikerültebb művében: mesterére, Guarinora szerzett panegyricusában.

A sikeres költő-nevelés két főkelléke: a zsenge gyermekkortól kezdés s a jó tanítómester, ki első sorban jeles stilisztá legyen, nehogy tanítványa nyelvérzékét megmételje, mert a gyermekkor hibáit legnehezebb elhagyni. Ime a költőnek verses stilisztá gyanánt való felfogása. A gyermeki fül szokjék egyformán úgy a latin, mint a görög nyelv zengéséhez; első olvasmány az Aeneis legyen s mellé a homéri költemények, melyeket hasonlítgasson már az előbbivel össze a gyermek. Értsd: szokja meg az elsőt jobban szeretni. E helyen, a növendék olvasmányairól szólva, iktatja be Vida a görög és római költészet áttekintését és sorsát a Mediciek napjának fölkelteig. A történeti áttekintés Vida után szokásos lesz a poetikákban: így megy végig Boileau L'Art poétiqueje I. énekében a francia költészet történetén; s Pope a műbírálat kiválóbb képviselőin az Essay on criticism végén.

Ez áttekintésnél alig van s nincs is szükség jobb tükörré, mely a renaissance-nak a classikus költészetről vallott felfogását teljes hűségben mutassa. A renaissance érzéketlenségét a naiv, isten kegyelméből való költészet iránt alig tanúsíthatná valami jobban e szemlénél. A görög költészet a renaissance szemében nem azért volt, hogy a római belőle élődjék, hanem hogy megjavítsa. Szerencsétlenebb sors méltatlanabbul

nem ért még költészetet, mint a görögét. Ehhez fogható igazságtalanság csak egy történt még: a római költészetnek évszázadokon át óriási túlbecsülése. A görögnek «kit legtovább szoptattak a műsák», a XVIII. századig kellett várnia, hogy méltányoltassék. Dehogy vált «a renaissanceban ismét a művelődés fáklyájává», mint Szász Károly írja. (A világ-irodalom eposzai I. 603.) Aristoteles azért írta minden idők legbölesebb poetikáját, hogy Vida mellőzze, Scaliger kicsufolja, a francia klasszikusok félremagyarázzák. A két chiaroscuro-fresco a Stanza della Segnatura Parnassusa alatt Rafaeltól, a renaissance fénykorának egész magatartását symbolizálja a classikus világgal szemben. Valerius Maximus anekdotájának megfestése soha sem volt időszerűbb. Az első képen egy sarkophagot találnak, görög és római klasszikusokkal telve. A másikon a görög könyveket, mint eretnekeket, a máglya tüze hamvasztja.

A görög költők közt, mondja Vida, Homér volt a legnagyobb; minél közelebb élt hozzá a többi, annál jelesebb is. E költészettel szemben, melynél a kezdet homályából bontakoznak ki a legnagyobb alkotások s későbbi kora csak hanyatlás: a római épen ellentétes fejlődést mutat. A kezdet durva, pásztori költészete után görög oltás nemesíté meg s fejleszté fokozatosan a legnagyobb virágzásra. Ennius hozta a görög műsákat Latium földére s követőinek nagy serege után végül előjött a költő, kinél nem született nagyobb, ki Homértól tanult, de nagyobb nála, mert az átvett csodás tehetségével szebbre varázslá: Vergil. A római költészetnek e többre becslése könnyen magyarázható. Az egyes, a nemzet, a kor mindig saját természetéhez szabja eszményét. A zengő rhetorikát, melyet a naivságnál, az érzés és képzelet minden erejénél többre becsült a renaissance, egész tökéletességében a római költészetben találta meg, mely egy nagy szónoklat elejétől végig. Personificatiója nem a rhapsodos, a bájos műsák, hanem sokkal inkább a forum tógás oratora. E jellemet egy római költő sem mutatá be oly tökéletes fejlettségében, mint Vergil. S így lón az a műfaj, melyben Vergil babérát aratta s épen vergili formájában, a renaissance eszményévé. E rhetorikus korszakban az Aeneis s a holdjának tekintett Georgica felelt meg legjobban az ízlésnek; ez kívánta a legkevesebb egyéniséget s a legnagyobb tért nyitotta a stilisztikai változatosságának, a rhetorikai helyzeteknek, hol meg lehetett ereszteni a hangot. Így vitte a renaissanceot a rhetorikai stíl imádása a classikai költészet egyetemesebb befogadása helyett, melylyel még Poliziano Sylva-jében találkozzunk, virágása teljében egyetlen embernek s egyetlen műfajnak csodálatához és követéséhez. Vergilt nem is kellett, a többi classikus módjára, a renaissancecnek föltámasztania. A középkorban két alakban is tovább élt: mint varázsló (telestes) s a híres IV. eclogával a keresztyénség elő-

futára a pogány Rómában, ki Dante szavaival az éjtszakában menvén lámpást tartott, mely neki nem használhat, de fényt hint a hátul jövők útjára. Hogyan lőn Vergil a középkor képzeletében varázslóvá, milyen mondák fűződtek alakjához, Domenico Comparetti jeles művében megtaláljuk. E Vergil-mondákból, épen a híresebbek, eljutottak hozzánk is. Mindjárt az első magyarul megjelent prózai regény: a XVI. századi Poncziánus históriája nyújtott ilyet; a következő században Haller Hármas Istóriájának középső, legkedveltebb része, a Gesta Romanorum is. A magyar ponyván még ma is árulják «A bűbajos Vergiliusnak csodás történetét». A renaissance Vergilben csak a költőt támasztá fel s emelte eszményévé, bár ez sem volt kiásás, mert a középkorban mint a latinul tanulás eszközét, állandóan használták. Vergil valóban minden római költő közül a legalkalmasabb volt arra, hogy a renaissance költői eszményükké fogadják. Úgyszólván csak a kor választja el tőlük. Működése, pályája mintha csak renaissance-költőé volna, úgy, hogy valóban tipikus előzője ezeknek. Nem tekintve gyönyörű retorikáját, melyet a renaissance mindenekelőtt imádott s utánozni igyekezett, munkásságának mennyi vonásával érintkezik renaissancekori apróbb utódaival! Egész életében kiszabott programot morzsolt, megrendelésre dolgozott: eclogáit Asinius Pollio, a Georgicat Mæcenas, az Aeneist Augustus megbízásából. E szégyenben és szerencsétlenségben a renaissance költői is osztoznak. Vergil hosszasan, sort-sorra rágyva dolgozott s maga hasonlító eljárását a nóstény medvééhez, mely kölykeinek kezdetben idomtalan testét formásra nyalja. Három évig írta az eclogákat, hétig a Georgicat, tizenegyig az Aeneist. E hosszú, faragó munka főjellemvonásaik közé tartozik a humanista költőknek: Sannazaro húsz évig dolgozott eposzán, Vida is majdnem ennyi ideig a magáén. A bevégezés utáni javítgatásban is Vergil mutatja a példát; a minden sorát 40-szer átjavító Bembonak méltán előde Vergil, ki az Aeneis simítására három esztendő t akart még szentelni. A centok használatában is mesterük volt: Aeneise ellen még életében leleplezések jelentek meg, melyek egy sereg átvételt mutatnak ki benne a görög költőkből s római elődeiből. Egykorú vélemény szerint, ha a renaissance költőit, kik centokkal éltek, mind be akarnák lopásaikért fogni, Olaszország valamennyi börtöne szűk volna számukra. De legnagyobbnak tűnt föl Vergil a renaissanceban költészete öntudatosságával. Ez adta neki a pálmát, szemben a naiv Homérral. Mint ifjabb Péczy József, Vergilnek Homér rovására legnagyobb magyar csodálója kifejti (Párvonal Homér és Vergil közt, Kiszf. régi Évl. VI.): Homér nagyobb mester a szólásban, Vergil a hallgatásban; amaz bőbeszédű, ez önmérséklő s kevés szóval sokat elmond. Homér inkább született, Vergil inkább lett költővé. Ott több a

tehetség, itt nagyobb a műgond; ott a természet, változatosság, itt az ízlés s a megválasztás; Homér lángeszűbb, Vergil öntudatosabb s hibátlanabb költő. E felfogás, hogy Homér csak a nyers anyagot szállítja, melyből aztán Virgil alkotott, uralkodó a renaissanceban. Mind e vonásokat óriásira becsülték s követni igyekeztek a renaissance költői, hiszen ezeket kitartó munkával, izzadással el lehet érni; s ők semmit sem szerettek, a mit nem lehet utánozni.

Vergil után, szól Vida, a római költészet sorsa is szomorú hanyatlás, majd teljes elparlagosodás, melynek megtörői a lelkesen köszöntött Mediciek. Vergil olvassa mindenekelőtt az ifjú; a görögökből csak Homért s ezt is főként csak összehasonlítás kedvéért. Legfőlebb még Vergil kortársait forgathatja a rómaiakból veszély nélkül. Poetikájának ezen részét: az ifjú olvasmányainak, követendő eszményének helyes kijelölését tekinté, a cremoniaiakhoz írott levele szerint, legbecsebbnek Vida.

A mester kedvvel, igazi atyai szeretettel végezze tisztét; ily bánásmód megkedvelteti a növendékkel tárgyát, a zord szigorúság könnyen elriaszthatná. Semmi körülmények közt ne használja a verést, dicsérettel és megrovással sokkal többre mehet. A siker legbiztosabb módja mégis a dicsőségszomj fölkelése. Az ókornak ez uralkodó eszméjét, mely ellentétes is a földi elismerés és ragyogás helyett túlvilági jutalmazásra utaló keresztyén tanítással, a renaissance egész lelkesedésével karolta föl. Dante felfogásában még küzd a keresztyén felfogás a pogány ideál varázsaival. Majd tűnő fűsthöz, elszó bűborékhoz hasonlítja a dicstelen életet; majd a dicsőséget a kizöldülő s meg elsárguló fűhöz, mely színét azon nap veszíti el, mely kicsalá a földből s a szélhez, mely majd erről, majd arról fű s nevét fuvó helyével váltogatja. A renaissance előtt az ókor a dicsőség fényes csarnokául jelenik meg, s e templomba vágás, a dicsőség szomja, felfogása szerint a költői ihletnek elsőrendű forrása. Ébrentartásának kitűnő eszköze, ha a növendék mellé társak adatnak, kikkel kitűzött pályabérért versenyez. Ime a társas iskolázás előnyének hangoztatása a magántanítás felett. Ha a költészetet egyszer szíve szerint megszerette az ifjú, erőszak sem tépheti el többé végleg a muzsáktól. Ha szülői akarat, élethivatása elvonja tőlük, visszavágyik, mint a szekér elé fogott mén a szabad rétre társai közé. E plasztikus hasonlat első megragadó helye a tankölteménynek. Óvja a mestert a hiábavaló munkától: oly ifjúval, kiből nem ébred a hirtű, ne töltse hiába idejét. A csodagyerekek éretlenkedése korában igen egészséges felfogással csatlakozik Quintilianhoz, ki után természetellenesnek mondja a felette jókor verselgető gyermeket, akár csak az érésében siettetett gyümölcsöt. Ajánlja a munkálkodásnak pihenőkkel való meg-

szakítását, a vidám játékokat a szabad természetben. Figyelmeztet, hogy a tanítványoknak akadhat harmadik fajtája is, kikben erős akarat egyesül tehetségtelenséggel. Az ilyenekről nem mond le mégsem végképen: kitartó gyakorlat nagyon sokat pótolhat. Nem is nagy túlzás ez; az újabb korban is hány elismert művet ítélhetünk nem a lángész, hanem a szorgalom és ügyesség remekének. Gondoljunk pl. Heine ítéletére Lamartineról. A mily gyümölcsöző a dicsőségvágy, oly vészes az ifjúra a szerelem lángja, melyet különös gonddal igyekeznek a mester távoltartani növendékétől. Hogy ez a költői fejlődés szempontjából menyire másképp áll, fejtegetni sem érdemes. Csakhogy Vida nem azt érti költőn, a kit ma értünk s bizony a szerelmes ifjú elmulasztja megcsinálni stílygyakorlatait. Opitz már kellőleg méltányolja ez érzellem fontosságát a költői lélek fejlődésében s a szerelmet a nagy gondolatok közőrűkövének mondja.

Költőkön kívül más szerzőket is olvasson az ifjú, főleg szónokokat, természetesen: Cicerót. Nevét mint Vergil mellett Latium másik csillagát dicsóíti Vida. A renaissance szempontjából célravezetőbb, mai felfogás szerint szerencsétlenebb tanácsot képzelni sem tudnánk ennél. Ismerve a renaissance költészetének rhetorikai jellegét, nem csudálkozhatunk e tanácson. A rómaiaknál költészet és szónoklat közel-eseő fogalmak voltak; egyik nem élhet a másik nélkül, mondja Ovid pontusi levelei egyikében, Cassius Salanus szónokhoz intézve:

Utque meis numeris dat vestra facundia nervos,
Sic venit a nobis in tua verba nitor.

A renaissanceban is így tartották ezt.

Utazásokból, könyvekből, festményekből, mások elbeszéléséből szerezzén az ifjú minél több élettapasztalatot, emberismeretet, ám tartson mégis mértéket ebben, mert ez beutazhatatlan tartomány s szentelje főidejét a költészetnek. A költő valóban csak addig teremthet, míg összeköttetésben áll az eleven étellel; ettől elszakadva, az életből addig elesett néhány typosának variálása, minden művészet átka: a modorosság kezdődik. E mélységes indokolás már meg van Vida hires kortársánál, Paolo Gioviónál (Dialogus de viris litteris illustribus).

Verstant nem ad, hanem a mesterre bizza, hogy gyakorlatilag, magukon az olvasmányokon ismertesse meg növendékével, ki igyekezzék minél többet könyv nélkül is tudni a klasszikusokból. Gyönyörűen írja le a költő majd befejezésig jutó, majd a sors szeszélyéből kénytelen töredékben maradó munkájának küzdelmes lázát. A Plátó hangoztatta «múzsák örületének» költői kiszínezése ez, de olyan őszinteség nélkülinek tetszik ennyi iskolás szabály után. Következtesen ezt nyugodt,

gondos faragásnak kellett volna rajzolnia. Az említett ellentét első nyilatkozása ez.

Ne fogjon rögtön nagyszabású műbe, Iliászba az ifjú: pásztori költemények szerzése szolgáljon iskolájául. Hogyne, hiszen ezt Vergil is úgy csinálta. A tanács még sem oktalan, az ajánlott tárgyakból kitetszik, hogy az idyllt itt epikus műfajnak (epyllion) fogja föl, tehát körülbelül olyanféléet ajánl, mintha ma leendő regényírónak azt tanácsolnók, hogy előbb novellákat írjon. Érdekes véletlen, hogy Arany is feldolgozta, mint gyermekifjú, a Vida által kezdő eposz-költőknek ajánlt tárgyak egyikét: «Légy-pók csatáról víg eposzt dalolt.» (Bolond Istók.)

A tanító ne legyen kegyetlen igazságú bírálója a szárnyait próbálgatónak, mert könnyen megtörheti ennek önbizalmát; dicsérje zsengejét, ha lát is benne hibákat: ezekre csak akkor mutasson rá, ha az ifjú felbátorodott már. De mily felszínessé silányúl ez, a hibák mellett tehetőséget is eláruló kezdővel szemben valóban helyes és nemes elv, melyet később Lessing is ajánl, látván, mennyire a legkülsőbb kéregről járó Vidánál: e kritika a döcögős verssorokra való figyelmeztetésben merül ki. Imé, mint hullunk ismét a másik végletbe, melyből a költő csak versfaragónak tetszik. Végül a horácsi tanács: a költő fussa a városi lármát s kiváló műhöz csak a természet kedves ölen fogjon: *Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbem.* Ma az ellenkező divat járja.

S most a Janus-arcznak ismét a főnségesebb fele fordul hozzánk: Vida az ódai hevület szárnyán magasra lendülve dicsóíti a költészet isteni eredetét, a költő sérthetetlen, szent valóját, a költészet áldásait s e gyönyörű, a másik felfogással rikítóan ellenkező tirárában nyeri kihangzását az első ének. Ily ódai befejezést használ Vida tankölteménye mind három énekében, a Georgica példájára s mintájául Popenak, ki hasonlóan végzi az *Essay on criticism* énekeit.

III.

«A hányszor csak Vergil isteni művét olvasom, úgy tetszik, hogy ő nemcsak eposzt akart írni, hanem e műfaj szabályait is akarta nyújtani, hogy megmutassa, mennyire eltért a görögöktől, a kiktől e műfajt vettük.» Vida mondja ezt a cremoniaiakhoz írt levelében. Az Aeneis tehát példa az eposzra s nem önmagáért létező költői mű. Mintaszerűségének csodálata természetesen fejlett e felfogásig. Vida poetikája második énekében épen a fordítottját míveli annak, a mit szerinte Vergil tett: az Aeneisben például feldolgozott szabályokat eposzelméletté vonja ki a műből. Ez eposzelmélet sem több, sem kevesebb, mint az

Aeneis elmélete, melynek megállapításában kisebbik testvére: a Georgica, ellenpróbaul Homér szolgál, kinek Vergilrel szemben mutatkozó minden eltérése kérlelhetetlen elítélőre talál Vidában. Ha a Vergilből levont szabályokat végig olvassuk s a világirodalom nevezetes műeposzaira gondolunk, akkor látjuk csak igazolva a nézetet, hogy az Aeneis valóban a legnagyobb irodalmi hatású mű, mely valaha író tollából kikerült.

Inventióra, úgymond Vida, a poetika meg nem tanít; tárgyat szerezzen minden költő a maga leleményéből. A szerkezetre, feldolgozásra azonban pontos utasításokkal szolgál, Vergil szellemében. Mint Vergil gyakorlatában példázta, ő is külön ajánlja az előterjesztést és segélyülhívást a mű elején. Utóbbi akármelyik istenhez intézhető, de Zeushoz csak a legritkább esetben, a legméltóbb tárgynál, a legbuzgóbb imával. Risum teneatis amici! Az invocatio Vida felfogása szerint, csodálatos, természetfölötti erő segítségül hívása a munka szerencsés kivitelére. Scaliger is így tanítja; Tassonak, az ellenreformáció költőjének, eposzelméletében már vallásos cselekedet, a keresztyén ember szokása, ki minden munkája előtt égi segílyt kér. Az invocatiót ismételje is meg a költő, valahányszor felette nehéz vagy fontos helyhez ér.

Legyen a kezdet vonzó, szerény, a dagályt kerülő: a rögtön harogó hang csakhamar kimerül s a költőt épen ott fogja cserben hagyni, hol legnagyobb rá a szükség. E tanácsot egy költő sem utasíthatja vissza: minden műfaj költői hatásának főfeltétele, hogy ereje hanyatló gyöngülés helyett folytonos erősbödést mutasson. «Jőjjenek egyszerű kezdet után az egyre nagyobbak». Visszatérőleg, eléggé rendetlenül, megmagyarázza még, milyen legyen a propositio: a mesének nem teljes világossággal, csak körvonalalaiban való előterjesztése. Például az Odysseáét hozza fel, mely Vergilnek is mintául szolgált.

A költő, mikor ezek után tárgyába fog, végéhez közel kezdje meséjét; ez különbözteti meg a sorra haladó annáles-írótól. Innen közeledjék aztán mindjobban a kezdethez, ügyesen alkalmat lelve, hogy a történeteket előlről megtudjuk. Szellemesen magyarázza, hogy az érdekletésnek e kitünő eszköze tulajdonképen jámbor csel: az olvasó mindjárt az első lapokon közel hozatván a véghez, azt hiszi, már csakugyan vége felé jár az ének, egész érdeklődésével lesi a végső kifejlést s teljesen munkás kíváncsiságában viszi a költő aztán rév helyett a tengernek mind nyíltabb síkjára. Az Ilias s Odysseára utal példakül, bár úgy látszik, az elsőnek szerkezetét nem tartja mintaszerűnek, mert Homér igen helyesen ebben nem mondja el, a hogy Vida szeretné, az előzményeket, mint az Odysseában: Helena szökését, férje haragját, a görög hajóhad gyülekezését és elindulását Aulisból, az eltelt kilencz esztendő

harczait és szenvedéseit. Kívánja, hogy mikor az előzmények előadásához kezd a költő, itt már rendet tartson, szép sorjában, ugrások nélkül vigye elbeszélését odáig, hol az a megkezdett cselekvényhez kapcsolódik. Ez sokkal durvább fogás, mint a megértéshez épen szükséges előzményeknek itt-ott való rövid beszövése, gyakran valószínűtlen is, a körülmények megcsúfolásával járván, de valamely szereplő ajkára adható két énekes szónoklatot jövedelmezett. A renaissance pedig semmiről sem mondott le, hol alkalma nyílt a retorika ragyogtatására.

Schlegel Frigyes az érdekesítő utáni törekvést jelöli meg a modern művészet jellemvonásául. E gondolat, melyet a színműírókra nézve már Horácz főczélül jelöl meg Augustushoz írt levelében, a költészet egész körére kiterjedőleg jelenik meg Vidánál:

az első czél, hogy a mű váró figyelemben
Tartsa a lelket s kétségben hosszan, hogy ugyan mi
Lészen a vég.

Homér ehhez is értett: mily odaadással lessük, hogyan békül majd meg a haragos Achilles; mint szabadul ki Polyphem barlangjából Odysseus. De elítéli a túlzókat, kik az olvasó kíváncsiságát könnyelmű játékkal a végletekig fokozzák. A két intő példa Homérból (!) kerül ki; mielőtt az Iliasban Páris és Menelaos viadalát, az Odysseában a kérők nyíltversenyét láttatná, amott még Helene vezérszámlájával, itt a nyílt történetével, lassú előhozásával kínozz meg bennünket. A jámbor püspök, kit ez ártatlan fogások is felháborítanak, mit szólna pl. Sue Eugéneről! Kitetszik, hogy tanítását távolról sem szabad merész értelemben venni, mit az anticzipáció nyomban való ajánlása is bizonyít. Ne hagyjon az eposz író a cselekvény végső megfejléséig kétségben; egy-egy utalással sejtse a véget «gyér sugarat vetvén a jövőbe». Az Aeneisben a főhős és Turnus jövendő sorsáról ejtett jóslatokat s az Iliászból a haldokló Patroclus jövendölését hozza fel példakül. A tragédia cselekvényével szemben az anticzipáció valóban egyik jellemvonása az eposznak, hol épen azon körülmény, hogy a hős sokszor végének biztos tudatában harcol, emeli legnagyobb fenségét. Vida azonban nem ez esztetikai szempontból ajánlja, csak mint az érdekkeltés hathatós eszközét. Lélektani magyarázatát e szerencsés hasonlatban kapjuk: az útas mennyivel vígabbán halad, ha a messzeségben már a föllegvár körvonalai rajzolódnak eléje, mely felé törekszik, mint akkor, ha kilátás nélkül, mély vágásban folyik bizonytalan útja.

Erősen hangoztatja a gondolatot, mely Boileau poetikájának főelve lesz majd: a józan észnek, a tudatos tervszerűségnek feltétlen uralmát az egész műben. Ötletes szeszély helyett «légyen az ész vezetőid utaidban». A bősavú, műszabályok helyett ösztöne után mesélő Homér-

ból veszi az elriasztó példát, ki az egyenes irány követése helyett, minden-hová betérő oktalan utas módjára, untalan elcsatangol főtárgyától. Erős intés ez az epizódok óvatos használatára. A felhozott két példát: a Juno szekerekével, Thersitessel való hosszas időtöltést Vida szerencsétlenségére Lessing vette két évszázad múlva alapos védelmébe Laokoonjában, hol bebizonyítja, mint lesz Juno kocsija lassú, a csata forgatagába nem illő leírás helyett cselekvénynyé épen az által, hogy Hebe izról-izre rakja össze előttünk; s hogy Thersites hosszas leírása, naiv érdekességét nem tekintve, azért szükséges, hogy rútsága, mely lényegileg a költészetnek nem lehet tárgya, épen alkatrészeinek aprózott egymás után való felsorolásával szelidüljön. Vida az Aeneis Drancesét ajánlja az intrikus mintaképül helyette. Ez obstrukciós senator mily hidegen hagy bennünket Thersites halhatatlan groteszk komikumával szemben. Vida szerint a komolyabb római íróhoz nem illik az ily szabadosság.

A tudós színeben feltűnni szerető humanista költők idején nagyon is korszerű volt Vida következő tiltakozása a tudományukkal csillogni kívánó, csillagászati, bölcséleti, történeti ismereteiket művükbe minden czél és hely nélkül bele tömő költők ellen. Napjainkban méltán, épen az ellenkező panaszt halljuk itthon: költészetünknek a boulevard-verselésig vagy a sallangos népieskedésig való elsekélyesedését, melyben épen a lantpengetők philosophiai, történeti tudatlansága játsza a főszerepet. Vergil ebben is megmutatta a helyes utat: a hol művébe efféle részeket sző, mindig röviden, idején teszi, hogy úgy tünik, nem is szándékosan teszi, hanem a tárgy kívánja szükségszerűleg. Mennyire helyén van Anchises tanítása a szellemvilágról az Aeneis alvilági énekében!

Horác után a változatosságot is megkívánja a költőtől. Ne úntasson egy helyzettel, igyekezzenek újakat kapcsolni hozzá, de könnyedén, erőszak nélkül. Vergil mily ügyesen hozza be Aeneas pajzsának epizódját! S nem veszi észre, milyen halott rész ez Homérnak vígan csattogó kalapács-munkájával szemben. Szőjje be a költő hazája dicsőítését művébe (mint Vergil a Georgicába). Nagyon hatásos, ha az olvasásban kifáradt lelkünket a befejezéskor megragadó, inkább lyrai, zengzetes, bájos mithoszi epiloggal frissíti fel. A mester ebben is Vergil, a Georgica énekeinek befejezésmódjával. De óv, hogy ezeket ne nyújtsuk hosszúra, mert a fáradt olvasó ebbe is könnyen beleúnhat s valóban az imádás egész vaksága kellett hozzá, hogy a Georgica IV. énekének hosszú, az egész hangjával ellentétben álló s felesleges befejezését is dicsőítse. De közben is használhat ily élénkebb, érdekesebb részleteket a költő, pl. a seregszámla alkalmával a felvonuló hősök címereirezmondákat kapcsolva, majd meg szép természetleírásokat nyújtva. Mindezekre ismét Vergil a legkitűnőbb példa.

Nagyon emeli az eposz becsét, tanítja, ha a költő aphorismákat hint el benne, tömör szókban bölcs életmódra tanítva, hogy az atyák boldogan adhassák fiaik kezébe. Valóban, ha ezek a szíven át jönnek, helyükön alkalmazatnak s kifejezésükön a költői átérzés csillog, gyönyörű díszítő gyöngyei a műnek s minden remekműben találhatók.

Bár a III. énekben volna helye, itt adja tanácsát a hasonlatok körére vonatkozólag, mely lehet alacsonyabb is, hisz Vergil is méhekhez hasonlítja a tyrusiakat, hangyákhoz a trójaiakat, de sohase sértsen dísztelen rútságával. Homérrt ugyancsak elmarasztalja, hogy a görögök nyüzsgő táborszállítását a tejes sajtár körül dongó méhrajhoz hasonlítja s még inkább, hogy nem átallja Ajas kitartó hősiségét a számár türelméhez hasonlítani. Római költő sohase szálljon le idáig. E hely mindig tanusága marad annak, hogy a renaissance a naivság méltánylására teljesen érzéketlen volt.

Őrizze meg a költő valószínűségét, mely ellen Homér vaskosan vétett, Glaucust és Diomedest a csata legnagyobb viharában lapokon át beszélgettetvén. E rész is bizonyítékul sorakozik az előbbi mellé. A valószínűséggel kapcsolatban szól a csodálatosnak, az isteneknek szerepéről az eposzban s meglepően őszinte vallomást tesz: a csodás dolgokat nem hiszi sem a költő, sem közönsége, csupán díszítésül szerepelnek. «Mind hiu álom, a mely elefántcsontos kapun át jön». Pár évtized múlva ugyanígy nyilatkozik Luziadájában Camoens. Mikor Vasco di Gamanak a Venus-sziget bérzefokáról a világegyetemet mutatja meg a tündér, így szól magáról:

emberek regéi

Vagyunk mi, Jupiter, Juno s a mások:

Agyrémek, a botorság képzeményi;

Hogy lengje át varázs, báj versirástok,

Azért, halandók, kell nekünk csak élni

Meg oda fönn, hol neveink ragyognak,

Jelzéseül az égi csillagoknak.

(Greguss Gy. ford.)

Vida vallomásából nemsokára Tasso vonja le a következtetést, mikor a discorsókban a pogány mythológiának, e hitelre többenem találó hazugságnak, a keresztyén csodálatossal való fölcserelését kívánja. De a gyakorlatban ő sem tud teljesen elszakadni e kedves hazugságoktól; a következő században pedig Boileau a mythológiának, a régiek által díszül feltalált s alkalmazott ékességnek fönttartása mellett kardoskodik. A világ sokáig nem tudott elszakadni a klasszikus kor isteneitől.

Homér naiv ismétléseitől is óv: ha a követ üzenetet visz, ne ismétlje szószerint a kapott szavakat, mert ez egyhangúságot okoz; az Aeneis Venulusa legyen a minta. A mű ne legyen nagyterjedelmű, inkább kisebb, de gondosan formált. Természetesen, hisz az Aeneis is

fele egy homéri eposznak! Ha azonban a költő tágabb úton szeret haladni, a művészi bővítésnek sok eszköze áll előtte, képzeletit toldván a valóhoz. Szerepeltetheti az isteneket, de ezek ne vegyüljenek mégis emberek módjára a földi küzdelmekbe (mint Homérnál), hanem az égi magosból igazgassák a halandók sorsát (mint Vergilnél). Beveheti aztán az alvilág rajzát, szertartásos jóslatokat, lakomákat, melyek étel után meseszóval hosszúra nyúlnak, harci játékokat elesett hősök sírjánál, leírhat tengeri vihart, dögvészt, tűzhányót, festheti a csatának, az elfoglalt város dülésének borzalmait, szóval mindazt, a mit Vergil Aeneisébe fölvelt. Onnan kölcsönzött vonásokkal példaképen meg is rajzolja képüket poetikájában.

Minden azonban csak akkor sikerül a költőnek, ha «szívében teremtés szent tüze lángol.» A költőt utoléri olykor az elnémulás szomorú időszaka, mikor hiába eseng Apollóhoz, a múzsákhoz, bágyadt keze a lantához:

Lombtalan áll a berek s nem csobban a csermely is olykor
 És a folyó medrét sem tölti ki színig a vízár
 Mindég s egyre tavasz se fakasztja virágra a rétet.
 Épen ez éri utól, nem is egyszer, a sorsfia költőt.

Oktalanság volna küzdenie a végzet ellen; várja be, míg a múzsák kegye magától újjrá nem mosolyog. Elősegítheti ezt mégis, ha klasszikusok üdítő világába mélyed. E kínos napok, melyeken Boileau szavaival a szeszélyes múzsa nem ad kihallgatást, csakhamar elmúlnak s újra lánghevű tölti be az előbb hideg kebelét. Az ihlet földöntúli tüzét költői erővel, pompázó színekkel festi Vida, de a mérleg csakhamar másik oldalára zuhan, mikor rögtön óvást tesz, hogy az ifjú ne engedje át magát egészen e hévnek, várja be, míg lecsillapul keblének vése s fontolja meg higgadt nyugalommal, mit a vakhév feltámaszta szívében. «Légy te az úr s értsd csak módján megereszteni a kantárt.»

Megpendül e tanácsok seregében a természetutánzás elve is, melyet Pope fog tanításai főgondolatául emelni:

a művészet célja sosem más,
 Mint a természetnek utánzó, hű követése.

Ez örök elvet azonban Vida csak azon szűk keretben fejtegeti, mint Horác: a jellemeknek kor s állás szerint való festését követelvé. Telemach, Nestor, Turnus és Dido Aeneisbeli jellemképeit hozza példakül s mindössze annyival bővíti Horác tanítását, hogy az eposzban mindig szereplő istenek jellemzési módjáról is szól s Homér isteneit természetesen még csak nem is említve, Vergiléit állítja föl példakül. Főnyomában fogja fel a jellemzést, már jellemfejlesztést követelvé, mikor azt

emeli ki, hogy Vergil mily művészettel fejleszté Dido lelki állapotát a közönbös nyugalomtól a szerelem őrzöngő tombolásáig.

Aristoteles rhetorikájában tárgyalta a megindítás eszközeit; Vida is azt ajánlja, hogy a költő a szónokhoz forduljon tanácsért, ha a rábeszélés titkait ismerni s ebben Vergilt megközelíteni akarja. Sajnos, a humanisták e tanácsot nem csupán a megindítás lélektani eszközeire, hanem a szónoki érvelés sablonos formáira is értették, holott a beszéd magával ragadó ereje telt szívből, a helyzet hatalmas átérzéséből foly: *pectus est, quod disertum facit.*

Értse a költő a szívre hatás módját is (mily utolsó helyen kívánja!), mint Vergil könyeket csal szemünkbe Orpheus panaszával, a kiszántott réti virágként elhanyagló Euryalus pusztulásával. Az erkölcsi mozzanatot sem felejtí: a költő ne sértsen sohasem szemérmet, ízlést; a kényesebb részt vagy röviden, elhagyva javát, csak érintse vagy másítsa képezelete által. Ily finom tapintattal járt el Vergil Dido nászának, Troilus és Achilles viadalának bemutatásában.

Lelkesen buzdítja a növendéket, hogy folytassa, a mit valamennyi római költő művelt: mi előbb görögé volt, zendítse meg honi nyelven! Ép oly dicsőség ez, mintha merőn új tárgyról énekelne. Hiszen Vergil szint' ezt cselekedte: Homér dísze csillog rajta s nem röstelli! Mert a mit átvett, mind jobbra varázslá, mint Vida bizonyítani igyekezett. Már ennél Horác elfogulatlanabb volt. Vida szerint Róma először csak hatalmában volt nagy; de csakhamar művészete által is első lón a földön. Legalább e dicsőségét hagyják meg az istenek a latinoknak. A költő itt feleli a tanítást, Vergilt, mindent, újja arra a húrra kerül, mely a legkeservebb hangot adja. A honfi bánat megrázó siralmával végződik e második ének. E dühös szélvészben hányódó kormánytalan hajó, melyhez már Dante hasonlítja Itáliát, ekkor recsegett legrémítőbbben a borzasztó viharban. Fiaira meg szomorúan alkalmazta ez időben Camoens a klasszikus hasonlatot, hogy Kadmos elszórt fogait utánozzák. X. Leonak, a haza utolsó reményének, vesztét meghatóan siratja Vida. A humanisták épen kétszeresen gyászolták e fényes napok kihúnytát. E hely annyira szívéből jött Vidának, hogy bár hat esztendő esett X. Leo halála s e sorok megjelenése közé, nem adott ki más befejezést helyettük. VI. Hadrián sivár éveit után VII. Kelemen uralkodása is csak gyér, hidegült sugarú csillogása volt a lehanyaglott napnak; az egykor vidor tűz utolsó fellobbanása, mielőtt máglyája beroskad. Mily megindító a költő alku-dozása a sorssal, hogy legalább a műveltségben való elsőséget adja az elkövetkezendő szolgaság vígasztalójául. Symonds szavaival: «E kornak összes költői fölött felhő gyanánt lebeg hazájok szerencsétlensége és bármiképen pengessék énekek elején lantjokat, bizonyos, hogy mielőtt

bevégeznék, keblökből fájdalmas jajszó kél.» Sorsuk mint a színészé, ki megélhetéseért játszani kénytelen (hisz a humanisták is játszottak), mikor otthon a legkedvesebbje halállal vívódik s rá gondolván, jelenete végén könyekben tör ki, mielőtt a függöny egészen legördülne.

IV.

A költői stílt oly tisztán és világosan tárgyalja Vida, hogy ritkítja párját. Batteux ítélte így e poetika harmadik énekéről s ez valóban maig a legkitűnőbb verses stiliztika. Kár, hogy Aristotelessel csak ez utolsó részben találkozunk, természetesen Quintilianon keresztül. Ez ének költőileg is legsikerültebb a műben; a renaissance poetikusa elemében van, eszményéről: a stílről zengvén tanítását és dicséreteit. A legszebb lapokat, melyeket Vidának írnia adatott, ebben a részben találjuk.

A stíl főkellékeül Aristotelessel, Quintiliánnal ő is a világosságot kívánja meg s ez valóban nemcsak a tudományos, hanem a költői stílnak is legelső tényezője. Numen adest: lángszszel állunk szemben, ha a költő a legmélyesébb érzelmeket, a leghatalmasabb gondolatokat mindennek világosan tudja kifejezni. A homály legjobb esetben kiforrottságának, de igen sokszor tehetségtelenségnek bizonyítéka. A rejtelmességgel az érthetlenségig való kaczerkodást, mely a római költészet végső korszakában divatozott, szigorúan elítéli. A költő természetes ösztönével addig válogasson a kifejezésmódokban, míg meg nem leli gondolatainak legvilágosabb formáját. A világosság nem mennyei ihlet adománya, hanem mindig saját munkánk eredménye.

A világosság mellett ne legyen azonban egyszínű a stíl: a költő játszi-könnyűn váltogassa beszédének jellemét. Ez egyaránt gyönyörűsége a fülnek s a szívnek. A természetnek is főszépsége a változatosság. A versnek e kellékét a raison mellett első helyen hangsúlyozza Boileau.

A változatosság eszközeiről aztán kimerítően tanít. Először a metaphoráról: a szóknak egymás díszébe öltözéséről. Az ebben talált gyönyörűség okát igen helyesen magyarázza avval, hogy így egyetlen tárgyon a képek gazdag változatát szemléli a lélek. A képes beszéd eredetét, egy mythologiai játékkal könnyítvén előbb a lelkén, okosan magyarázza meg: a szükség vezette rá eredetileg az embert. A nyelv fejlettebb állapotában nem volt még minden tárgynak saját neve, a névteleket tehát kénytelen valamely rokon tárgy nevével jelölték meg. A mire szükség hajtott, az később díszéül használtatott a beszédnek, mint a hogy a védelmül épített első kunyhóktól pazar fénypalotáig jutott az emberi lelemény. A metaphorával szónokok is élnek, sőt a paraszti ajak is meg-

termi e szép díszet, de korlátlan szabadsággal csak a költő használhatja, kárpótlásul, hogy a mértéknek oly szigorú szabályai kötik. A kisszerű dolgokat is ragyogó köntösbe öltöztetheti így, de igyekezzék a képet ő is mindig pár szóba foglalni. Majd tárgyalja a hyperbolet, metonymiát, apostrophet, ironiát, Vergilből példázva őket. Igen szépnek ítéli az anaphorát is, mely a modern költészetben a refrainné fejlődött.

Vida rendtelenségének bizonyítékául jegyezhetné volna föl Scaliger, hogy csak ezek után int, a metaphorát ne vegye nagyon távoli körből, nyilvánvaló erőszakkal a költő; inkább hagyja meg valódi színt a dolognak, semhogy esuda-torzképpé alakítsa, merő idegen ruhába bujttatván. Oly esztelenség, mint a ki gyermeket gigász fegyverzetében ábrázolna. Mily ízléstelen volna, említi egyik például, ha a költő a földanya hajának mondaná a fűszálakat. Vida azonban feledi, hogy oly helyeken, melyek az érzés forratagósból áradatait, a képzelet merészebb játékát engedik, sőt követelik meg, különösen a három fenséges műfajban, joggal sok oly képet teremthet a költő, mely nyugodtabb helyzetben, alsóbb műfajokban igazán ízléstelennek, nevetségesnek tetszenék. Használjon a költő hasonlatokat is, de mindig szem előtt tartván, főkélléküket: a rövidséget. Félreismerhetetlen a czélzás Homérra, kinek hasonlatai gazdagon kidolgozott rajzokká szélesülnek, szemben a mértéket tartó Vergillel.

Következik a Horáczból vett, de élesebben színezett, a gyakorlatban legnagyobb szélsőséggel követett utasítás a költői használatra érdemes szók összegyűjtésére vonatkozólag. Tudjuk, mily átka lón e törekvés később a nemzeti költészetnek is, mely költői használatra külön németiséget, francziaságot stb. alkotott magának. Igaz, van sok szó, mely méltón sohasem kerülhet versbe, rossz hangzása, ízléstelen vagy épen rút értelme miatt, de hogy Vida tanácsát nem ezen egészséges, hanem sokkal finomkodóbb értelemben veszi, kitűnik abból, hogy Horáczzal szemben, ki csak két sorban emlékszik erről, bőven kifejté tanácsát. E sorok:

Vesd el a kores tömeget, melyben nincs semmi ragyogvány,
A sok szürke, unott szót s gyűjts szép készletet össze —

egészen a précieuseök kedvére hangzanak. A stil egyéniségét még csak mellékesen sem említi, de annál melegebben ajánlja, hogy a növendék valamely költőt mint stil-ideált válaszszon ki magának. Olvassa azonban e mellett a többi jeles költőket is, így gyűjt majd változatos, dús kincset össze. Sőt, helyes bírálattal a rosszabb költők műveit is haszonnal forgathatja, mert ezekben is akadhat oly hely, kifejezés, melyet finomabb ízlés, ügyes változtatás szerencsésen értékesíthet. A zava-

ros vizet is összegyűjti a nép s lám kellemes ital, ha iszapja le-
ülekszik.

Az ó-kori classikusok stíljét tanulmányozza, utánozza, sőt használja mégis mindenekelőtt a költő. S itt adja Vida a cento-sorok használatának, e humanista mankónak, szegénységi bizonyítványnak lelkesült apologiáját. A megrendelésre éneklés mellett ez volt ama kor költőinek legdrágább vonásuk, mely még az előbbinél is alkalmasabb fölkelteni kétségünket, hogy egyáltalán költőknek tartjuk-e őket. Az ő plágiumuk egészen másféle, minőt mai nap szoktak elkövetni: ritkább könyvekből, a leleplezéstől rettegve. A humanisták a klasszikusokból, általában ismert versekből igattak be sereg számra verssorokat műveikbe s ország-világ előtt büszkélkedtek vele. Lényegében azért mind a kettő szegyenletesen silány dolog: lesújtó bizonyítéka az írói szerves egyéniség hiányának, mozaikszerűen összetoldozott voltának. Lehet-e egyéniségről, mély költői ihletről szó az ily pávatollas verselőknél, kik írnak egy pár sort a maguk fejéből, aztán megszakítva saját érzés- és képzelet folyamukat, — úgy tetszik, csak a stíl-faragást — felnyitnak valamely kedvencz klasszikust, beigtatnak abból néhány sort, aztán írnak egy részt a maguk leleményéből s ilyenképen érnek el művük végéhez! Nagyon érdekes Vidában a renaissance plágium-elmélete, melyben az is bennfoglaltatik, hogyan juttatta idáig a humanistákat a klasszikusokért való rajongásuk.

A klasszikus költészet, olvassuk, a legdúsabb kincsesbányája a késő utódnak. Vehet belőle nemcsak tárgybeli leleményt, fordulatokat, a beszéd színét, hanem híven szavakat is. Az átvettnek azonban igyekezzék a költő más szint adni, mi főleg úgy sikerül, ha az illető sorokat egészen más helyzetre alkalmazza, mely nem is emlékeztet első előfordulása helyére. Sokszor az átvett rész szépsége még jobban kitűnik új helyén, mint az eredetin, valamint a gyümölcsnek gyakran javára válik, ha fája új talajban honosul. De új szint sem szükség adni föltétlenül, az átvettet titkolandó, sőt büszkék lehetünk a klasszikusok e megrablásáért, mint a harcos az ellenféltől csatán nyert zsákmányára. Evvel csak az vallhat szegényt, a ki oktalanul titkolni igyekszik eljárását. Oly büszkélkedés szól e sorokból, minő a barbár fejedelmé lehet, ki palotája minden díszét rablott kincseknek köszönheti. Kora feledés a sorsa annak, ki megveti ez eszközt, s minden sorban a magáét adja. Megéli, mint hervad le babéra s keserűen bánja meg elbizakodottságát. Ime: a szerénység követeli meg a földíszítésnek e módját. Mert sajnós oktalan-ság, ha valaki azt meri föltenni magáról, hogy a mit a klasszikusok egyszer kifejeztek, az neki jobban sikerülhet. Ha tehát valamely gondolatra, a kedélyélet valamely oldalának kifejezőmódjára van szüksége,

mely megvan a klasszikusokban, nem mivelhet észszerűbb dolgot átvételénél. Az emberi szellemnek oly gyávasága ez, oly kishitű kitérés a lélek tartalmának minél bensőbb kifejezése elől, akárcsak a középkori scholasticusok vitatkozásai, kik az emberi gondolkodás és érzés ékesen szóló sugalma helyett sablonos logikai formákkal, e ketreczekkel bizonyítottak. A humanisták ez okoskodással oly vakmerően fosztogatták a klasszikusokat, hogy el se hinnők, ha fenmaradt műveik a legkövetlenebb bizonytságot nem nyujtanák. Vida poetikája példáiban valóssággal vergili mozaiknak tekinthető. Tagadhatatlan azonban, hogy az ó-kor iránti rajongás hevében néha oly egységessé olvad a humanistáknál a félig saját, félig idegen stíl, hogy az összerakásokat jelző vonalakat a legfigyelmesebb szem sem látja igen sokszor. E költőket olvasva, a klasszikusokban való jártasság mellett is könnyen járhatunk úgy, mint Macaulay Vergillel. Nagyon bámulta a VIII. ecloga egy helyét s boldog volt, megtudván, hogy Voltaire épen ezt tekinté Vergil legszebb részének. S kitünt, hogy e hely átvétel Theokritból.

De ne csak elődeiben bizakodjék a költő, legyen a műben merő új is a fülnek. Alkothat a költő, mint már Horácز megengedé, új szókat is vagy meglevő gyökből egy más gyökű használatos szó analogiájára vagy görög szókat latinositván. A klasszikusok is sokszor gyarapítják kincsüket barbár szókkal, honi formára simítván őket. De az újítás mindig csak szükségből történjék, ez pedig — tökéletesen fejlett nyelv lévén már a latin — igen ritkán jöhet már elő. Ha az egyik klasszikus szókinése nem elég, kiegészít a másiké, főleg a gazdag Ciceróé. Ódon szavakat is feleleveníthet a költő, de mértékkel, ne tűnjék mindenütt csak a rozsdá szemünkbe. Ezt természetesen csak mint a stíl külső díszének s nem mint a jellemzetességnek eszközét ajánlja Vida. Ha hiányzik valamely fogalomnak helyes elnevezése, a költő segíthet magán körülírással is. Diszíti a stílt az összetett szók használata is, de csak a rövidké. A háromtagú összetételek rőfhosszúságú szókkal töltik meg a verset; a görög nyelv eltűri ezt, de római költő ne rakjon «Ossa felé Peliont s tetejébe Olympot.» Aztán a tmesis, syncope. A durva hangzású tulajdonneveket vagy téve vagy véve hangalakjukból, váltsa hangzatosabbra a költő. Mily jellemző az a kijelentése, hogy inkább énekelne a klasszikus, mitikus világból tárgyat, mint a barbárok históriáit, mert az utóbbiaknál szokásos nevek fülsértők a versben.

S ezután tanítja, hogy a gondolatnak szolgáljon a szó! Elítéli a zengő sorokat, melyek csak a fülnek irattak s nem takarnak eszméket. De még ez örök törvény alól is enged kivételt: nagy ritkán jöhetnek elő oly részek, melyek nem eszmei tartalmukért, csupán kellemes zenéül irattak. De ez öntudatosan essék. Hogy a költőt meg ne csalják a szók,

melyek gyakran szép hangzással ürességet födöznek, a már elkészített verssoroknak prózába való felbontását ajánlja ellenpróbául.

Büszkén hangoztatja az odi profanum vulgus elvét; a költészet csak a választottak számára engedett gyönyörűség. Az istenek atyja nem akarta, hogy a költészet közprédája legyen az érdemnélküli seregnek: «Szűkre szabá az utat, kevesen járhatnak azon csak.» Nehéz a költő munkája. S miben áll főképen? Valóban olvasnunk kell, hogy elhigyük — a hangutánzásban. Költőtől nem elég, ha kifejezései értelmesek, a verssorok hibátlanok: a lábaknak lejtése, a szók hangzása, az elbeszélés egész hangja megfelelően kísérfje a tárgyat. Az a kilenczven sor, a melyben ezt Vida példákkal fejtegeti, leggyönyörűbb része a műnek. A változatos költői képeket a ritmusnak megvesztegető muzsikája kíséri. Klotz Keresztély, németországi új-latin lyrikus, 1766-ban Altenburgban kiadván Vida poetikáját, tán minden túlzás nélkül mondja e helyről: «Azt hiszem, ha akár Horác, akár Vergil, a másvilágról előjövén, olvashatnák e sorokat, bevallanák, hogy e tárgyról jobban ők sem tudtak volna írni.» Vidát követi e tétel fejtegetésében Pope az Essay on criticism II. énekében.

De elkészülvén a mű, a költőre még elengedhetetlen, fontos feladat várakozik: ne bocsássa nyomban világgá, várja meg a nyugodtabb órákat, mikor alább szállt már az alkotáson érzett, önzésre csábító büszkesége, s akkor vegye újra vizsgálat alá. Későbbi szemléletnél a hibák egész serege ötlík majd szemébe, melyeket nem vón észre elkövetésükkor. Lásson szigorún törvényt: javítsa ki őket, csinosítsa a dísztelebb helyeket, szépsétsen a kifejezéseken, irtsa a felesleges éket. Nagy fáradtság ez, de elengedhetetlen föltétele a halhatatlanságnak. Ez átjavítás háromszor, négyszer is ismétlődjék: «Mit megvont ez a nap, meghozza talán a jövendő.» Saját műve iránt azonban mindenkiben van elfogultság: kérje meg hát műértő barátait, legyenek szigorú birái s fogadják köszönettel, vita nélkül ítéletüket, még ha némely részben védni is tudná ellene magát.

E Horáczból merített tanítás a leghűségesebb követőkre talált a renaissance költőiben. A mūgond, a javítás, a «nonum prematur in annum» valamennyinek vezérelve volt. Sajnos, hogy csak külsőségben értelmezték s érvényesítették. Bámulatos türelmük műveik tartogatásában, javításában sohasem vonatkozott a belső lényegre: szerkezeti, jellembeli igazi javítások helyett csak a kifejezések szépítésére, a hangzás, a forma zeneibbé tételére. Mint Vida kifejezi magát: «Hogy végül színarany módjára ragyogjon a kész sor.» Scaliger is ezt kívánja: inkább száz verset kell elpusztítani, mint egy rosszat életben hagyni. A finom ötvösmunka volt eszményük, melynek gondos kivitelében gyakran az

agyondolgozásig mentek, úgy hogy Vida kénytelen bölcsen megtoldani Horácztot, óván az örökös simítástól, azon orvos eljárásához hasonlítván ezt, kinek rögeszméje a vágás. Az agyonjavított vers, mondja, oly dísztelen, mint az emberi test, melyet csupa sebhely éktelenít. A mű minden veleszületett természetes ékét, költői erejét elveszti így, mint véré a beteg, kit örökké metszenek. Mikor a szerencsés javítások érdekében az utazásokat ajánlja, nyilván Vergilnek ismeretes, csak halála által megakadályozott szándékát emeli tanácsesá.

A poetikának e része még Scaligernek is tetszett s élénk visszhangra talált Boileauban, ki poetikája első énekét épen ezen gondolatoknak hasonló bő fejtegetésével végzi. Vida tankölteményében ezek az utolsó, épen legfontosabbnak tartott voltak miatt utoljára hagyott tanácsok. Itt jön a már említett ellentétet kényelmesen megoldó vallomás: keveset érnek mind e szabályok, ha követésükben nincs égi segély a költővel. Gyönyörűek a sorok, melyekben a mester legnagyobb boldogságára: leendő tanítványokra gondol, kik magasra emelkednek majd az ösvényen, melyet e könyvében mutat nekik. De tulajdonképen nem is ő tanít verseiben, hanem az örök minta, Vergil :

Mind, a mi költőnek hasznos lelemény van e műben,
Hálás csak néked legyen érte az ifju jeles had.

A renaissance Vergil-cultusának mindig szép emléke marad az a lelkesedés és csodálat, szinte az egyház szentjeinek járó rajongás hangján írt dicsőítés, melyet befejezésül «az isteni költőnek», Vergilnek szentel.

V.

Ezeket tanítja a humanismus poetikája. Nem oly röviden, mint tanításnál ez helyén volna s mint erre épen közvetlen előde, Horác, példát mutatott; Vida poetikája mostanig a világirodalom leghosszabb verses poetikája. E hosszúságot — költői szempontból hasznára, mélység tekintetében kárára — nem körülményes fejtegetések, mint inkább a költői példák, díszítmények dús változata okozza, melyhez leggyakrabban Vergil a tőke. Az ó-kori poetikák sokat hánytorgatott hibájában: a rendetlenségben is részes s ez sokkal inkább hiba nála, mint Aristotelesnél, kinek poetikája akár valamely tanítványának töredékes jegyzete is lehet, s Horácznál, kinek eszében sem volt *Ars poeticá*t írni. Az egész mű nem is a költészet, hanem a vergili művészet elmélete. De akkor ez jelentette a költészetet. A kor eszménye az eposz volt, Vergil módján; ennek elérésére volt szükség az abból elvont elméletre, az eposz ideális formájának megrajzolására, melynek aztán még sem tudott egyetlen

humanista sem testet adni. A gyakorlat előtt kánonul haladó elmélet összetört a kivitelben: a humanisták eposz-ideálja megvalósítatlan maradt, épen azért, mert szabad, csak főelvekkel korlátolt teremtés helyett olyan nagyon a legapróbb részletekig mintaszerűnek akarták megalakítani. Számbavehetőbb aratás csupán a vallásos tárgyú eposz terén volt.

Főérdeme e poetikának nem is abban van, a mire törekedett, hogy t. i. valóban eredményes költő-iskolát, eposz-elméletet, stilsztikát adott volna, mert mind e tanácsokat nagyon megrostálta már az idő: ide s tova négyszáz esztendő. Nem is eredetiségében; hanem hogy a klasszikus világnak a költőről s költészetről vallott több oly elvét hozta ismét a mívelt világ köztudatába, melyek minden időkbén örökérvényűek lesznek.

Másfél évezred után ezen poetika tekinti ismét önmagáért való, öntudatos művésznek a költőt. Még az egyoldalú, nevetséges vagy épen elítélendő utasítások is ezt hirdetik ékesen szólva. Valóban a legnagyobb látványok egyike: a hatalmas költői tehetség öntudatos nyilatkozásában. Ez öntudat a műköltőnek örök fensőbbsege a naiv költővel szemben. Homérnak kedves naiv világánál mennyivel mélyebben lelkünkbe kap hatalmas öntudatával, a tartalomnak és formájának szinte isteni bölcseségű alakításával Dante és Shakspeare költészete. Lehetne-e helyesen népballadáinkat fölébe helyezni Arany balladájának, akár belső, akár külső tekintetben! A naiv költészet kedves emléke marad az emberiségnek, táplálója és megifjítója a műköltészetnek, de visszakívánása tiszteletlenség volna az emberi szellem méltósága ellen.

A középkor szűnyadó stíl- és formaérzéke után e humanista poetika hirdeti a meggyőződés egész túlzásával a stílnak, a formának óriási szerepét a költői mű hatásában. E tanítás kifejtésében túloz is, egyoldalú is; de csak meg kell javítanunk állítását, hogy a teljes igazságot kapjuk. Jól adni a jót: valóban ebben áll a nagy titok. A forma, ha nincs is oly uralkodó fontossága a költészetben, mint a képzőművészetben, a költői mű varázserejének, maradandóságának szinte kiszámíthatatlan fontosságú tényezője. A modern Pilo Mario, ki bizonyára távol áll minden iskolás hagyománytól, eszthetikájában helyesléssel idézi Carducci nézetét, hogy a forma kétharmadrésze a művészetnek, hozzátevén, ha e kijelentést módosítania kellene, úgy végezné, hogy nem kétharmad, hanem négyötöd része. S Buffon bizonyára csak nagyított s nem tévedett, mikor azt állítja, hogy a lángész nem egyéb, csak tűrelem.

A stíl, a forma ez elsőrendű eszközének: a **műgondnak** az ó-kor után feltétlen követelésében van e poetika harmadik érdeme. Könnyű dolga valóban csak a kontárnak van. Lionardo mondá, hogy egyetlen képét sem adta életében szívesen a nyilvánosság elé, mert azokon min-

dig lett volna tökéletesíteni való haláláig. Goethe példát is mutatott erre. Chopin műgondjáról mennyit hallunk Sand Georgetól!

A műgond érdekében ajánlott eszközei is minden időkre szólnak. Egyik a barátok ítéletének a mű közrebocsátása előtt való kikérése. Ezen tanács nem csak a barátok által s nemcsak a mű megjelenése előtt érvényesítve, az újkor hatalmas fegyverét, a kritikát szólító életre: 1561-ben Scaliger a genfi fóliánsban minden idők első nagyszabású kritikai művét bocsátja majd közre.

Másik a költőnek önbírálatra szólítása. E nélkül nagy lelket el sem tudnánk képzelni. Michelangelo mondá egy apróbb társának, hogy ez mennyivel szerencsésebb természetű nála: minden művével meg van elégedve. Ő ezt sohasem mondhatta el egyetlen alkotásáról sem. Ez eszményi tökélyre törekvés jellemzője a legnagyobb lángelméknek. Legnagyobb műve bizonyára mindnek az volt, melyet nem tudtak versekbe foglalni, festékkel, vésővel, hangjegyekkel kifejezni, csak lelkükben élt. A keleti rege talizmánhegye a tökéletesség, melynek csúcsára nem ért föl még élő. Horász e tanácsban leli meg az orvosságot kora irodalmi életének minden bajára. S a mai irodalmi viszonyokra, melyekben élet és halál tőzsomszédokul kerültek egymás mellé, a születés és temetkezés e kábítón gyors váltakozásában, mikor a műveknek óriási serege valóban «könyvárustól sétál a fűszeres felé», szintén nem tudnánk üdvösebb gyógyírt találni. Vessen mindenki számot önmagával, mielőtt a legszentebb eszközt, a lantot, választja életmunkája szerszámává. S ha egész lelke igennel felel, munkásságában véglegelletéig főelve maradjon: a legjobbat nyújtani, a mi tőle telik. Ha majd minden írónk tehetséget, eszményt s kegyetlen önbírókat hordoz keblében, ez fog csak egészségesebb viszonyok közé: a mennyiség irodalmából a minőség irodalmába átvezetni.

ARS POETICA.

ELSŐ ÉNEK.

Ajakamon dal titkaitok hadd zengje világgá
S szent forrásotokat, Múzsák, hadd tárja egész föl,
Jó költőt törekedve nevelni a zsenge fiúból
És felvinni egész ormójáig hegyeteknek,
Hol hős s isteni tettekről zendítse dalát majd. 5
Vaj' melyik ifjú indul a lassú emberi serget
Lába alatt hagyván, a dicsőség szomja hevében
Bátran majd velem a meredek hegynek tetejére,
A hol a Múzsák víg dalolás közt lejtik a tánczot
És hozzá szép isten, Apolló, pengeti lantját? 10
Elsőnek te jelensz meg im, ifju királyfi, *Ferenczem* ;
A szent Múzsákat ne is űzd sohsem el, kire száll majd
A gall trón, mihelyest rád férfikor évei jőnek.
Ők szeretőn most is már kis vigaszodra sietnek,
Míg oly messze ragadva hazádtól s kedveseidtől 15
Hajh, tartóztat a balvégzet Hispánia partján
Henrik öcséddel ; bátor atyádnak sorsa hozá ezt,
A kinek ádáz vész ellen küzd sorsa hajója.
Mégis, oh ifju, maradjon a könny, zordsága kienyhül
Még az időnek s majd eljő csak végre a víg nap 20
A szomorú rabságnak utána, midőn hazatérve
Városszerte vidám örömet-tapsát a hazának
S a szívből fakadó üdvözleteket fogadandod
S szent ígéreteik bétöltik majd az anyák is.
A Múzsák legyenek veled addig ; most jere bátran 25
Menjünk már meredek ligetére az isteni hegynek.
Több költészeti műfaj van ! ne kerülje figyelmed
Ez mindjárt elején. Mert bár szent ünnepi díszül
S isten-dícséretre találtattak ki a versek,
Hogy szertartásokban az ékesség ne hiányzzék : 30

- Mégis idővel a költészet köre egyre kitágult
 S változatos versben mindent megzengtek a költők.
 Ám valamennyi között nincs egy műfaj se kiválóbb,
 Mint a mely istenek és hősöknek a tetteiről szól,
- 35 Honnan e verseknek nevük is szerzé az utókor.
 Phœbus szíves ajándoka volt ez Phemonœnak,
 A ki e formában legelőször monda jövendőt
 — Hogyha való hagyomány ez — szentélyébül a népnek.
 Vess legelőbb is számot a val, mit bír el a vállad
- 40 És okosan válaszd ki a fajt, a mely illik erődhez.
 Mert bár főleg az istenek és félisteni hősök
 Meg hadi tetteknek megzengésére tanítlak :
 Hasznos lesz számodra nem egy tanításom, akár ha
 Színpadi műveket írsz, nézőjátékul a népnek
- 45 Vagy dalolod te fiúk panaszát, kiket éget a lángja
 A szerelemnek, avagy pásztorként sípra kerítesz
 Búspanaszú dalokat fölváltva, sziciljai módon
 Avvagy akármi a tárgy meg a műfaj az énekeidben :
 Légy biztos, te tanácstalanul nem mégy el egészen.
- 50 Bármire szánod azonba' magad majd s fogsz neki végül,
 Az kedvedre legyen s önként gyönyörére szivednek ;
 És ne dalolj te parancsra, kivéve ha nagy fejedelmek
 Óhaja szólít ; hogyha esetleg ugyan vagyon olyan,
 A ki ilyes dolgokra ügyel nagyaink seregében.
- 55 Mit mi magunk kezdénk, sikerül az szinte magától ;
 Ám mi parancs, az alig lesz kész kinosan robotolva.
 De amidőn a mohó vágy s hirtelen ihlet először
 Lángol fel lelkedbe', viszont ne szaladj neki rögtön
 A nagy műnek ; előbb fontold meg erősen, akármi ;
- 60 Tartóztasd magadat, meghányva a részleteket mind,
 Jó ideig forgatva eszedbe', mig érik az új gond.
 És mielőtt a vitorlát nyilt tengerre feszítéd
 S megkezded művedet, gazdag szó- s tárgybeli kincset
 Kell beszerezned előbb s gondot fordítnod azokra,
- 65 Mikre szorúlni szokott eljárásában a költő :
 Eljő majd az idő, a mikor meglétükön örvendsz.
 Ötlenek olykor eszünkbe, nem is gondolva reájuk,
 Önként dolgok, a mik ha kihullanak egyszer eszünkéből,
 Semmi hívásra ugyan nem tűnnek elő soha többé
- 70 S hasztalanul várnád csak vissza csalóka reménynyel.
 Tetszeni fognak azok nékem, kik művük alapján

Dolgozván, hajdankori műremekekből okólnak
 Éj-napon át s az eszközöket mind rendre begyűjtik
 És mindenre kiterjed nagy figyelemmel a gondjuk. 75
 Sőt még czélszerű lesz rád nézve megírni kötetlen
 Szókbán előbb az egész munkának a vázlati tervét,
 Jól illő sorrendbe helyezni a részleteket mind
 És a határokat is szigorún megszabni magadnak,
 A melyek által utad szorosán kijelölve, haladj majd.
 S már itt voln' az idő víg szélnek eresztni vitorlám 80
 És főelveit a kivitelnek elődbe leírni ;
 Ámde előbb még említenem kell, mennyi a csínja
 A nevelésnek s mily sok gondot igényel a gyermek.
 Mert a diszes koszorút nem fogja viselni csak az, ki
 Zsenge korától otthonos a Múzsák seregében. 85
 Épen azért mihelyest a beszéd főcsínjairól tud
 A gyermek, már kezdje az isteni vízhez a járását
 És kedvelni a szép Múzsákat meg Apollót.
 A ki pedig beavatta a gyermeket az elemekbe
 És a beszéd törvényire meg ritmusra tanítá : 90
 Kívánom, hogy tiszta szavú, szeplőtelen ajkú
 Lett legyen, ne hogy így az itéletnélküli gyermek
 Gondtalanul rossz nyelvnek ígéit szívja magába,
 Mellyeket aztán jobb tanitással ugyan gyökerestül
 Rontott lelkéből ki nem irtasz, akárhogy igyekszel. 95
 Kérem azért, ne beszéljen már rá senki se' engem,
 Hogy kedveljem olyan rossz szólású tanítóit
 A költésnek, a kik jó széllal előre haladni
 Óhajtván és hirdetvén, hogy ígējük egész új,
 A sokaság közepén, környezve az ifju seregtől 100
 Abba' lelik kedvük, hogy egészen alanti szavaknak
 Rút szennyét szórják kaczagás közepette a népnek.
 Épúgy messze csalatnak a jó útjátul az észnek
 A rászedtek, akárcsak azok, kik a frisshabu vízből
 Tölthetnék poharuk s inkább a mocsárba merítnek. 105
 Nem, nem, ne közelítsen ilyen soha gyermeki fülhöz,
 Messzire, messzire hordja ígéit s rontsa a géták
 Magzatait vagy akár más durvább népet a földön.
 Lépjen hát a növendék már mint gyermek a költők
 Szentélyébe s igyék a vízből Aoniának. 110
 Gyermeki éveitől tisztelje az isteni költőt,
 A kit a Mincio dús fűvü barlangjában a Múzsák

- Dajkáltak s a nyomába jutását kérje az égtől,
 Bámulván művészete és nagy erényei díszét.
- 115 Lelkesül érted már, ime, Ascanius s szomorúan
 Méláz lelke az ifjakon, a kiket az iszonyú Mars
 Hajh be korán küldött le a zordon enyészet ölébe.
 Elbúsong hosszan Lausus- s Pallasnak elestén
 S könnye kicsordul, a mint olvassa, miként ragadá el
- 120 Gyötrelmére szegény anyjának, a zordkezü végzet
 Euryalust, mint áradoz el bíborszínü vére
 Szép testén, leomolva halálos sebbel a földre.
 Foglalkozzék közbe' görög költőkkel is ő már
 És szoktassa fülét mindkét nyelv hangjaihoz meg
- 125 Ifju korában, majd ezt majd meg amazt gyakorolva.
 S Aeneasunkkal már vesse a kóbor Ulysses
 Egybe s a szikrázó haragú tűz-lelkü Achillest
 S vonjon gyakran a két költő közt párhuzamot már.
 És most ifju, figyelve az elméd erre irányítsd.
- 130 Észre veszed majd, sok költő fog elődbe kerülni,
 Kínálván teneked magukat, görög és honi részről.
 Épen azért, hogy meg ne csalódj, elmondom a kiktől
 Czélszerű tartózkodni, viszont kibe bízni tanácsos.
 A görögök költőit igen könnyű bemutatnom
- 135 Néked, a kik seregében a pálma az égi Homéré :
 Tőle tanul valamennyi, belőle merítik a költők
 Ihletüket s nagy erőjü szerelmét a Helikonnak.
 Boldogok ők, kiket ép az a kor vagy a véle határos
 Szült volt, mert a minél közelebb született valamellyik
- 140 Köztük az égi Homérhoz, mind annál jelesebb is.
 Egyre fokonkint törpébb lesz ezután az utókor,
 Nagyszerű ősi örökségét feledésbe merítvén.
 És már szinte letűnt Inachus nyelvének a fénye
 És a görög fejedelmek, az ős trónt most oda kellvén
- 145 Hagyniok, elmenekültek, a nép meg számkiüzetvén.
 Szétszórt menhelyeket keresett idegenbe' magának.
 Elbújdosnak; győzve a barbár kézre keríte
 Mindent s gyászol egész Görögország sorsa borúján.
 Ám mikoron legelőbb kezdték hozzánk honosítani
- 150 Szent Helicon szüzeit Latiumba, esetlen alakban
 És csín nélkül ömöltek a versek s még a pelasgok
 Díszei híján csak pásztordalokat szerezenek
 Erdei Faunok közt : ez idétt valamennyi berekje

A lombsátoros erdőknek viszhangza a daltól.
 S Ennius is még durva ajakkal nem teve próbát 155
 Zengeni a harcztot, ki először merete remélni
 A görögöknek zöld koszorúját itt Latiumban.
 S már okokat meg a természet mély titku erőit
 Kémleni mervén, szép dalok is zendültek azontúl,
 Mindent mennyei nektárral hintvén be a költők. 160
 S így azután szép formát is kezdének a durva
 Versek kapni s egész odahagyták már a latinok
 Nyers erkölceiket, míg végre, miként a menyégnek
 Zápóra és felhői után az idő ragyogása :
 Feltűnt mennyei arczával, Phoebus fia bizton, 165
Virgilius, ki a régi írók nyers, durva színét mind
 Eltüntetve, csodás bájjal megszépíte mindent.
 Isteni lelke-beszéde ; ti Múzsák, telt kosarakkal
 Hintsetek útján líliomot, fölkelve előtte.
 Ő, az egyetlen, messzire túlhaladá a görög nép 170
 Nagy költőit a lángesze és művészete által.
 Éneke bájos örökre : remegve csodálja Göröghon
 Önmaga is; bár büszke a fenséges Homerosra.
 Ám azután Latium se örül már ennyire többé.
 A lehető legszebb kora volt ez az ausoni nyelvnek, 175
 Úgy hogy Itália fénye az égig emelkedé ekkor.
 Bűn is volna, ha többre kíváncznának a költők.
 Nem vala tartós ; minden utána hanyatlani látszott,
 Az elmék törpültek, a bús ügy súlyede egyre.
 Bízva tehetségében emez : művészetet elhagy ; 180
 Az csupa zaj, tul akarja kiáltni a harsonaszót is
 És valamennyi sorában mennydörög oktalan egyre ;
 Másoknak dala kong, nincs tartalom a szavaikban,
 A szép hangzásnak hódolva csupán dalaikban,
 Míg azután Rómát odahagyták végleg a Múzsák 185
 S a Tiberist, kiüzetve egészen itáli honunkból.
 Ily nagy bajnak a nyílt Latiumba gyakorta berontó
 Vad néptörzs oka ; a leigázott ausonidáknak
 A győzők nyelvét-módját kellett befogadni ;
 Elmúlt a Múzsák kora ; hirtelenül a művészet 190
 Mélyre lesülyedt ; mind neki láttak kincsszerzésnek.
 Már rég visszajövének azért az ausonidákhoz
 Lassan a Múzsák, a Medicik fényes kora híván ;
 Az etruszk Mediciknek, a sors kiket elhoza végre

- 195 Európának drága vigaszszául e romok közt.
 Ők a görög nemzet sorsán szintén könyörülvén,
 Hogy ne enyészsen egész el az érdeme-híre e népnek,
 A Latiumba került ifjaknak s mestereiknek
 — Ők a görög művészeteket gondozni hívtattak —
- 200 A Múzsák szerető gondját lelkükre kötötték
 S embereket küldének a rab hon városihoz, kik
 Sztétjárván a multnak a szellemi kincseiből ott
 Megvásárlva begyűjték azt, a mit ép nem itéle
 Tűzre a barbár, kincsestül megnyerve Göröghont.
- 205 Most meg, hajh, idegent akarunk ültetni nyakunkra
 S a polgárkardok se pihennek még hüvelyükben.
 Ez mindössze a múlt, ez sorsuk a régi írónak.
 Igy valamennyi előtt *Marót* tiszteld te szivedben ;
 Ő neki légy egyedül követője, a nyomdokain járó,
 210 Mint csak győződ, azonba' ha ő nem volna elég még,
 Vedd melléje azon költőket, a kik vele éltek.
 Ám azután hagyj fel s többtől ne kívánj te tanulni
 S fel ne tüzeljen igen tanulás ártó heve, ifjú!
 Eljő majd az idő, mikor itt lesz férfi korod már,
- 215 Hogy valamennyit kár nekül olvasgatni szabad lesz.
 S most, ti szülők, titeket szólítlak, ügyeljete erre.
 Mestert kell választanotok, nézván sok ezer közt,
 Múzsákat szeretőt és művészetre kiváló
 A ki ez édes gondviselést szerető atya módján
- 220 Fölvegye és kedves tisztét végezze örömmel ;
 Mert ama kor nem mer még bízni az önerejében
 S megkívánja a más segedelmét s gondviselését.
 Mert a fiút, ha csak a vezetőnek erős befolyása
 Nincs mellette s a kedvet a művek iránt be nem oltja,
- 225 Eltéríti az égi Caménáktól az ezer csáb,
 Rabja gyanánt egy jobban eső gond csalfa színének.
 Mint a mikor mívelt kertjébe a gazda leásta
 A csemetéket s az anya-földre bizá a palántát :
 Ő is azonnal támaszokul kőrísa-karókat
- 230 Tűz melléjük, az égi vihart s szeleket hogy ezek majd
 Igy kidaczolják s baj nélkül nőhessenek égnek.
 A kinek a költő-nevelés nagy gondja jutott ki :
 Kedveltesse magát elsöben erényei által
 És főként ne gyulaszsa fel ellenszenvre neveltjét,
- 235 Hogy vele oktalanúl ez meg ne gyűlölje az égi

Múzsákat, nem is izlelvén ily drága gyönyört még
 S így mindjárt elején megszűnjön a kedv tanuláshoz.
 Hagyjátok tanítók a kemény haragot meg az ostort,
 E rút eszközöket s vessétek a nyers fenytést el.
 Senki a gyermeket, óhajtom, ne kinozza veréssel 240
 Durván, mert a növendéknek könnyes panaszát a
 Múzsák nem tűrik s búsan távoznak el onnét.
 Annak a kedve pedig múlt és többé soha el nem
 Szánja jelesre magát önként s kelletlen a munkát,
 Megszokván a verést már, csak vonszolja boszúsán. 245
 Láttam olyant, ki a gyermekeket csak könnyü hibákért
 Untalanul büntette, kikelve dühébe', haragtól
 Eltorzulva, akár gyűlölt ellenre dühöngne :
 Innen a jajszó, onnan az ostor hangoza egyre.
 S emlékszem, mikor ily rém méltatlan torolással 250
 Szörnyen győtré és a szokottnál még iszonyúbban
 Rémítette a zsenge csoportot — nézni csodás ez —
 Történetből egy ifjú — még nem nőtt ki legénytoll
 Arczán, szebb mindnél —, eljátszva egész napon által
 Társai közt s játéka' felejtve egészen a félést, 255
 A lezckére hagyott sorokat betanulni mulasztá.
 S ím ez szidja dühöngve erősen s nagy fenyegetve
 Rárontván, szigorú arczczal megrémíti szörnyen
 A remegőt s bős korbáccsal fegyverzi a jobbját.
 S a sajnálni való ifjút nagy rémületétől 260
 Meglepi láza betegségnek s azután kis időre
 Serdülő éltét a szép nap alatt befejezte.
 A nyárfás partú Padus meg a Sérius és a
 Serjai nymphák a vízben hosszan siraták őt.
 S már attól, a mikor megöle Alcid haragában 265
 Durva szavú bánásáért Phœbus-fia Linost,
 A gyűlölt főhöz sujtván zengő cziteráját :
 Inteni kellett volna e tettnek a bős tanítókat.
 Mégis azért hódoljatok a vezetői parancsnak
 Ifjak, s készséggel vessétek alá magatok mind. 270
 Épen azért hát, a kinek a költő-nevelés nagy
 S díszes gondja jutott, szépen bánjék a fiúval,
 Kérdezvén többször s lelkét dicsvágyra gyulaszsa,
 Mert ha a léleknek mélyébe belopta csak egyszer
 Ezt a tüzet, könnyű a dolog már: égve, magától 275
 Lelkesül ő s súlyos munkáját végzi örömmel

S az eleven láng észre se véve, nő a szivében.

Nem kell emlitenem — hiszen ez divat, egykoru társat
Mellé adni, kivel küzdjék, vetekedve a hévben —

- 280 Mint buzdúl az erény verseny nemes ingere által.
Főleg, hogyha a győztesnek megigérte a mester
A jutalomdíjt: gyors ebet avvagy szépszinü puzdrát.
Majd látod, tüstént mint vágy olvasni hevében,
S dolgozik egyre művén a késő éjjeli órán,
285 Mert fél: majd a babért versenyfele fogja viselni.

De a mikor már megszereté önként eme munkát,
Már nem a dícséretre való vágy, nemcsak a hírszomj
Hajtja: a műveknek bűvös gyönyörébe merülve,
Nem tud a Múzsák hév öleléseiből kiszakadni.

- 290 Látod, ugy-é, a mikor széphajlamu gyermekeiktől
Durva szülőik holmi sivár dolgok tanulását
Kívánják szigorún: ha felébred az ismeretes vágy
Bennük s már ízlelt gyönyörével a szíve' felújúl:
Mennyire óhajtják ismét a bővizü forrást
295 S ismeretes völgyét Tempének látni ujólag.

Ujjongnak, kebelükben a vágygyal, küzdve szülőik
Rendeletével: semmi se tudná tartani kedvük.
Ép így a ló, mely már megszokta kemény zaboláját,
Az ismert pusztán meglátva a távoli ménest,

- 300 Menni akar közzéje, a régi szerelmei kelvén.
Mentiben egyre megáll s ellenszegül a zabolának
S mentől inkább ösztönözöd, még egyre vadabbul
Rúgja a port; végül fékezve sok ostorütéstől,
Járja tovább útját, de a népes rétre tekintvén,
305 Újra megáll s hangos nyerítése betölti a léget.
Óh, hányszor gondol szomorúan vissza hiába
A szentelt forrásra, kíváncz a drága ligetre
Az édes Múzsáktul az ifjú messzire vonva,
Hogy mint fejedelem fényes palotába' lakozzék;
310 Mennyivel inkább lenne szegény ő Tivoliban vagy
Hűvös Tusculumában, a felszélt tűrve örömmel!...

Másrészt meg soknak munkája hiabavaló volt
S megbánták, hogy zord, sivatag földet mivelének
Hasztalanul s szélcsendes időben akartak evezni.

- 315 És ne hogy ily sorsát későn vegye észre a mester:
Biztos előjelek ezt megmondják néki előre.
Mert a fiú, ha nem is buzdítják a vezetők őt,

Dolgoz jó kedvvel s még ő maga kéri először
 Mestereit föl s lángol nagy vágyátul a hírnek.
 Aztán ő szólítja nemes versenyre barátit, 320
 Repdes a lelke, ha ő győzött s leveretve, keserves
 Gondokban gyötrődik, a néma magányba vonúl el
 A boldogtalan; és a barátaihoz se közelget
 S rossz kedvét a jó tanitónak nézni nyugodtan
 Nem tudná s arczán olykor szép könnyek omolnak. 325
 Istenek és sors tetszését nyeri vállalatával,
 Kedvelik a Múzsák mind, őt óhajtja Apolló.
 Ám valahogy ne gyulaszsa hiába reményedet olyan,
 A kit a mindennél drágább hír vágya nem indít
 És a tanítást durva fülén befogadni vonakszik. 330
 A mit halla, felejt; a rút restség lesülyeszt
 Lelkét s testében buta vágyak zsonganak egyre.
 Óvok mindenkit, hogy ilyenre ne adja a gondját.
 A roppant jókor költő gyereken se örülök:
 Minden történék idejébe: ne légyen előbb ért 335
 A józü gyümölcs, míg kétszinü fürteivel nem
 Jön meg az ős s teli hordókban nem habzik az új bor.
 Mert jókor leszakadva, lehúlnak és odahagyják
 Az anyáogat s lenn mind összetapossa az útas.
 Játéktól sem tiltjuk az ifjút: néha szabadjon 340
 Hagynia félre a munkát: szép pompájú mezőket
 Járja, ha fáradt s éljen a módján földmiveseknek,
 S űzze vadászva a gyors kecskéket a tivoli hegyről
 Avvagy fogja a szarvasokat, kifeszítve a hálót.
 Mégis hasztalanul eltelni a napjait ő nem 345
 Engedi majd; mert visszavonúl is néha köréből
 Önként társainak s a magányos sűrűbe' Faunok
 Tiszteletére mező-dalokat költ s társalog a szent
 Albunéánál Múzsákkal s kristály Anionál.
 Lám egy év termése után a földmivelők is 350
 Szántóföldeiket pihenőre, ugarba bocsájítják
 És ezalatt a nem mívelt föld újra erőt nyer
 És a jövő évben gazdag termést fizet érte.
 Másrészt mégis nem mindenkibe' egy a tehetség,
 Jusson eszedbe. Gyakorta akadt, ki törődik a verssel, 355
 Tetszenek a Múzsák neki, meg van benne a nagy vágy,
 S mégis hasztalanul fárad-küzköd, rabul ejtve
 A hiu vágnak s dalba fog, ámbár tiltja Apolló.

Nincs vele égi segély s Phœbus, bár hívja esengve ;

360 Még jobban könyörög s lelkével a mélyét
 És a dolog rejtett okait kikutatni kísérli.
 Ám gyakran sűrű mivelés s tanitói kitartás
 Győz e bajon s lelkét a gyakorlat másra cseréli.

Nagy gondjuk legyen a tanítóknak, hogy szerelemnek
 365 Égő kínjaitól mentsek a nem óvatos ifjút,
 Mignem az értebb kor hozzászoktatja kiállni
 Jármát s gyötrelmes kínját Cupidónak.

Mert gyakran titkos tüzet éget vad szerelemvágó
 Szívében s a gyöngé velőket emészti a gond benn ;
 370 El kell hagyni szegénynek a költést s Castaliának
 Forrását s csak sóhajt szem nem látta sebében.
 Vágyó lelke előtt árnykép leng éj-napon átal :
 Mása a lány arcának, a kit lángolvá ohajtoz
 Esztelenül s nem tudja, sebezve, irányzani másra

375 A lekötött elmét s a szülők, nem sejtve a dolgot,
 Hasztalanul készítik az írt s fordulnak az orvos
 Gyógytudományához s ez alatt elhagyja egészen
 Őt a píeri láng: más vágyak gyöttrik a szívét.

Am, ha növekvén, már mélyen befogadta az ifjú
 380 A múzsáknak s szent Helikonnak drága szerelmét
 S mellé esküde Phœbusnak s felajánlta magát ő,
 Ne csak a költőknek műveit forgassa, de bölcsen
 Más szerzőket is olvasson, hogy előtte ne legyen
 Művészet, melyben buzgó elméje ne járt voln'.

385 Hasznos lesz főként Cicerónak utánzani híven
 Nyelvét, járva a szónoklás tág, nagy mezejében.
 Ő Latiumnak a dísze, a nagy Rómának a másik
 Csillaga, legkitünőbb szónok, kincs ömle szavában,
 Annyira múlva felül ékesszólásra a többit,

390 Mennyire Róma hatalma az összes nemzeteket mind.
 Hasznos az is, ha megismertél sokféle vidéket
 S embereket, látál sok várost szárazon és a
 Tengeren avvagy másoknak leírásai által
 És ábrázolt képükről ismerve meg őket.

395 Vannak, a kik hogy a bős csata képét festeni tudják,
 Nem rettennek a harcz vad küzdelmébe vegyülni
 A csatátért járják s maguk is részt vesznek a harczban.
 Ám mivel eltilt az ádáz sors hosszan időznünk
 Mindennél s korlátoz a szűk lét kurta határa :

Részletesen ne hatolj csak azon művészeti ágba,
 A melyben majdan koszorúdat elérni igyekszel. 400
 Mit használ, ki hajón sok tengerszél beutaz, hoy
 Majd dús kincstre tevén szert, térjen vissza honába,
 Ha nem az elszórt városokat keresé a szemével,
 S messzi körülük eső helyeken tölté el időjét; 405
 A kikötőket a vég partokkal egész elegendő
 Lett vón néki bejárni : egész éltébe' bolyong így
 S későn látja viszont majd gyermekeit s honi földét.
 Ám ezalatt egy nap se, egy éj se merüljön el úgy, hogy
 Szent költők áldott forrásából ne merítnél 410
 Egy keveset s a drága vizet szádhoz nem emelnéd.
 Főleg kezdetben légyen meg e gond a szivedben
 És egyedül ez hajtsa a lelkedet éj-napon átal,
 Melyért fáradozás, küzdés mind édes öröm csak.
 Elhagyom itt, mily lábaknak s mértéknek a rendjén 415
 Folyjanak a versek, hisz nem nagy a munka, a melyet
 A tanítóktul ez ügy követel, kik majd magukon a
 Verssorokon, gyakran szentelve időt e dologra,
 A pontos tagozást, mértékrendet betanítják.
 Kívánom mindjárt elején, hogy a sürgé tanítvány 420
 Már most kezdje szorítani a szókat ritmusa rendbe
 És gyakorolja a verslejtést halk hangon, a régi
 Költők műveinek betanult helyeit felújítva.
 Száz fül majd meg száz szem lenne övé — be' szeretné,
 A kezdő remegése gyötörvén, félve hibáktól. 425
 Majd ez majd az a terv kél elméjébe' s a dolgok
 Milljó változatán végig fut a lelke, keresvén
 Köztük a helyes utat meg az ihlet bőkezű perczét.
 A lelkében ezer kép tünde csoportja merül fel;
 Nincs szünet és pihenés ; kétségei közbe' temérdek 430
 Ötlete jön-tűn s lelke habozván, folytonosan más.
 Arra sem emlékszik, mi közismert és zavarában
 Tette nem ér el : majd lelkéhez, majd a füléhez
 Fordúl kérni tanácsot s küzd, ha magátul eszébe
 Jönne az elhangzott mult s emlékébe' keresgél. 435
 Felbányászsza e tárba rakott kincsét s vigan él most
 Avval, a mit nehezen gyűjtött vala egybe ; a jó sors
 Is sokszor jön hirtelen e habozásba' segélyül ;
 Majd ezt, majd meg amazt kísérti meg, ír-töröl egyre,
 S nem lankadván, újra meg újra kísérleteket tesz. 440

- Allnak elő kifejezni nehéz dolgok, melyeken biz'
 Megtör igyekvésünk s mit sem használ a vívódás.
 Sok-sok uton próbálja a módját s erre meg arra
 Fordúlván, hosszan kínlódik a vésteli szirtnél,
 445 Míg feltárul a kivívó út s önerejéből
 Avvagy az ég, a szerencse kegyéből végre vigadhat
 S lelke legyőzvé az akadályt, már ég fele szárnyal.
 Ámde mikor se erőfeszítés, se szerencse utat nem
 Tár céljához s hasztalan az üditő pihenés is,
 450 S hogy majd ezt, majd azt az időt kísérli írásra,
 Tervéről kénytetve lemond s művét szomorúan
 Engedi, hátrálván töredékben, messzi a végtől.
 Mint a mezőn haladó vándor, kinek útja felében
 Léptit elállja folyó-ár, tajtéktól habozó nagy
 455 Víz tömeget zúdítva le zápor után a hegyekről :
 Megretten s megakadva a partnál, gondteli jár-kél,
 Végül féltében megtér a szegény s vagy egész más
 Útra kerül, vagy az ár-lohadásig odázza menését.
 Hosszú Iliadákba se merjen fogni azonnal,
 460 Mit se tapasztalván még : kezdj' eleinte kicsiny nyel,
 És zengjen kecsesen szép pásztori sípon előbb dalt.
 Megverselheti elsőbb bús sorsát a szunyognak
 S harcza eredve, milyen mézszárlást vitt az egérhad
 Véghez a tóvizi békáknak brekegő seregében
 465 És csellel mint rakja ki hálóját az ügyes pók.
 Szólnom kell tanítók hozzátok e helyt e tanácsesal :
 Elnézők legyetek sokban ti a zsenge fiúkhoz,
 Míg nem lassankint lelkük fölbátorul és ők
 Önmaguk is már meglátják művükben a csorbát,
 470 S szégyelvén a hibát benn, önként elpirul arcuk.
 Mert ha a mester zord kereséssel mind a hibákat
 Föltárná versükbe' : legott elszállna reményük
 S inkább más mesterséghez fordúlna a kedvük.
 Hogyha azért hozzám eljönne egy ifju tehetség,
 475 Kérni tanácsot, az én követőműl vágyva szegődni
 S készen meghódolni örömmel a nézeteimnek :
 Én örömet venném az ilyet s tettette csodálást
 Arczomon, égbe dicsérni művét biz' nem vonakodnám
 És felgyújtani a dicsvágy lángját kebelében.
 480 Ám mikor aztán, égve reménytől, bátorabb immár,
 — Hogyha a többi között, sántítva, miként a sebes láb,

Voln' egy-egy zökögősb verssor, melyet önmaga nem lát,
 Mert a fülét a hamis csábhangok vesztegeték meg —
 Gyógyító kezemet nem késném vinni segélyül
 S őt mindig jobbakra tanítani volna a czélom.

485

Még egy van, mit eszedbe hozok s lelkedre kötök jól:
 Senki se fogjon gond-borítottan, a köznapi zajban
 Nagyszerű műbe, hanem meneküljön messzi a hangos
 Városi lármától s húzódjék félre a csöndes
 Természet gyönyörű kebelén, hol a dryadi nymphák
 Pánok, Faunok s a hegyi Silvánok csak a társi.
 Kisdéd jószáguknak örülvén s pompa nekül itt
 Töltik a költők életüket nem epeesztve a hitvány
 Kincsvágy, esztelen ábrándok s rút indulatoktól.
 A sanyarú gondok sohasem lépnek küszöbükre ;
 Áldott, édes e békesség, ám ritka, kinek jut.

490

495

Óh, mily durva szívű s vad sziklavidéki szülött az,
 A ki a szent költőket, ez ártatlan seregét az
 Égnek megsértné vagy fegyvere vagy szava által.
 Láttam olyant, ki a Múzsáknak kegye által elérvén
 Legmagosabbra, feledve a hálát, göggel elűzte
 Őket s még csak jó szót sem nyert tőle a költő.
 Bánjatok a szent költőkkel szépen, ti halandók,
 Istenek a bosszúloók, hisz az égi kegy őrzé
 Mindig is a jámbor költőknek az élete sorsát.
 Ők a szerencse ajándékait mind megvetik önként
 És a királyok kincsein és jogarán felül állnak
 Fenséggel, mosolyogva az embernek hiúságán.
 Büntudat által nem furdalt lelkük sose féli
 Rémes zengését s vakító villámit az égnek,
 A mikor a mindent tehető Zevsz tűznyila sujtja
 A tornyok tetejét s paskolja a nagy hegyek ormát.
 Ők nem tudva, mi a bűn, vídám lelküket éghez
 Emelik és szeplőtelenül, mint istenek élnek.

500

505

510

Égi ajándokok a Múzsák: avatatlanok, el ti!
 Áldott csellel hozta le nagy Jupiternek a lányit
 Egykor a csillagos ég magosából a csalfa Prométhevsz,
 A mikor a fényes tüzet is lelopá ide nekünk.
 Ő ugyanis — mívelt maga — megsajnálva, milyen nyers
 Szívben, eszében az ember, a mint fennjárhatja a szép
 Csillagokon s mulatozhata víg lakomákon a mennyben
 S bámúlá a körül forgó ég nagyszerű hangját

515

520

- S a zengő órjás köröket, forgatva arányos
Távolságnyira egy-egy Múzsának keze által :
- 525 Rögtön eszébe vevé, hogy semmi becsesbet az ember
A tűz után nem nyerhet a dalnál, hát lehozá ezt
Is bátor furfanggal a földre. Az istenek aztán
Önként is megadák e javat, bár — hajh — a merészlő
Ott bűnhőde kegyetlenül a kaukázusi sziklán.
- 530 Megrémülve e sorson az ember, csak sok időre
Mert ismét fordulni a mennyei Múza-sereghez :
Istenek ajkán zenge a vers elsőbb, a jövőnek
Fejtte ki titkát s kétes ügyekbe' mutatva az útát.
Jupiter önmaga zenge dalokba' jövőt Dodonában
- 535 S Lybia szent ligetén, majd jó Themis éneke hangzott
Phocis barlangjában, utána meg ifju Apolló
Inté jóslattal Delphoit, mig az ősi latínok
Hallgatták Faunus jós-ajkáról a jövőndőt.
Majd aztán a zsidó ős-próféták s a Sibyllák
- 540 — Szent nevek ők mind — szállának fel az ihleti hévben
A szentek szentjébe s az istent vette be keblük.
Majd amaz énekeket, mik a Faunok, látnokok ajkán
Éltek először, megtanulá mind rendre az ember,
S zenge a dal hősöknek a tetteiről lakomákon.
- 545 Nyert-e az ember még ily bűvös ajándokot égből,
Istenek által! A földi halandó ihleted érzi,
Bárki vagy — istenség bizonyára — ki ott lakozol benn
Költők keblében s tűz-lelküket égbe viszed fel.
Nélküled nincs semmi se vídám, kedves előttünk.
- 550 Ihletedet tanusítja dalával az égi madár is
S bűvös szóra elő seregelenek a bős vadak és a
Néma halak sietőn : zord szirteket indít erőd meg
S helyüket ott hagyván, te utánad erednek az erdők.
A te varázsodat érzé a komor Orcus is egykor,
- 555 A sáppadt árnyak bámultak : kedvre derült a
Zord kapus is lenn s bős haraguk feledék az Eryennek.
Jupiter ambroziás lakomájához telepítesz,
Égi lakókhöz emelsz fel, megkönnyíted a munkánk
S a te jelenléted vidítója azéleti bűnak.
- 560 Édes vigasz e földön, az istenek élve, köszöntlek !
A te dicséretedet zengem most bátoran én is,
Költő is lévén meg papja a mennyeieknek ;
Ime ajándokom : ifju tanítványimnak a serge.

MÁSODIK ÉNEK.

Folytassátok, Pieridák, ti leányi Zeusnak :
 Föl kell tárnom egész Helikont most minden időkre.
 Adjatok ihletet, a mikor én szent templomotokban
 Mint pap áldozatot mutatandó, a meredélyes
 Úton bátran szép ifjú csapatot vezetek fel.

Ha vannak valahol rejtett, csak előttetek ismert
 Jó utak, kegyesen vigyetek rá, intve minő új
 Ösvényekre kerüljek. Mind az itáljai ifjak,
 Kik velem a meredek hegyoromra felérni akarnak,
 Im, hogy esengnek, kérve segílyt, buzgón ti felétek.
 Most ugyanis meg kell az anyaggyűjtésnek a módját
 És az elhelyezés törvényét rendre tanítnom.
 Mindkét munka nehéz, de a kiknek kedvez az isten,
 Sokszor azonnal, meglelik az anyagot, könyörögvén.
 Mert az elmélet csak utóbbi dologra tanít meg,
 Melytől a költők nevet első sorba' remélnék.

Rögtön a kezdetnél, munkájuknak küszöbénél
 Az okosak röviden megmondják, hogy miről is fog
 Szólni daluk s pár szóval előterjesztik a fölvelt
 Tárgyat s egzsersmind az istenek égi segílyét
 Kérik, nem mervén semmit se, magukra hagyatva.
 Az mindegy, melyik istenhez fordúlsz a fohászszal,
 Csak ne feledkezzél meg az égi jegyében egyiknek
 Kezdeni munkád : ám Zevszt csak kellő ima mellett
 Merje segílyül hívni kiváló műhöz az ember.
 Sőt nem elég könyörögni csak egyszer s hívni a Múzsát.
 De valahányszor, zátonyokúl, kifejezni felette
 Küzdelmes helyek állnak elő, miket embererő nem
 Tudna legyőzni : szabad kéréssel hívnod az istent.

Légyen a kezdet vonzó és igyekezz, a dagálytól
 Messzi, közönséged jóindulatába bejutni.
 Nincs a helyén itt még a magas hang s cifra beszédmód :
 Egyszerü szókkal jobb bevezetned mindig a tárgyat,
 Nehogy erőd, a harcok előtt még elparazolva,
 Elhagyjon csúfúl a csaták kellő közepében,
 Á mikor a tárgy lendületet s nagy erőt követel meg.
 Jöjjenek egyszerü kezdet után az egyre nagyobbak.
 Élénk érdekü vágyra gyulaszd vonzón fel a keblet.

- Hogy mindenki tovább örömet olvassa a művet.
- 40 Nem helyes a tárgyat, ha előterjeszted, egészen
Tisztán mondanod el, jobb csak sejtetve, takartan.
Körvonalak, czélzás a jövőre — legyen csak ez inkább ;
Burkoljad be homálylyal, a melyből azonba' miként a
Ködből a napfény, áttessék jól képe a tárgynak
- 45 S a dolgoknak a körrajzát tisztán kivehessük.
Igy ha dalolnom kéne Ulysses bajteli sorsát,
Nem fognám említeni valódi nevén, hanem úgy mint
A ki megismert sok várost s erkölcsöket, a dúlt
Trója keserves veszte után szétbolygva a földön
- 50 És e fukar szókhöz fűzném azután a továbbbit.
S most hadd mondjam el, a jó rendre vigyázni miképen
Kell, a művön dolgozva, a költőknek, mikor immár
Itt az idő elzengeni szép folyamatban a dolgot
Hogy méltó helyére kerüljön minden a műben .
- 55 S ellenmondásban ne legyen kezdettel a vég majd.
A költők elején meg akarják lepni a szívet
S újdonságokat adva, erős érdekre feszíteni
S az eseményt kanyarogva menő úton vezetik le.
Nem tartják rendjét a dolog lefolyása sorának :
- 60 Többnyire tárgyuknak közepén veszik a fonalat fel,
Hol már zengeni méltó nagy dolgokra találnak.
Innen a kezdethez mindég jobban közeledve,
Elmondják azután az egész elejéről a dolgot.
Czéljuk evel : ne legyen kétségek közt a közönség
- 65 Az elején, nem tudva utat s nem sejtve, mi jön majd.
Igy pedig, ekkor már közelébe hozatva a végnek,
Jobb kedvűn olvassa tovább, hiuan bizakodva,
Mert úgy tudja, hogy a rövid ének vége felé jár.
Ámde a révet, mely útjában egészen előtte
- 70 Tűnik fel, hogy azon hite ébred, már be is érte :
Elválasztja nagy úttalan út jó messzire tőle.
Visszafelé kell mennie, az útnak javarésze
Hátra van és még nagy tengert kell járnia ezután.
Oktalanul tenné, ki — akár annáles írója —
- 75 Az ős pásztor-itéletnél kezdne a meséjét
Trója elestéről s mindent elmondana sorban,
A görögöt hogy tartá fel Hektornak erője.
Jobb inkább eme küzdelmet végéhe' közel már
Kezdeni s az elvett rabnőért visszavonuló

Aeacides haragán bevezetni : kitörnek a bőszült 80
 Harczok azonnal, a két fél holtai úsznak a Xanthus
 És Simois habján s vértől buzdulnak az árkok.
 Közben azonban szödd bele, ennek előtte mi történt :
 Mint gyüle Aulisnál a görögség össze, hogy indult
 Végre a raj s a Heléna szökését, férje haragját 85
 És mit szenvede Trója kilencz év ostroma sorján.
 A ki meg éneket arról kezd, hogyan éri honát el
 Trója eleste után végtére a kóbor Ulysses :
 Ne azt zengje először, a társaival hogyan indult
 Ő ama partok alól el s a kikonok leverését, 90
 Sőt helyezze azonnal, elérve Ogygia földét
 Társai híján, már tág barlangodba, Calypso,
 Innen meg szállítsa kalandok után a phäákok
 Országába, hol asztalnál maga mondja el aztán
 Szomoru sorsát, bolgyását és társai vesztét. 95
 De ha előre kerülve a kezdetet énekelik meg,
 Akkor már mindent, mi előbb volt, rendre kifejtnek.

Mégis az első cél, hogy a mű váró figyelemben
 Tartsa a lelket s kétségben hosszán, hogy ugyan mi 100
 Lészen a vég : a király vajon a bős mérge Achillest
 Millyen ajándékkal bírhatja a harcra megint rá
 Ilion ellen s a hős Laërtesfi mely isten
 Által fog barlangodból, Polyphem, kikerülni.
 Mind epedón lesik és szívesen várják, mi kerül ki
 S nem vonakodva kíséri figyelmük a hosszú kalandsort, 105
 Bár a kifáradt testet már nehezíti az álom
 És csalogatja a könyv mellől zaklatva az éhség.
 Csak későre, nehéz szívvel válunk meg a múltól.
 Látsz, a ki már ez ügyességben nagyon is kitünik s nem
 Tartva határt, játékszer előtte csupán a közönség. 110
 Majd ide, majd oda vonzza el ámultukban a lelkük
 S érdeküket túlságba csigázva, kinozza rabokként.
 Észre vevén az ilyen, hogy mennyire vágysz az előbb oly
 Nagy hangon megigért viadalt már látni te Páris
 És Menelaos közt, rabul ejtve kíváncsi reménynek : 115
 Szántszándékkal a harc idejét késlelteti-húzza,
 Míg a toronyrul a spártai nő Priamos-s az atyáknak
 Az akhív főembereket névleg bemutatja.
 Pénelopé is, nyilversenyt rendelve a kérők
 Közt, ravaszúl a kívánt nászt a győztesnek igérvén : 120

Menyi időt eltölt, próbára tevén a türelmünk,
Míg azután elvégre előveszi férje ivét, mely
Ott pihen elrejtetten a gazdag kincskamarában.

- Nem hagy azért az író a cselekvényének a végső
125 Megfejtéséig kétségek közt a homályban ;
Mert egy-egy utalással a mű folyamán, a mesének
Sejteti végét, gyér sugarat vetvén a jövőbe
És láttat valamit kiderengő éji sötétben.
Aeneasnak is így jósolja meg atyja s a látók
130 Hogy Latiumban harcz, véres harcz várakozik rá
S Trója bajára világra került egy másik Achilles.
Ámde reményt is nyer, mikor ösztönözik, ne habozzék,
A végére derült szép boldogságot ígérvén.
Észre vevé ezt önmaga is, küszöbén a csatáknak
135 Hogy, szárazra kiérve, a föld népére ütött és
— Harczok előjele ez már — pusztított a latin közt,
Az útjába került ellenséget leterítvén.
Megmondá a halála előtt Patroclus is egykor
Hectornak : jó ellene majd egy nála erősebb,
140 Bár nem hitte ez akkor ; hajh, te halálfia, Turnus,
Szintén tudhattad már jóval előtte a végnek
Sorsodat, a mikor a baljóslatu szárnyas a pajzsod
És arczod közelébe' süvöltőn egyre kerengvén,
Megdöbbente e jósjellel s intett a jövőre :
145 Nem sok időn eljő az a nap, hogy akarva akarnád,
Vajha ne nyúltál vón Pallashoz s megkeserülöd
Az arany-öv prédát s drágán fizeted meg a győzést.
Jól esik ezt a közönségnek megtudni előre,
Bár nem egész tisztán s még elburkolva homályba.
150 Mint az utonjáró, ki a távoli várba igyekszik,
Ha a magas halmon fekvő bástyákra tekint már
A szeme, bár még messzi odáig, egész vitorabban
Kezd lépdelni s örülve a léptét megszaporozza :
Jobban, mintha sehol se tűnik fel még a kívánt vár
155 S ő mély vágásban folytatja bizonytalan útját.
Hogyha azért te előbb szívvel-lélekkel a tárgyat
Át és át nem gondolod és lelkedben egészen
Össze nem alkotod és nem fontolod újra meg újra
Hasztalanul bámúlod a más dícsért remekét csak.
160 Ingadozón ne legyen vezetőd a szeszély, vakeset sem
Mindent tervszerűen, ten-szándékkal akarva

Biztosan intézz s légyen az ész vezetőd utaidban.
 Mert gyakran kétségek közt ide majd oda bolygunk
 És akarat híján egy tárgyul a másra csapunk át,
 A hogyan ép elménkben az ötleteink raja támad. 185
 Látod elégszer, hogy sokan a főtárgytul egészen
 Messzi csapongnak s szinte feledve előbbeni tervük,
 Rend nélkül a beszédük egész más tárgyra kerül át
 S messzire eljárnak, más tárgyakat adva daluknak.
 Mint a ki távoli országból a honába igyekszik 170
 Vissza, letelvén számkivetése, a kinteli rabság
 S még sem az ösvény által elébe szabott igaz útát
 Járja, hanem kószálva csatangol el erre-amarra,
 Míg csak kába kívánsággal nem látta a környék
 Minden forrását, folyamát s húsárnyu berekjét. 175
 Vagy mire kell bemutatnod a drágaköves szekeret s jó
 Hosszan időznöd azon, micsodás a kerék meg a tengely,
 A mikor a csata dül már és fegyverre kiált Mars.
 És ha megemlíted, hogy a daljás hős lovagokkal
 Egy csúf lelkű s a harcztot utáló férfi is elment 180
 Fegyveresen táborba : ne hidd, hogy epedve akarnók
 Hallani, millyen az arca, a válla, a hajzata s vajjon
 Sandít-é a szemére s az egyik lába törött-é ;
 És dudorodva kiáll-e magos-hegyesen feje-búbja ?
 S mindezt bőven, akárcsak nem vón dolgod ezentúl. 185
 Mennyire jobb alak ennél már az ausoni Drances :
 Lassu kezű a csatán, de tanácsban bószavu úntig,
 Kincsei bőven, nyelve pereg jól s kedves a népnek.
 Ám sokat enged meg szabadosságból a görög nyelv,
 Mi komolyabb íróinkhoz nem is illene már úgy. 190
 Mondjam-e, hogy hányféle fogást használnak az apróbb
 Írók, kik csillogtatván, mily bő tudományuk,
 S hogy kivilágolják tárgykörbeli kincsük egészen :
 Mind, a mit összeszereztek, mód- s művészeti-érzék
 Nélkül felhordják botoran s betömik műveikbe, 195
 Főleg olyankor, hogyha talán az újszerű, titkos
 S a népnél nem oly ismert, mint például a fénylő
 Égbolt titkos rendjéről meg az istenek égi
 Lényéről, vagy fürkészik, honnan jön a lélek.
 Gyakran előhozzák még régi írók anyagát is 200
 — Nem kedves soha ily mű — gyűjtven minden irányból,
 Bár gyakran se idő, se a hely nem ajánlja e toldást.

- Az effélékhez ti ne szokjatok, ifjak, ajánlom
 S féktelenül a dicsőség-vágy az ilyenre ne csaljon.
- 205 Jól tudom én, hogy néha előjön a szó a kiváló
 Költőknél is a nap meg a hold pályáirul és a
 Csillagok útjáról s mely erő duzzasztja a tengert
 S honnan a földrengés, bár fölvelt tárgyak egész más,
 Vagy zord Marsnak harczeitől zendülve daluk vagy
- 210 Oktatván, hányféle a föld s művelni hogyan kell.
 Ámde előbb jó helyre találunk s még idején is
 Csak röviden toldják be, hogy úgy tetszik, nem is önként
 Szólnak ezekről, mintha a tárgy maga vón, mi kívánja,
 Úgy elrejtik a cselet s lesik a jó átmenetet rá.
- 215 Mért ne tanítná az idejébe' kíváncsi fiát meg
 Anchises, hogy az egyszer már megholtnak a lelke
 Vissza kerül-e a földre, a szép nap fényire ismét?
 Tűzserű láng és égből eredt-e a létnek a magva,
 Bár jórészt bűnös testünk gyengíti erőben?
- 220 Hogy pedig a mű változatos legyen — ebből ered csak
 Szép gyönyörűség — egy helyben mindég ne időzzél,
 Sőt a mikor csüggedtségünk frissíteni igyekszel
 És új alakokat s új helyzeteket vezetesz be :
 Élve e móddal, távozzál mind jobban az első
- 225 Kezdetből, de ne légyen erőszak ezen haladásban.
 Szinte magától folyjon a mű, ki ne tűnjön a vágyad
 Jutni előre mohón : a művészt munka takarja
 Egykor az Aeneas pajzsán így verte ki Vulkan,
 Tudva jövődöt, a latinok sorsát s diadalmát
- 230 Rómának s hosszú kivivott rendjét a csatáknak
 És az egész törzset, melyik Ascaniustul ered majd.
 Hogyha latin költő dala tárgyát távoli ország
 Földéről veszi s messzi vidék erkölceiről ír :
 Médokról, szerecsenről és fás indusi népről,
- 235 Nagy feledékenység a hazája s övéi iránt, ha
 Égig nem dicséri dalában Itália fényét,
 A melylyel sem a bön fás Média, Bactra s az Indok
 S a tömjént termő arabus föld sem vetekedhet.
- Nem fognám gáncsolni, jeles költők, művetekben
- 240 Fáradt lelkünket s füleinket, hogyha ti olykor
 Megragadó, kedves részekkel frissítitek fel.
 Igy ha leírtam már Celevsz boronáit, a cséplőt,
 Társzekerét, a kapát s az ekét is görbe vasával :

Elbúsongna dalom szomorú vesztérül az elhullt
 Római hősnek vagy zengném a mezők gyönyörét, ha 245
 Szóltam a szőlőkről meg az erdők hasznairól már.
 Vannak olyan költők, kik már befejezve a tárgyat,
 Megtoldják hosszan még, jól elidőzve a végnél,
 Hogy művüket, kimerítve a tárgyat, hosszura nyújtsák
 És ez utóhangnak hosszas szépsége a lelket 250
 Úgy kimeríti, hogy újra meg újra kívánjuk a végét.
 Nem gátolna azért biz semmi erő se, ha szóltam
 Már a méhekről és hogy kerül a csepegő méz :
 Rá az Aristeus panaszát meg az anyja tanácsát
 Zengeni szép hegedű-szón : Protevsz megkötözését ; 255
 S a thrák dalnok szívfacsaró dala is belejönne,
 Mely bús, mint nyárfák sűrűjén a fűlmile-szózát,
 Hogy Rhodopé, Pangæa, a Rhesus bérczteni földé,
 A géták, Hebrus s Orithyia sírtak e hangra.
 Ép e miatt, ha a hadba menő fejedelmeket és a 260
 Harczosokat nevezik meg, közbe' kitérnek ilyenkor,
 Így a ligúri királyra, milyen szomorún siratozta
 A kedves Phætont, csak dalba találva vigaszszát,
 És mint lón végül tollas hattyú a berekben.
 Vagy pedig arra, hogyan jött Hippolyt újra a létre 265
 Pæoni gyógyírrel s a Diána szives kegye által.
 Közben a címereket s a fegyvereket se felejtik :
 Festik a pajzsokat : így, hogy Aventin, a dalja Herakles
 Szép fia, mint hordozza az ős-pajzsát az apának :
 A nagy hydra kigyót, körzötten száz viperával. 270
 Majd szép tájt, a hűvös Tempét rajzolja ecsetjük,
 Majd a tavaszt, pompázva ezernyi virággal a réten ;
 Most csörgő patakos lombok sűrűjébe vezetnek,
 Most meg az árnyas partu folyók mentében időznek,
 Így a venét Pónak s az etóljai Achelousnak, 275
 Pánok, Faunok s a Dryadok seregét meg a száznyi
 Tengeri Nereidát hozván be ezekbe lakókul.
 Ámde e szép részek mellett tan-mondatokat hints
 Böven a műbe, a melyek szép tömören kifejezve
 Megragadók legyenek, bölcs életmódra tanítva, 280
 Hogy vezetőkül rendeljék az atyák fiaiknak.
 Nem tiltom mégsem, hogy kis dolgokhoz alá ne
 Szállj s viszonyítani ne merj nagyot össze parányi kicsikkel :
 Így Tyrus népét méhekkal, a tros sereget meg

- 285 Hangyákkal, mikoron Libyát odahagyni sietnek.
 Ámde milyen rút vón, ha az ausoni hadsereget csúf
 Légyhe' hasonlítánád, mely a sajtárt dongja rajokban.
 Már a ki nagy hangon Latiumnak harezairól és
 Hőseiről zeng, ily hitványságig ne sülyedjen.
- 290 Nem voln' abba' se méltóság, ha a daunuszi héroszt
 Kit nyomon úznak bár a teucrok a harcztul azért nem
 Tágít mégse, hasonlónak mondnád a számárhoz,
 Melyet — a dús réten sűrű árpavetésbe' legelvén,
 Onnan a pórgyerekek ki akarnak durva karókkal
- 295 Verni s ütés pattog szaporázva szügyén meg a hátán,
 Lassan ered meg a réten azért s ezen útban is itt-ott
 Állva marad még, éh-szájjal csapván a vetésre.
 Össze talál minden, hú képe a tárgynak egészen;
 Elhiszem én, de az állat rút s Turnus, ki az ősök
- 300 Hosszu sorára tekinthet, hogy kerül össze számmal!
 Illóbb kép az orozsláné, melyet a düh s a hősi
 Bátorság hátrálni nem enged, bár önerője
 Mégse elég megküzdni tömeggel, a nyíl özönével.
 Nem kevesebb buzgósággal tartsd azt is eszedben,
- 305 Hogy valahányszor nem mondunk igazat s lelemény csak
 A tárgy: őrizzük legalább színét a valónak.
 Ismérek többet, kik a Glaucus s vad Diomedes
 Összecsapásánál a csatában, hinni se tudják,
 Mint húzhattak ezek ki olyan nagy időt, feleselvén
- 310 Hosszún egymásnak, mikor a harc dül körülöttük.
 Így az a durva Lyeurgusnak súlyos lakolását,
 Ez meg az ál-vádért elítélt jó Bellerophon hős
 Tetteit adja elő: a Chimæra vitéz megölését
 S mint győzé le csatán a solym s amazon sereget mind.
- 315 Mert a mi költöttet s hihetlent zengnek a költők,
 Szórakozást nyujtván lelkünknek a szép leleménnyel:
 Mindebben ki se hisz s elvégre maguk se kívánják
 Sem nyiltan, se magukba', habár tárgyuk betakarják
 Vallásos színnel mindég, a mikor hihetetlen.
- 320 Elmondják, hogy a nap holt tulkai hangokat adtak,
 A mikor ott sültek mogyoró-nyáron meg a tűznél;
 És ki csudálkoznék, ha a hősi Achill paripája
 Avvagy a csolnakok orra beszélt volt emberi módon.
 — Mind hiu álom, a mely elefántesontos kapun át jön.
- 325 Szokd meg azonkívül, ha a szép rend kedves előtted,

Egyszer mondni csak el valamit : másodszer a fül már
 Nem szívesen veszi bé s fáradt unalom csak a vége.
 Bár eme részben is eltér, lám, tőlünk a görögség.
 Többször is elmondják így az agamemnoni álmat
 És nem elég, ha közölték már, hogy a bátor Achilles 330
 Min zugolódva vonúlt a görögség harczeitól el :
 A tenger csöndes partján könnyezve Achilles
 Tengeri anyja előtt ugyanazt elmondja ujólag.
 Sőt ha parancsolatot küldnek követektül a főbbek :
 Elmondják elsőbb maguk és azután ugyanúgy ép 335
 A szónok követek, nem hagyva egyetlen igét el.
 Más a latin Venulus, mikor arpii útja után el
 Mondja gyűlésen, a mit megüzent az etóli tyrannus.
 Nyúlják hosszura másnak a műve ; te éj-napon átal
 Formáld kis művedet s dolgozd ki csinosra egészen, 340
 Változatosságot nyujtván az egész menetében.
 Ám ha a hosszabb és tágabb úton haladást te
 Jobb szereted s nem tűröd a szűk korlátnak a fékét,
 Bővítsd művészin, hisz a fejlesztésre ezer mód
 S út nyílik : toldj képzeletit hozzá a valóhoz 345
 S első kezdetüket fürkészd buzgón az ügyeknek.
 Isteneket szerepeltetnek — tudod — emberi harcban,
 Tróját védve ezen párt, a görögöt meg a másik.
 Gyűlölködve vitáznak, a míg csak az istenek atyja
 Gyűlést híva, le nem csilapítja hevük lobogását. 350
 Jobb mégis, ha az égi lakók pártérdekeken túl
 S elrejtetten az emberi szemtül, mennyben uralgnak.
 Majd az alanti világ, a hová nem jut be az élő,
 Tárul fel, hol a Styx, Plútó meg a gyászos Erynnak.
 Majd a madár-szót és repülést figyelik meg a jósök. 355
 Gyakran meg vendég jóvén, fényes lakomának
 Víg zaja áll, majd vége levén az evésnek, az asztal
 Népe mesét kezd, tarka beszéddel töltve az órát.
 Közben játékok tartatnak a hősi siroknál ;
 Majd védisteneik kapják a szokott adajuk meg 360
 Vészt háritva el egykor ; az ég fele száll a dicséret
 Vagy Phœbusrul, a nagy sárkány Pythont ki megölte,
 Vagy hős Alcidesrül : a Cacus eleste hogyan volt
 S hány munkát vitt végbe, parancsolván Eurystheus,
 — Sorra kerül mind. Így főként, hogy győzte le Cacus 365
 Barlangjában, a szörny hogy okátda feléje a lángot.

Majd eljönnek a helyek, a hol már teljes erővel
 Kell belekapnod a húrba, a tárgyhoz arányzva a dolgot :
 Így a mikor leírod, mint háborg bőszen a tenger,
 370 A zivatar hogy üvölt, mint ütköz a szirtbe a sajka
 A messzén szorosan vagy a hánykódó Euxinon ;
 Vagy dögvész támad szaporán és garmada-sűrűn
 Pusztul az állat s véle az ember, avagy leirandó
 Mint rendíti dübörgve az Aetna Szicília földét,
 375 Éjszinü felleg szállva belőle a csillagokig fel,
 Ontva sűrűn füstöt, melyben repkednek a szikrák.
 Majd rémes csatakép jön : halld, fölharsan a szózat :
 Fegyvert, fegyvert s hull a lovas vegyesen gyalogossal
 S rémlátványként megjelenik Mars szörnyű alakja.
 380 S mintha valóság vón e dolog mind s nem meseszó csak,
 Mért is a költőnek görög elnevezése : *poéta*.
 Fegyverzaj s hörgése halálnak hangzik a légben,
 Gyilkos ütés s a hiába esengők jajszava együtt.
 Vagy ha az elfoglalt várost előzőnli az ellen,
 385 Nem csordúl-e könyűnk ? a tetőkre repülnek a gyújtó
 Csóvák s már az egész házsor lángolva lobog ; nézd
 Mint ijedeznek a vének, míg a szülők kebelüknél
 Tartják gyermeküket s az anyák hangos zokogása
 Csillagot ér, féltvén az övéik s félve az ellent.
 390 Oltároktól is tova hurezolja az arákat,
 Kik hajukat tépik s mellük csapják a kezükkel ;
 Nézzed emitt a futókat, amott meg a prédalesőket ;
 A katonák házakba s a szentélyekbe betörnek
 S végig száguldják dülő rohanatban a várost.
 395 Mind sikerül, ha szivedbe' teremés szent tüze lángol.
 Változik egyre azonban a lélek s emberi keblünk
 Tünde szeszélyü cserével más s más hangulatot vesz ;
 Már vagy azért, hogy irányulván az időnek ezernyi
 Járásához, a szív is változik egyre azonkép ;
 400 Vagy hogy már kimerülve dologtul, a lelki sivárság
 Van rajtunk s bágyad testünkkel a lélek-erő is ;
 Avvagy sokszor — bár nincs gond, se keserv, mi okozná —
 Mégis bús a szívünk s vívódik benne az érzés.
 Majd felgyúlasztják kebelünkben az ihletet ismét
 405 Isteneink, igen ők, s boldog, ki pihenve kívárja
 Míg eljő újból keblébe az isten, a szent tűz,
 S félre tevén művét, egy időig rája se gondol,

Míg nem az ég vesztett kegye újra felé mosolyog már.
 Eljön e kívánt nap — ne siettesd — önmaga szántán.
 Lombtalan áll a berek s nem csobban a csermely is olykor 410
 És a folyó medrét sem tölti ki színig a vízár
 Mindég s egyre tavasz se fakasztja virágra a rétet.
 Épen ez éri utól, nem is egyszer, a sorsfia költőt.
 Néha kiállva erőnk, lanthoz bágyadt a kezünk már,
 Tűnt üdeségünk s nem szolgál emlékezetünk se, 415
 Dermeteg az érzés s akadozva halad hidegülő
 Szív-patakunk is — tán végképp odanagytak a Múzsák,
 S nem tér vissza lakott szívünkbe Apoll soha többé,
 Annyira elfordultak a Múzsák s ő, a nagy isten?
 Óh, hányszor kísérli hiába nem egy adományát 420
 Venni elő és nem veszi észre, kinek szegül ellen :
 Égi lakók kikerülni lehetlen végezetével.
 Ámde akadt, ki a vershez erőjét visszaszerezte,
 Folyton a hajdankor költői lebegve az ajkán
 S vissza család lelkébe az édes vágyat a lanthoz, 425
 Mígnem erője begyűlt s fiatal lón újra a lelke,
 Visszakerült üdesége, miként felleg s zivatarra
 Újra előtűn a napfény. Hogy fordult gyönyörűre
 Ily váratlan időnk? Isten, maga ő, van a szívben
 Benne kereng vérünkben, elárad a testen egészen 430
 S az ihlet lobogó lángját kebelünkbe belopja.
 S már nem tart mértéket e hév tűz, tombol erősen
 Lelkünkben s testünk is egészen az isteni kényé.
 Átihletve nem is maga szól már ekkor a költő,
 Embernél több, zeng csodadolgot s nem szabadúlhat 435
 Lázától s bámúlja, miként indul akaratlan ;
 Majd sodratva rohan, Phœbust, Phœbust, sugalóját
 Híva nevéen, teli istennel, hajtatva tehetlen
 És az evést, pihenőt meg az alvást hagyva egészen,
 Lelkéből nem tudja kivetni sehogyse e lángot. 440
 Gyakran még álmodva is a versen forog elménk,
 Phœbus ajándékán s voltak, kik aludva, Apolló
 S a Múzsákhoz egész méltó szép dalt szerezenek,
 Oly nagy a dicsvágyuk s a leszállott isten erője.
 Módnékül ám, ifjú, magad át ne bocsássad e tűznek 445
 S megtiltom, hogy mindig a percz sors-adta hevében
 Költs, mikor ép legerősb kebledben az ihleti lángtűz ;
 Sokkal jobb, ha előbb józan gonddal csilapítod,

- Fékezd meg lángzó kebeled s hozd rendbe egészen ;
 450 Légy te az úr s értsd csak módján megeresztni a kantárt.
 Feltétlen kívánom azért, hogy várd el, a míg csak
 Kebled része nem űlt el s nem csilapodtak az összes
 Indulatok : s ekkor fontold higgadt nyugalommal
 Mind meg, a mit csak a vak lév feltámaszta szivedben.
- 455 Tudd meg ezenkívül : a művészet ezéjja sosem más,
 Mint a természetnek utánzó, hű követése.
 A költők emez egyetlen mestert fogadák el
 S minden művükhöz esakis ez számukra a minta.
 Ekként az ember meg az állat ezernyi szokását,
 460 Avvagy az életkorral más s más jellemeket mind
 Megfelelő képével a szóknak hűn bemutatják :
 Millyen a lassú vén s a vidorsággal teli ifjú
 Majd meg a néember s a földmivestől vagy a béres
 Szolgától a királyi szülött mely részbe' különböz.
- 465 Visszás volna, magát ha az éveinél komolyabban
 Hordozná Telemach s ha fiús játékba', kutyákba'
 Meg festett puzdrába' találná Nestor a kedvét.
 S mert az eposzban igen sokszor folytatnak a hősök
 Egymással dialógust : adj ajkukra az állás
- 470 S helyezethez méltó szavakat, nem vonva le egynek
 Sem tisztébül, akár harczos, nő vagy pedig isten.
 Így ha az istenek atyja, a földi lakók ura szólal
 Fel viharában a gyűlésnek : szava kurta tömör lesz ;
 Bón patakoz gyönyörű Vénus szájából a szó már,
 475 Méltatlan sorsán Trójának szíve megesvén.
 Telve haraggal pattan fel rá s harsog a csendben
 Szikrázó dühösen Júnó, örökös panaszával.
 És mikor a fiatal Turnusban erősb lesz a düh mind,
 Féktelenül lángol s lelkében erős a tökéles,
- 480 Nem késik húzódba, beváltja a büszke beszédet,
 Síkra kiáll s párbajra kiáltja hevülten a kóbor
 Ázsiait, de minél kitünőbb Turnus hadi hévben
 Annál jobban igyekszik a jámborságban erélyes
 Nyúgott szívü Latinus azon, hogy minden esélylyel
 485 Számot vetve, tanácsával szolgálja az ifjút.
 Lássék meg Dídónak a hangján, hogy haragában
 Vagy jó kedvibe' szól-e ; mikor Lybiából a tros hős
 Szökni igyekszik s őt odahagyni szerelme-csalottan :
 Örjöngjön mód nélkül, a várost fussa be síva

Esztelenül s törjön ki az ajkán bőszen az átok, 490
 Öltse zavartan a szót egymásba, tanácstalanul még
 Mint boszúlja magát meg. Az a Dídó be egész más
 Volt, ki minap befogadta a gyötrött trójai népet,
 Biztatván, hogy a gondot, a félést izzasztó szívéből
 S híván, hogy birodalmában települjön örökre. 495

Sőt a szónokokat s e művészet mestereit se
 Resteld megkérdezni: Sinon, ki a cselbe' kitűnő,
 Trójának népét mint szedheti rá a fa-lóval,
 És mint öltse szavát a beszédben jártas Ulysses,
 Hogy Tróját odahagyni kívánó népe maradjon. 500
 A mindnél kedvesb Nestort említsem-e néked,
 A ki az argivok fejedelmei közt kiütközött sok
 Visszavonást, közbenjárván, hányszor vidítá fel,
 Fékezvén az elméket s szelidítve a szívet.

Ép így értve a szóhoz, a cselhez, kér a fiának 505
 Fegyvereket Vénus, megcsalt férjével enyelgven
 A szép bűnös, hogy szerelem gyúl újra föl abban:
 Távolról hoz elő a kaczer okokat, míg a Vulcán
 Szívét így a szavak csáb-hálójába keríti.

Értse a módját a költő, miben áll a hatásnak 510
 Titka a szívre, az észre, hogyan gerjeszse az érzést
 Bennünk, míg csudaképen egész ura lesz a szívünknek.

Légyen a dal víg vagy szomorún keseregjen a húron:
 Hangja nyomán szálljon gyönyörűség titkon a szívbe.
 Kit nem hatna a thrák lantosnak az egykori bújá 515
 Szívéig meg, a mint a magános tengeri parton
 A szerelem panaszát öntvén ki dalába', az elhúnyt
 Eurydicét hívá szava hajnaltól be az éjig.

Hát mikor Euryalus szép teste a porba hanyatlik
 — Szörnyű ez — és csüngő fejjel vállán feküvén ott, 520
 Elhervasztja halál, a kiszántott réti virágként:
 Nemde szaladnánk mind oda, megtámadni a gyilkost
 S az ifjú leeső állat felfogni kezünkkel
 S hasztalanul bár — megszüntetni a vér buzogását,
 Mely a fehér keblet megfesti bibor folyamával. 525

Végre, ha kényes rész jön elő, mely egész menetében
 Kölleplezve, a Múza s a szűzi leánynak az arczát
 Pírba borítná: vagy röviden s elhagyva javát, csak
 Érintsd vagy tégy mást a helyébe a képzelet által:
 A mikor a mennybolt a Zeus dörgéseitől zeng, 530

Jussanak egy barlangba be Dídó s trójai hőse ;
 Jó erkölcsü író többet nem mond el e ténynél.
 Úgy is elég, ha a föld meg a lég, e tanúi a násznak
 Jelzik az összekelést s a hegyormon zengnek a nimfák.

- 535 Izlés elleni volna szegény ifjú Troilusnak
 Achillesel egyenlőtlen harcát bemutatnod :
 Ird le csak úgy, a hogyan Libyában festve találta
 Sorsát Aeneas : fújó paripák ragadozzák
 Már a halottat tört szekeren, port érve fejével,
 540 S hagyd a fiú harcának egész pontos leírását.
 Nézd költőinkben, mit ajánl s mit tilt el az illem.
 Vedd át másoktól, a mi szép s nemesítsd a görögség
 Költőin gyakran magadat, vizsgálj figyelemmel
 Az argív földet s hozd át Latiumba pazar-sok
 545 Kincsét és gyarapítsd ez uton vigadozva az otthont.
 Nem kevesebb a dicsőséged, ha megengedi Phoebus,
 Hogy mi előbb görögé volt, megzendítsd honi nyelven,
 Mint akkor, ha egész új tárgy jön elő dalaidban.
 Nézz oda, mint pompáz idegen köntösbe' ragyogva
 550 Mantó jósnőnek s Mincio istennek a sarja,
 Mint csillog, díszét felvéve az égi Homérnak,
 S nem restelli. Görög föld bőleseje bár a művészet
 Mindenik ágának s Latium csak tőle vevé át:
 Mégis, a mit mástól nyertek, mind jobbra varázslák
 555 A latinok buzgón, míg végre a föld ura, Róma,
 Mint a esatán, úgy már finom művészete által
 Is minden várost túlszárnyala messzi a földön.
 Isteni Rómának s Iliont ki emelked, Apolló,
 Kik jóvoltából eme hon hire csillagokig száll,
 560 Óvjátok legalább e dicsőségét a latínnak :
 Művészet-s tudományba' legyen csak Olaszhon az első
 S mestere a népeknek a bájos Róma örökké.
 Úgyis messzire szállt a szerencse a fegyvereinktől,
 Oly nagy már az olasz fejedelmek visszavonása.
 565 Bősz kardok közepett egymásra törünk fenekedve
 S nem pirulunk idegen kénynek megnyitni honunkat.
 Felragyogott fényvel nem rég a reménye a sujtolt
 Honnak mégis s lelkesíték őt nagyszerű tervek.
 Hajh, de a balsors a mi dicsőségünk megirigylé
 570 S még se szűnik, megeléglvén az Itália gyászát.
 Már remegének távol a népek s hadvezetőik

Tőlünk s kincses Arábia és a Níl meg az Indus
 Is hallák már az etruri Leónak a hívét
 És nagyságát a Mediciknek, ez isteni háznak.
 Fényes terveket épített, lángolva hazája 575
 Nagyságáért s régi szabadságát kivivandó
 Ausoniának, együtt a fivérével, Giulióval,
 A kinek átadván órjás súlyábul a gondnak,
 Intéze a kezére bizott dolgoknak a sorját,
 Ő, a földi király s főpapja az égi lakóknak. 580
 S már Európa királyai és a nemzetek ő rá
 Függeszték a szemük s hozzá fordúla az arczuk
 S mind e világnak a hadvezetői követni akarták
 Őt egyhangulag a remegő török ellen a hadba.
 Láttad voln' őt Róma, falad közzé bevonulni 585
 Szép négyes kocsiján, az egész földet leigázva.
 Vígán hullámozva fogadtad voln', Tiber atyja,
 — Toszkán a toszkánt — s hordtad voln' hajjaid árján,
 Elbámúlva minő új a viselet meg az ember.
 S jöttek voln' a szekér mellett nagy sorba' királyok 590
 És, odahagyva kevélységét, megalázva a barbár
 Ellenség, mely győzve zsidókon, egész Keleten már,
 Gőgösen ujjongat s a világ kormányja után tör
 Féktelenül s már-már közelít az itáljai parthoz.
 A fiatalság meg beözönlene, úzve kíváncsin, 595
 Minden tért s útczát, feljárva az ünnepi várost
 S ő maga trónjáról dús fénybe' ragyogva tekintne
 Népeinek sok időre viszontlátott seregére.
 Szólna parancsa, hogy a barbár aranyát s a tömérdek
 Zsákmányt templom szent oltári kövére helyezték. 600
 Ám, hajh, az isteni végzet a hont eme drága reménytől
 Megfosztá s tovatűnt keblünkbul egész bizodalmunk.
 Elhúnyván a dicső hős — eldőlt minden utána.

HARMADIK ÉNEK.

- És most, hogy művedben a nyelv, a beszédnek a módja
 A költők, Múzsák meg Apolló kedvire légyen:
 Elmondom, miben áll eme gond, munkádban a végső.
 Értelmét s díszét ismerd meg jól a szavaknak,
 5 A melyeket tárgyunk kifejezni adának a Múzsák.
 El ne ijeszsen a kezdetnél, ifjú, a nehéz út:
 Bátor tettek az embere légy, nem félve szivedben.
 Nézd, a hegyen, nem messzi, a Múzsák mint hívogatnak
 S zöld koszorút kínálnak eléd győzelmi babérul
 10 S lelkesítő szózattal a szíved lángra gyulasztják.
 Már rózsát hullatnak alá sűrűn a magasból,
 Hogy beborít a virág búbájós özönnel egészen
 S kellemes illatozó ár közben az ambroziának
 Mennyei élvét adó nedűjét hintik le fejedre.
 15 Első sorba' kerüld a homály boruját szavaidban,
 Mert biz akadt olyan is hajdan — ha való hagyomány ez —
 Ki a világosság kedves fényét akarattal
 Futván, sűrű homály fátylába takarta művét be,
 Annyira kedvellé a titokzatos éji sötétet.
 20 Már inkább csak olyan dalt adjon a Múza nekem, mely
 Tiszta, világos s máshonnan vett fényt nem igényel.
 Bár itt nem szükséges az égi segély különöskép,
 Mert ha törekszel, ten-munkád is elég, oly igen sok
 Formát és módot lelhet ki beszéd-adományunk,
 25 Új és új utakon milljó színt hozva magával.
 Lelsz eszközt eleget, bensőd feltárni a mélyig:
 Mind amaz érzést, mely benn zsong titkon kebeledben.
 Hogyha törekvésed hiúsúlna az egyik uton s nem
 Nyerne világosságot a mű, nézz másfele, majd itt
 30 Majd ott téve kísérleteket, míg végre derül már
 S a kék égi mezőről a napfény hinti sugárát.
 Majd mikor a kezdet szűk mesgyéjén bevonúltál
 Már s alkalma'd nyíl a beszédnek ezernyi nemére,
 Változatára: legyen gondod valamennyire buzgón,
 35 S majd ezt, majd meg amazt használd, fölváltva a hangot;
 Játszi-könyűn más és más jellemet adj a beszédnek,
 Mert ez nagy gyönyörűséggel bájolja fülünk el
 És hozzá még kedves örömmel tölti a szívet.

Buzgóan törekesznek azért, hogy a műben a stílnak
 Változatos színe jöjjön elő, a világnak a képén: 40
 Ott is más és más alakú minden, mi csak él e
 Föld színén : a vadaknak ezer fajtája, az ember
 A ragyogó madarak s a vizeknek néma lakói.
 Ismert úgy-e, hogy olykor a költők, hagyva a rendes
 Megjelölést, máshonnan idézik elő a nevet s ezt 45
 Alkalmazzák képlegesen más tárgyra egészen,
 Úgy hogy a dolgok, a mint vadon új köntösbe-színekbe
 Öltöznek, maguk is bámúlják, honnan e szép dísz :
 Máshonnan nyert fényükben mosolyogva ragyognak
 S külsőt váltva, a régi nevet már vissza se kérik. 50
 Így gyakran csatakép-festésnél mintha a tűzvészét
 Látnád vagy bős áradatú özönét a vizeknek ;
 S megfordítva a tűzvész Marsnak harcziához vet,
 A mikor a felgyúlt síkon Vulcán tüze tombol
 S néha a tengernek színén sem dúl kicsinyebb vész : 55
 Féktelenül egymás ellen birkózni rohannak
 A szelek és hullám-hullámra tolúlva csatáznak.
 Így kölcsönzik a szók örömet egymásnak a díszük,
 Társakként magukon kölcsönbe' segítnek, az egyik
 A másik díszébe' jelenvén váltva előttünk. 60
 Mind eme képekben gyönyörűségét leli szívünk,
 Mert alkalma nyílik, hogy egyetlen tárgyon a képek
 Gazdag változatát szemlélje együtt, azonoskép
 Ahhoz, a mint a derült tenger csendes tükörébe
 Néz le a parti oromról az útas : bár oda lenn csak 65
 Az oceán rengő nagy síkja terül ki a szemnek,
 Mégis e' kívül, hogy belenéz : erdő, viruló rét
 Képet látja csodálva, melyet mind tükröz a kristály
 Víz s rabul ejtve szemünk, álképekkel csalogatja.
 Épig a költő is szívesen visz sokfele minket 70
 S gazdag változatú tömegét állítja elének a
 Képeknek, hogy e mód által tovaűzze unalmunk.
 Ekként adja elő a kisszerű dolgokat is, mind
 Kölcsönvett ragyogó-fényes köntösbe ruházva
 S egyszersmind kikerüli a szók túl-áradozását. 75
 Ezt a beszédmodot — ha való hagyomány — maguk a nagy
 Égi lakók szokták gyakorolni a menny magosában
 S hajdan a Múzsáknak kara hozta le onnan az égi
 Főnséges leleményt s oktatta reája az embert.

- 80 Ők ugyanis — regeszó — Jupiter fényes palotáján
 Ünnepi kartánczokba vegyülnek az égi lakókkal ;
 Egyre zeneg szép váltva daluk, szólhatnak Apollal
 S fentrül a költőknek kebelét szent tűzre gyulasztják.
- Ám tudom azt, hogy e dísz nemcsak költői beszédé :
- 85 Élnek evel más szerzők is bátran műveikben,
 Így főként a beszéd művésze, a szónok, akár a
 Törvény vassfékével akarja fenyíteni a bűnöst,
 Vagy szeretett társát a halál torkából igyekszik
 Megszabadítani s a lét örömébe vezetni a gyászból.
- 90 Sőt a paraszti ajak szintén megtermi e szép díszet,
 Mondva : *vidám* a vetés, rügyeket kezd *hajtni* a szőlő,
 Avvagy : a rét tikkadt szomjába' *beiszsa* a záport
 S fejlő termését *mosolyogva mutatja* a szántás.
 Ezt a beszédmodot nyilván a szavakbéli szükség
- 95 S a tárgyakkal az elnevezési hiánya okozta.
 Majd a saját nevüket megnyerve a tárgyak, azontúl
 Persze hasonlatokat se kívánt már többet a szükség.
 Ám lassan terjedt a művészet s véle az ízlés
 És mi előbb szükség vala csak ; most már gyönyörűség
- 100 Végett kívánták a beszéd díszéül a képet ;
 Mint a hogy az embert is a vad szélvész meg a zápor
 Hajtá rá legelébb, hogy idétlen szalmafödésű
 S görbe agyag-falu rongy viskót verjen menedékül :
 S most már érczöntésű gerenda s a parosi oszlop
- 105 Hátán fénypaloták büszkén emelődnek az égnek.
 Mégis egyéb művészek e díszet ritkán s fukarabban
 Használják és a korlát nélküli szabadság
 A költő számára nyilik szabadon csak e téren,
 Minthogy a verslábak szigorú törvényei fogják
- 110 Őt s önként hódol kiszabott mértékbeli rendnek,
 Míg mások szabadabb kénynyel fűzik össze a szókat :
 Épen ezért költöttet-igazt ha dalolnak a költők,
 Ezt a szabadságot használni nagyobb joguk is van,
 Inkább illetik a nagy dísz meg a dús színek őket
- 115 És nem is oly szégyen rájuk, hogy kölcsön ez ék mind.
 Gyakran lendületük közben szeretik nagyitással
 Adni a dolgot elő, hogy szinte hihetlen is immár :
 Mennyet verdes a zaj, hogy Olympus döng bele zúgva ;
 Kettőzött erejű a szavuk, hogy a város elestét,
- 120 A sorsnak boruját, a csatát átkozva siratják,

Hajh, hova lett atya-házuk, a hon s Priamosnak a fénye!
Bús panaszuk kél, ó Jupiter, nagy Trója elestén.

Hát mikor a tengert Neptunnak, a bort Lyæusnak
S Ceresnek mondják a vetést s a fiút az apáról
Hívják s a város neve áll a lakói helyében. 125

Így ha szívük remegés kínozza az africusoknak,
Afrika földé remeg maga versükben, dübörögve,
S oly költő is akad, ki folyó víz habja helyett ép
Achelous vizét öntendi pohárba a borhoz.

Gyakran egész hozzájuk irányzva a szót, akarattal
Hívják azt, a ki távol, a puszta vadont, az odúkat,
Bérczek néma követ s ihletve köszöntik a dalban
Az erdők pagonyát, a folyókat, a rétet, az érzés
Nélküli szikla ürét, mint hogyha felelne reá mind
És titeket nevéen hivogatnak, dús hegyi berkek. 135

Sokszor rosszakarat. gyűlölet rejtőzik a szókbán,
Nem nyíltan kifejezve: alattomosan, hogy egész mást
Mond az ajak s mást rejt mélyében a szív kamarája.

Így a *derék* feleség, ki a Déiphobos feje mellől
Hű kardját kicsené rútúl ama végzetes éjen
Avvagy a *hős* Drances, ki elejtettekből olyan sok
Halmot emelt s tele tűzte a tért győzelve jelével. 140

Bőven mért fejtsem ki, milyen gyönyörű az a fülnek,
Ha ugyanegy szó újra előcsendül a sorokban,
Ismételve, mikor szükség se kívánja meg épen. 145
Ezt Arcádia színe előtt maga Pán ha tagadná :

Pán, te hazudsz — mondnám, hogy egész Arcádia hallja.

Bátor igaz, hogy majd eme, majd ama téren a költő
Sok mindent merhet, mégis vedd jól figyelembe,
Hogy mikor a dolgot nem az ön-nevivel nevezed meg
És idegenből véssz képet, távolrul idézve 150

Föl, keresettségnek túlzott gondját ne mutassad.
Mert vannak, kik erőszakosan, mód nélkül a tárgyat,
Hagyva valódi színét, csuda-torzképpé alakítják
És a merő idegen köntöst rá kényszerítik csak. 155

Nem botorabb s nem is éktelenebb esőppel sem előttem,
A ki gyerekre sulyos gígászi ruhát ad, amannál,
A ki az istállót, «a lovak tűzhelye» nevével
Említné, a füvet meg a föld-anya hajzataképen. 160

Helyesb sokkal, igaz képét-díszét valamindnek
Mehagynod s olykor tárgyad rendes jelölésű

Szókkal hoznod elő, de azért méltókkal a vershez.

- Közbe hasonlatokat szintén hozhatsz fel a műben,
Együtt festve saját s a hasonló képpel a dolgot.
- 145 Ámde ügyelj, hogy ilyenkor a szót felesen ne fecséreld,
Foglald csak pár sorba hasonlatodat, ha találó;
Fő a rövidség; erre ügyelj, ne hogy oszt' feledésbe
Hagyva, a mit mondál az elébb, más útra kerülj el
S úgy lássék, hogy egyik kezdetből a másba csapongsz át.
- 170 S most elmondom, a szó-kincset hogy kell kiszemelned,
Millyen az elv, mert nem minden szó illik a versbe
S nem szabad azt hinned, hogy egyenlő rangu talán mind.
Mert valamint az egyik műfajta különböz a másból,
Épúgy térnek el egymástól jellemre a szók is,
- 175 Bár látod, hogy igen sok szó, nem téve kivételt,
A költészetnek valamenyi fájában előjön.
Szinpadi műben igen jól illhet olyan, mit az éposz
Dalnoka, mennyről, hősi világról zengve, kerürend.
Légy éles kutató, jártasd a szemed figyelőn a
- 180 Szók sűrű berkében s válaszd ki, mi illik a dalhoz.
Használj föl buzgón, a mi díszet csak nyújthat a szólam,
Hogy végül szinarany módjára ragyogjon a kész sor.
Vesd el a korcs tömeget, melyben nincs semmi ragyogvány,
A sok szürke, unott szót s gyűjts szép készletet össze.
- 185 Millyen ez eszmény: az ó-kor költői tanítják,
Ők a vezér-út, olvasd hát sűrűn az elődök
Műveit és gonddal pedig, eszmélődve felettük.
Hogyha akad mégis rendjükben olyan, ki felülmúl
Minden mást: akarom, hogy a díszet, a beszédnek a módját
- 190 Tőle tanulj, sarkaljon a vágy, hozzája felérni
S híven utánzani azt, a hogy ő tesz s lépdel a versben,
Mennyire engedi jó sorsod s nem tiltja Apolló.
Közben azonban egyéb költők műveit se feledjed
Tartani szemmel, sőt intlek, csak vedd ki belőlük
- 195 Mind, a mi szép s gyűjts változatos dús kincseket össze.
Még durvább költő művét is előszedegetném
Olykor s óvakodón, bírálva beléje merülnék,
Ha valahol művembe beillő részlet akadna
Többi között, melyet én finomabb ízléssel egész jól
- 200 Felhasználhatnék díszére legott soraimnak,
Rozsdás, régi evét lecsiszolva előbb a színéről.
Gyakran a sárga iszaptul egész habarék a folyó-víz

S a sokaság mégis megtölti belőle a korsót,
 Elviszi víztartókba italkép, honnan a rejtett
 Csők üregén szétáradván, lecsorog s a falaknak 205
 Szomjuhozó homokán megtisztul egészen a szennytől.
 Semmi sem oly nyers, hogy ragyogó színt nyerni ne tudjon,
 Hogyha kitart ébren gondod s módján töröd egyre
 Elméd, majd így, majd meg amúgy próbálva magadban.
 Épen ezért a beszédnek a módját régi írókból 210
 Kell vennünk, kiknek szin-arany mondásain élünk
 S nagy díszükre esengve, kiveszszük szép műveikből.
 Nézd, mint használjuk prédául a régiek ékét,
 Tárgybeli dús leleményt kérvén kölcsönbe e helyütt,
 Majd a beszéd rendjét, erejét, sőt híven a szót is, 215
 Hisz nem szégyen a más ajakával szólani olykor.

De ha jeles költőkből akarsz átvenni művedbe,
 Óvatosan járj el s ügyesen titkold a lopottat,
 Változtatva jelentményén-rendjén ama helynek,
 Úgy hogy egész-vadon új légyen színe-képe előttünk. 220
 Ekként járván el, kis idő multán te sem ismeresz
 Rá könnyen, hol szól másítva az ó-kori költő.
 Van, ki egész nyiltan teszi ezt, bátornak akarván
 Minden előtt láttatni s örül, ha lopása kitűnik,
 Vagy mert épen azon szókon, rendjük se cserélve, 225
 Bámulatos művészin egész más jelleget önt el
 És kár nélkül egész új színt ad a régi helyébe,
 Vagy hogy az ó-kori költőkkel megküzdeni lángol
 És kedvére van egykor bírt, de ügyetlenül őrzött
 Kincseiket, szépítendő, kicsavarni kezükből. 230
 Mint látjuk, sok fajta növény, más földbe kerülve,
 Gyakran az új talajon gyönyörűbben szökken az égnek
 S jobb a gyümölcs is rajta, a régi izétül elütve.
 Ázsjai trónját és Ilion véd-isteneit színt'
 Így telepíté át Latiumba öröme a phryg hős 235
 Bár — hisz az isteni szózat volt, a mi kényszeríté csak —
 Szíve busúlt, hogy földedet, óh Dídó, odahagyta;
 Sem derítő vígalma, sem ifjú méze a násznak
 Nem hajták meg erős lelkét, te pedig, hajh utána
 Halsz megtörve s a bú a halál perczébe' se kímél. 240
 Bár sose érték volna a partod Trója hajói,
 Szívedben gyilkos szerelem vad lángja se gyúlt vón.
 Rajta tehát, lássunk neki bátran e kincs-orozásnak,

- Fel, velem együtt, mind ifjak, szedegetve a hol van.
- 245 Mert sajnálni való — pedig ám sűrűn akad ilyen —
 A ki saját művészi erőjén bízva magát el
 S mintegy rá se szorúlva segélyre, követni vonakszik
 Az ó-kor biztos nyomait, mikor ezt a szerzeményt
 Messzi kerüli, kimélendő mindent, mi a másé.
- 250 Oktalan ábránd ez, mellyet nem kedvel Apolló.
 Múló fény s vígság az övék, túl élik elégszer
 Önmaguk is műveik' s a dicsőség csillaga hűnyván,
 Végórájukban feledett könyvük siratozzák
 S még éltükbe' tanúi, hogyan hervad le babéruk.
- 255 Hejh, de kesergik, mért a hiú kedv nem maradott el
 S vettek voln' inkább az elődök műveiből dísz.
 Szép nékem mindig, ha egy-egy hely a régi írókra
 Emlékeztet, bárha a helyzet jelleme más itt.
 Senki se fog vádolni a fortélyért, hiszen én nem
- 260 Titkolom el, bölcsen ; sőt rögtön, a mint kiderül rám
 Dicsérend a jelen s az utókor messzi jövőn is.
 Csak, rút szégyentől félvén, magam is ne akarjam
 Leplezgetni, a mit vettem, titkolva a zsákmányt.
 Még se szabad tisztán csak elődiben bizakodnod ;
- 265 Ők nem elég egyedül : önerőből kell hogy e mellé
 Alkoss-lelj valamit, mi egész új légyen a fülnek.
 Semmi szabály nem tilt, hogy egész újat ne teremtsünk
 S használjunk szokat, melyeket nem mondtak előttünk ;
 Ne legyenek mégsem vadon-újak ; lássuk azonnal,
- 270 A nemüket s hogy mely más szókhoz fűzi rokonság :
 Ismeretes törzsből alakúljon mindig az új szó.
 Hogyha azért megakadsz honi nyelvünk szükséztavuságán,
 A görögök dúsabb földén tallózhatol új szót,
 Áthozván formátlan alakba', melyet honi állón
- 275 Átidomítsz, hogy egész odahagyja a régi alakját.
 Ekként gazdagodott egykor fel az ausoni nyelv, így
 Lón dússá Latium, hova argosi szó millió jött,
 S hogy megdőle Athén, Rómába került el a zsákmány.
 Látod-e, mint pompáz csillogv' a mycenæi préda
- 280 En szavaink közepett, hogy a szem nem látja a kettő
 Közti különbséget ; ragyogón, díszében egyenlőn
 Járja be, ím, Latium síkját honi és jövevény szó.
 Nincs immár nyelvünkben igen régóta szegénység ;
 Nagy ritkán hagyhat eszerben csak e bőerű dús kincs.

Műveiben Ciceró tárát idenyújtja egészen 285
 És valamennyi író, ki e jobb korban született volt ;
 Mindent nyujtanak ők s ne csak a költőkbe' reményelj.

Ókori művekben szintén láttam ragyogó szép
 Verssorokat, melyeken barbár eredet nyoma látszott ;
 Mint a hogy átgördült Latiumba az Alpokon át a 290
 Belga szekér s makedón lándzsák honosodtak e földön.
 S még aggódjám azon, hogy elég dús kincse a szóknak
 Nem lesz enyém, s fölvirrad a szükség napja reám majd ?

Sőt felújíthatnak, ha a szükség készteni erre,
 A költők ódon szavakat ; szent csarnoka nyitva 295
 Nagyszerű hajdankornak előttük ; öröme vidúl föl
 Keblük, a díszet látván, mely az ókorból maradott volt
 És az utód pompáz, fölvéve apáinak ékét.
 Ámde ne csapjon örökre felénk csak a doh s ne kerüljön
 Mindig a rozsdá szemünkbe ; határtarts végre is ebben, 300
 Hisz szükség sincsen már erre, van úgysis elég szó.

Majd, ha a tárgyaknak szabatos nevezése hiányzik,
 Ám írjad csinosan, több szó által körül őket
 S szemléltesd, bőven bányván a szavakkal, előttünk.

Műd stíljét díszíti, ha két-két szót teszel össze, 305
 Szépen társítván, mintegy lakodalmi kötéssel,
 Ámde ha kettőnél többet hozol össze — be rút már !
 S *röfhosszúságú* szókkal töltöd ki a verssort.
 Ily hármastestű szörnyet nem hord az itál föld.
 Rossz hangzást kerülöm s könnyed soraimba' im ilykép 310
 Fűlsértő szókat keverek be egész akaratlan.

A görögök, kiknek szabadabb kénynt enged a nyelvük,
 Kedvelik az efféle kötésü viszonyt a szavak közt,
 Nagy tömegű hármastestű rakván fel az égnek,
 Ossa felé Peliont s tetejébe Olympot emelve. 315

Ormótlan hosszú szavakat, szétmetszve s a részek
 Közzé több más szót rakván, két részre tagolhatsz ;
 Majd rövidíthetsz is rajtuk, hogy a végükön egy részt
 Elvágván, odahagysz s kurtítod a szónak a testét. 320

Igy ha olyan név jönne elő, számlálva a hősök
 S hadvezetőket, a mely rút hangzású, darabos, nyers :
 Sok költő, itt toldva, amott rövidítve a néven,
 Szép lassan kicsiszolja, a míg szép hangzatot ad már ;
 És formálva nevét, Sichæusnak mondja Sicarbast.
 Inkább zengem ezért a titán harcztot s a gigászok 325

Bősz mérkőzését s a kitámadt Euceladust is,
Mint ama népekről, melyeket Rómánk leigáza
Hajdan, a rab törzsekrül, a földnek távoli részén.

- Ám csak a szép szókért, ha okos cél nincs, mi javalná,
330 Semmi se bírja reá hiu toldásokra a költőt.
Mindig az eszmének szolgáljon a szó — törekedj' rá,
S a zengő szavakat vizsgáld hidegen soraidban.
Megesalhatnak a szók, ha nem örködsz, észre se véve ;
A munkát, tisztet nem végzik, a melyre hivatvák ;
335 Titkon a műbe osonnak, a hol tespedve henyélnék
S míg a kirótt munkát elvégzi serényen a többi :
Ők csak a versformát töltik ki, üres zeneképen.
Vizsgálj jól meg azért te jelentményét a szavaknak
Első sorba s a megfelelő munkára szorítsd rá
340 Mindeniket s oszszad ki saját szerepét valahánynak.
Értetlen lármát, hiu zengést keltesz egyébként,
Mely csak a fülnek szól s a szívig sosem ér el a hangja.
Költnék oly sorokat versemben azért akarattal
Néha, melyek gyönyörűn zengnek s nem rejtenek eszmét ;
345 Szókat, egyéb cél nélkül, a fül gyönyörére csupán csak,
Hogy szép köntösben pompázva ragyogjanak ekként
A versek s bájos hangjuk jól essen a fülnek.
Hogy melyek épen e szók, ne keresd, önként is eszedbe
Jönnek azok, majd itt, majd ott kínálva maguk föl.
350 Forma bilincse alól gyakran szabadítva, keverd fel
Vers-rended s már kész soraid bontsd szét figyelően,
Majd újból építsd fel, a régi helyekre rakosd el
Az egyes tagokat ; sohasem csálnak meg a szók így,
Hogyha egész gonddal prózára feloldod a verset.
355 A Helikont most már, ideérve, kitérom egészen.
Vidáman megnyitja a Múzsák serge, im, ifjú,
Csarnokukat s hívogat már szentélyébe Apolló.
Mert már kezdetben felszállhata isteni kegygyel
Menny magosába az oly ember, ki dalolt a szívéből ;
360 Ám nem akarta az égi király, hogy e drága művészet
Közvagyonul szolgáljon az érdem-nélkülieknek,
S épen ezért, hogy a renyhe tömeg távolba' maradjon,
Szűkre szabá az utat, kevesen járhatnak azon csak,
Annyira sok gond vár a jeles költőre e pályán.
365 Költőtől nem elég, ha a sort valahogy kifaragja
S tisztán, értelmes szókkal jelölendi a dolgot :

Megfelelő hangzás kísérje a műben a tárgyat,
 Hanggal utánozzák szint' azt, a miről daluk ott szól,
 Alkalmos szókkal, keresett hangjával a versnek.
 Más-más jellemet adj mintegy valamennyi sorodnak ; 370
 Más legyen mindnek lebegése, nehogy valamilyen
 Az első, olyan legyen a másod meg a harmad.
 Gyors, suhogó léptű az egyik sor, föl magosan száll,
 Könnyeden úszik a légben, alig mozdúl a sebes szárny ;
 Míg nagy testével s lomhán súlyátul a másik 375
 Csak ballag, mázsás terhével a röghöz kötve.
 Elbájol gyönyörű arczával, imé, ez a verssor,
 Minden tagjáról leragyog Vénus kegye bájjal,
 Míg eme másik durva, idétlen testüen áll itt,
 Sűrű bozont a szemölde, tekerzős hátul a farka, 380
 Rút látvány s minthogyha ugatna, olyanszerű hangja.
 Ám eme változatokba' legyen rend, értelem egyre :
 Kép, külső, hang mindig a belső jellem után van,
 Más és más minden tárgynál, szigorún különítve.
 Így a mikor neki dőltén evez, szántván a habok közt 385
 Már a hajós nép : szinte a vont evezők, a csikorgó
 Járművek által hányt tenger csapkodjon előttünk.
 Messzire zúgnak az árban a csaptek, a szél a szorosban
 Is felkorbácsolja a tengert ; döngve ütődik
 Parthoz az ár s zúdulva verődik törten a hullám 390
 Vissza a szirteknél s hegy hegyre tolúl fel a vízből.
 S mintha Szicília most megrengne egész fenekéig,
 Egyik hullámbérez szilajan másakra rohan rá.
 Ám a mikor Nereus lecsitítja szemével a kék árt,
 Fölbukkanva, hogy oly sima lesz, mint tóvizi tükör : 395
 A szurkos csolnak s a fenyőfa-hajó vígan uszkál.
 Majd ügyesen rémülj el, a hol művedben előjön,
 Hogy tűzvész pusztít Vulcán erejével az erdőn
 Vagy lobogó vad lánggal emészti a réten a tarlót.
 Így robog épen a víz, a mikor száraz fenyü-gallyat, 400
 Mely pattogva tüzel, raknak fenekéhez az üstnek.
 Érdes szikláról ha beszélsz, ne legyen finom a vers ;
 Hogyha pedig vídám tárgyad, legyen olyan a vers is.
 Hangozzék vígan szaporázva fülünkbe menetje.
 Így ha tavasz jöttére mosolyogva kizöldül a rétség, 405
 Vagy feltárul elénk a hatalmas Olymp palotája.
 Máskor meg komoran bú árnya terül el a versnek

- Orczáján, a mikor leirod például a gyűlölt
 Szárnyas mint jósol huhogón vészt éji sötétben
- 410 Elhagyatott sírvermen avagy dúlt házi tetőkön.
 Hogyha kicsiny tárgyad, kicsi, aprók lesznek a szók is
 S megnőnek, ha a tárgy nagy: a gígászon csupa órjás
 Méretü minden: az arca temérdek, a melle hatalmas
 A tagok órjásak, csontok s izmok se különben.
- 415 Hogyha erőfeszítő munkát említesz a versben,
 Lassúan, küzködve haladjon ilyenkor a vers is.
 Igy ha igás barmoknak egész erejükkel a súlyos
 Földi rögöt kell szántaniok mindig vagy a tenger
 Nyílt síkján küzdünk megfordíthatni hajónkat.
- 420 Ám, ha veszélybe sodorna a késedelem: rohan a vers;
 Igy a mikor mérges viperát látsz kúszni a földből,
 Hagyd el a késlekedést, kapj kőre, dorongra, te pásztor,
 Süsse a tűz, lődözze a nyíl, irtsátok az ebfajt!
 Gördüljön lefelé, mélységbe rohanva, a vers is,
- 425 Írva, miként bukik az órjás ocezámba a nap le
 Vagy mint sújtja a barmot a földre ütéssel a tagló.
 Hogyha heves munkára szünet jön, a verssorok is szint'
 Úgy lássék, mint hogyha csitúlnának menetükben,
 A közepen torlódva. Ha a tenger pihen immár
- 430 És elülének rajt' a szelek — lássék meg a versen
 Is tüstént, rohanó menetét fojtván a középben.
 Vagy mikor agg ember betegen, kimerülve erőben,
 Bágyadtan, nem bírva a karja, hajítja a dárdát:
 Illyenkor lassan, bágyadva haladjon a vers is;
- 435 Meg-megakad hült vére, mered kimerülten erője.
 Törjön az ifju merészen a fokra — ez illik e korhoz!
 Rontsa a házakat és a csatán hulljon szügye-törten
 Földre saját s ellen paripája, borítsa a roppant
 Tornyokat el s szilajan pusztítva seperje a harcztért.
- 440 Nincs annál bölcsebb költőbe', ha tudja magát majd
 Mérsékelni, ha meg fonséges a hely, a magosba
 Szállni dalával; egész meghalkul a hangja imé most,
 Szükszavu lesz s alacsony járása, a föld röge kötvén
 S műve meséjének fonalán is alig sodor újja.
- 445 Majd dúsan pazarolja a szókat, egész patakozva
 Foly minden s fékét odavetve, rohan valamint ár
 Nagyszerüen s már szinte túlarad, olyan nagy a bőség.
 Órjás nagy tömegét látjuk bevonulni a szókknak;

Ily sűrűen esik le a hó, mikor a hideg évszak
 Hótakarót von az alpesi bércz-ormok tetejére. 450
 Majd közben szorosabbra szorítj' az elébb laza kantárt
 S nem járván se rögön, se a légi magosban, a két part
 Közt evez el csolnakja, a víz közepén vonul útja,
 Míg végül baj nélkül a rév kebelébe beúszik.

Még a mi hátravagyon : legutolsó tennivalódról 455
 Szólok. A költő minden esélyből hogyha kigázolt
 S már befejezte művét, eljutva egészen a végig :
 Győztesen ujjongatva ezen, repdesve örömtől,
 Városszerte ne tégye művét közzé ama nyomban,
 Nem gondolva tovább ; a dicsőség s boldogító hír 460
 Ekkora lángra ne gyújtsa : a bánat elérheti később !
 Inkább tartóztatva művét, aggódva veszélytől,
 Várja ki lelkének csöndjét, a mikor heve elszállt,
 Megszűnt módtalanul, önzőn kedvelleni művét
 S másfele fordult már lelkének egészen a gondja. 465

Majd aggálya jövén, őszinte barátaihoz megy,
 Újra meg újra könyörg, legyenek szigorún a bírái,
 Vonják homlokukat ránczokba, szemöldüket össze,
 Sújtsák mind a hibát ; köszönettel vészi az intést
 Rejtett botlásokra, örömmel vallja : hibáztam, 470
 Bár méltatlanul éri talán itt-ott az ítélet
 S könnyű voln' a hamis kifogást czáfolnia nyomban.
 Majd hazatér s hosszan nyugtatva művét, veszi aztán
 Jóval későbbben maga szántán újra szemügyre.

Ámde egész új kép tűnik fel előtte, a dolgok 475
 Színe egész más s velük a mű is mennyire másult,
 Mely csak előbb, a mikor készült, kedvére való volt.
 Elbámúl, mélézva mereng, de magára se ismer :
 Önmaga is röstelli művét s vádlója magának.
 Átdolgozza egészen most s az eszély követelvén, 480
 Megvezekel botlásaiért ; itt-ott javít egyre
 S mindent, félve hibától, még kitünőbbre cserél föl.
 Irt ollója a hol már túl-sűrűen van-a hajtás

S módosan elmellőz minden pompát, ha fölösleg ;
 Törvényt lát szigorún, míg csak végtére egészen 485
 — Éj-napon át buzgón munkálva művén — ki nem irta
 Verseiből mindent, a mi parlag, hagyva hibáit.
 Fáradtság bizony ez, de ti költők tartsatok ám ki,
 Hogyha örök hír fény-koronája után törekedtek.

- 490 Most, ha talán valahol hevenyészett rész maradt benn,
Mert tova kapta a hév akkor s elidőznie tiltá
Nála az ihleti tűz: ékíti, a gyöngö sorok helyt
Szépeket iktat s nagy gonddal gyógyítj' a hibásat.
Sőt nem elég az egyszeri gond: évente ne rösteld
- 495 Három, sőt négy ízbe javítani végig a művet:
Színük váltva, cseréljed örökre a szókat, a művön
Gyakran menj végig buzgón, szót szóra követve.
Mit megvont ez nap, meghozza talán a jövőndő,
Mert olykor könnyűn, önként, nem törve magad, jön
- 500 Leplet vetve művedbe' hibáid serge szemedbe,
Uj s új botlások, melyeket sűrű köd fede addig.
Nagyban megkönnyíti e munkáját az olyan, ki
Sűrűn látogat el más s más tájára a földnek:
Más lesz szinte a lélek, a helyek géniuszának
- 505 Szelleme hatván s mind új hangulat ébred a szívbén
S mintha magától gyúlna fel, új fény csillan a szembe
S mind jobban ritkúl a homály sűrű fátyla körötted.
Nincsen tiltva tovább új ékeket adni a műnek,
Ám ebben sem hagyd a középszert: volt a ki módot
- 510 Tartani nem bírt túl-buzgón, irtott keze egyre;
Már minden hiba volt, törölt, nem tartva határt be,
Míg végül kigyötörve, aléltan a sok javítástól,
Mintegy vérét vesztve, a mű elhervada, régi
Díszé-virága lehullt, vagdalt tagain csupa sebhely
- 515 Tárja feléd rútvál képét, miket ejte az irtás.
Ám, mindig nézvén, mily kurta a lét, ha néhány év
Sorján — nem szabok erre időt-számot szigorún ki —
Már művednek elég dísz, csínt, ragyogást ada gondod:
Hagyd el a késlekedést, küldjed művedet ki világgá,
- 520 Hadd forgassa a kéz, olvassa a szem — tegye útját!
Lelkesedőn, tapsok közepett örvendve fogadnak
Bárhova mégy, a barátok; a csillagot éri híred már
És nevedet hangozza utolsó öble világnak,
S késő század után sem fogja temetni enyészet.
- 525 S mégse tudunk, nyomorúk, leszakadni a földi javaktól
S nem járunk inkább a nyomán szép múzsa-seregnek.
Boldogok ők, kiket isteni kegy vezetend e szabályok,
Intelmeknek az ösvényén, miket, íme, adék most,
Phœbus Apolló lakva szívem, tele ihleti lánggal.
- 530 Mert nem elég az egyéni művészet, az emberi munka

És keveset használ e tanács mind, hogyha felülről
 Nem jó támogatás, s a nagy ég nem szenteli műved.
 Én csak a helyes utat tártam föl, a mely Helikonnak
 Csúcsa felé visz, csak lentről mutatám, hogy a Múzsák
 Mint lejtik gyönyörűen a tánczot az ormon, a melyre 555
 Följutnom sohasem fog hagyni irígyen a végzet;
 Elvon, tartóztat tőlük, kezem el sohasem fog
 Érne a bércz tetejéig. Elég jutalom leszen az, ha
 Látom majd, hogy akadt, ki követve tanácsaimat hűn,
 Megjárá ez utat s föl is ére egész a tetőig 540
 S társait onnan hívja, kik elmaradoztak az útban.
 Tán eljő valamely jutalom munkámra is egykor
 És ki tanácsot adék hajdan hasznukra e dalban :
 Ifju tanítványok fognak sűrű rendben övezni
 S hű od'adással hallgatnak tanító szavaimra ; 545
 S majd ha megengedi jó sorsom, hogy öreg korig éljek
 S nem ragad el fiatal tavaszomba' halál könyöretlen,
 Hogyha a dermesztő vénség lankasztja tagom már,
 Ők az öregségtől fáradt mestert a kezénél
 Fogván, versenyző szeretettel a bérczre viszik fel 550
 S örvendezve körülhordják árnyán a ligetnek,
 S hogyha kifáradt, fényes Apoll küszöbére teszik le,
 Zengvén Múzsákról s a nemes költői művekről.

Virgiliusnak örök nagysága legyen dalainknak
 Legfőbb ihleti tárgya, kitől Latium gyönyörű dísz 555
 S én költői erőm, láng-ihletemet meritettem.
 Hisz Helikon szüzeit legelébb ő hozta e honba
 S római városainkba' görög dal hangoza szerte.
 Mint ifjú még zenge szicziljai sípon az erdőn,
 Majd ugyanó, sajnálva e földnek a parlagi voltát, 560
 Égbe dicséré nagy díszét-bájját a mezőnek
 S Triptolemus robogó szekeren föl a csillagokig szállt ;
 Végül Róma dicső nagysága tüzelte a dalra
 S megzengé harczat Latiumnak a trójai néppel.
 Éneke mennyei szózat: a dísz mind tőled eredt, mely 565
 Most a miénk, te atyánk; neked áldozzák, a vezérnek,
 A görögöktől nyert prédájuk a római költők ;
 Elysium mezején rád néz csak egész Görögország,
 Éneken bámúl akaratlan s fölkel előtted ;
 Nélküléd nincs semmi se szép minekünk: a latínok 570
 Szemeiket rád függesztik. Főnséges erőddel

Gyámolítónk vagy; műveidet forgatja kitarván
 Mind e világ s hódolva dicsérnek régi időktől.
 Senki se merne veled versengeni; mindenik évszáz
 575 Meghátrál s a babért tagadón nem irigyli fejedről.
 Műveidet hordozza szerencse, tiéd az örök hír,
 Fölszálltál, a hová már bűn is volna ha vágynánk.
 Nem hangzik sohasem dalod el, kedvelve Apolló
 En lelkét-erejét önté mosolyogva szivedbe
 580 S fölfegyverze-diszíte ezer művészeti csinnal.
 Mind a mi költőnek hasznos lelemény van e műben,
 Hálás csak néked legyen érte az ifju jeles had,
 A melyet, ím, taníték s fölvittem a szent hegyi csúcsra,
 Mert hisz csak nyomodon jártam, téged követélek,
 585 Éke a római földnek, a költők csillaga-díszje;
 Hozzád száll föl imánk, a tiéd koszorúnk meg az oltár
 Tömjénével, örökre te szent nagyságotat áldjuk
 És zengjük versekbe: hozsána, te isteni költő! . . .
 Semmi dicsőítés nem emelheti fényedet és nincs
 590 Szükséged szavainkra; tekints ránk gyámolítónkúl,
 Áraszd ihletedet jámbor sziveinkre, leszállván,
 S válaszd lelkünket, te atyánk, lakozási helyednek.

JEGYZETEK.

ELSŐ ÉNEK.

11. L. Bevezetés II. r.

36. Phemonœ Apollo leánya s első papnöje Delphiben, atyja sugalmából a mithosz szerint a hexameter feltalálója.

40. V. ö.

Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam
Viribus et versate diu, quid ferre recusent.

Hor. Ad Pis. 38. kk

Quid valeant humeri.

Hasonl. Quintilianus: Inst. Or. X. 2, 19; Boileau: L'art poétique I. 12; Pope: Essay on criticism I. 53. kk.

87. V. ö. Quint. I. Proœm. 5; 1, 15 kk.

91. V. ö. Plutarch: A gyermeknevelésről 6. 14. rész és Quint. I. 1., 4. k.

110. Aonia = Bœotia, őslakóiról az aonokról; az Aganippe s Hipokrene források, a müzsák ihlető vizével, ott esörgedeztek.

111. Egy renaissance-mythos szerint Vergil Mincius folyóisten s Maia, az andesi nymphea fia (l. Bembo Sarca-ját); Manto jósnőt is említék anyjául (Vida Poet. II. 550.). E mythologizálás folytatása a középkor Vergil-cultusának. A tanácsot v. ö. Quint. I. 8, 5.

118. Aeneis X. 791. kk.; és X. 474. kk.

121. Aeneis IX. 433. kk.

123. V. ö.

vos exemplaria Græca

Nocturna versate manu, versate diurna.

Hor. Ad Pis. 268. k.

124. V. ö. Quint. I. 1, 14.

143. Inachos nyelve = a görög nyelv, Argos mesés királyainak egyikéről.

155. Q. Ennius (239—169 Kr. e.) epikus, lyrikus és drámaíró. A tehetséges, de még igen nyers költőt a rómaiak költészetük atyjának tekintették. A görög hexametert ő honosítja náluk.

175. ausoni = latin, Italia őslakói után.

194. A Mediciek székvárosa a toszkán Firenze volt.

220. V. ö. Quint. II. 2, 4.

240. V. ö. Plutarch, i. h. 12. rész és Quint. I. 3, 14.

263. Seriusra vonatk. l. a bevezetés I. részét.

265. Alcides = Heracles, kinek a thebai Linos volt tanítója.

279. V. ö. Quint. I. 1, 20 és 2, 22. k.

316. V. ö. Quint. I. 3, 6.

333. V. ö. Quint. X. 2, 21.

334. V. ö. Quint. I. 3, 3.

340. V. ö. Plutarch i. h. 11. és 13. rész és Quint. I. 3, 8 kk.

572
603
562
1758

349. Albunea kénforrás Tibur mellett, Faunus jóshelyével.
 363. V. ö. Plutarch i. h. 4. rész és Quint. I. 1, 3.
 365. V. ö. Plutarch i. h. 16. rész.
 401. V. ö. Quint. I. 10.
 419. V. ö. Quint. I. 8, 13.
 423. V. ö. Quint. II. 7, 2.
 465. E tárgyakat az ifjú Vergilnek tulajdonított Culex, a Homérénak tartott Batrachomyomachia s egy ismeretlenül való Arachnomachia cz. epyllionok éneklék meg.
 502. E sorok valószínűen (Borinski) II. Pius rovására mennek, ki mint pápa nemcsak szakított a költészettel, hanem a költőkkel mindvégig mostohán bánt. Filelfo ily kezdetű epigrammra fakadt halálakor: *Gaudeat orator, Musæ gaudete Latinæ!* stb.
 521. Jutalmúl, hogy a Kronos és Zeus közti küzdelemben az utóbbi pártján állt, szemben a többi titánokkal.
 523. A «sphaerák zenéje», költői felöltöztetéssel a múzsáknak tulajdonítva. L. Shakspeare, Velencei kalmár-jában Lorenzo és Jessica idylljét (V. 1, 3.)
 535. A libyai Ammon-oázisban, mint Jupiter-Ammon; Apollo delphii jóshelye Phocisban eredetileg Themisnek volt szentelve.
 551. kk. Az Orpheus-monda ismert részletei. V. ö.:
*Silvestres homines sacer interpretres deorum
 Cædibus et victu foedo deterruit Orpheus,
 Dictus ob hoc lenire tigres. rabidosque leones.*
 Hor. Ad Pis. 391. kk.
 559. A költészet e hatását Horác is kiemeli: ... *inopem solatur et ægrum.* Ad Augustum, 131.

MÁSODIK ÉNEK.

16. V. ö. ... *tantum series iuncturaque pollet.* Hor. Ad Pis. 242. kk
 19. V. ö. Aristoteles Rhet. III. 14. 19.
 31. V. ö. Quint. IV. 1, 5.
 33. V. ö.
*Nec sic incipies, ut scriptor cyclicus olim:
 «Fortunam Priami cantabo et nobile bellum»,
 Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?*
 Hor. Ad Pis. 136. kk.
 Boileau: III. 269 kk.
 45. V. ö. Arist. Rhet. III. 14.
 55. V. ö.
Primo ne medium, medio ne discrepet imum. Hor. A. P. 152.
 Boileau: I. 177. k.
 60. Horác szerint az okos költő
*in medias res
 Non secus ac notas auditorem rapit.* A. P. 148. k.
 80. Acacides = Achilles, kinek Briseis elvétele miatti haragán kezdi Homér Iliászát.
 81. 82. Xanthus és Simois troasi folyók.
 90. Odyssea IX. 39 kk.
 91. E ponton kezdődik az Odysss. meséje.
 93. 94. Odysss. V. ének vége. Az elbeszélés a IX—XII. éneket tölti be.
 101. Ilias XIX. 55. kk.
 103. Lærtesz = Odysseus. Kimenekülése: Od. IX. 420. kk.

113. kk. Ilias III.
 119. kk. Odys. XXI.
 130. Épen ilyen szavakkal a cumæi sibylla (Aen. VI. 86. kk.)
 135. Aeneis VII. 475. kk.
 138. Ilias XVI. 851. kk.
 143. Aen. XII. 865. kk.; Turnus Pallast az Aen. X. énekében ejti el, kardkötőjét zsákmányul véve s Vergil ekkor a poetika ez énekének 145—147 soraiba foglalt szavakkal anticipálja jövő sorsát.
 162. V. ö. Scribendi recte sapere est et principium et fons. Hor. A. P. 309. Boileau: I. 37, 45. III. 407.
 169. V. ö. Horázcz tanácsát: Denique sit quidvis simplex dumtaxat et unum. A. P. 23.
 176. Ilias V. 719. kk.
 180. Ilias II. 211. kk.
 186. Aeneis XI.
 205. A vergili Georgica-ban.
 211. V. ö. Quint. IV. 3, 4.
 215. Aeneis VI. 724. kk.
 220. V. ö. Arist. Poet. XXIV. és Quint. VIII. 3, 52.
 228. Aeneis VIII. 626. kk.
 236. kk. E szavakkal dicsőíti Vergil Italiát: Georg. II. 136. kk.
 242. Celeus, Eleusis királya, Cerestől eltanulta a szántás-vetést.
 244. kk. A Georgica énekeinek befejezései: J. Cæsar siratása (I.), a falusi élet magasztalása (II.), Aristæus regéje az Orpheus-mondával (IV.).
 258. Rhodope, Pangæa hegyek Thraciában. Rhesus földje = Thracia.
 259. Hebrus, ma Maricza. Orithyia Erechtheus leánya, kit Boreas Thraciába hurczolt.
 262. Aeneis X. 185. kk.
 265. Aeneis VII. 761. kk.
 268. Aeneis VII. 655. kk.
 278. V. ö. Arist. Rhet. III. 17. és Quint. VIII. 5.
 284. Aeneis I. 430 kk. s IV. 402. kk.
 287. Ilias II. 469. kk.
 292. Ilias XI. 557. kk.
 307. kk. Ilias VI. 119—236.
 320. Odys. XII. 395. kk.
 322. Ilias XVII. 426, s XIX. 404. kk.
 324. Aen. VI. 893. kk.
 329. Agamemnon álmát az Ilias II. éneke elején a költő is s utána Agamemnon is elmondja.
 330. kk. Ilias I.
 335. kk. Homér rendes szokása.
 337. Aeneis XI. 225.
 350. Ilias IV. ének eleje; Aeneis X. ének eleje.
 353. Odys. IX; Aen. VI.
 356. Aeneis VIII. 175. kk.
 359. Pl. Ilias XXIII., Aeneis V. 104. kk.
 362. Ennek emlékére tartattak a pythiai játékok.
 369. kk. Az Aeneis tengeri viharnak, az Ilias pusztító dögvésznek képét vezeteli kezdetén élénk.
 374. Aeneis III. 570. kk.
 379. Ilias V.
 384. L. Aeneis II, hol Aeneas Trója feldúlását regéli. Quintilián is a szemléletes leírás példájául idézi: VIII. 3, 67.
 413. V. ö. Arany, Bolond Istókja I. énekének végső szakával
 456. V. ö. Boileau: III. 359. 414. és Pope: I. 73. kk.

460. kk. V. ö. Arist. Rhet. III. 2. Horácznál:
 Intererit multum, divusne loquatur an heros,
 Maturusne senex an adhuc florente juventa
 Fervidus etc. A. P. 114. kk.
- Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores,
 Mobilibusque decor naturis dandus et annis. A. P. 156. k.
- Ne forte seniles
- Mandentur iuveni partes pueroque viriles,
 Semper in adiunctis aequoque morabimur aptis. A. P. 176. k.
- A jellemző beszéltetésre vonatkoznak:
- Ne quicumque deus, quicumque adhibebitur heros,
 Regali conspectus in auro nuper et ostro,
 Migret in obscuras humili sermone tabernas stb. A. P. 227. kk.
- Nec sic enitar tragico differre colori,
 Ut nihil intersit, Davusne loquatur et audax
 Pythias stb. A. P. 236. kk.
- Silvis deducti caveant me iudice Fauni,
 Ne veluti innati trivii ac pæne forenses stb. A. P. 244. kk.

Boileau: III. 389. k.

478. kk. Aeneis XII. 11. kk.
 489. Aeneis IV. 300. kk.
 494. Aeneis I. 562. kk.
 497. Aeneis II. 57. kk.
 505. Aeneis VIII. 369. kk.
 511. Erre ajánlja Horác a tárgy igaz átértését: si vis me flere,
 dolendum est primum ipsi tibi stb. A. P. 102. k.
 515. Georg. IV. 464. kk.
 519. Aeneis IX. 433. kk.
 531. Aeneis IV. 165. kk.
 537. Aeneis I. 474. kk.
 558. Ilias VII. 452.
 573. X. Leo, az első Medici pápa (1513—1521).
 577. Giulio: a későbbi VII. Kelemen (1523—1534); unokatestvére
 X. Leonak s mint kardinális a valósággal jobb keze ügyeiben.
 592. Az ozmán hatalom a véres kezű I. Szelim alatt 1517-ben hó-
 dította meg a szentföldet, Szíriát és Egyiptomot.

HARMADIK ÉNEK.

15. V. ö. Arist. Poet. XXII. és Rhet. III. 2.; Quint. VIII. 2, 22;
 Boileau: I. 147.
18. V. ö. Quint. VIII. 2, 12.
 35. V. ö. Boileau: I. 70. kk.
 46. V. ö. Arist. Poet. XXI., Rhet. III. 2.; Quint. VIII. 6, 4. kk.
 116. V. ö. Quint. VIII. 4, 29. és VIII. 6, 67.
 120. Aeneis II.
 123. Lyæus (= gondüző) Bacchus mellékeve; bor h. Aen. I. 686.
 v. ö. Quint. VIII. 6, 23.
 129. Acheloius aetoliai folyó; viz h. Georg. I. 9.
 138. V. ö. Arist. Rhet. III. 18.; Quint. IX. 2, 44. kk.
 139. Aen. VI. 593. kk.
 141. Aen. XI. 384. kk.

155. V. ö. Arist. Rhet. III. 2.

163. V. ö. Quint. VIII. 6, 9.

170. V. ö.

In verbis etiam tenuis cautusque serendis,
Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor. Hor. A. P. 45. k.

178. Horáciz is tesz megkülönböztetést az egyes műfajok stílje közt:

Versibus exponi tragicis res comica non vult stb. A. P. 89. kk.

241. Aen. IV. 658.

268. V. ö.

Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sumpta pudenter. Hor. A. P. 50. k.

273. V. ö.

... nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Græco fonte cadent, parce detorta. Hor. A. P. 52. k.

295. V. ö. Quint. VIII. 3, 24, IX. 3, 14.

304. V. ö. Arist. Rhet. III. 6.; Quint. VIII. 6, 59.

309. V. ö. Quint. I. 5, 65. kk.

324. Az Aeneisben.

326. Aeneis III. 578.

367. V. ö.

Tristia mæstum
Vultum verba decent, iratum plena minarum stb.
Hor. A. P. 105. kk.; v. ö. Quint. VIII. 6. 31.; Pope. II. 173. kk.

459. V. ö.

Si quid tamen olim
Scripseris, in Mæci descendat iudicis aures,
Et patris et nostras, nonumque prematur in annum.
Hor. A. P. 386. kk.

466. Horáciz is ajánlja a barátok megkérdezését s különösen a hízkelkedőtől óv: internoscere mendacem verumque beatus amicum. A. P. 424. k.; Boileau: I. 186. kk.

474. V. ö. Quint. X. 4, 2.

510. V. ö. Quint. X. 4, 3.

517.

Vos, o,
Pompilius sanquis, carmen reprehendite, quod non
Multa dies et multa litura coërcuit atque
Perfectum decies non castigavit ad unguem. Hor. A. P. 291. kk.

Boileau: Lassan siess és nem veszítve kedvedet

Munkádra húszszor is rátenni kezedet. I. 171. k.

562. Triptolemus eleusisi király. Demeter saját kígyóktól vont szerén küldé őt világgá, hogy az embereket a földművelésre s ezzel szelídebb erkölcsökre szoktassa.

VII.

BIRÁLATOK.

JELENTÉS

A PETŐFI-EMLEKBESZÉD-PÁLYÁZATRÓL.*

Irodalmi emlékbeszédőtől meg kell kívánnunk, hogy irodalomtörténeti és æsthetikai tanulmány alapján, művészi formában művészi képet adjon tárgyáról. Nem szabad annak sem részletekbe vesző irodalomtörténeti tanulmánynak lennie, sem oly fajta szónoklatnak, mely főleg a szónok érzelmeit fejezi ki. Magyar szempontokból kell kiindúlnia, a tanulmány eredményeit összesűrítenie és mindenk följött a tárgyalat írónak egységes képét adnia. Nem teljesnek kell lennie, de igenis egésznek. Legyen könnyen áttekinthető, világos, hogy az író képe mélyen az elmébe vésődjék. Az előadás nyelve pedig alkalmazkodni fog ehhez a tartalomhoz; ünnepies lesz, de nem a fellegekbe szálló; egyszerű, de nem köznapias.

A beérkezett 15 mű legtöbbje szónoklat, de nem irodalmi emlékbeszéd. Egynehány még kísérletet sem tesz, hogy Petőfit jellemezze, csak

* A *Lukács Krisztina-jutalomra* a következő pályaművek érkeztek: (Petőfinek, mint költőnek jellemrajza szónoki alakban) 1. Petőfinek, mint költőnek jellemrajza. Jelige: Mi mostan a magyar stb. — 2. Petőfi költészetének méltatása. J. i.: Veritas est in scripturis stb. — 3. Petőfi költésze. J. i.: Nem volt közénk való. — 4. Petőfi jellemzése. J. i.: Magyar vagyok, legszebb ország hazám. — 5. Czím a pályakérdés. J. i.: A mit adál, abból semmi sincs elveszve stb. — 6. Petőfiről. J. i.: A nagy stylus a nagy szenvedélyek következménye. — 7. Petőfi emlékezete. J. i.: Szabadság, szerelem stb. — 8. Petőfinek, mint költőnek jellemrajza. J. i.: Szegény hazám, neked kevés van ilyen csillagod. — 9. Petőfinek, mint költőnek jellemzése. J. i.: Nonum prematur in annum. — 10. Beszéd Petőfi Sándorról. J. i.: Szabadság, szerelem. — 11. Petőfinek, mint költőnek jellemrajza. J. i.: Éternité. — 12. Petőfi lírája szónoki alakban. J. i.: Olga. — 13. Petőfinek, mint költőnek jellemrajza. J. i.: Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe. — 14. Petőfi Sándornak költői jellemzése. J. i.: Félisten. — 15. Czím nélkül. J. i.: Elhúll a virág, eliramlik az élet.

szertelen dithyrambikus áradozásokba téved. A dicsőítésnek oly mámorában fognak a munkához, hogy azután csak fölkiáltásokat lánczolhatnak egymáshoz. Ilyen a 12. számú, mely folyton sopánkodik, hogy nem talál szavakat Petőfi nagyságának kifejezésére; talán jobbak, de ugyancsak áradozások a 11. és 14. számú; a 13. számú költői látomással kezdődik, melyből kitűnik, hogy Petőfi nyári éjben született; ez nyilván költőibbnek tetszett a szerzőnek; a képek és hasonlatok csak úgy kergetik egymást, hogyan kerüljön ki ebből jellemzés? A 8. számú-ban vannak egyes szép lendületes szakaszok, de ez is csak magasztalás, nem jellemzés; a 7. számú is csak frázisok halmaza; a 4. számú Petőfiből vett idézetek mozaikja az író szubjektív intenczióinak keretében; a 10. számú csak néhány hevenyében teleírt lap, a dologra nem tartozó leírásokkal, a szerző egyéniségének fölszemes emlegetésével és fölszines közhelyekkel; a 15. számú is az általánosságokat szereti és nem tud a költőhöz közel férközni, csak szerelmi lyráját jellemzi élvezhetően. Mindezek a feladat megoldását meg sem közelítették. Legkevésbé nagy lelkesedéssel írt ömlengéseket kértünk.

A többi hat mű inkább értekezés, mint beszéd, de ezek közt akad jobb. A 3. számú kellemetlen, szakadozott, nehézkes stílusú, mely tele van metaforákkal, melyeknek ekkora bősége a beszéd értelmi elemét nyomja el; de szerzője mélyebben gondolkodó fő, a ki Petőfit bírálni is meri. A 2. számú választott jeligéjével (*veritas est in scripturis quaerenda, non eloquentia*) eleve kizárja a szónoki elemet a maga művéből; okos dolgokat ír, de inkább irodalomtörténeti, mint æsthetikai szempontokat alkalmaz, úgy hogy Petőfi alakját, költői characterét hiába keresnék benne. Kevesebbet ér az 1. számú, a mely jellemezni iparkodik ugyan Petőfit, de a fölszinen marad és frázisok után futkos; a 9. számú igen terjedelmes, de sok helyütt lapos, trivialis (pl. Petőfi horribilis teremő tehetségének legtündöklőbb bizonyítéka az Apostol.) és a közhelyekből csak itt-ott tud kibontakozni. Ez a négy mű kétségtelenül tanult emberek munkája; de ezek is hamis nyomon járnak és egészben mégis nem elegendő erővel fogtak ahhoz a munkához, melyet bizonyára nem mondhatunk igen könnyűnek.

Az 5. számú is csak értekezés, mint ilyen jobb az eddig említetekténél, de ugyancsak hiányos, főleg a mi Petőfi költészetének jellemzését illeti. Értekezésnek nem elég teljes, emlékbeszédnek nagyon is részletező. Komolyabb törekvése méltánylást érdemel.

A 6. számú legalább közel járt a megoldáshoz; kezdi a lyrikus jellemzésén, a mi azonnal elég magas szempontot szolgáltat, ámbár ez a jellemzés nem elég tartalmas és még kevésbé velős; azután jellemzi a költő egyéniségét, eredetiségét, őszinteségét, szeretetreméltóságát,

humorát, öntudatos művészetét, képzeleterejét és magyarosságát. Jól gondolta és concipálta művét, kár, hogy az egyes részek értéke egyenetlen és a vége ellaposodik. Jutalomra nem érdemes, erre nem is ajánljuk de mint aránylag legjobbat, dicsérettel említjük föl.

Budapest, 1901 jan. 4.

Alexander Bernát.

Gyulai Pál.

Ábrányi Emil.

JELENTÉS

AZ 1899. ÉVI SZÉHER-FÉLE REGÉNYPÁLYÁZATRÓL.

Tette BENEDEK ELEK.

Tekintetes Társaság!

A Széher Árpád-féle 500 forintos díjért, mely magyar társadalmi regényre volt kitűzve, tizenöt regény versenyzett: nem lehet hát panaszkodnunk a Társaság koszorújéért versenyző becsvágy hiánya miatt. S mindjárt hozzátehetjük: ha a mennyiséggel nem is áll arányban a minőség, általánosságban nem kedvezőtlen a kép, melyet e pályázatról nyertünk. A tizenöt pályamű közt mindössze hat olyat találtunk, melyek a kezdet legkezdetén álló próbálkozások, a melyekben a legjobb akarat sem találja meg az írói tehetség valamelyes nyomát s ha a többi pályamű — egynek kivételével — messze is áll attól, hogy a Társaság koszorújára számot tarthasson, nem véljük kárba veszett fáradságnak a velök való foglalkozást, a mit bírálói tisztünk különben is megkövetel tőlünk.

A kezdet legkezdetén álló próbálkozások közé soroljuk a *Margit* (2. sz.), *Hit és szerelem* (12. sz.), *Válságos idők* (14. sz.), *Kalandos partra szállás* (3. sz.), *Az élet művészete* (15. sz.) és a *Czime nincs* (8. sz.) című pályaműveket. Ezek közül *Az élet művészete* című befejezetlen, a szerzője a fejezetek címével jelzi a regény további folyását, de az a kevés, a mit megírt, tulságosan elég arra, hogy folytatására kíváncsiak ne legyünk. A *Czime nincs* című «*A díjat én nyerem meg*» jeligéjével s a bírálókat befolyásolni próbáló figyelmeztetéseivel állít meg, mondván: 1. A regény kiadói joga egy fővárosi napilap tulajdona. 2. Eladta: románra, oroszra; francziára egy bukaresti kiadóval még nem jött létre az egyezés, de ez szerzőtől függ. A jegyzetek valóságáért felelősséget vállal. A nagy várakozásokat keltő regény a 48—49-iki szabadságharcban játszik s hőse Janku Avrám. Mint az oláhok nagy nemzeti martirját állítja elének Jankut, «a kinek nevét — mondja a szerző — rablóvezérré alacsonyították le az oláhok, most meg szobrot akarnak emelni.» Végül

azt is megvallja, hogy mi czélja volt e regénynyel. «E regény írója örvend, hogy bemutathatta Jankut, mint rokonérmű, eszményi embert, mint önzetlen idealistát s bár nem történetet írt le regényében, érzi ez a magyar író, hogy Janku, az oláhság vértanuja, az a szerencsétlen gyászkirály azt a megemlékezést valóban megérdemelte.» Hátha még e regény írója azt is tudta volna, hogy a szoboralapot már el is sikkasztották! Szerencsére, a magyarokat nem bánthatja Janku alakjának eszményítése, annyira gyarló, éretlen munka ez a regény s az oláhság is aligha lesz hálás az írónak.

Szintén a szabadságharc s az ötvenes és hatvanas évek idejéből meríti regénye tárgyát a *Fonó Ádám vére* (1. sz.) szerzője is, kinek műve valamivel több a szárnypróbálgatásnál. Fonó Ádámnak, a szabadságharcban jelentősebb szerepet játszott erdélyi urnak a fia, egy kálomista pap a szörnyen bőbeszédű, szertefolyó meséjű regénynek a hőse, ki papi hivatásához nem illően ereje javát apja gyilkosának megboszulására áldozza, mígnem eszelős, elzüllött csavargóvá aljasul, Rémesnél rémesebb, képtelennél képtelenebb epizódok szövevénye a két kötetes regény, melyet csak itt-ott enyhít a falusi élet meglehetősen eleven rajza, egy-egy derűsebb kép, némi írói készséget sejtető.

Már sokkal gyakorlottabb toll s fegyelmезettebb fej munkája a *Fáradt lelkek* (5. sz.), mely valóképpen nagyobb terjedelmű novella, regényszámba nem jöhet, de érdemes arra, hogy egy pillanatra megállapodjunk mellette. Hőse Gutay egyetemi magántanár, ábrándozó eszkéta, ki elutasítja magától a kínálkozó boldogságot, a puha meleg fészket, magához méltatlannak véli a szerelmi turbékolást, abbéli félelmében, hogy akkor nem értené meg a szenvedők jajkiáltásait, milliók nyomorát. Képtelen a cselekvésre s végre is a halál oldja meg a vergelődő, meghasonlott lélek drámáját. Szerző mélyebb rokonszenvet és érdeklődést nem képes hőse iránt kelteni, sovány meséje szaggatott, az epizód alakok tulságosan előtérbe kerülnek, rontva, zavarva az egységes hatást. Nyelve, stilusa eléggé választékos s ebbeli érdemét ki kell emelnünk, különösen ama versenytársaival szemben, melyeknek stilusát a gyöngye *riporter stilus* gyűjtő neve alá kell foglalnunk.

Ime itt van *A nagy ember fia, Az első asszony, Sáríka regénye*: mindahárom szaporán író, a nyelvi és stilusbeli szépségekkel nem tördődő, azok iránt érzéketlennek látszó tollak munkája. Míg a Fonó Ádám vérének nyilván fiatal szerzője nem bir meséjének rengeteg erdejéből kitalálni, ezek vékony mesét eresztenek hosszú lére s úgy tetszik nekünk, különös gondjuk van arra, hogy a ma napság oly divatos tiz íves regénynél lehetőleg se hosszabb, se rövidebb ne legyen a regényök. A nagy ember fia, Pálhalmly Kázér évek során át külföldön él, nagy sze-

repet játszik az előkelő körökben s az élvezetektől megundorodtan kerül haza szülőtte földjére, miután az ősből csak a kastély s egy kevés birtok maradt meg. Apjának áll a szobra a székvárosban, de ő közönyösen halad el mellette, egy tekintetre sem méltatja apjának szobrát. Egy kiélt, elfásult, levitézlett gavallér áll előttünk, kiről azt hihetnők, hogy esztendőig csöndes visszavonultságban él, ám már az első napon, hogy megérkezett az ősi kastélyba: visszaadja életkedvét nem a szülőföld, az ősi ház jótékony levegője, hanem az első pillanat, melyben megtudja, hogy szögletes modorú, formátlan képű unokatestvére a szép s a gazdag rokont, Pálhalmy Melittát akarja feleségül venni. Oly hirtelen, annyira előkészítés nélkül történik a levitézlett gavallér újra éledése, hogy aztán nem csodáljuk, ha az öreg Pálhalmy saját és nevelt leánya is mindjárt szerelmes lett Kázmérba, kit különben is regényes hír előz meg. Hogy a két leány közül melyiket szereti Kázmér, ha ugyan lehet hinnünk érzelmeinek tisztaságában, ezzel a szerző sincs tisztában, de a nevelt leánynak nincs vagyona s így Kázmér a gazdag rokont vezeti oltár elé. Mikor aztán reményei nem valósultak, mert az öreg Pálhalmy unokájára iratja nagy vagyonát s hősünk nem bírja a fényes háztartást, ekkor tűnik ki, hogy valóképpen Ágnes, a nevelt leányt szereti, ki azóta szép örökséghez jutott, de már későn: Ágnes kiábrándult egykori idealjából, a mi kétségtelenül megnyugtatóan hat az olvasóra.

Az *első asszony* témája régi jó ismerősünk: a második asszony féltékeny az elsőre, a holt asszonyra. Ez a féltékenység betegséggé fajul, mígnem a férj megmutatja az első asszony arczképét: csunya volt szegény s ez elég arra, hogy a második asszony nyugalma helyre álljon. Ezzel vége is a regénynyé nyújtott novellának. Magyar társadalmi szint próbál adni a szerző a budapesti zsurok leírásával s a tisztviselők életének, egymáshoz való viszonyának rajzával, de nincs e rajzban egy vonás is, mely magyar szint adna e rajznak s azt a hatást teszi ránk, hogy a szerző utólag toldotta be az ujságíró-tisztviselő bölcselkedését a tisztviselői életéről, magyar társadalmi regénypályázathoz idomítva művét.

E regénynyé nyújtott három novella közt még legérdemesebb a *Sárika regénye*, mert legalább van egy pár sikerültebb alakja. Ilyen Sárika apja, a könnyelmű, családjával nem törődő, szoknya után futkosó, örökös pénzzavarban levő miniszteri tanácsos, a lányának férjet vadászó anya, ki már-már össze is boronálja a fiatal leányt egy gazdag agglegény bácsival. Budapesten indul s a falun játszódik le a sovány meséjű történet, melynek keretében elég ügyesen rajzolja meg Bálint Pistát, a parlagias dzsentri fiút, a szinpadról s regényekből jól ismert kadétot, egy szegény hercegi család sarjadékát, de látjuk, hogy nem a közvetlen megfigyelésből, hanem inkább könyvekből ismeri a falusi életet, a

dzsentrit, s mert a gazdaságba is bele szól, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt a gazdákat különösen érdeklő, különben költői képet, a midőn Sárika a vasuti kocsi ablakából elmereng az alföldi szép nagy rónaságon, hol egymást váltják a búza-, repce-, kukoricza stb. táblák s hol a parasztok épen most, nyár elején, *egyszerre kaszálják a krumplit s törik a kukoriczacsöveket!* Szóval: Sárika, illetőleg a szerző, a robogó vonatról látja az Alföldet, a falut, a falu népét, úri társadalmát, nyilván innét látta a leirt parasztlázadást is, a minthogy, fájdalom, írónk egy része a robogó vonatról látja a magyar életet.

Könnyedén, kellemesen elbeszélő, de felszines gondolkozású írók munkája a most említett három regény. Valamivel komolyabb törekvés jele mutatkozik *Az ateista asszony* (9. sz.) regényírójában, de ő meg nem dicsekedhetik amazok előnyével: a vékony mesének tetszetős, könnyedén folyó elmondásával. Szertelenül bő lére eresztett, pongyolán megírt történet ez. Hőse Moor Tamás huszártiszt, gazdag, régi nemeségére büszke, gőgös család könnyelmű, tékozló gyermeke, feleségül veszi egy doktor lányát, kinek atheista híre van. Az előkelő család ridegen fordul el a leánytól alacsony származása és atheistasága miatt, de az atheista asszony önfeláldozó szerelme, hűsége végre is felolvasztja a család fagyos hidegségét. Kevés leleményesség, fárasztó bőbeszédűség élvezhetetlenné teszi a regényt, de itt-ott felcsillan az író mesemondó tehetsége, s a lelki küzdelmek rajzában a nem felszinesen gondolkozó ember keze nyomát találjuk: mindmegannyi biztató jelek a jövőre nézvést.

Az élet (6. sz.) című regény a leíró részekben ragadja meg figyelmünket, ebben mutogatja jelességét, míg a mesemondásban nagyon gyöngö. Csaknem minden fejezet más-más alak történetébe fog s az igazi hősök története szinte elvész a sok mellékalak történetében. *A család fénye* humoros regénynek készül, de valóképpen *csufondáros* regény. Hőse Sáska Ábel, ki homályos családi hagyományok szerint olasz grófi család sarjadéka. Folyton az olaszországi uradalmak visszaszerzéséről álmodozik. Házasság útján próbál pénzhez jutni, aztán fölkeresni ama bizonyos uradalmakat. De a házasság balul üt ki. Az após, jó módú magánzó, egyetlen leányának férjhez adása után, rögtön megházasodik, a remélt örökséget elkölti a nászúton s végül még el is tartatja magát a szegény kis hivatalnokkal. A szerző minden áron való humorizálása csufondárossággá fajul s azt a hatást teszi ránk az egész regény, mintha szerzője valamelyik ismerősét akarná kipellengérezni Sáska Ábelben. Általában: igazi irodalmi értéke nincs e regénynek, de van egy jelessége: nyelvének jó magyarsága.

Az összes pályaműveket túlszárnyalja *A boldogság útja* cz. (4. sz.) regény, melynek egy fiatal író, Miklóssy Dénes a hőse. Mint

harmadéves jogász jön Budapestre a szabolcsi fiú, előkelő, egykor jó módú család sarjadéka, jön egy csomó novellával s nagy, szép jövődö reménységével. Keresi a dicsőséget és boldogságot: eleinte mindakettőt téves úton. Csak futólag pillantja meg a pályaudvaron az operette színház primadonnáját s tüzet fog az ifjú lobbanékony szive. Most látja először, de már otthon sokat beszéltek róla Lenkével, az unokahugával, kinek a leánynevelőben Berényi Piroska, az azóta híressé lett primadonna volt legjobb barátja. Már nemcsak magamagáért keresi a dicsőséget a talentumában bizakodó ifjú: eddig csak czél volt, most már eszköz is: meghódítani az ünnepelelt leányt. Fel akar tünni, nevet szerezeni s ugyan hol kereshetné ma a fiatal író, ha nem a füstös redakciókban? Itt próbál szerencsét a szegény fiú, ki eddig virágos kertre nyíló ablak mellett szötte-szövögette ábrándjait, írta az ő meséit. Szánakozó mosolygással kísérik a szerkesztőségbe, hol ügyet sem vetnek az elfogódottan belépő ifjúra. Valóságos bábeli zürzavar, a mit ő itt talál. Az egyik a fiókját ránczigálja nagy zajjal, a másik széket lök félre, a harmadik valami lapot keres és boszusan káromkodik, a negyedik, ötödik, hatodik a legujabb politikai botrányt vitatja meg; és most indul a színházi kritikus a premierre s kedélyesen kiáltják utána a fiuk: Magyar ember írta? Törd ki a nyakát! Ennyi figyelemmel tartozunk honfitársunknak! Végre bejut a szerkesztőhöz, ki alig tekint rá, miközben gépiesen átveszi a kéziratcsomót. Természetesen, ezt a kéziratot sohasem olvasta el a szerkesztő. Olvasatlanul kerül a papirkosárba. Egy jó nevű festő, családjának régi barátja igazítja útba a már-már reménye vesztett ifjút. Pártfogóra, tanácsadóra lel a *Közvélemény* szerkesztőjében, ki maga is költő s a ki különösnek tetsző tanácsosal látja el az ifjút. A komoly tehetségre valló novellákat közli ugyan a lapjában, de egyben azt tanácsolja, hogy kerülő úton hódítsa meg a közönséget. Vagyis: egyelőre tegyen némi engedményt a közönség ízlésének. És nemsokára látjuk a szinpadon Miklóssy Dénes énekes színművét, melynek nagy külső sikere van, de a sikerben az oroszlánrész a népszerű diváé, Berényi Piroskáé. Ő neki írta darabját a szerző. Muló, tünékeny siker, komoly becsvágyú író ki nem elégtő, de Miklóssyt ez is az álmódott boldogság útjára juttatja. Ám ez a boldogság csak pillanatnyi. Kínos kétségek, gyötrelmek tépik, marcangolják a szerelmes ifjú lelkét. Az imádott leányról csunya dolgok kérengenek s hangosan beszélnek, hogy egy öreg gróf tartja ki. Tudni akarja a valót, a leánytól akarja tudni. A még tiszta, érintetlen leány büszkén utasítja el a holdogtalan ifjút, hogy aztán csakugyan karjába vesse magát öreg barátjának, a ki nagyúri nyugodtsággal várja éveken át azt a pillanatot, melynek elérkeztét ő jó előre világosan látja, szinte kiszámítja. Erős lelki megrázkódtatásban, súlyos betegen kerül haza a

fiatal író, a szabolcsi meleg fészekbe. Itt találja meg az igazi boldogságot unokanövéré szerelmében. S itt kezdődik igazi dicsősége is: a komoly irodalmi munkával járó dicsőség.

Halovány vége ez a gazdag meséjű regénynek, melyet a sikerülten rajzolt epizód alakok egész sora elevenít. Ilyen Dózsa Miklós, az élvezetektől megundorodott, cinikus beszédű, de alapjában nemes lelkű festő, ki már azt hiszi, hogy elvesztette a boldog családi élethez való jogát; Kun Sándor, az egykor jómódú földbirtokos, ki hajótörötten kerül Budapestre s mint kis hivatalnok él tisztességes szegénységben négy leányával; Berényi Sándor, a léha bohém, a primadonna apja, asszonyok bolondja és bolondítója, ki vasárnaponként játsza a gondos, szerető édes apát. Minden vasárnap kihozatja leányát az intézetből, de egy vasárnap elhalaszthatatlan légyottra megy, a tizenhat éves leány apja helyett egy aszfaltbetyárt talál otthon, ki nem ismeri a leányt s brutális módon nyitja föl a serdülő leány szemét. Meleg, színes kép az özvegy tisztviselő és négy leányának családi élete; a tisztességes szegénységben való megnyugvás kedves, derűs rajza ez: a regény egyik legsikerültebb része. Űgyesen illeszkedik az egészbe Kun Ilonkának, az árván maradt család fejének kis regénye. Ő a lelke az árván maradt családnak s az ő nemes lényé adja vissza Dózsának, a hitevesztett festőnek a boldog családi életben való hitet. És ott lebeg állandóan Lenkének, az emelkedett lelkű falusi leánynak jótékony szelleme, a fiatal író boldogságának, dicsőségének önzetlen munkálója.

Miklóssy Dénes, a fiatal író regényének írója kétségtelenül maga is fiatal író, a fiatalság erényeivel és hibáival. Gyenge még arra, hogy mélyebben markolhasson a ma élő és forrongó társadalom lelkébe, de azt a világot, melyet élénk tár, már elég jól ismeri s az embereknek és a dolgoknak megítélésében egészséges gondolkozású elméről tesz tanúságot. Nem közönséggel tehetséggel szövö-fonja meséjét, a helyzetek festésében, az események előkészítésében, megalapozásában a kész író erejét, ügyességét látjuk. Fölös kitérésekkel alig szakítja meg érdekfeszítő meséjének folyását, a gyakorlott tollú író könnyedsége jellemzi irályát, de viszont ez a könnyedség néhol pongyolassággá hanyatlik.

A bíráló bizottság mindhárom tagja egyetért abban, hogy e regény a legsikerültebb az összes pályaművek közt s két tagja érdemesnek tartja arra is, hogy a Társaság kiadja a pályadíjat e munka írójának. Abban a meggyőződésben ajánljuk a pályadíj kiadását, hogy e regény önálló becsü munka, melynek sok jelessége mellett meg van az az érdeme is, hogy a mai irodalmi és művészeti állapotok megítélésében helyes úton jár, az irodalmi léhaságokat, társadalmi ferdeségeket igaz lélekkel s igazságosan ostromozza, a nélkül, hogy bántóvá lenne. Itéleteiben, meg-

jegyzéseiben — ha talán itt-ott naiv is — általában józan megfontolt-ság, nemes izlés vezeti s tendenciája: hogy az irodalom komoly meg-becsülése nélkül a talentumos író sem érhet el komoly és tartós sikert, a mi nem éppen egészséges irodalmi viszonyaink között, különösen di-csérletes s méltó az elismerésre.

Budapest, 1901. febr. 5.

Hozzájárult *Jakab Ödön*.

★

KÜLÖNVÉLEMÉNY.

Adta HERCZEG FERENCZ.

Tekintetes Társaság!

Mint a Széher Árpád-féle regény pályázat egyik bírálója, nem tudván mélyen tisztelt bíráló társaimmal a pályadíj odaitélése tárgyában megegyezésre jutni, kénytelen vagyok különvéleményemet rövid indokolás kíséretében a Tekintetes Társaság elé terjeszteni.

Az eltérés köztem és tisztelt bíráló társaim között egyébként nem elvi, csak gyakorlati. Elvben mindannyian megegyezünk abban, hogy a beérkezett összes pályaművek közül csak az egy «Boldogság útján» című regény érdemel figyelmet. A gyakorlati eltérés közöttünk az, hogy bíráló társaim a díjat kiadhatónak vélik, én azonban nem merem annak kiadását javaslatba hozni, mivel az említett pályamű az én igénytelen meggyőződéseim szerint nem bir irodalmi becsesél.

Kétségtelen, hogy *A boldogság útján* tehetséges, ember műve, de nem tehetséges regényíróé. Még csak azt sem merném mondani, hogy tehetséges szépíróé. Szerzőjének előnyös tulajdonságai az elbeszélés friss közvetlenségében, drámai helyzetek teremtésében és kiaknázásában érvényesülnek. Még egy elismerésre méltó tulajdonsága van a szerzőnek: néhol ügyes formában érvényesíti az életfelfogását, a mely azonban nem emelkedik sehol ideálisabb magaslatra, a mit egyébként nem is kívánok tőle.

Az előnyökkel szemben — a melyekkel kétségkívül kimagaslik a díjért versenyző társai közül — állanak nagy és organikus fogyatkozásai. Ime: A regény meséje banális, ismert és naiv. Egy fiatal joghallgatóról van szó, a ki feljön a fővárosba, hogy íróvá legyen. A vidéki városban hagyta a csinos cousine-ját, a kit egyelőre még csak öntudatlanul test-vérileg szeret. Budapesten beleszeret egy operett-divába. De aztán ki-ábrándul, feleségül veszi a cousine-ját és komoly emberré lesz. Herkulesz a válaszában: a cousine az erény, az operett-diva a bűn. A tárgy válasz-

tásából azt kell következtetnem, hogy a szerző igen fiatal ember, a ki olyan világot akart leírni, mely foglalkoztatja ugyan a képzeletét, de a melyet nem ismer. Erre vall az a fiatalos fontoskodás is, melylyel egyes külsőségek, szavak és gesztusok jelentőségét eltúlozza. Nem emlékszem hamarjában regényre, a hol a hősök olyan hirtelen haragosak volnának, mint a *Boldogság útján*. Egy semmiségen fellobbannak, ilyenkor gyakran mondják egymásnak: Takarodjék! Kidobatom!

A szó komolyabb értelmében vett jellemfestésről alig lehet beszélni. A szerző nem az életből, hanem az irodalomból vette az alakjait, a finom és mindig lovagias gróf, az erényes és rosszhírű művész, az ideges és blazirt művész minden külsőségükkel egyetemben régi ismerőseink, nem emberek, hanem papíros lények. Az epizód-alakok — az egy Kunt kivéve, a kit a regény legjobb alakjának tartok — alaktalan fantómok.

Nem hallgathatom el, hogy a szerző nyomát sem mutatja a fantáziának, sem a meseszövéseben, sem a jellemzésben, sem a leírásban, sem pedig alakjai beszéltetésében. A fiatalosan csapongó képzelet szerzetelenségeit szivesebben bocsátanám meg neki, mint ezt a rideg, untató szárazságát.

Méltóztassék megengedni, hogy végül még általánosságban körvonalazzam a pályadíjak kérdésében elfoglalt egyéni álláspontomat.

Soha semmiféle pénzjutalmat fiatalnak és tehetségesnek látszó írótól nem tagadnék meg. Ha a pénzjutalom kiadásával a pályázat végleg el volna intézve: alkalmasint mindig a kiadás mellett szavaznék. A fiatal szerzők azonban kiszokták nyomtatni a munkáikat. A könyv címére rányomatják, hogy a Kisfaludy-Társaság megkoszorúzta a munkát. Ebből évtizedek múltán is bizonyos erkölcsi felelősség háramlik a Társaságra. A Társaság mintegy erkölcsi jótállást vállal a könyvkiadóval, a kritikussal és az olvasó közönséggel szemben a díjat nyert könyv irodalmi értéke iránt.

Ezeket tudva, a magam részéről nem merem a Társaságnak ajánlani, hogy koszorúzzon meg egy munkát, a melyet — ha tehetséges ember munkája is — sem szépnek, sem jónak, sem tanulságosnak, sem érdekesnek nem talállok.*

Budapest 1901 febr. 5.

* A társaság 9 szóval 4 ellen a különvéleményt tette magáévá s a díjat nem adta ki.

JELENTÉS

A GRÓF VIGYÁZÓ-FÉLE TÖRTÉNETI BESZÉLY-PÁLYÁZATRÓL.

Tette VÉRTESEI ARNOLD.

A gróf Vigyázó-alapból kitűzött történeti novella-pályázatra az 1900 október 31-iki határidőig beérkezett tíz pályamunka:

1. Egy fogadás. (Jelige: «Dii omnia laboribus vendunt» Zrinyi.)
2. Közös oltár. (Jelige: Meredek a Parnassus.)
3. Foszló ideálok. (Jelige: «Iste nobilis hungarus, vir illustrissimus.» Bera.)
4. Bereczki Klárika. (Jelige: Erdély.)
5. Törökből magyar. (Jelige: Magyaroknak születni nagy és szép gondolat.)
6. Az újévi ajándék. (Jelige: Emlékezzünk.)
7. Zulta és kedvese. (Jelige: Emlékezzünk régiekről.)
8. Szerelem és becsület. (Jelige: Magyar rococo.)
9. Piroska. (Jelige: «Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja.» Vörösmarty.)
10. Ilona nagyasszony. (Jelige: A történet az élet mestere.)

A pályaművek megbírálására a T. Társaság Vadnai Károlyt, Rákosi Viktort és alólirottat választotta s mi teljesítvén ebbeli kötelességünket, bírálótársaim megbízásából az ő nevükben is tisztelettel előterjesztem közös megállapodásunkat.

Mellőzhetőnek tartjuk, hogy részletesen szóljunk azokról a pályamunkákról, melyek a mai beszélyírás színvonalán mélyen alól állnak. A 9-ik számú «Piroska» címűt megemlítenőnek tartjuk nyelvének tiszta voltáért s azért a szép bevezetésért, mely költői lendülettel van megírva. Kár, hogy a hozzákapcsolt elbeszélésben aztán alakító tehetségnek semmi nyoma s az elbeszélő modor beszélyirodalmunk bölcsőkorára emlékeztet.

Két pályamunkát találtunk, mely némi figyelmet érdemel. Egyik a 3-ik számú «Foszló ideálok», mely Dudics András püspök életéből eléggé érdekes és színesen megírt mozzanatokot fűz egybe, csakhogy

nagyon lazán s nem egymásból fejlődve. Tulajdonkép ez nem beszély, hanem életrajz tableauokban, elkezdve Dudics padovai diák korától haláláig. Közben előfordul a tridenti zsinat is, lengyel királyválasztás is, a nagy pestis is. Látszik, hogy e munka írója tüzetesen tanulmányozta változatos életű hősének pályafutását, de ezt a bőven szerzett ismeretet nem tudja kellő mérséklettel használni s tudálékossá és nehézkessé lesz némely helyütt. Egyáltalán úgy hiszszük, a történetírás terén hasznosabb munkásságot fejthet ki e mű szerzője, mint a beszélyirodalomban, hol a művészi beosztást nem érti.

Forma tekintetében kerekdedebb a 8-ik számú «Szerelem és becsület.» De ez is abban a hibában szenved, hogy terjedelménél fogva bele nem szorítható egy novella keretébe. Ez egy elnagyolt regény, melynek egyes részei kidolgozatlan maradtak s csak vázlatosan vannak elmondva, röviden, felületesen, szárazon. Meséje is nagyon chablonos és elkopott. Kékessy Dávidot, Rákóczy egyik volt vitéz alvezérét az aulikus Nagyváthy arra csábítja, hogy az 1715-iki pozsonyi diétán szavazzon ő is arra a törvényjavaslatra, mely Rákóczyt és Bercsényit a haza ellenségeinek nyilvánítja, akkor neki adja nőül leányát, Dorottyát. Kékessyt aztán megszállja a lelkiismeretfurdalás és mikor neje megcsalja báró Balóczyval, kivándorol Rodostóba Rákóczyhoz s ott föbe lövi magát. El kell azonban ismernünk, hogy a fejlődés benne indokolt, a jellemzés elég jó, kivéve az elbeszélés főalakját, a ki érthetetlen, mert mikor Rákóczy proskribálására szavazott, még akkor is azt hiszi, hogy ő lelkében azért hű kurucz maradt.

Miután az elmondottaknál fogva jutalmazásra érdemes munkát nem találtunk, a T. Társaságnak azt kell ajánlanunk, hogy a díjat kiadni ne méltóztassék.

Budapest, 1901. évi február hó 2-ikán.

Hozzájárult *Vadnay Károly* és *Rákosi Viktor*.

VIII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1901-İK ÉVI FEBRUÁR 10-DIKÉN.

Elnökség és tiszttviselők:

Elnök BEÖTHY ZSOLT.
Másod-elnök ... BERZEVICZY ALBERT.
Titkár VARGHA GYULA.
Másod-titkár ... KOZMA ANDOR.
Pénztárnok MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... .. DR. SZÓCS FERENCZ.

A gazdasági bizottság tagjai:

BERCZIK ÁRPÁD. GYULAI PÁL. SZÜRY DÉNES.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.	KOZMA ANDOR.
BARKASSY GÉZA.	RIEDL FRIGYES.
EMICH GUSZTÁV.	SZÁSZ KÁROLY.
GÖRGEY ISTVÁN.	SZONTAGH PÁL.
GYULAI PÁL.	VADNAY KÁROLY.
KORNFELD ZSIGMOND.	VARGHA GYULA.

VÉGH ARTÚR.

A külföldi anthologia szerkesztő-bizottsága:

HEGEDÜS ISTVÁN.	SZÁSZ KÁROLY.
RADÓ ANTAL.	VARGHA GYULA.

VÁRADI ANTAL.

Rendes tagok:

	ÁBRÁNYI EMIL	1885	Budapesten.
	ÁBRÁNYI KORNÉL	1878	Budapesten.
	ALEXANDER BERNÁT	1899	Budapesten.
	ÁMBRUS ZOLTÁN	1899	Budapesten.
5	APPONYI ALBERT GRÓF	1893	Budapesten.
	ÁGAI ADOLF	1877	Budapesten.
	BAKSAY SÁNDOR	1872	Kun-Szent-Miklóson.
	BARTÓK LAJOS	1888	Budapesten.
	BAYER JÓZSEF	1888	Budapesten.
10	BÁRSONY ISTVÁN	1898	Budapesten.
	BENEDEK ELEK	1900	Budapesten.
	BEÖTHY ZSOLT	1876	Budapesten.
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	Budapesten.
	BERZEVICZY ALBERT	1899	Budapesten.
15	DALMADY GYÖZÖ	1867	Budapesten.
	DOBSA LAJOS	1862	Makón.
	DÓCZI LAJOS	1887	Bécsben.
	ENDRŐDI SÁNDOR	1882	Budapesten.
	GYULAI PÁL	1860	Budapesten.
20	HEGEDÜS ISTVÁN	1898	Budapesten.
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	Budapesten.
	HERCZEG FERENCZ	1898	Budapesten.
	JAKAB ÖDÖN	1895	Budapesten.
	JÁNOSI GUSZTÁV	1899	Veszprémben.
25	JÓKAI MÓR	1860	Budapesten.
	KELETI GUSZTÁV	1867	Budapesten.
	KOZMA ÁNDOR	1898	Budapesten.
	LÉVAY JÓZSEF	1862	Miskolczon.
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	Budapesten.
30	PEKÁR GYULA	1901	Budapesten.
	RADÓ ANTAL	1895	Budapesten.
	RÁKOSI JENŐ	1839	Budapesten.
	RÁKOSI VIKTOR	1897	Budapesten.
	RIEDL FRIGYES	1900	Budapesten.
35	SOMLÓ SÁNDOR	1897	Budapesten.
	SZABOLCSKA MIHÁLY	1899	Temesvártt.
	SZANA TAMÁS	1901	Budapesten.

	SZÁSZ KÁROLY	1860	<i>Budapesten.</i>
	SZIGETI JÓZSEF	1865	<i>Budapesten.</i>
40	SZILÁDY ÁRON	1867	<i>Kis-Kun-Halason.</i>
	SZÜRY DÉNES	1893	<i>Budapesten.</i>
	THEWREWK EMIL, P.	1885	<i>Budapesten.</i>
	TOLNAI LAJOS	1866	<i>Budapesten.</i>
	TÓTH LŐRINCZ	1841	<i>Budapesten.</i>
45	VADNAY KÁROLY	1866	<i>Budapesten.</i>
	VARGHA GYULA	1883	<i>Budapesten.</i>
	VÁRADI ANTAL	1889	<i>Budapesten.</i>
	VÉRTESI ARNOLD	1887	<i>Budapesten.</i>
	ZICHY GÉZA GRÓF	1878	<i>Budapesten.</i>

Levelező tagok:

	BACHAT DÁNIEL	1879	<i>Budapesten.</i>
	BRÁBEK FERENCZ	1899	<i>Prágában.</i>
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	<i>Londonban.</i>
	CASSONE JÓZSEF	1882	<i>Notoban (Sicilia).</i>
5	DE GUBERNATIS ANGELO GRÓF	1893	<i>Rómában.</i>
	HADZSICS ANTAL	1867	<i>Újvidéken.</i>
	HANDMAN ADOLF	1879	<i>Budapesten.</i>
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	<i>Helsingforsban.</i>
	JONES HENRIK	1893	<i>Munby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).</i>
10	JOVANOVICS JÁNOS	1867	<i>Újvidéken.</i>
	MÜNTZ EUGÈNE	1901	<i>Párisban.</i>
	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	<i>Budapesten.</i>
	OPITZ TÓDOR	1867	<i>Liestalban (Baselland).</i>
	ÓMAN VIKTOR EMANUEL	1879	<i>Örebroban (Svédország).</i>
15	SAISSY AMADÉ	1879	<i>Párisban.</i>
	SCHUMACHER SÁNDOR	1898	<i>Kopenhágában.</i>
	STURM ALBERT	1880	<i>Budapesten.</i>
	VULCANU JÓZSEF	1871	<i>Nagyváradon.</i>

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1900-İK ÉVI FEBRUÁR 11-IG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTAGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16
1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
²⁵ FÁY ANDRÁS, a társaság első igazgatója, jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.
1864 MADÁCH IMRE okt. 5.

- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
- 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
- 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
EGRESSY GÁBOR jul. 30.
ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
CZUCZOR GERGELY szept. 9.
- 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
- 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
- 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
- 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
- 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
- 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
- 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
TOLDY FERENCZ, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22.
- 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* julius 29.
- 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
- 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
- 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
- 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
- 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
- 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
LUKÁCS MÓRICZ, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
- 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
- 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
- 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
GYÓRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
- 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
- 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
IPOLYI ARNOLD *rendes tag* december 2.
- 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
- 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.

- HENSZLMANN IMRE *rendes tag* deczember 5.
- 1891 ⁷⁰ P. SZATHMÁRY KÁROLY *rendes tag* január 15.
 PACHLER FAUST *lev. tag* szeptember 5.
 CSIKY GERGELY *rendes tag* november 19.
 HUNFALVY PÁL *rendes tag* november 30.
- 1892 SZABÓ ISTVÁN *rendes tag* márczius 24.
⁷⁵ SALAMON FERENCZ *rendes tag* október 9.
- 1894 PAULAY EDE *rendes tag* márczius 11.
- 1895 STIER TEOFIL *levelező tag*.
 PHILLIPS HENRIK *lev. tag*.
- 1896 GT. SZÉCSEN ANTAL *rendes tag* augusztus 23.
⁸⁰ DEGRÉ ALAJOS *rendes tag* november 1.
- 1897 VAJDA JÁNOS *rendes tag* január 17.
 PULSZKY FERENCZ *rendes tag* szeptember 7.
 PÁLFFY ALBERT *rendes tag* deczember 22.
- 1898 SAYOUS EDE *lev. tag* január 19.
⁸⁵ ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) *rendes tag* április 28.
 ZICHY ANTAL *rendes tag* május 19.
 SZÁSZ BÉLA *rendes tag* július 7.
 ARANY LÁSZLÓ *rendes tag* augusztus 1.
 HORVÁT BOLDIZSÁR *rendes tag* október 28.
- 1899 ⁹⁰ BARTALUS ISTVÁN *rendes tag* febr. 8.
 PATTERSON ARTÚR *levelező tag* szept. 29.
 PÉTERFY JENŐ *rendes tag* nov. 5.
- 1900 IMRE SÁNDOR *rendes tag* decz. 21.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1900-IK ÉVI FEBRUÁR 11-IG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.	BAUER ANTAL.
ADLER DÁVID.	30 BAUMGARTEN FERDINÁND.
ADÓDY ISTVÁN.	BAUMGARTEN FÜLÖP.
ALMÁSSY EDMUND.	BAUMGARTEN IGNÁCZ.
5 ALMÁSSY PÁL.	BAUMGARTEN KÁROLY.
ANDRÁSSY GYÖRGY GR. (1860 előtt).	BAY ILONA.
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.	35 BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.
ÁPÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).	BÁRON BENEDEK (3000 frttal).
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.	BELGRÁD IGNÁCZ.
10 ARANY JÁNOS (100 arannyal).	BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JU-	STEPHÁNIA GRÓFNÓ.
LIÁNNA (200 frt).	BENKE GYULA.
ARÁNYI MIKSA DR.	40 BERCZIK ÁRPÁDNÉ (200 forinttal).
ÁCS KÁROLY.	BEREKSZÁSZY PÁLNÉ.
BAGHY IMRE.	BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
15 BAJAI KATH. FÖGYMNASIUM.	BERNÁTFY IDA BÁRÓNÓ.
BALABÁN ADOLF.	BERNÁTH GYULA (200 forinttal).
BALASSA ANTAL BÁRÓ.	45 BETHLEN BÁLINT GRÓF.
BALLAGI MÓR (1860 előtt).	BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.
BALOGH ISTVÁN.	BEZERÉDJ PÁL (200 frttal).
30 BARBÁS JÓZSEF. (200 frt).	BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ (1100 frttal).
BARCZA SÁNDOR.	BISCHITZ MÓR.
BARKASSY GÉZA.	50 BLASKOVICH BERTALAN.
BARTAL GYÖRGY.	BOCZKÓ DÁNIEL.
BARTHA MIKSA.	BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY
35 BATTYÁNY FÜLÖP HERCZEG.	ANTONIA.
BATTYÁNY GÉZA GR. (1860 előtt).	BOLZA ISTVÁN GRÓF.
BATTYÁNY KÁZMÉR GR. (1860 előtt).	BRÁZAI KÁLMÁN.
BATTYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.	55 BRÓDY ZSIGMOND (200 frttal).

- BUDAI IMRE.
 BUDAI NÉPSZÍNHÁZ.
 BUDAPESTI VI. KERÜLETI ÁLLAMI
 GYMNASIUM KÖNYVTÁRA.
 BUDAPESTI KERESKEDŐ IFJAK
 TÁRSULATA.
 80 BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
 BUDAPESTI NEMZETI SZÍNHÁZ.
 BUDAPESTI REF. FÖGYMNASIUM
 ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 BUDAPESTISZÍNHÉSZEK (1860 előtt).
 BUKOVINSZKY JÓZSEF (200 frttal).
 85 ÖZVEGY BULYOVSZKY GYULÁNÉ
 SZILÁGYI LILLA (2000 frttal).
 BURJÁN PÁL.
 BUTH KÁROLY.
 BUZÁS ÉLEK.
 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 70 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 75 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (500 forinttal).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 CSURGÓI REF. GYMNASIUM CSO-
 KONAY-KÖRE.
 80 CZIRBESZ GYULA.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (500 frttal).
 DARÁZSI ALBERT DR.
 DEÁK FERENCZ.
 85 DEBRECZENI H. H. FELSZŐ TANU-
 LÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK
 ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DEDINSZKY KÁLMÁN.
 DESSEÖFFY JÓB.
 90 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ.
 DESSEWFFY EMIL GR. (200 frttal).
 DESSEWFFY ÖDÖN.
 DEUTSCH MÓR (ifjabb, 200 frttal).
 DEVILLE JÁNOS (300 frttal).
 95 DIETRICH VILMOS DR.
 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (200 frttal).
 EGE MIKLÓS (200 frttal).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 100 EMICH GUSZTÁV (idősb).
 EMICH GUSZTÁVNÉ (idősb).
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENT-
 IVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF B. (200 arannyal).
 105 BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ALAPÍT-
 VÁNY (2000 forinttal).
 ERDEY ANTAL.
 ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ER-
 DÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
 ERDŐDY KAJETÁN GR. (1860 előtt).
 FARKAS LÁSZLÓ DR.
 110 FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FLESCH TIVADARNÉ.
 115 FLUSS JÓZSEFNÉ.
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
 FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
 FORSTER GYULA.
 FÖVÁROSI ORVOS (névtelen) (200 f.)
 120 FRANK ANTAL.
 FRANKÓI VILMOS (200 frttal).
 FRANKL-VARGA MARGIT.
 FÜLÖP LAJOSNÉ.
 GESSLER JÓZSEF.
 125 GÉVAY ANTAL (1860 előtt).
 GHYCY FERENCZ (200 forinttal).
 GHYCY KÁLMÁN.

- GICZEY SÁMUEL.
- GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA
EMLÉKÉRE.
- 130 GÖRGEY GUSZTÁV.
GÖRGEY ISTVÁN.
GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS
ÁGOSTNÉ (22,900 frttal).
GRUBER JÓZSEF.
GRÜNWARD BÉLA.
- 135 GUNDEL JÁNOS.
GYENE GUSZTÁV.
GYENE KÁROLY.
GYENES JÓZSEF.
GYÖRGY ALADÁR.
- 140 GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.
GYULAI PÁL (1000 frttal).
HAJDU LÁSZLÓ.
HAJDUSKA ALBERT.
HAJDUSKA EMIL.
- 145 HAJÓS JÓZSEF.
HALÁSZ GEDEON.
HAMARY DÁNIELNÉ.
HAMVAY RAJSZ IZABELLA.
HANVAY ZOLTÁN.
- 150 HARKÁNYI FRIGYES.
HARKÁNYI FÜLÖP (1000 forinttal).
HECKENAST GUSZTÁV.
HEGEDŰS SÁNDOR (125 frttal).
HELTAI FERENCZ.
- 155 HERTELENDY-KARÁCSONYI
MÁRIA.
HOFFMANN ALFRÉD.
HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).
HONTMEGYEI KASZINÓ.
HORVÁT BOLDIZSÁR (1000 frttal).
- 180 HORVÁTH DÖME.
HORVÁTH LAJOS.
HORVÁTH MIHÁLY.
HORVÁTH - ROHONCZY ILONA
BÁRÓNÉ.
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.
- 165 IHÁSZ LAJOS.
ILLYÉS LAJOS (sófalvi).
IPOLYI ÁRNOLD.
IVÁNOS LÁSZLÓ.
JÁLICS GÉZA.
- 170 JÁNOSI GUSZTÁV.
JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FÖGYMNA-
SIUM.
JEKELFALUSSY LAJOS.
JENEY LAJOS.
JOANNOVICZS GYÖRGY.
- 175 JÓKAI MÓR. (1000 frttal).
JÓNY TIVADAR.
JÓNÁS KÁROLY.
JÓSIKA SAMU BÁRÓ (360 frttal).
JÓSIKA SAMU BÁRÓNÉ (1000 frttal).
- 180 JUST JÓZSEF.
KACSKOVICS IGNÁCZ.
KAJDACSY ISTVÁN (2000 frttal).
KÁLNOKY DÉNES GRÓF.
KANDÓ KÁLMÁN.
- 185 KAPOSVÁRI GYM. ÖNKÉPZŐ KÖRE
KARAP FERENCZ.
KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.
KARCZAG BÉLA.
KARCZAG ISTVÁN.
- 190 KARSAI ALBERT (200 frttal).
KASSELIK JENŐ (5000 frttal).
KAUTZ GYULA.
KÁLLAY ÁKOSNÉ.
KÁLLAY BENI.
- 195 KÁRMÁN LAJOS.
KÁROLYI TIBOR GRÓF (200 frttal).
KECSKEMÉTI KASZINÓ.
KEGL JULIA.
KEGLEVICH BÉLA GRÓF.
- 200 KEGLEVICH EMMA GRÓFNŐ.
KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (4000 frttal).
KEMÉNY ZSIGMOND HAGYATÉ-
KÁBÓL. (400 frt).
KENESSEY ALBERT.

- KENESSEY KÁLMÁN.
- 205 KÉGL GYÖRGY. (200 frttal).
KIRÁLYI PÁL.
KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).
KISUJSZÁLLÁSI EV. REF. GYMNASIUM IFJUSÁGÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐ-GYMNASIMUMI IFJUSÁG ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- 210 KORNFELD ZSIGMOND.
KOVÁCS ALADÁR.
KOVÁCS EDE (berenczei).
KOVÁCS FERENCZ ÉS NEJE KÜRY TERÉZ (200 frttal).
KOVÁCS KÁLMÁN (200 frttal).
- 215 KOVÁCS LŐRINCZ (200 forinttal).
KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
KOVÁCS GYULA DR.
KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS JUDIT.
KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.
- 220 KRALOVÁNSZKY GYÖRGY
KRIEK MÁRIA. (500 frttal).
KUBINYI FERENCZ (idősb).
KÚN JÓZSEF. (200 frt).
KVASSAY EDE.
- 225 LATINOVICS ILLÉS (200 frttal).
LÁNYI GYULA.
LEDERER BÉLA.
LEHOCZKY TIVADAR.
LETHENYEY LAJOSNÉ.
- 230 LÉBER IGNÁCZ.
LÉVAI HENRIK (300 frttal).
LÉVAI KASZINÓ.
LÉVAY JÓZSEF.
LIPCSEY TAMÁS.
- 235 LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
LIPTHAY LAJOSNÉ.
LIPTHAY SÁNDOR (kisfaludi).
LÓNAY GÁBOR.
- LÓNAY MENYHÉRT GRÓF.
- 240 LUKÁCS ANTAL.
LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁMUELNÉ.
LUKÁCS MÓRICZ. (10,000 frttal).
MADÁS KÁROLY.
MADÁCH IMRE.
- 245 MAGYAR ORSZ. KÖZP. TAKARÉK-PÉNZTÁR (200 frttal).
MAILÁTH GYÖRGY.
MAILÁTH JÓZSEF.
MAJER KÁROLY.
MATKOVICS ALBERTNÉ RHÉDEY ANNA.
- 250 MARKUSOVSZKY JÓZSEF.
MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-ALAPÍTVÁNY (200 frttal).
MASZÁK ELEMÉRNÉ.
MAY LAJOS.
MÁRMAROSSZIGETI EV. REF. FŐ-GYMN. ÖNKÉPZŐ TÁRSULATA.
- 255 MÁNDY ELEK.
MÁRTON FERENCZ (ABONYI LAJOS).
MECHWARTH ANDRÁS.
MÉSZÁROS KÁROLY.
MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (200 frttal).
- 260 MIKÓ IMRE GRÓF.
MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
MOLNÁR GYÖRGY.
NADÁNYI ALBERTNÉ (200 frttal).
NADÁNYI FERENCZ (200 frttal).
- 265 NAGY ELEK (kái).
NAGY GEDEON (tolcsvai).
NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA (200 frttal).
NAGY KÁROLY (1860 előtt).
NAGYBECSKEREKI FŐGYMNASIMUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- 270 NAGYBECSKEREKI GYMNASIUM ÖNKÉPZŐKÖRE.
NAGYMIHÁLYI KASZINÓ.

- NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
 NEMZETI SZÍNHÁZ KÖNYVTÁRA.
- 275 NEUWELT ÁRMIN.
 NÉMETH LAJOS.
 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (200 frttal).
- 280 NŐKÉPZŐ EGYLET FELSŐBB
 LEÁNYISKOLÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ
 KÖRE.
 NYÁRI BÉLA BÁRÓ.
 NYIRBÁTORI KASZINÓ.
 OKOLICSÁNYI MENYHÉRTNÉ.
 ORCZY ZOLTÁN.
- 285 ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.
 ORMODY VILMOS.
 PAJOR ISTVÁN.
 PALLAVICINI SÁNDOR ŐRGRÓF.
 PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA
- 290 PAPP ELEK.
 PAPP GÉZA.
 PAULAY EDE (200 frttal).
 PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉK-
 PÉNZTÁR.
 PESTI NAPLÓ SZERKESZTŐSÉGE.
- 295 PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.
 PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 PÉTERFFY ISTVÁN.
 PFEFFER JÁNOS. (200 frttal).
 PILASZANOVICS JÓZSEF.
- 300 PILTA JÁNOSNÉ. (1860 előtt).
 PIIFSICS LAJOS.
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ.
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ
 PODMANICZKY FRIGYES BÁRÓ
 (1860 előtt).
- 305 PODMANICZKY GÉZA BÁRÓNÉ
 POLL IMRE.
 POMPÉRY JÁNOS. (200 frttal).
 PONGRÁCZ ANNA.
- PONGRÁCZ LAJOS (honti).
 310 PRÉLY ISTVÁN.
 RADÓ ANTALNÉ.
 RÁCZ GYÖRGY.
 RÁNOLDER JÁNOS (200 frttal).
 REMÉNYI EDE.
 315 REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.
 RIMASZOMBATI KASZINÓ.
 RITOÓK ZSIGMONDNÉ TORMAY
 MÁRIA.
 ROSTI PÁL.
 ROTTENBILLER LIPÓT.
- 320 RÖCK SZILÁRD.
 RUPP KORNÉL.
 RUTTKAY MÁRTON.
 SAMARJAY KÁROLY.
 SÁRKÖZY KÁZMÉR (ifjabb).
 325 SCHEDIUS LAJOS (idősb. 1860 előtt).
 SCHLICHTER IZIDORNÉ.
 SCHICHTANZ IGNÁCZ.
 SCHOSSBERGER VILMOS
 (tornyai, 400 frttal).
 SCHWANFELDER JÓZSEF.
- 330 SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.
 SIGRAY FÜLÖP GRÓF.
 SINGER ZSIGMOND.
 SOMSSICH PÁL.
 SOPRON MEGYE (1860 előtt).
 335 SRÉTER KLÁRA (500 forinttal).
 STEIN I. NÁTÁN (1000 frttal).
 STERN DÁVID.
 STÉPÁN GÁBOR.
 STIASSNY ILONA.
- 340 STRÁDA BÉLA.
 SVÁB JAKAB.
 SZABADY FERENCZNÉ.
 SZABÓ DÁVID.
 SZARVASI KASZINÓ.
- 345 SZALÓKI SZÉHER ÁRP. (200 frttal).
 SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA
 SZATHMÁRY KÁROLY (50 aranynyal)

- SZECSKAY KORNÉL.
 SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.
 350 SZEGEDI SÁNDOR.
 SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐ-
 GYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 SZEMERE PÁL (1860 előtt).
 SZENDE KÁROLY.
 SZENTANDRÁSSY LAJOS.
 355 SZENTESI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM
 (Pálya Ferencz tanár adományából).
 SZENTGYÖRGYI ALBERT.
 SZENTIVÁNYI KÁROLY (150 frttal).
 SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).
 SZENTIVÁNYI MIKLÓS.
 360 SZENTPÁLY KLEMENTINA.
 SZERB GYÖRGY.
 SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
 SZÉCHENYI GYULA GR.
 SZÉCHENYI ÖDÖN GR. (200 frttal).
 365 SZÉHER MIHÁLY, FIA, ÁRPÁD,
 EMLÉKÉRE (5000 frttal).
 SZELESTEY LÁSZLÓ.
 SZIGETHY ÁBOR.
 SZIGETVÁRI IVÁN.
 SZIGLIGETI EDE (300 frttal).
 370 SZIJJÁRTÓ SÁMUEL.
 SZILÁGYI DEZSÓ.
 SZILY KÁLMÁN.
 SZINNYEI JÓZSEF ID.
 SZINYEY-JEKELFALUSSY
 VALÉRIA.
 375 SZITÁNYI ADOLF.
 SZITÁNYI BERNÁT.
 SZITÁNYI IZIDOR.
 SZITÁNYI VILMOS.
 SZLÁVY JÓZSEF (200 frttal).
 380 SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRE-
 CSÁNYI PAULA.
 SZOMBATHY LAJOS.
 SZONTAGH PÁL.
 SZONTAGH TIVADARNÉ.
 SZÓKE JÁNOS.
 385 SZÓKE LAJOS.
 SZÖLLÖSY ETELE.
 SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).
 SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
 SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI
 ILLÉS MATILD.
 390 SZTUPA GYÖRGY.
 SZÜCS LAJOSNÉ.
 TANÁRKY JULIA.
 TÁRKÁNYI BÉLA (300 frttal).
 TELEKI DOMOKOS GRÓF (idős).
 395 TELEKI SÁNDOR GRÓF.
 THAN KÁROLY.
 THANHOFFER PÁL.
 TIHANYI FERENCZ.
 TIHANYI FERENCZNÉ.
 400 TISZA KÁLMÁN.
 TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD
 ILONA GRÓFNŐ (200 frttal).
 TISZA LÁSZLÓ.
 TISZTVISELŐK ORSZÁGOS EGYE-
 SÜLETE.
 TOLDY FERENCZ (400 frttal).
 405 TOMORI ANASZTÁZ (5000 frttal).
 TORDAI NÖGYLET.
 TORMAY CECIL.
 TÓTH GYÖRGY.
 TÓTH LŐRINCZ.
 410 TÓTH REZSŐ.
 TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIOKÓ
 IRMA (200 frttal).
 TÖLTÉNYI MIKLÓS.
 TÖRÖK ELEMÉR (200 frttal).
 TÖRÖK SÁNDOR.
 415 TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
 UDVARDY CSERNA VINCZE.
 ULLMAN KÁROLY.
 UJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐ-
 GYMNASIUM VÖRÖSMARTY ÖN-
 KÉPZŐKÖRE.

	UNGVÁRI FŐGYMNASIUM DAYKA-KÖRE.		VISONTAI SOMA DR.
	429 VADNAY ANDOR.		VIZAKNAI ANTAL DR.
	VALICS ANTALNÉ.	440 VOJNICS MÁRK.	VOJNICS TIVADARNÉ.
	VAJDAFY GUSZTÁV.		WAHRMANN MÓR (1200 frttal).
	VARGHA GYULA (200 frttal).		WEISZ BERNÁT FERENCZ.
	VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA GRÓFNÉ.		WELLISCH ADOLF.
	445 VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ (200 frttal).	445 WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.	WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ.
	VÁRADY JÁNOS.		WENZEL GUSZTÁV.
	VÁRADY KÁROLY (200 frttal).		WENINGER VINCZE (200 frttal).
	VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.		WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.
	VÉGH ARTÚR.	450 WODIANER ARTUR.	WOLFNER TIVADAR.
	430 VÉGH ISTVÁN (verebí).		WUK MIHÁLY ÉS FIAI (200 frttal).
	VÉGHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY KAROLINA.		ZACHAR ISTVÁN.
	VÉREY JÓZSEF.		ZICHY ANTAL (200 frttal).
	VÉSZTŐI KASZINÓ.	455 ZICHY DOMOKOS GR. (1860 előtt).	ZICHY GÉZA GRÓF (500 frttal).
	VIDA KÁROLY.		ZSENY JÓZSEF.
	435 VIGYÁZÓ (BOJÁRI) JÓZEFIN GRÓFNÉ, TESTVÉRE, IFJABB BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR EMLÉKÉRE. (4000 frttal).		ZSILINSZKY MIHÁLY.
	VIKTORIN JÓZSEF.	460 ZSIVORA GYÖRGY (900 forinttal).	ZSKA JULIA, SOMOGYI DEZSŐ EMLÉKÉRE (600 frttal).
	VIOLA JÓZSEF (1860 előtt)		

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 forintosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

★

A *első Pesti Hazai takarékpénztár* híven nagylelkű hagyományához, mint évenként rendszeren, úgy ez évben is újabb 200 frt alapítvánnyal járult a társaság tőkájéhez.

Ezenfelül a társaság tőkéje néhai *Nagy Ferencz* úr hagyatékából az 1900. évben 1037 frt 43 krral, néhai *Busbach Ádám* úr hagyatékából pedig 75 frttal gyarapodott.

TISZTJÚÍTÁS.

(Az 1900 február 4-iki tisztújító gyűlés jegyzőkönyvéből.)

Gyulai Pál korelnök a gyűlés első teendője gyanánt a tisztikar megválasztását tűzi ki.

Gyulai Pál korelnök indítványára a gyűlés elhatározza, hogy egyszerre szavaz az összes tisztviselőkre.

Rákosi Jenő beható indokolással elnöknek Beöthy Zsoltot, al-elnöknek Vadnay Károlyt ajánlja,

Vadnay Károly kijelenti, hogy a jelölést nem fogadja el.

Hegedüs István és Szász Károly az alelnöki helyre Berzeviczy Albertet ajánlják.

Rákosi Viktor az alelnökségre Berczik Árpádot ajánlja.

Bartók L. titkárnak Vargha Gyulát ajánlja.

Szász Károly másodtitkárnak Kozma Andort ajánlja.

Kozma Andor Rákosi Viktort ajánlja másodtitkárnak.

A korelnök összefoglalja a jelöléseket :

Elnöknek : Beöthy Zsolt.

Másodelnöknek : Berzeviczy Albert, Berczik Árpád.

Titkárnak : Vargha Gyula.

Másodtitkárnak : Kozma Andor és Rákosi Viktor.

Ügyésznek : Szócs Ferencz van ajánlva.

Ezután megtörténik a szavazás, melynek eredményét a korelnök hirdeti ki. E szerint

Elnök lett Beöthy Zsolt 31 szavazattal (Szász K. egy szavazatot kapott).

Alelnök lett Berzeviczy Albert 23 szavazattal (Berczik Á. 10 szavazatot kapott).

Titkár lett Vargha Gyula 32 szavazattal (Kozma Andorra 1 szavazat esett).

Másodtitkár lett Kozma Andor 20 szavazattal (Rákosi Viktorra 12 szavazat esett).

Ügyész lett Szócs Ferencz 30 szavazattal.

A korelnök erre átadja az elnökséget az ujonnan választott elnöknek.

Beöthy Zsolt elnöke választását a következő beszéddel köszöni meg:

«Tisztelt Társaim!

Ha mély köszönetem tolmácsolásában elfogódtnak látnak, bizonyára és méltán azt fogják érteni belőle, hogy az engem ért tisztességet oly nagyra tartom, mely megdöbbsent, sőt e perczen megfélemlít. Nemcsak meghatva, hanem megdöbbenve állok itt, akár a múltra, akár a jövőre gondolván. Míg a szavazás folyt, egy másik gyülekezet is nyilatkozott, az igaz, csak az én lelkemben; de ez a nyilatkozat nem olyan biztató, mint az önök szavazásának eredménye. Hat elődöm, a Kisfaludy-Társaság régi elnökeinek képe jelent meg előttem, kik alig álmodhatták, hogy jön idő, mikor a Társaság az érdemek helyett a pusztá jóakaratra bizza vezetését. Mindnyájan tudják Önök, hogy a kitüntetést nem kerestem, sőt hónapokig ellene szegültem, míg drága barátságuk s a helyzetnek szomorú bonyodalmai legyőzték tartózkodásomat. Ha elnökségemnek ebben az első perczében reájok, elődeimre gondolok, talán már ez is bizonyosága lehet annak a törekvésemnek, hogy legalább az ő nyomukban szeretnék járni, az ő hagyományaiknak, a Társaság hagyományainak, a magyar irodalom hagyományainak nyomában. Nem most van az ideje, hogy a Társaság feladatairól táplált nézeteimet előadjam és kifejtsem azt, a meggyőződésemet, hogy a hagyományokat jobban megvédelmezhetőknek és érvényesíthetőknek tartom a haladó idő követelményeivel számot vetve, mint ezeknek ellene szegülve. E hagyományok közül azonban egyet már ez alkalommal ki kell emelnem, a legrégibbet s a legbecsesebbek egyikét. Azt, hogy intézetünk barátok köréből alakult Társasággá s magát mindig ilyenek tekintette: egy közös célra együttműködő, egymást támogató, barátiilag útbaigazító társak gyülekezetének. Fogadják önök ígéretemet, hogy ennek a legrégibb hagyományunknak minél teljesebb, minél mélyebb és minél sikeresebb érvényesítésére mindent megteszek. Mindent arra, hogy a barátság, mely közöttünk fenáll munkásságunk sikeres ösztönévé, közös célra való munkásságunk pedig baráti kötelékké erősödjék s ilyenül fűzzön bennünket össze. Még egyszer köszönöm a kitüntetést és köszönöm különösen barátságukat, mely benne megnyilatkozott!»

Berzeviczy Albert megköszöni alelnökké való megválasztását.

Vargha Gyula az új főtitkár szintén köszönetet mond a kitüntetésért.

Az elnök ajánlatára a gazdasági bizottság tagjai lettek (miután Dalmady Győző lemondott): Berczik Árpád, Gyulai Pál, Szűry Dénes.

A könyvkiadó bizottságba a következő tagok választották meg:

Alexander Bernát, Gyulai Pál, Kozma Andor, Riedl Frigyes, Szász Károly, Vadnay Károly.*

★

(Az 1900 február 28-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Titkár jelenti:

hogy a m. kir. kormány Beöthy Zsoltot, mint a társaság megválasztott elnökét és Berzeviczy Albertet, mint a társaság megválasztott másodelnökét állásukban megerősítette;

A társaság a jelentést örömmel veszi tudomásul.

TAGVÁLASZTÁS.

(Az 1901 febr. 6-iki tagválasztó ülés jegyzőkönyvéből.)

Elnök az ülést megnyitván, felhívja a figyelmet a tagok helyes megválasztásának fontosságára. A jegyzőkönyvet Ambrus Zoltán és Rákosi Viktor fogják hitelesíteni.

1. Titkár felolvassa a tagválasztásra vonatkozó alapszabályokat és ügyrendi intézkedéseket. A már a f. évi január 30-án tartott ülésből ismeretes ajánlások felolvasottakul tekintetnek.

2. Sorshuzással eldöntetvén, hogy a szavazás a költő helyre történik először, elnök felhívja a jelenlévőket, hogy miután Pekár Gyula elbeszélő az egyetlen jelölt, ezúttal, a szerint, a mint ezt a társaság rendes tagjává választani akarják, vagy nem akarják, titkosan írott «igen», vagy «nem» szóval szavazzanak.

3. A titkos szavazás ez értelemben megtörténvén, a jelenlévők számának megfelelő 29 szavazó-jegy közül 24 «igen», 4 «nem» szavazatot tartalmazott, 1 pedig üres volt.

Pekár Gyula e szerint 19 szavazattöbbséggel a társaság rendes tagjává megválasztatott.

4. Az író helyre rendes tagul ajánlott Haraszi Gyula irodalom-

* E bizottság megalakulása után a maga kiegészítésére az alapítók közül Barkassy Géza, Emich Gusztáv, Görgey István, Kornfeld Zsigmond, Szontagh Pál és Végh Artur urakat hívta meg.

történeti és széptudományi s Szana Tamás műtörténeti és széptudományi írók közül névszerint írott titkos szavazással Harasztira 9, Szanára 18 szavazattal, 2 szavazójegy pedig üres volt.

Szana Tamás e szerint 7 szavazattöbbséggel a társaság rendes tagjává megválasztatott.

5. A betöltendő levelező tagsági helyek betöltése következtében Müntz Eugène francia műtörténeti és széptudományi írója, a teremben ekkor jelenlévő 28 rendes tag számának megfelelő titkos, írott névszerinti szavazattal közül 26 esett, két szavazójegy pedig üres volt.

Müntz Eugène e szerint 24 szavazattöbbséggel a társaság levelező tagjává megválasztatott.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdették 1901 február 10-én.

I. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1900-ra): Kivántatik a képirás mai irányainak ismertetése és æsthetikai bírálata. (Kitűzetett 1900. február 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1901. október 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1901-ről): Kivántatik kisebb költői beszély, mint Vörösmarty Szép Ilonkája, Arany Pázmán lovagja. Nagyobb költői elbeszélések a pályázatból kizártnak. (Kitűzetett 1901. február -dikén.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1901. október 31-dike.

III. BULYOVSZKY GYULANÉ SZÍN-MŰVÉSZNO JUTALMA: Kivántatik szavalásra alkalmas lírai vagy kisebb elbeszélő költemény. (Kitűzetett 1900. február 7-én.)

Jutalma 400 korona.

Benyújtásának határideje: 1901. október 31-dike.

IV. SZÉHER ÁRPÁD JUTALOM: Kivántatik Arany Toldi-Trilógiájának széptani méltatása. (Kitűzetett 1901. február 5-én.)

Jutalma 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1902. október 31-dike.

V. SOMOGYI DEZSŐ JUTALOM: Kivántatik egy szatira.
(Kitűzetett 1900. február 7-dikén.)

Jutalma 200 frank aranyban.

Benyújtásának határideje 1902. október 31-dike.

VI. IFJ. BOJÁRI GROF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOM:
Kivántatik egy magyar történelmi tárgyú, prózában irandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomatott ívtől két ívig terjedhet. (Kitűzetett 1901. február 5-én.)

Jutalma a bojári gr. Vigyázó Josefin által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 240 korona. A jutalom 1902. április 28-dikán adatik ki.

Benyújtásának határideje 1902. október 31-dike.

★

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, be-
kötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél
kiséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül
csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél,
hanem a melynek önálló bece is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak.
A Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse,
sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díja-
zás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratái a Társaság levéltárában maradnak.

A TÁRSASÁG VÖRÖSMARTY AJÁNDÉKA A TANULÓ IFJUSÁGNAK.

(Az 1900 decz. 19-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulóját a társaság
folyó évi november hó 25-én a m. tud. Akadémia dísztermében rend-
kívüli közüléssel ünnepelte meg, s márvány emléktáblát helyezett a
Váczi utczai ház falába, hol egykoron Vörösmarty s még előbb Kis-
faludy Károly is lakott. Képviselve volt továbbá a társaság a m. tud
Akadémia, a Nemzeti színház és a Petőfi társaság Vörösmarty-ünne-
pélésein, valamint a Székesfehérváron tartott országos Vörösmarty-ünne-
pélyen is.

Ezenfelül a társaság ajándékaépen, a nagy irodalmi ünnep emlé-
kezetére harminczezer példány osztatott ki a magyar iskolák tanulóinak

ama nyomtatott füzetből, mely Vörösmarty költészetét és jelentőségét vázolja s melyet a társaság elnöke, BEÖTHY ZSOLT volt szíves megírni.

A társaság tudomásul veszi a jelentéseket, s Beöthy Zsolt elnöknek a magas irodalmi becsű füzet megírásával tanúsított nagylelkű készségeért legmelegebb köszönetet szavaz s azt ezennel jegyzőkönyvbe véteti.

*

(Az 1901 jan. 30-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

A társaság elnökének nagylelkűségéből és tollából eredt Vörösmarty-emlékkönyvecskeért, melyből körülbelül 800 iskola 30,000 tanulójának jutott ingyenpéldány, nemcsak az iskolai igazgatók és tanárok, de több megajándékozott diák is lelkes és kedves levelekben mondtak köszönetet a társaságnak.

*

Jegyzet. A Vörösmarty emlékkönyvecske kiadási költségeihez a vallás- és közoktatásügyi m. k. minister 600 korona összeggel szintén hozzájárult. E hozzájárulást a társaság hálás köszönettel fogadta.

A VÖRÖSMARTY SZOBOR ÜGYE.

(Az 1900 okt. 31-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Felolvastatik az «Otthon» titkárának levele, melyben a Vörösmarty-szobor munkabizottságába RÁKOSI JENŐ elnök megbízásából egy tag kijelölését kéri.

A társaság VARGHA GYULA titkárt küldi ki.

*

Jegyzet. A Vörösmarty szobor gyűjtőive a társaság tagjai közt körötetett s az így begyűlt adományok a szoborbizottság pénzkezelőségének elküldettek.

A BUDAPESTI KISFALUDY KÁROLY SZOBOR.

(Az 1900 szept. 26-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Titkár jelenti, hogy a budapesti muzeumkerti Kisfaludy-szobor renoválása a nyár folyamán megtörtént.

Örvendetes tudomásul szolgál.

*

Jegyzet. E szobor a társaság tulajdona. Az idő viszontagságai megújítását és kijavítását tették szükségessé. Ezt a társaság már korábban elhatározta volt s e célra megfelelő összeget irányzott elő az 1900. évi költségvetésében.

A TÁRSASÁG A PÁRISI VILÁGKIÁLLÍTÁSON.

(Az 1900 szept. 26-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

A Kisfaludy-Társaság a párisi nemzetközi kiállításon, főleg a francia klasszikusoknak magyar nyelvre való átültetéséért *arany éremmel tüntettetett ki*. A nemzetek nagy versenyén a társaság ezt a kiváló sikert jórészt annak a buzgóságnak köszönheti, melyet a rendezés körül itt benn SZÜRY DÉNES r. t. Párisban pedig ERŐDI BÉLA tanterületi főigazgató úr fejtett ki. Elnök indítványozza, hogy a társaság buzgó fáradozásukért jegyzőkönyvben fejezze ki köszönetét.

Az elnök indítványa, általános helyesléssel, elfogadtatik.

A TÁRSASÁG KIADVÁNYAINAK MEGJELENÉSI IDEJE.

(Az 1900 márcz. 29-iki jegyzőkönyvből.)

Titkár felolvassa az ügyrendi pótlások s az évlapok esetleges át-
alakítása tárgyában kiküldött bizottság jelentését.

E szerint a bizottság az évlapoknak folyóirattá alakítását mellő-
zendőnek véli, ellenben az olvasóközönséggel való gyakoribb érintkezés
céljából a következőket javasolja :

a) az alapítók könyvilletmény sorozatához tartozó művek minden
évben közvetlenül az ünnepélyes közülés előtt bocsáttassanak ki ;

b) az Évlapok megjelenésének határidejéül márczius hó vége álla-
píttassék meg ;

c) a népköltési gyűjteményre nézve — miután megjelenését szi-
gorú határidőhöz kötni nem lehet — vétessék tudomásul, hogy a szer-
kesztők ezentúl minden év szeptember, vagy október havában egy-egy
új kötettel remélik e gyűjteményt gyarapíthatni.

A társaság határozattá emeli e javaslatokat.

AZ ÉVLAPOK SZERKESZTÉSE.

(Az 1900 márcz. 29-iki jegyzőkönyvből.)

Az Évlapokból az alapszabályok és ügyrend évenként ismételt
lenyomata hagyassék ki s vétessék egyszer s mindenkorra külön füzetbe,
az Évlapok nyomdai beosztásában pedig az irodalmi rész előzze meg a
hivatalos részt; végül, az Évlapok a régire emlékeztető alakban ugyan,
de izlésebb és tartósabb kötésben adassanak közzé.

Az ügyrend tekintetében a bizottság azt javasolja, hogy :

a másodtitkár, kinek hatáskörét az alapszabályok 14. §-a csak
általánosságban állapítja meg, a társasági ülések jegyzőkönyveinek veze-
tésén s a titkár esetleges helyettesítésén kívül az Évlapok szerkesztésé-
vel is megbízassék.

A társaság e javaslatot elfogadja.

GONDOSKODÁS ELHUNYT ÍRÓK SÍRJAIRÓL.

(Az 1900 decz. 19-iki ülés jegyzőkönyvéből.)

Jakab Ödön r. t. jelenti, hogy a Kerepesi temetőnek tervezett rendezése a következő elhunyt magyar írók sírját érinti: Beöthy Lászlóét, Czákó Zsigmondét, Garay Jánosét, Kisfaludy Károlyét, Kövér Lajosét, Kempelen Győzőét, Lisznyay Kálmánét, Remellay Gusztávét, Récsy Emilét, Sárossy Gyuláét, Szontagh Gusztávét, Vachot Sándorét, Zilahi Kis Károlyét, Matkovics Pálét (Bús vitéz) és Indali Gyuláét.

Jelentéstevő r. t. mint a társaság megbízottja, a temető igazgatójánál a legnagyobb előzékenységgel találkozott s maga a temetőigazgató közölte véle ama tervét, mely szerint az irodalmi halottak földi maradványai, melyek a temetőrendezés folytán nem maradhatnak meg régi pihenő helyükön, a temetőnek egy külön díszes részében, egymás mellett nyernének külön területen új sírokat.

A társaság köszönettel veszi Jakab Ödön r. t. fáradozását és jelentését s felkéri, hogy e kegyeleti ügyet, mint a társaság megbízottja, tovább is figyelemmel kísérje.

A TÁRSASÁG EMLÉKTÁRÁBAN ÖRZÖTT TÁRGYAK JEGYZÉKE.

1. Kisfaludy Károly haja üvegmedaillonban.
2. Kisfaludy Károly halotti maszkja.
3. Kisfaludy Károly mutatóujjának csontja, Toldy Ferencz hagyatékából, Toldy Lászlóné ajándéka.
4. Kisfaludy Károly festménye: Kisfaludy Sándor miniatur arczképe.
5. Kisfaludy Károly tusrajza: római jelenet.
6. Kisfaludy Károly jegyzetfüzete, gondolatok.
7. Kisfaludy Károly gyászjelentése, id. Szinnyei József ajándéka.
8. Kisfaludy Károly porcellán tintatartója.
9. Kisfaludy Károly vizes üvege.
10. Kisfaludy Károly sétabotja.
11. Kisfaludy Károly aczélmetszetű arczképének aczéllapja, Toldy Ferencz ajándéka.

12. Kisfaludy Károly halálán Kazinczy Ferencz részvétlevele.
13. Kazinczy Ferencz két hajfürtje, elfogatásakor és kufsteini fogságából való kiszabadulásakor, Csörge László ajándéka.
14. Kazinczy Ferenczné, gróf Török Zsófia fiatalkori arczképe.
15. Kisfaludy Károly tervbe vett politikai lapjának előfizetési nyugtája, id. Szinnyei József ajándéka.
16. Kisfaludy Sándor végrendelete.
17. Berzsényi Dániel egykorú miniatur arczképe, Darnay Kálmán ajándéka.
18. Kölesey Ferencz egykorú miniatur arczképe, Györy Vilmos ajándéka.
19. Vörösmarty Mihály daguerrotip arczképe, Baróthy Lajos ajándéka.
20. Bártfay László miniatur arczképe, festette Barabás 1837-ben, Kiss Ödön sátoraljaujhelyi ügyvéd ajándéka.
21. Bártfay László tagsági oklevele.
22. Báró Eötvös József kőtintatartója, b. Eötvös Loránt ajándéka.
23. Petőfi Sándor német vizsgálati írása Aszódon 1838-ból, Petőfi István hagyatékából.
24. Színes torzképek Kisfaludy Sándortól, 18 drb.
25. Levélesomó nyolcz levéllel, melyet Petőfiné Szendrey Julia közös borítékba zárt, fia Petőfi Zoltán számára, közöttük Petőfi Sándor két legutolsó levele.
26. Száritott virág, melyet Petőfi Sándor Kazinczy Ferencz sirján szakított, «Széphalmon» című költeményének irásakor, Arany Jánosné ajándéka.
27. Petőfinek egy kis virágkoszorúja: Arany Jánosné ajándéka.
28. Murányon szakított rózsza Petőfi sajátkezű feljegyzésével, Arany János ajándéka.
29. Petőfi «Amott az a hegy» című költeményének kézírata.
30. Heine «Entflieh mit mir!» kezdetű verse Petőfi kéziratában, Petőfi István hagyatékából.
31. Petőfi strucztoolla 1848 márczius 15-én, Arany Jánosné ajándéka.
32. Petőfi kokárdája, Arany Jánosné ajándéka.
33. Petőfi Sándor utazótükre, Petőfi István hagyatékából.
34. Petőfi Sándor gyufatartója, Petőfi István hagyatékából.
35. Petőfi atyjának levele fiához Sándorhoz 1848-ból.
36. Petőfi Sándorné menyasszonyi keztyűje, Petőfi István hagyatékából.
37. Petőfiné édes anyjának haja és levelek sírjáról, Petőfi István hagyatékából.
38. Aranygyűrű, komaaszonyának Arany Jánosnének ajándékozta Petőfi Sándor, özvegy Arany Lászlóné ajándéka.

39. Ezüst máriából formált kanál, komaasszonyának Arany Jánosnének Petőfi Sándor ajándékozta, özvegy Arany Lászlóné ajándéka.
40. Oeuvres complètes de P. J. de Béranger Páris 1844. A következő felírásokkal: 1. Arany Jánosnak Petőfi Sándor, 2. Tompának Arany, 3. Lévay Józsefnek Tompa Mihály, 4. Szász Károlynak Lévay József, 5. A Kisfaludy-Társaságnak megőrzés végett 1891 febr. 4-én Szász Károly.
41. «Kempelen Róza sírjára» Arany János kézírata, Arany Jánosnak Kempelen Győzőhöz intézett levelével 1858-ból.
42. Arany János «kapsos könyve», Arany Lászlóné ajándéka.
43. Arany János levele a «Harmincz év mulva» című költemény kéziratával. Koncha Károly ajándéka.
44. Arany János gitárja, özvegy Arany Lászlóné ajándéka.
45. «Kempelen Róza sírjára», Arany János kézírata, Arany Jánosnak Kempelen Győzőhöz intézett levelével 1858-ból, özvegy Arany Lászlóné ajándéka.
46. Arany János gyufatartója, Gyulai Pál ajándéka.
47. Arany János nagyköroői értesítője.
48. Arany János pipája, Gyulai Pál ajándéka.
49. Arany Jánosnak egy félig elszivott szivarja, Koncha Károly ajándéka.
50. Báró Kemény Zsigmond bőr szivartárczája, Gyulai Pál ajándéka.
51. Báró Kemény Zsigmond szivarja, báró Kemény János által készítettet bársony tokban. A szivart Marich János, Kemény Zsigmond hűséges régi szedője kaptá s mint emléket megőrizte.
52. Czuczor Gergely kufsteini bilincsei, Toldy Ferenczné ajándéka.
53. Madách Ember tragédiájának eredeti kézírata, Arany János jegyzeteivel.
54. Greguss Ágost aranytolla, özvegy Greguss Ágostné ajándéka.
55. Frankenburg Adolf emlékkönyve, Frankenburg ajándéka.
56. Emléklap az 1893. január 8-iki Vadnay-ünnepre.
57. Az 1873. évi bécsi világkiállítás bronzérme a Kisfaludy-Társaságnak.
58. Pázmándi Horváth Endre születésének százados évfordulójára vert bronz érem.
59. Az orvosok és természetvizsgálók máramarosszigeti gyűlésének emlékére vert érem 1876.
60. Tököli Száva emlékérmé.
61. Szeged ujjaépítésének emlékére vert ezüst érem.
62. Gróf Széchényi István soproni szobrának leleplezési ünnepére vert bronz érem.
63. Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás bronzérme a Kisfaludy-Társaságnak.

A TÁRSASÁG 1900. ÉVI ZÁRSZÁMADÁSA ÉS 1901. ÉVI KÖLTSÉGELEŐIRÁNYZATA.

(Az 1901 február 5-iki előzetes közülés jegyzőkönyvéből.)

1. Titkár felolvassa a pénzügyi bizottság f. hó 4-iki ülésében megvizsgált 1900. évi zárszámadásról írt jelentését.

Végeredményül az 1900. évről 15,526 kor. 8 fillér pénztári maradvány mutatkozik, mely összegben mindazonáltal, összesen 1115 kor. 60 fillér erejéig, tisztán átfutó jellegű tételek is foglaltatnak. A társaság vagyona ezek levonásával, a Greguss- és Vigyázó alapítványokkal együtt, 1900. évi december 31-én 352,133 korona.

A közülés a pénzügyi bizottság részéről teljesen rendben lévőknek talált zárszámadást elfogadja s a felmentvényt az 1900. évre úgy a társasági vagyon kezelésével megbizott Magyar Földhitelintézetnek, valamint a kézi pénztárt kezelő Vargha Gyula titkárnak megadja.

2. Titkár felolvassa a pénzügyi bizottság f. hó 2-iki ülésében 1901. évre megállapított költségvetést. E szerint összevetve a 33,791 kor. 8 fillérre előirányzott bevételt a 24,497 kor. 70 fillérre előirányzott kiadással, 9293 kor. 38 fillér megtakarítás mutatkozik.

A pénzügyi bizottság javaslatához képest, a közülés a költségvetésre vonatkozólag a következő határozatokat hozza :

A 9293 kor. 38 fillérre előirányzott megtakarításból 9000 korona Magyar földhitelintézeti záloglevelekben tőkésíttessék, 293 kor. 38 fillér pedig, mint pénztármaradvány vitessék át az 1902. évre.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/195 2a